

ISSN: 2630-600X

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

VASAD

VANKULU SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Ulusal Hakemli Dergi

2022

VASAD

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi

VANKULU SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ISSN: 2630-600X

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına; yayın hakları ise Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne aittir. Yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Dergiye gönderilen makaleler iade edilmez. Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

İndeksler

ICI (Index Copernicus), ASOS İndeks

Bu dergideki makaleler iThenticate programıyla taranmıştır

ULUSAL HAKEMLİ DERGİDİR

YIL/YEAR: 2022 - SAYI/NUMBER: 9

**Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi**

Ulusal Hakemli Dergi, Yıl 2022 Sayı: 9

VANKULU SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Sahibi/Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Bekir KOÇLAR

Editörler/Editors

Doç. Dr. Ömer OBUZ
Doç. Dr. Halit YABALAK
Arş. Gör. İsa YALÇIN
Arş. Gör. Kemal TEMİZER
Arş. Gör. Yunus ÖZDURĞUN

Tercüme ve Dil Editörleri /Translaton and Language Edtors

Araş. Gör. Merve Betül GÖRMEZ
Dr. Öğr. Üyesi Sezen ARSLAN

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet BURAN- Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Arda ARIKAN- Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU- Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Halil IŞIK- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. M. Şirin ÇIKAR- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut AYDIN- İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Nur GÖMLEKSİZ- Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ- Kırşehir Ah Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah DUMAN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Rahmi TEKİN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Ruhi KONAK- Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet SAĞ- Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sait EBİNÇ- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Danışma Kurulu/Advsory Board

- Prof. Dr. Abdulmenaf TURAN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. S. Cem ŞAKTANLI- Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Cesur PEVLEVAN- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BABACAN- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ- Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet HAYTA- Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Reha SAYDAN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Salim CÖHCE- İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. B. Cercis TANRITANIR- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Fert İZCİ- Bitlis Eren Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. M. Akif ARVAS- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Suvat PARİN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Tamer BALCI- The Universty of Texas, ABD
Prof. Dr. Zafer KANBEROĞLU- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Beşir MUSTAFAYEV- Siirt Üniversitesi

Sekreteryas/Secretary

Murat ÇABAZ

Yazışma Adresi/Correspondence Address

Doç. Dr. Ömer OBUZ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/VAN
Tel: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24 /2002- Fax:0432 225 10 52

İletişim Adresi: <http://dergipark.org.tr/yyuvasad>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri/ Research Articles

Mehmet Akif SEYİTOĞULLARI

Ali Fuat DOĞU

Yukarı Karasu Havzasının Jeomorfolojisi (Dorutay ve Yakın Çevresi)
Geomorphology of the Upper Karasu Basin (Dorutay and Its Near Surroundings) 10

İbrahim ÇIKAR

Mecit ASLAN

Çeşitli Boyutlarıyla Aile Katılımı: Nitel Bir Çözümleme
Parental Involvement in Its Various Dimensions: A Qualitative
Analysis 26

Münife OBUZ

Modern Dünyanın Eşiğinde Osmanlı Mutfağında Turşunun Yeri
The Place of Pickles in Ottoman Cuisine at The Threshold of The Modern World 48

Ömer Suat İNAN

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Riyâzü's-Sâlikîn Mesnevisi'nde Aşk ve Aşka Dair Mefhumlar
Love and Concepts about Love in Riyaz Al-Salikin Masnawi of Mustafa Ali of Gallipoli 56

Önder GÜLER

Erken Ortaçağ Bizans Saraylarından Bukoleon Sarayının Tarihi Açısından Değerlendirilmesi
Early Medieval Byzantine Palaces Historical Evaluation of the Bukoleon Palace 70

Rojev Ağıt SARI

Aydın GÖRMEZ

Paleolitik Çağlardan 16. Yüzyıl Avrupa'sına Kadar Kadınların Sosyal ve Siyasal Statüsü Üzerine
On The Social and Political Status of Women from Palaeolithic Ages To 16th Century Europe 81

Şenay DUYAR

Ertuğrul ÇAVDAR

Sağlık Hizmetlerinden Beklentiler: Nitel Bir Araştırma
Expectations From Health Services: A Qualitative Research 89

Meryem DEVECİ

Yapay Zekâ Uygulamalarının Sanat ve Tasarım Alanlarına Yansıması
Reflections of Artificial Intelligence Applications in Arts and Design 118

Derleme Makaleleri / Compilation Articles

Tülay GENCER

Mahmut Makal'ın Kaleminden Doğu Kalkınmasına Işık Tutacak İzlenimler
Impressions From Mahmut Makal's Works to Shed Light on Eastern Development 141

Yayın İlkeleri

149

Coğrafya Alan Editörü

Prof. Dr. Faruk ALAEDDİNOĞLU- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Alan Editörü

Prof. Dr. Muhammed Şükrü MOLLAVELİOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İlahiyat Alan Editörü

Doç. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Felsefe Alan Editörü

Doç. Dr. Eren RIZVANOĞLU- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sosyoloj Alan Editörü

Prof. Dr. Emin Yaşar DEMİRCİ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Alan Editörü

Doç. Dr. Hüseyin ARTUN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü

Doç. Dr. Tahir ZORKUL – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Tarih Alan Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Ercüment TOPUZ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İngiliz Dili ve Edebiyatı

Dr. Öğr. Üyesi Sezen ARSLAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sanat Tarihi Alan Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Osman AYTEKİN - Van Yüzüncü Yıl Ünverstesi

9. SAYI HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THE 9'TH ISSUE

Prof. Dr. Abdullah SOYKAN	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol ÇELİK	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Evren ERGİNAL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat GÜLLÜPİNAR	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet ALTUNGÖK	Bilecik Üniversitesi
Doç. Dr. Seyfettin KAYA	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Tolga ÖNTÜRK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet PINAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Cem DOĞAN	Iğdır Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurcan AVŞIN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat KEKLİK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Talip ÇUKURLU	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fuat YALMAN	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurperihan TOSUN	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ULUCAN	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Naciye AYNAS	Hakkâri Üniversitesi
Doç. Dr. Esra GEDİK	Bozok Üniversitesi
Dr. Ali YAKAR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Bülent ALAN	Anadolu Üniversitesi
Dr. Hasan YENİÇİRAK	Siirt Üniversitesi

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi - Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 9 - Sayfa/Page: 10-31
Makale Bilgisi / Article Info / Geliş/Received: 18.10.2021 / Kabul/Accepted: 15.02.2021
Yayın Tarihi/ Date Published: 30.06.2022

Atf/Citation: Seyitoğulları, M. A., ve Doğu, A.F. (2022). Yukarı Karasu havzasının jeomorfolojisi (Dorutay ve yakın çevresi). *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, 10-31

Araştırma Makalesi / Research Article

Mehmet Akif SEYİTOĞULLARI *

*Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van,
E-posta: akif198200@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2982-1155

Ali Fuat DOĞU **

**Emekli Öğretim Üyesi,
E-posta: alifuatdogu@gmail.com ORCID:
0000-0002-6104-3915

Yukarı Karasu Havzasının Jeomorfolojisi (Dorutay ve Yakın Çevresi) *Geomorphology of the Upper Karasu Basin (Dorutay and Its Near Surroundings)*

Öz

Bu çalışma Doğu Anadolu Bölgesi'nin, Yukarı Murat-Van bölümünde yer alan Yukarı Karasu Havzasını kapsamaktadır. Araştırma sahasında 3109 m'ye kadar çıkan zirveler ile temsil edilen dağlık sahalarda, havza tabanına geçişte farklı yükseltilerde görülen, farklı dönemlere ait iki basamak halinde aşınım yüzeyleri, vadiler ve havza-ova alanları başlıca jeomorfolojik birimleri oluşturur. Bu ana jeomorfolojik birimlerin dışında sahada birikinti yelpazeleri, sekiler gözlenir. Yapılan arazi çalışmalarında, sekiler sadece Çıracak-Hacıali-Seydibey yerleşim birimlerinde çevrelenmiş havzanın batı bölümünde iki (2) basamak halinde tespit edilmiştir. Havzanın batı bölümü aynı zamanda sahanın en alçak yerini oluşturmaktadır. Havza tabanında çok fazla sayıda akarsu sekisinin olmayışı sahadaki tektonik çöküntü ile alakalıdır. Büyük olasılıkla havzanın orta ve doğu bölümünde akarsu sekileri havza tabanına gömülmüş ve alüvyal boğulma olmuştur. Karasu Nehri, sahanın morfolojisini belirleyen ve kontrol eden en önemli hidrografik birimdir. Bugün havzadaki farklı topoğrafik şekiller, genç tektonik hareketler ile farklı morfolojik koşullar altında ortaya çıkmıştır. Araştırma sahasında Dorutay Fayı, Hasantimur Gölü Fayı gibi önemli fay sistemleri yer almaktadır. Sahada Eğribelen, Oymaklı, Yukarı Yorganlı ve Yukarı Balçıklı yerleşim sahaslarında faylanma sonucunda tektonik çökme meydana gelmiştir. Sahadaki akarsuların günümüzdeki morfolojik görünümünü, Pleistosen'deki iklim değişiklikleri ile sahadaki tektonik hareketler önemli ölçüde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Jeomorfoloji, fiziki coğrafya, Dorutay, Karasu Nehri, havza.

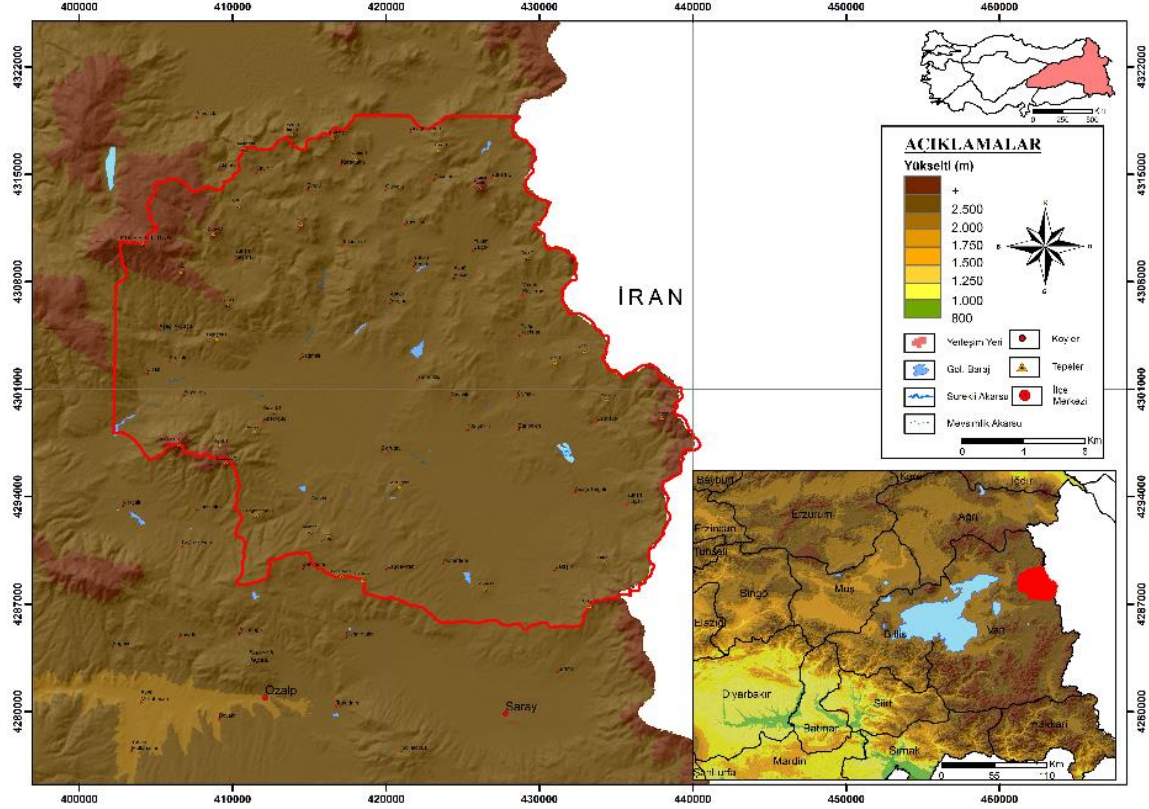
Abstract

This study covers the Upper Karasu Basin located in the Upper Murat-Van section of the Eastern Anatolia Region. Mountainous areas represented by peaks up to 3109 m in the research area, erosional surfaces in two steps belonging to different periods, valleys and basin-plain areas, which are seen at different elevations in the transition to the basin floor, constitute the main geomorphological units. Apart from these main geomorphological units, depositional fans and terraces are observed in the field. During the field studies, the terraces were identified as two (2) steps only in the western part of the basin surrounded by the Çıracak-Hacıali-Seydibey settlements. The western part of the basin also forms the lowest part of the field. The absence of a large number of river terraces at the bottom of the basin is related to the tectonic depression in the area. Most likely, streambeds in the central and eastern parts of the basin were buried in the basin floor and alluvial drowning occurred. The Karasu River is the most important hydrographic unit that determines and controls the morphology of the site. Today, different topographic shapes in the basin have emerged under different morphoclimatic conditions with young tectonic movements. There are important fault systems such as Dorutay Fault and Hasantimur Lake Fault in the research area. Tectonic collapse has occurred as a result of faulting in the settlement areas of Eğribelen, Oymaklı, Yukarı Yorganlı and Yukarı Balçıklı. The current morphological appearance of the streams in the area has been significantly affected by the climatic changes in the Pleistocene and the tectonic movements in the area.

Keywords: Geomorphology, physical geography, Dorutay, Karasu River, basin.

Giriş

Araştırma sahası Doğu Anadolu'nun Yukarı Murat-Van bölümünde yer almaktadır. Sahanın büyük bir bölümü Özalp ilçesi sınırları içinde kalmaktadır. İdari yönden kuzeyinde Çaldıran ilçesi, güneyinde Saray ilçesi, doğusunda İran, batı ve güney yönünde ise Özalp ilçesi ile çevrelenmiştir. (Şekil 1). Araştırma sahasında, morfolojik açıdan genel hatlarıyla doğu-batı yönünde uzanan Havzayı, Çoban Tepe (2680 m), Ziyaret Tepe (2684 m), Beyaztaş Tepe (2599 m), Reşkan Tepe (2668 m) gibi önemli yükseltiler sınırlanmıştır. Saha sınırlarının belirlenmesinde su bölümü çizgisi esas alınmıştır. Sahanın en alçak yerini Çırak-Hacıali-Seydibey yerleşim birimlerinde çevrelenmiş havzanın batı bölümü oluştururken (2010-2015 m), en yüksek yerini ise kuzeybatıda yer alan Pirreşit Dağı (3109 m) oluşturmaktadır.

Şekil 1. Yukarı Karasu Havzası Lokasyon Haritası

Arabistan levhası ile Anadolu levhaları, Bitlis Kenet Kuşağı boyunca Orta Miyosen'de çarpışmıştır. Bu döneme kadar olan yapılar paleotektonik, Orta Miyosen sonrasında ise neotektonik dönemdir (Şengör, 1980, s.269-280). Kuzey ve güneyde bindirme yapıları arasında gelişen havzada, sıkışma etkisiyle bağlantılı tektonik yapılar gelişmiştir. Bölgedeki neotektonik hareketler sonucu doğrultu atımlı faylar arasında pull-apart (çek-ayır) niteliğinde olan havzaların gelişmesine olanak sağlamıştır (Şaroğlu ve Güner, 1981, s.41). Sahadaki sağ doğrultu atımlı Hasantimur Gölü Fayı ve Dorutay Fayının varlığı, araştırma sahasının pull-apart (çek-ayır) niteliğinde olan havza özelliklerini taşımaktadır. Ayrıca havzanın uzun eksenine D-B uzanımına sahip olup, K-G yönlü dağlarla çevrilidir. Seydibey ve Aksorguç Mahalleleri boyunca ortalama 7 km izlenebilen, kuzeye eğimli, bindirme bir fayın olması (Üner, vd. 2015, s.19-30) sahanın dağ arası havzası özelliklerini de yansıttığı söylenebilir. Neticede dağ arası havzası özelliğini taşıyan saha, doğrultu atımlı fayların denetiminde gelişmiş bir çek-ayır havzadır. Sahanın güneyinde bulunan Başkale Havzası'nın Üst Miyosen'de dağ arası havza ve sonrasında doğrultu atımlı Başkale Fayı kontrolünde gelişen pull-apart (çek-ayır) havza olarak (Zorer, 2014, s.259) tarafından tespit edilmesi bu düşüncüyü doğrular niteliktedir.

Nitekim araştırma sahasımıza komşu havzalarda (Çaldıran Ovası, Güzelsu Havzası, Erçek Gölü Havzası, Başkale Havzası, Yüksekova Havzası, Yukarı Dikme Havzası) yapılan çalışmalar sonucu tespit edilen tektonik rejimin benzer örnekleri çalışma sahasımızda da görülmektedir. Neticede jeomorfolojik değerlendirmede benzer modeller kıyaslanmıştır. Nitekim tektonik sıkışma rejimi sonucu çanaklaşma, yükselme ve çarpışma gibi epirojenik olaylar aynı jeolojik döneme rastlamaktadır. Neotektonik dönemde saha kuzey-güney yönlü bir sıkışmaya maruz kalmış ve doğu batı yönünde çökmüştür. Kuzey ve güneydeki dağlık kütleler bu şekilde oluşmuş ve KB-GD doğrultusunda faylarla parçalanmıştır, aynı dönemde KB-GD doğrultulu faylar boyunca mağma çıkışları da yaşanmıştır. Son olarak saha epirojenik olarak toptan yükselmiş ve aşımın yüzeyleri ile havza dolguları şeklinde ortaya çıkmıştır.

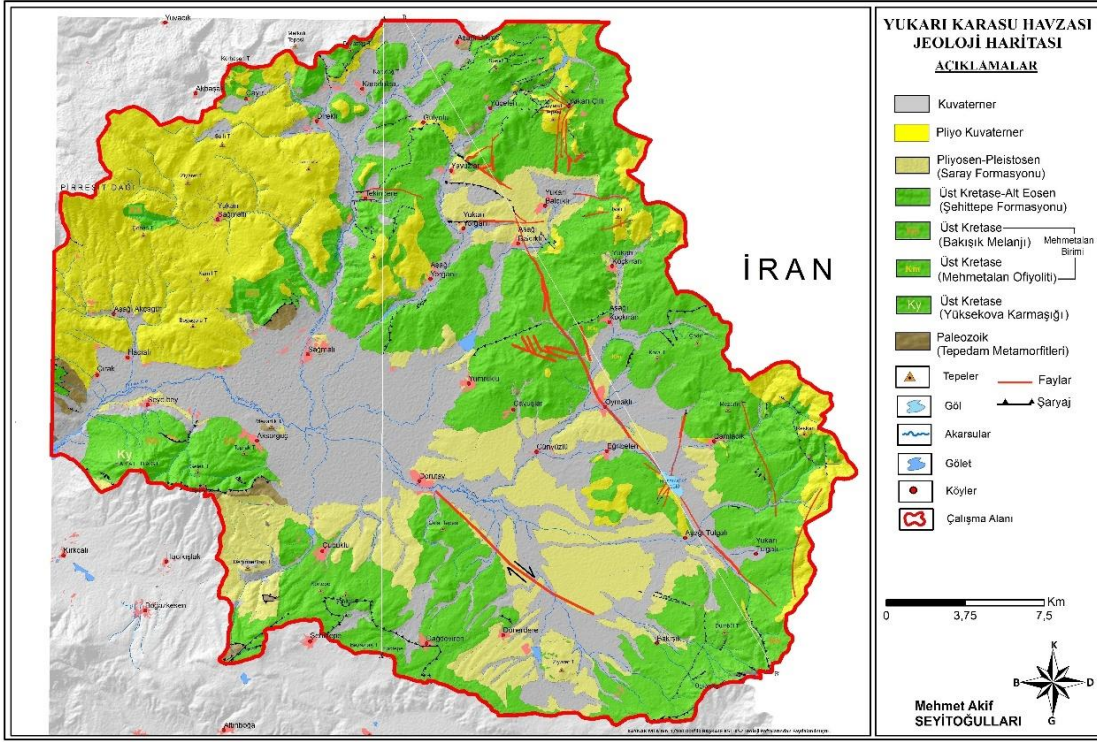
AMAÇ ve YÖNTEM

Araştırmanın amacı sahada görülen yeryüzü şekillerinin karakteristiklerini belirleyerek jeomorfolojik bakımdan ülkemizde az bilinen bu alanı tanıtmak ve bilimsel literatür oluşturmaktır. Özellikle Özalp çevresinde, fiziki coğrafya konulu çalışmaların az olması ve yörenin coğrafi zenginliğe sahip oluşu bu sahada çalışmayı cazip kılmıştır. Sahanın fiziki coğrafya özellikleri, doğal süreçler, bu süreçlerin birbirleriyle olan ilişkileri ve bu ilişkilerin sonuçlarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu çalışma Fiziki Coğrafya araştırma yöntemlerine göre yürütülmüştür. Sahanın fiziki coğrafya özellikleri ayrıntılı olarak coğrafya biliminin dağılışı, bağlantı, sebep ve sonuç ilişkisi çerçevesinde incelenmiştir. Saha ve çevresindeki akarsu şebekesinin bugünkü görünümünü kazanmasına rol oynayan süreçlerin açıklanabilmesi için jeomorfolojik yöntemler kullanılmıştır. Bu çalışmada arazi-gözlem yöntemleri ile CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) ve UA (Uzaktan Algılama) yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Havzanın mevcut durumunu ortaya koymak için Harita Genel Müdürlüğü'ne (HGM) ait 1/25.000 ölçekli Van K51 (b-2, b-3, c-2) ve K52 (a-1, a-2, a-3, a-4, c-1, d-1, d-2) pafta numaralı topoğrafya haritaları temin edilmiştir. Jeoloji özellikleri için çalışma alanını kapsayan MTA tarafından hazırlanmış 1/100.000 ölçekli Van'ın ilgili Başkale K51 ve H38 jeoloji paftaları kullanılmıştır. Jeolojik özellikleri incelenirken MTA'nın Van ili için hazırlanmış olduğu K51-c2 ve K52-d1 1/25000 ölçekli Başkale paftalarından yararlanılmıştır. Yine 1/25000 ölçekli topografya haritası ve jeoloji taslak haritası üzerinde çalışılarak arazi çalışmalarında elde edilen bilgiler ışığında 1/25000 ölçekli jeomorfoloji haritası oluşturulmuştur. Bütün bu çalışmalarla birlikte arazi gezisinde çekilen fotoğraflarla sahanın çevre özelliklerinin tanıtılması amaçlanmıştır.

BULGULAR

Jeolojik-Tektonik Özellikler

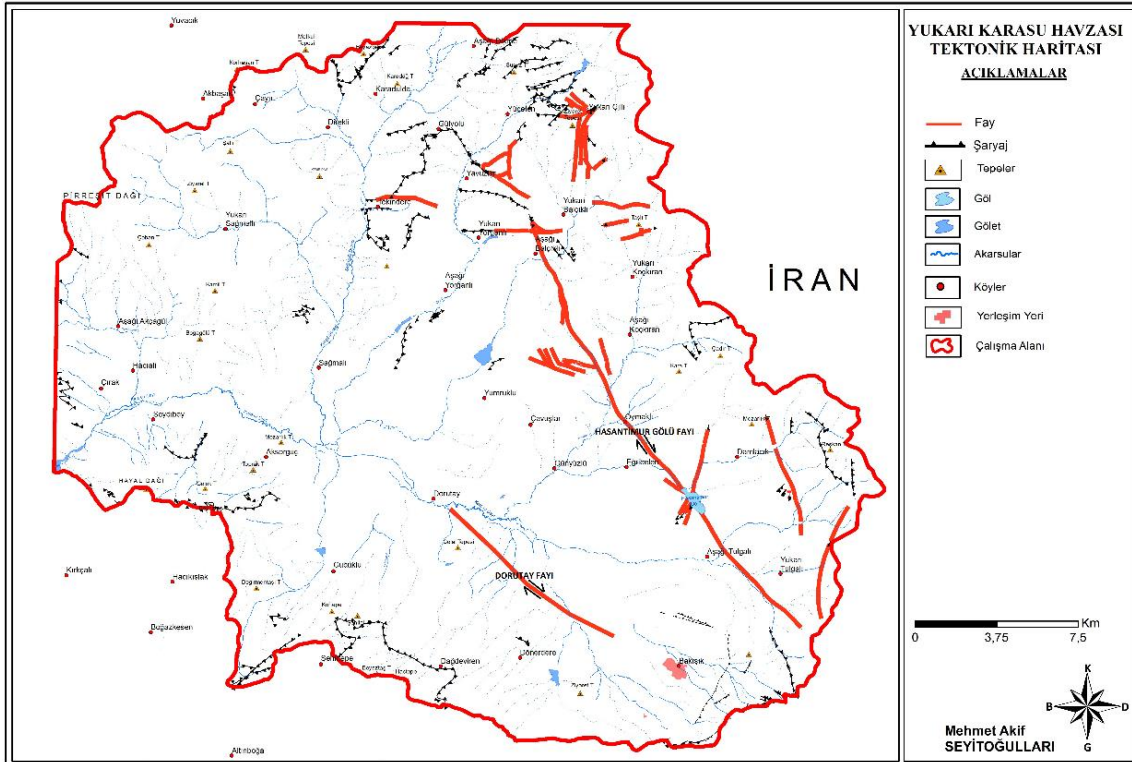
Yukarı Karasu Havzası, zaman periyodu bakımından ve litolojik açıdan değişik jeolojik birimlerden oluşmaktadır (Şekil 2). Sahada lokal olarak Paleozoik yaşlı birimler bulunmaktadır. Bu sahadaki en yaşlı birimleri Tepedam Metamorfiteği oluşturmaktadır. Üst Kretase yaşlı birimler oldukça geniş yer kaplamaktadır. Bu sahadaki birimler Şehittepe Formasyonu, Mehmetalan Birimi (Bakışık Melanjı-Mehmetalan Ofiyoliti) ve Yüksekova Karmaşığı ile temsil edilmektedir. Şehittepe Formasyonunun içindeki değişik litolojik birimlerin sıralanmaları bu formasyonun bir yığılım karışığının parçası olduğunu göstermektedir. Birime verilen Üst Kretase-Alt Eosen yaş aralığı, içerdiği farklı litolojik birimlerin birbirleri ile ardalanımlı konumlanmasından kaynaklanmaktadır. Daha üstteki Saray Formasyonuna ait Pliyo-Kuvaterner yaşlı çökeller daha yaşlı birimler üzerinde yine diskordant olarak bulunmaktadır. En Üstte ise Kuvaterner yaşlı alüvyonlar yer almaktadır.

Şekil 2. Yukarı Karasu Havzası Jeoloji Haritası

Orta Miyosen'de başlayan neotektonik rejim bölgenin jeolojik sürecini etkilemiş en önemli parametredir. Sıkışma tektonik rejimi ile karakterize olan Doğu Anadolu'da, neotektonik dönemde kıvrımlar-bindirmeler-doğrultu atımlı faylar-açılma çatlaklar gelişmiştir. Bu yapıların denetiminde dağ arası ve çek-ayır (pull-apart) olmak üzere iki tür havza gelişmiştir. Neotetis'in kuzey ve güney kolları, Geç Kretase'den itibaren kapanmaya başlamış sonrasında Neotetis'in güney kolu Anadolu bloğu altına (kuzeye) doğru dalmaya başlamış ve Arap Levhası ile Anadolu Bloğu çarpışmasıyla bölgede bir kıta-kıta çarpışması gerçekleşmiştir (Şengör, 1980; Şengör ve Yılmaz, 1981,s.181). Kısaca araştırma sahası ve yakın çevresinin jeolojik gelişimi/süreci, Üst Triyas'ta açılmaya başlayan okyanusun Üst Kretase başlarında kapanmaya başlamasıyla meydana gelen tektonik olaylar dizisi tarafından yönlendirilmiştir (Duman,2011,s.60). Bununla birlikte saha Anadolu Levhası ile Arabistan Levhasının dalma-batma zonunun kuzey kenarında konumlanır. Anadolu Levhasının güney kanadını da Bitlis Masifi temsil etmektedir. Ayrıca saha Torid kuşağında yer almaktadır.Bölgedeki yapı birimleri, Arabistan Levhası ile Anadolu Levhasında meydana gelen hareketlerin sonucudur. Yaşanan bu süreç sonucunda birçok KB–GD doğrultulu sağ yönlü ve KD–GB doğrultulu sol yönlü doğrultu atımlı fay gelişmiştir (Şaroğlu ve Yılmaz, 1986,s.73; Şaroğlu ve Güner, 1981,s.41). Ketin (1977), Van Gölü ile İran Sınırı arasındaki bölgede yaptığı jeoloji gözlemleri sonucunda, yaklaşık olarak doğu-batı doğrultusunda dört fay zon olduğunu belirtmiştir. Fay zonları morfolojik görünümüne göre saptanmıştır. Ketin (1977), I. Fay Zonu başlıca iki kısımdan meydana geldiğini, birinci fay zonu'nun ikinci kısmını ise Van Gölü'nün kuzeydoğu ucundan başladığını, Ermişler-Kürzot-Besparmak-Seydibey-Aşağı Sağmallı-Oymaklı Mahallelerinin içinden veya yakınından geçerek İran sınırına kadar uzandığını belirtmiştir. Araştırma sahası ve çevresinde neotektonik dönem süresince sıkışma tektonik rejimine bağlı olarak faylar gelişmiştir. Seydibey, Aşağı Sağmallı, Oymaklı Mahalleleri söz konusu fay zonunun içinde kalmıştır. Dolayısıyla havza ve çevresinde fay sistemine bağlı olarak tarih boyunca çeşitli büyüklük ve şiddete depremlerin olduğu kayıtlarda görülmektedir.

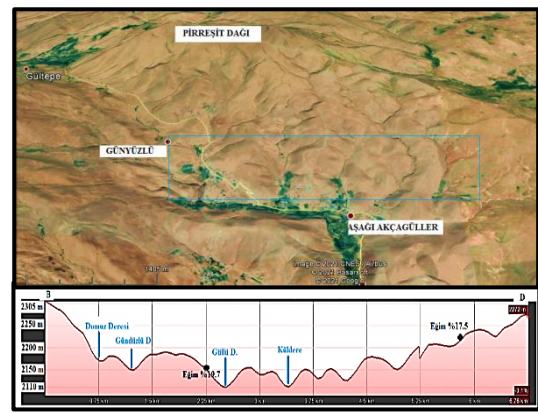
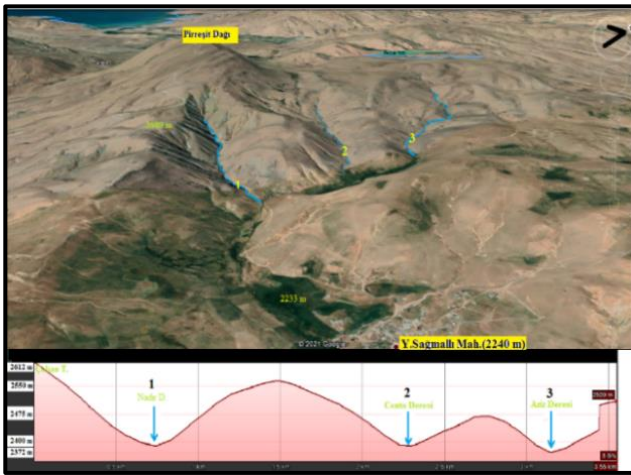
Yukarı Karasu Havzası ve çevresinde Kuvaterner yaşlı birimler genellikle alüvyondan oluşmaktadır. Alüvyonlar, Karasu Nehri boyunca ve havzanın kuzeyinde ve güneyinde havzaya ulaşan diğer akarsu yatakları ile Karasu Havzası'nın tabanında yüzeylenmektedir. Havzanın doğu bölümünde Pliyosen yaşlı Saray Formasyonuna ait çakıltaşı-kumtaşı çökelleri Kuvaterner yaşlı alüvyonları örtmüştür. Kretase yaşlı Yüksekova Karmaşığına ait ofiyolitik melanj kayaları Kuvaterner ve Tersiyer yaşlı litolojik birimlerini çevrelemiş litolojik parametreleri oluşturmaktadır (Şekil 2). Araştırma sahasının kuzey ve kuzeydoğusunda bulunan Tekindere, Yavuzlar, Yukarı Yorganlı, Aşağı Yorganlı ve Aşağı Balçıklı, Gülyolu Mahalleleri çevresinde görülen yer yer volkanik kayaların ve Kuvaterner yaşlı alüvyonların üst kısmını adeta kapattığı kireçtaşları gözlemlenmiştir.

Şekil 3. Yukarı Karasu Havzası Tektonik Haritası

Araştırma sahasının temelini oluşturan yapısal birimler çoğunlukla Paleozoik yaşlı kayalardır. Bu temel kayalar üzerinde, Kuvaterner'de açılmış Eğribelen, Yukarı Yorganlı ve Yukarı Balçıklı mevkiilerindeki tektonik çöküntü sahalarında biriken dolgular gelir bunlar genç yapısal birimleri oluşturmaktadır. Sırt-tepeler ve su toplama alanları ile birbirinden ayrılan söz konusu sahaların tabanında o dönemin paleocoğrafya koşulları altında karasal dolgular birikim göstermiştir. Bu birimlerin her biri kendine özgü lito-stratigrafik, tektonik ve jeomorfolojik özellikler taşımaktadır. Bu havzaların oluşumu sırasında bölgenin yükselme rejimi sürecinde kırılmalar olmuş, kırık hatları boyunca farklı boyut ve doğrultuda çöküntü alanları gelişmiştir. Neotektonik rejime bağlı olarak (Şaroğlu ve Güner, 1981,s.41; Erinç,1953,s.10) bu alt havzaların şekillenmesinde ana parametre doğrultu atımlı fay sistemleridir (Şekil 3).Neticede araştırma sahasında Dorutay, Hasantimur Gölü Fayları gibi önemli fay sistemleri yer almaktadır. Sahada Eğribelen, Oymaklı, Yukarı Yorganlı ve Yukarı Balçıklı lokasyonlarında faylanma sonucunda tektonik çökme gözlemlenmiştir. Adı geçen yerlerde faylanma nedeni ile sahalar Pliyo-Kuvaterner'de yığılma olanağı bulmuş, alüvyal materyalden oluşmuştur. Yukarı Karasu Havzası'nı KB-GD yönünde fayla kesen Hasantimur Gölü Fayı önemli deformasyonlara ve akarsu ağında ötelenmelere neden olmuştur. Örneğin; Sefa Dere ve Kürük Dere gibi Türk-İran sınırındaki dağlık sahalardan (Beyaztaş Tepe-2459 m, Sıbral Tepe-2493 m) doğup, Ekşisu Havzasına (2160 m) açılan alandaki akarsulardan meydana gelen Karasu Deresi,

Araştırma sahası volkanizma açısından değerlendirildiğinde; ilk otkton magnetizma Pliyosen-Pleistosen karasal volkanizması ile başlamıştır. Bölgede oldukça fazla olan bu mağmatikler kuzeyde andezit ve trakit, güneyde ise plato bazaltları olarak görülmektedir. Traki-andezit türü volkanitler bacalardan, bazalt türü volkanitler ise yarıklardan plato-lav şeklinde yeryüzüne ulaşmıştır. Şehittepe Formasyonunun ait yumuşak ve ayrışmaya uygun seviyelerini oluşturan killi birimlerin aşınması sonucu geniş vadiler oluşmuş, dayanıklı kısımlar ise iri blokların yer aldığı sırt ve tepeler halinde kalmıştır. Andezitler sert ve dayanıklı yapılarıyla tepeleri, tüfler ise aşınmaya dayanıksız yapıları ile genişçe sırtları oluşturmuşlardır (Gökdağ, 1996, s.15). Nitekim araştırma sahasında bugünkü morfolojinin ve akarsu drenaj sisteminin oluşumunda volkanizmanın da önemli rolü olmuştur. Örneğin Pirreşit Dağının doğuya bakan yamaçlarında, Sağmal Dere sinin yan kolları olan Aziz Dere, Nadir Dere, Ağıt Dere, Cento Dere gibi yataklarını derine kazmış akarsular ve yan kolları yer alır. Söz konusu akarsular bazalt volkanitleri düşey olarak yarması ile vadileri gelişmiştir. Aynı zamanda sahadaki bazaltlar, yüksek alanları oluşturur. Bu bazalt sahaları içinde yüksek eğimli yamaçlar ile “V” şekilli genç vadiler yaygın biçimde bulunur.

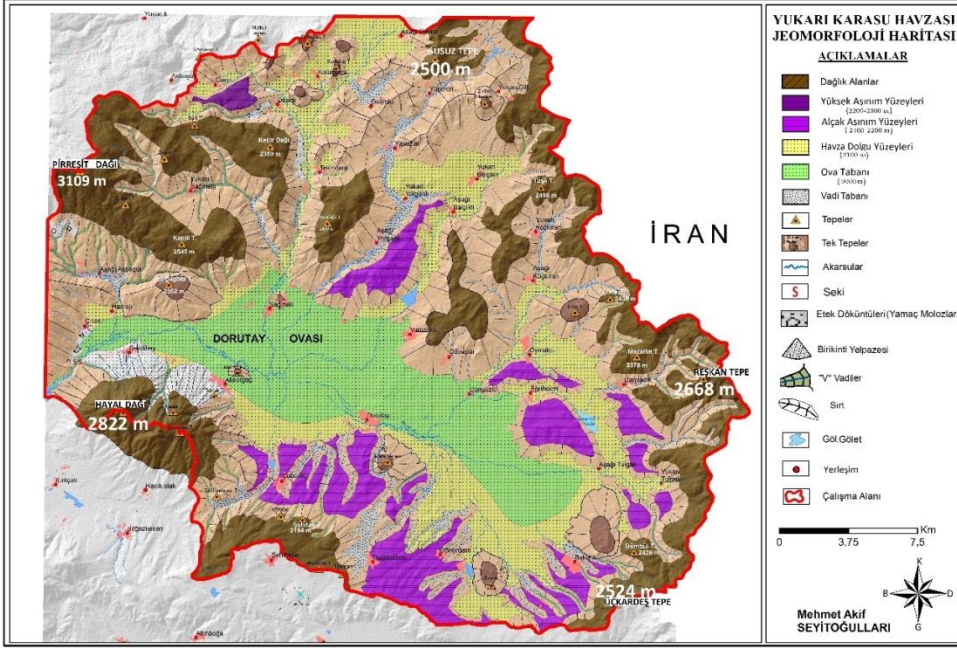

Şekil 6. Pirreşit Dağının Doğu Yamaçlarında Yataklarını Derine Kazmış Akarsular ve Ortaya Çıkan Vadi Profilleri

Şekil 7. Pirreşit Dağının Güney Yamaçlarında Yataklarını Derine Kazmış Akarsular ve Ortaya Çıkan Vadi Profilleri

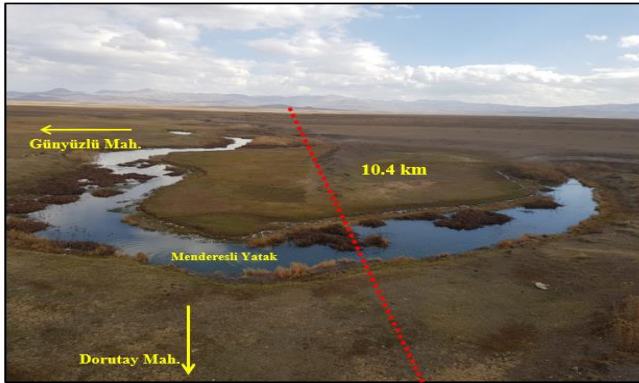
JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLER

Araştırma sahasında 3109 m'ye kadar çıkan zirveler ile temsil edilen dağlık sahalarda, havza tabanına geçişte farklı yükseltilerde görülen, farklı dönemlere ait iki basamak halinde aşınım yüzeyleri, havza-ova alanları başlıca jeomorfolojik birimleri oluşturur. Bu ana jeomorfolojik birimlerin dışında sahadaki birikinti yelpazeleri, vadiler, sekiler gözlenir.

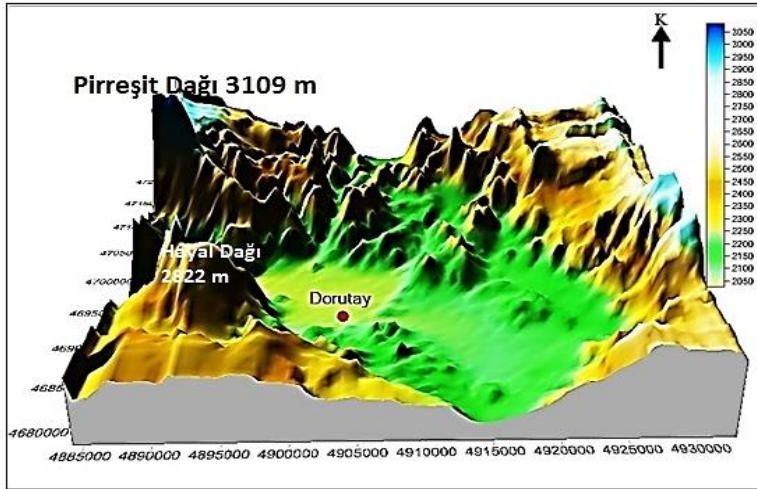
Şekil 8. Yukarı Karasu Havzası'nın Jeomorfoloji Haritası

Bugün havzadaki farklı topoğrafik, hidrografik şekiller (terk edilmiş menderesler, menderes yeniği, örgülü yatak, bataklıklar, point barlar, banklar vb.) genç tektonik hareketler ile farklı morfo-klimatik koşullar altında ortaya çıkmıştır. Araştırma sahasında Dorutay Mahallesi'nin yaklaşık 3 km doğusunda yer alan Karasu Nehri'nin yatağında hemen tüm havza boyunca doğu-batı yönünde alüvyal taban gözlenir.

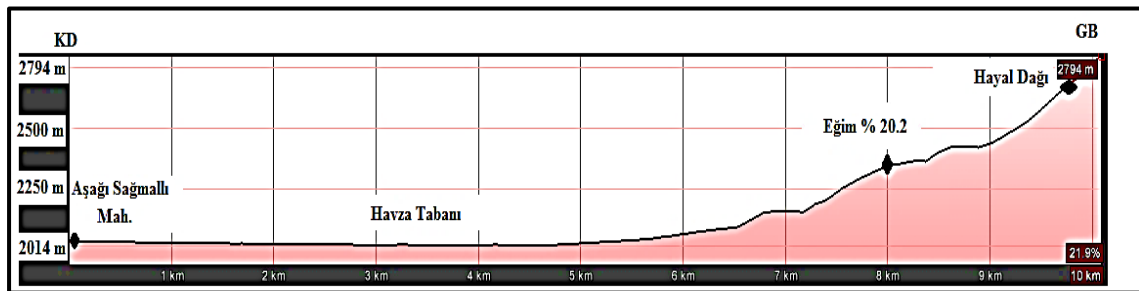
Şekil 9. Karasu Nehri'nde Gözlenen Alüvyal Taban

Karasu Nehri Yukarı Havzası, genel hatlarıyla Tulgalı (Ahurik) ve Sağmallı (Noşar) Düzü'nden oluşmaktadır. Hidrografik açıdan havzanın suları Karasu Nehri aracılığıyla Van Gölü'ne dökülmektedir. Sahanın ortalama yükseltisi 3109 m'ye kadar çıkan dağlık alanlarla çevrelenmiş durumdadır. Havza tabanının ortalama yükseltisi ise 2000 m'dir (Şekil 10).

Şekil 10. Yukarı Karasu Havzası'nın Dem Görüntüsünden, Global Mapper Programında Yapılmış, Blok Diyagramı

Dağlık Sahalar; Araştırma sahasında yer alan dağlık sahalarda Yukarı Karasu Havzası'nı çevrelemektedir. Dağlık sahalarda genelde su bölümü hatlarına karşılık gelmektedir. Doğu-batı yönlü uzanım gösteren bu sahalarda araştırma sahasının yüksek ve eğimli bölgesini oluştururlar. Sahada 3109 m yükseltiyeye sahip Pirreşit Dağı zirvesi olmak üzere, özellikle Türkiye-İran sınırını oluşturan Taşlı Tepe (2469 m), Koç Tepe (2469 m) Sıbral Tepe (2493 m), Reşkan Tepe (2668 m), İkibaşlı Tepe (2490 m), Boz Tepe (2769 m), Uzunsırt Tepe (2512 m), Taş Tepe (2512 m) gibi önemli yüksek sahalarda bulunur. Dağlık sahalarda kuzeybatıda Pliyo-Kuvaterner yaşlı Çardak volkanitlerine ait aglomera ve bazalt gibi litolojik birimlerden meydana gelirken, sahanın doğusundaki dağlık sahalarda ise Türkiye-İran sınırı boyunca Üst Kretase-Alt Eosen yaşlı Şehittepe Formasyonunda yer alan birimlerden (bazalt, kireçtaşı, killi kireçtaşı, marn, kiltası, kumtaşı, konglomera) oluşmaktadır.

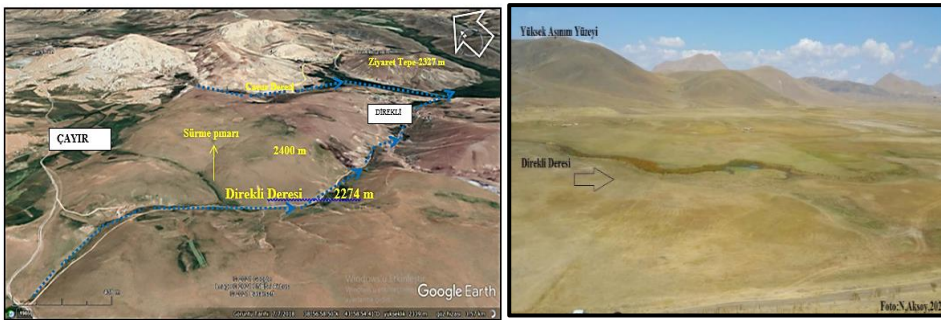
Şekil 11. Dağlık Alanların Oluşturduğu Yüksek Morfoloji ve Bu Yüksek Sahalar Arasındaki Havza Tabanı

Aşınım Yüzeyleri: Araştırma sahasının kuzeyinde dağlık alanlar yer alırken, güneyinde çoğunlukla geniş alanda platolar bulunmaktadır. Saha, Kuvaterner'de epirojenik olarak toptan (Enblok) yükselmiş ve akarsular tarafından yarılmıştır. Yörede flüvyal faktörler, tektoniğin oluşturduğu ana iskeleti derin olarak yarmak/boşaltmak suretiyle parçalamış, böylece havzaların bugünkü topoğrafik görünümünü almasını sağlamıştır (Zorer, 2014, s.260). Havzada görülen ve flüvyal aşınım sonucu işlenen plato alanları havzayı çevreleyen dağlık sahanın belirli dönemlerde gelişen aşınım yüzeylerine karşılık gelir. Sahadaki platolar havzaya ait morfolojik üniteler olup, dağların zirveleri ile havza tabanı arasındaki geçişi oluşturmaktadır.

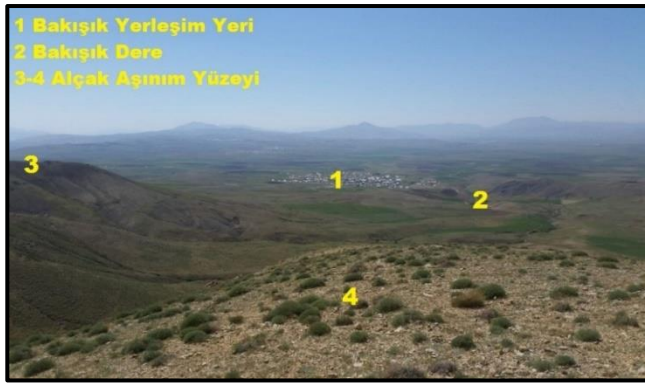
Plato alanları litoloji açısından ağırlıklı olarak, Üst Kretase-Alt Eosen yaşlı Şehittepe Formasyonuna ait (kireçtaşı, killi kireçtaşı, marn, kil taşı, kum taşı, konglomera) birimlerden oluşmaktadır.

Üst Miyosen’de yaşanan epirojenik hareketler sonucu havzayı çevreleyen Neojen öncesi yüzeyler yükselmiştir. Yörede Üst Miyosen’i takip eden dönemde tektonik olaylara bağlı olarak yeni bir aşınım-dolgu dönemine girilmiştir. Pliyosen-Günümüz aralığında sürekli devam eden tektonik yükselim, havza gelişmelerinin sürekli olmasını ve gelişen havzaların kısa sürede dolmasını engellemiştir. Bir yandan aşınım gelişirken diğer yandan birikim (dolgu) süreci gerçekleşmiştir (Duman,2011:119). Böylece bu dönemde yükselen dağlık sahalar yeni kaide seviyesine göre aşındırılmış ve diğer taraftan havza doldurulmuştur. Nitekim Üst Miyosen aşınım yüzeyleri, aynı zamanda havzanın doldurulmasını sağlayan aşınım sahalarını oluşturmuştur. Havzanın çevresindeki dağlık sahalar üzerinde 2200-2300 m yükseltileri arasında bulunan bu aşınım yüzeyleri Erol (1983) yönteminde D II sistemlerine karşılık gelmektedir. Üst Miyosen yaşlı yüzeyler havza kuzeyinde lokal alan kaplamaktadır. Bu yüzeyler Direkli Dere ve kolları tarafından yarılmıştır. 2100-2200 m yükseltileri arasındaki Pliyosen aşınım yüzeyleri alçak plato sahalarına karşılık gelmektedir. Sahada geniş olarak bulunan bu yüzeyler Erol (1983) yönteminde D III sistemlerini meydana getirmektedir. Pliyosen yüzeyleri havza çevresinde Şehittepe Formasyonuna ait Üst Kretase-Alt Eosen yaşlı birimlerine oluşmaktadır. Pliyosen- Pleistosen yaşlı dolgu yüzeyleri (2000-2100 m) ise, havzanın eksenine doğu-batı yönünde yerleşen Karasu Nehri ve yan kolları tarafından kuzey ve güneydeki yüksek kesimlerden aşındırılıp getirilen materyalin olduğu taban arazidir. Ayrıca havzanın merkez kısmında yer adlarından da anlaşılacağı üzere birçok düzlük alan mevcuttur (batıdan doğuya: Dal Düzü, Akçay Düzü, Deş Düzü, Düzyer, Çaylak Düzü, Aşağı Sağmallı Düzü, Günyüzlü Düzü ve Tulgalı Düzü). Bu sahaların büyük bir bölümü Pliyo-Kuvaternere ait olan alüvyal dolgulardır. Bölgede, Pliyosen ve Pliyo-Kuvaterner yaşlı düzlüklerin yükseltilerinin fazla olması, bölgenin neotektonik hareketliliğini ortaya koymaktadır (Zorer,2014,s.49). Böylece araştırma sahasında yükseltileri 2000-2100 metre arasında değişen düzlüklerin (batıdan doğuya: Dal Düzü, Akçay Düzü, Deş Düzü, Düzyer, Çaylak Düzü, Aşağı Sağmallı Düzü, Günyüzlü Düzü ve Tulgalı Düzü) bulunması ve faylarla sınırlandırılmış olmaları sahanın tektonik açıdan aktif havza özelliklerini taşıdığına göstergesidir. Böylece sahadaki geniş düzlükler bölgedeki genç tektonik aktivitenin etkisiyle çanaklaşmış ve gelişmiş alanlardır. Ayrıca sahanın kuzeyinde Orta Miyosen’de başlayan tektonik hareketler sonucunda faylanmaların meydana gelmesi, Muradiye-Çaldıran oluşunun çökmesi ve çevre kısımların yükselmesi (Sındır,2003:74) bu durumu teyit etmektedir.

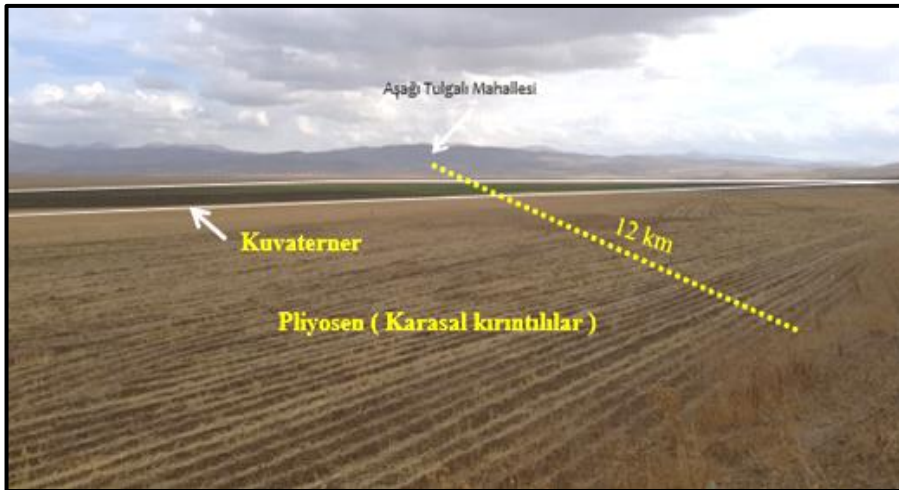
Erol (1983) sistemine göre D III ve D IV dön.emlerine ait tortulların bazı büyük çanak şeklindeki sahaların orta bölümünde birbirlerine uyumludur ancak bu iki döneme ait yüzeyler, çanakların kenar kısımlarında yarılmış halde ve farklı yükseltide bulunurlar. Erol (1983) sistemine göre Türkiye’deki morfolojinin oluşumu, sahanın jeomorfolojik gelişimi ile birlikte değerlendirilerek kıyaslamalar yapılmıştır. Böylece saha çalışmalarında Dönerdere mevki ve Çubuklu mevki arasında geniş alanlarda, Saray Formasyonuna (çakıltası-kumtaşı) ait Pliyosen-Pleistosen yaşlı havza dolgusu gözlemlenmiş ki bu dolgular havzanın güney kanadında taraçalar halindedir.

Şekil 12.Çayır İle Direkli Mevkiileri Arasında İki Kanat Halinde Uzanan Yüksek Aşınım Yüzeyi

Şekil 13, Aşınım Yüzeyleri, Tektonik Hareketlerin Yanısıra Dış Kuvvetler Tarafından Aşındırılıp Küçültülmektedir (Dorutay Güneydoğusu, Bakışık Mevkii)

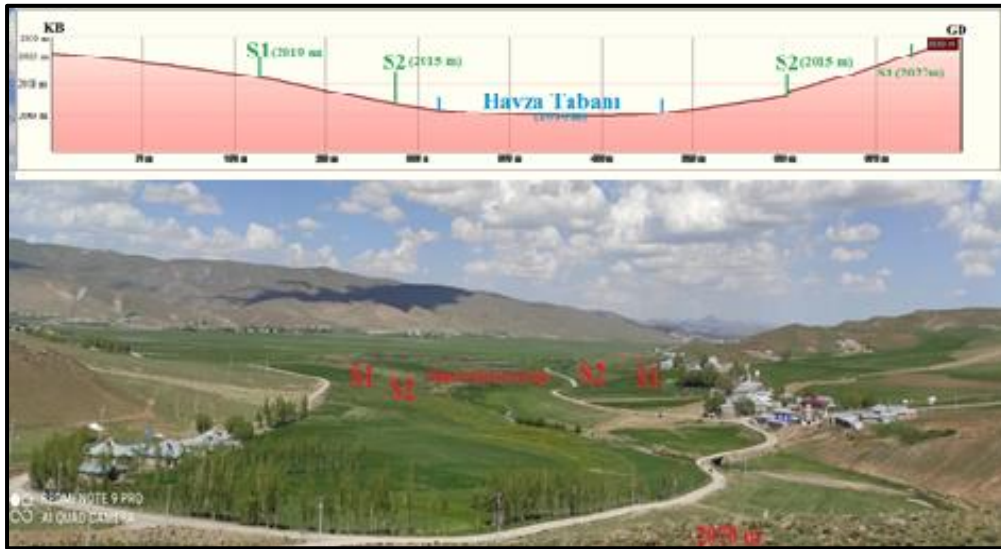
Şekil 14. Aşağı Tullgali Düzü, Havzada Pliyosen'de Karasal Ortam Koşulları ve Kuvaterner Yaşlı Akarsu Çökelleri (Dorutay Doğusu)

Dorutay Ovası; Tektonik kökenli havzanın merkezi kısmını oluşturur. Ova, yüksek dağlar ve aşınım yüzeyleri ile çevrili olup deniz seviyesinden ortalama 2000 metre yüksektedir. Tabanında çoğunlukla alüvyonların yer aldığı ova tabanı ile çevredeki yüksek alanlar arasındaki yükselti farkı kuzeyde ortalama 900-1000 m, doğuda 450-500 m, batıda 250-300 m ve güney yönünde ise 800-900 m'dir. Ova tabanının eğim oranları % 0-5 arasında değişmektedir. Dorutay Ovası, Karasu Nehri ve kolları tarafından geniş bir aşınım ve birikim alanı haline getirilmiştir. Ova ve çevresinin suları, Karasu Nehri ve kolları tarafından drene edilmektedir. Ovayı, sağ doğrultu atımlı Hasantimur Gölü Fayı ve Dorutay Fayı adeta kuşatmıştır. Ayrıca K-G doğrultulu, doğuya eğimli bir normal fay karakterinde ve havzanın batısında Çırakköy Fayı yer alırken, diğer taraftan D-B uzanımlı kuzeye eğimli, bindirme karakterli bir fay olan Aksorguç Fayı bulunmaktadır (Üner vd., 2015). Dolayısıyla bu saha etrafı yüksek dağ ve iki basamak halinde aşınım yüzeyleriyle çevrili, faylarla kuşatılmış ve tabanı Kuvaterner ve Pliyo-Kuvaterner yaşlı çökellerce örtülmüş tektonik bir depresyon sahasıdır.

Şekil 15. Dorutay Ovası'ndan Bir Görünüm

Sekiler; Yörede sekiler tektonik yükselmenin sürekli olmadığını, aktif ve durağan dönemlerin birbirini takip ettiğini göstermektedir (Duman,2001:92). Arazi çalışmaları sırasında tespit edilen sekilerin az olması, sahanın çökme eğilimli bir tektonik aktiviteye sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim saha Karasu Nehrinin dış drenaja açıldığı ve akarsuyun dar boğaza girmeye başladığı batı bölümünden, orta ve doğu bölümüne doğru oldukça genişleyen bir çanak şeklini almıştır. Tektonik hareketler sonucunda havza çevresindeki dağlık kütlelerin yükselmesi ile birlikte, taban araziye akarsuyun gömülmesi (Pliyo-Kuvaterner dolgu materyali veya neojen depoları) ile çöküntü sahası daha da derinleşmiştir. Tabana ait kalıntılar ise bugünkü yamaçlarında sekiler şeklinde görülmektedir (Çünkü Kuvaternerde aşınım sonrasında alanlara biriken suların dış drenaja açılmasıyla şiddetli erozyon meydana gelmiş ve bu durum sonrasında Karasu Nehri Havzası ve yakın çevresinde sekiler oluşmuştur). Seydibey Mahallesi mevkiinde akarsu yatağının yakınında daha çok erozyonel süreç nedeniyle kesintiler halinde görülen sekiler saptanmıştır. Tespit edilen sekiler kurulan yerleşmeler ve yol, tarla açma nedeniyle deforme olmuş ve esas seviyelerini kaybetmişlerdir.

Şekil 16. Yukarı Karasu Havzası Batı Bölümü ve Tespit Edilen Sekiler

Tektonizmanın kırılma ve kıvrımlanma süreçlerine ek olarak yer kabuğunda oluşturduğu bir diğer deformasyon türü yer kabuğunun tek yöne eğiltilenerek çarpılması şeklinde kendini gösteren tiltlenmedir. Söz konusu çarpılma, sübsidans veya bölgesel yükselme (uplift)in bir sonucu olarak lokal tiltlenme türünde meydana gelebilmektedir (Schumm vd., aktaran Avşin,2010,s.93). Araştırma sahasındaki sekiler havza tabanından Karasu Nehrinin sol kanadında, Çıracık mevkii yakınlarında 2010-2015 m, 2015-2019 m ve sağ kanadında, Seydibey mevkii yakınlarında 2010-2015 m,2015-2027 m yüksekliklerde 2 basamak halinde görülmektedir. Ancak aktif tektonizma, sahada D-B uzanımlı kuzeye eğimli, bindirme karakterli bir fay olan Aksorguç Fayı bulunması (Üner vd., 2015) sekiler arasında 5-10 m'lik farkın doğmasına neden olmuştur. Havza ve çevresinde yukarıdaki bilgiye dayanarak söyleyebiliriz ki tektonik hareketler sonucu meydana gelen alçalma ve yükselmelerin aynı olmaması bu sonucu doğurmuştur. Kuvaterner birimleri ve Saray Formasyonu üzerinde gelişen seki sistemlerinin en önemli özelliği genç tektonik hareketlerden etkilenmeleridir. Bu nedenle deformasyona uğramışlardır. Araştırma sahasında bazı kütlelerin yükselmesi ve yükselen bu kütlelerin nemli dönemlerde flüvyal süreçler sonucu aşınması ve yarılması, Pliyosen sonundan Pleistosen sonlarına kadar devam eden tektonik hareketlerin etkisinin sonucu olduğu düşünülmektedir. Sahada tarım alanı ve yerleşim yeri olarak sekiler seçilmişlerdir.

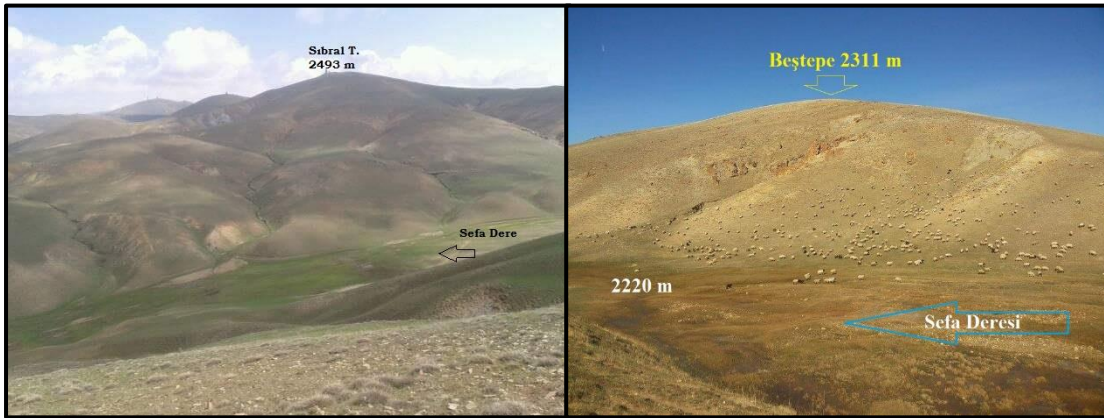
Şekil 17. Karasu Nehri'nin Çıracık Mahallesi Mevkiinde Tespit Edilen Sekiler

Şekil 18. Karasu Nehri'nin Seydibey Mahallesi Mevkiinde Tespit Edilen Sekiler

Vadiler; Araştırma sahasının genel olarak vadi özelliklerine bakıldığında, sahanın oluşumunda temel unsur olan tektonik aktivite, litolojik yapı ve flüvyal süreçlere bağlı olarak saha akarsu vadileriyle parçalanmıştır. Özellikle sahanın kuzey ve doğu kesimlerinde yer alan dağlık kütleler üzerindeki akarsular, "V" şekilli vadiler içinde akmaktadırlar. Dağlık alanlar üzerindeki akarsu vadileri tektoniğin aktif olmasına bağlı olarak genç karaktere sahiptir. Havza tabanında/dolgununda Kuvaterner/Pliyo-Kuvaterner yaşlı litolojik birimlerin bulunması ve aktif tektonik hareketlerin varlığı, Karasu Nehri ve diğer akarsuların araziye aşındırmasını kolaylaştırmıştır. Dağlık sahalardaki akarsular genç vadi karakterine sahipken, havza dolgusunu aşındıran akarsular ise düşük eğim ve litolojiden dolayı daha olgun vadi karakterine sahiptir. Neticede sahada yüksek topoğrafyanın ve derine kazılmış vadilerin birincil nedeni tektonik aktivitedir. Böylece tektonik yapıya bağlı olarak ortaya çıkan topoğrafik şartlar flüvyal etken/süreçlerle devamlı işlenmiştir.

Yörede vadi sistemlerinin günümüzdeki görünüşleri, Kuvaterner'de havzaların dış drenaja açılıp ,durgun su ortamının bitmesi ve epirojenik yükselmeler sonrasında kazanmışlardır. (Zorer,2014,s.79). Bununla birlikte Pleistosen'deki iklim değişiklikleri de önemli ölçüde rol oynamıştır. Böylece depresyonlara yerleşmiş akarsuların akımları iklim tarafından kontrol edilmiştir. Kuvaterner başlarında yörenin toptan yükselmesiyle akarsular havza dolguları üzerinde adeta gömülmüştür. Havza çevresindeki yüksek kesimler bu akarsular tarafından çok fazla yarılmaya maruz kalmış, vadiler meydana gelmiş ve tektonik hareketlere bağlı çarpılmalar, akarsu drenajında ve vadi gelişiminde yer yer bozulmalara ve drenaj değişikliklerine neden olmuştur.

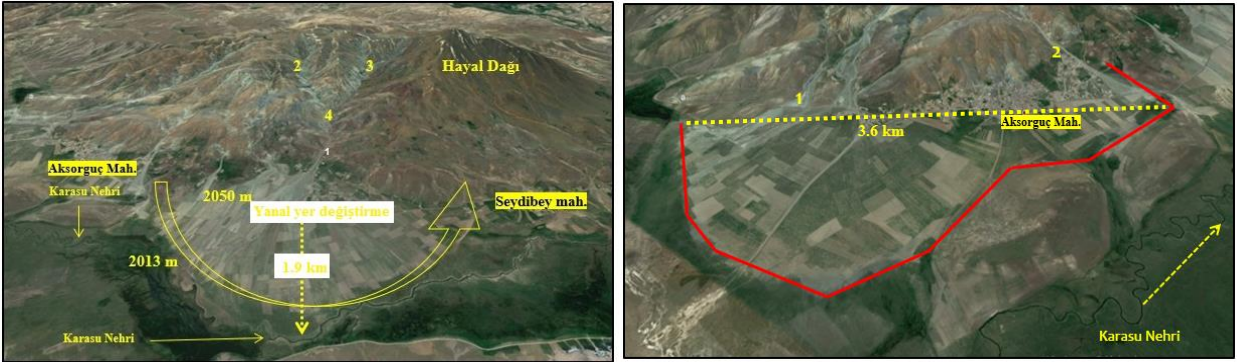
Şekil 19. İran Sınırındaki Sefa Deresi ve İçinde Aktığı Vadi İran Sınırındaki Sefa Deresi ve İçinde Aktığı Vadi

Yöredeki vadi tabanları, ana akarsular ve bunlara ait yan kolların taşkın ve millenme alanlarıdır. Böylece, flüvyal aktivite sonucu sahada terk edilmiş menderesler, menderes yeniği, örgülü yatak, bataklıklar gibi birimlere yaygın olarak rastlanılmaktadır. Vadi tabanları iklimatik, hidrolojik ve litolojik faktörlerin etkisiyle değişiklik gösterir. Örneğin: geniş tabanlı bir vadi özelliğinde olan sahadaki Dercement Çayı gibi bazı dereler havzaya önemli oranda sediment taşımaktadır. İlkbahar aylarında kar erimeleri ile birlikte yaşanan taşkınlardan daha güneydeki tarım sahaları, çayır alanları etkilenmektedir (Şekil 20).

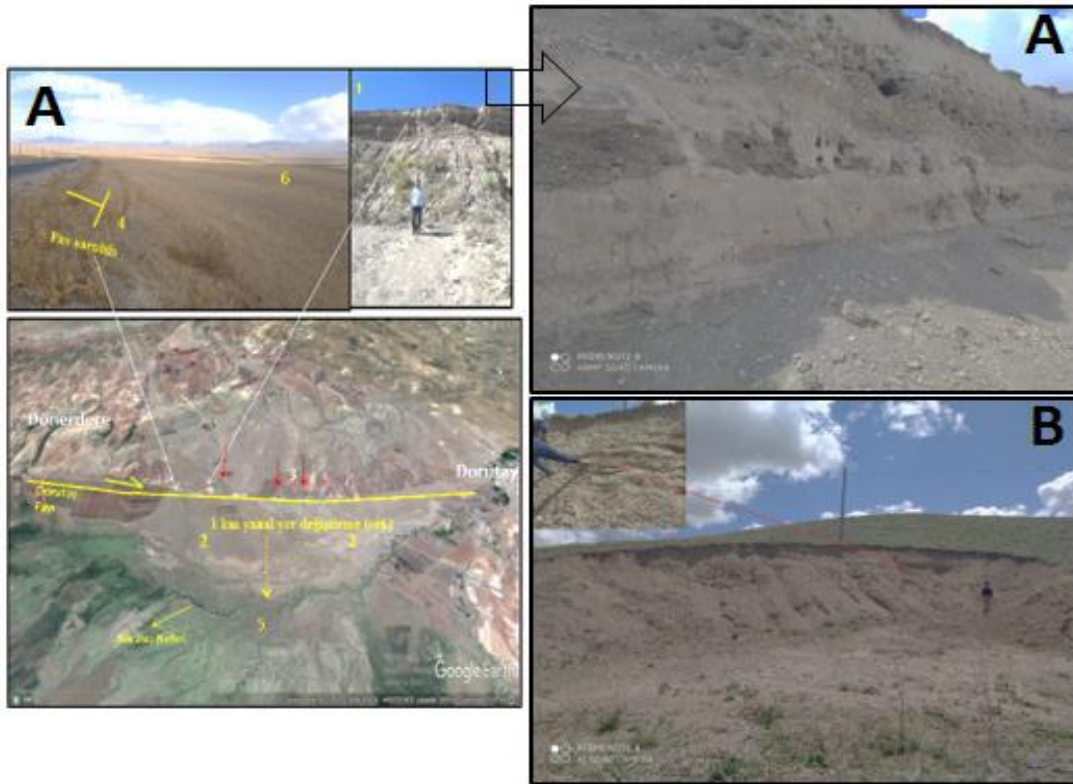
Şekil 20. Karasu Nehri'nin Önemli Bir Yan Ko lu Olan Dercement Çayı'nın Güncel Akarsu Yatağı

Birikinti Yelpazeleri; Araştırma sahasında yüksek bölümlerden havza tabanına ulaşan dik yamaçların önünde birikinti yelpazeleri gelişmiş ve bunlar özellikle faylarla ilişkili yamaçlardaki eğim kırıklıklarında görülmektedir. Araştırma sahasının güneyinde bulunan Hayal Dağı'nın yüksek ve engebeli oluşu, sahada D-B uzanımlı kuzeye eğimli, bindirme karakterli bir fay olan Aksorguç Fayı (Üner vd., 2015) etkisi, Bakışık Melanj'ına ait birimlerin varlığı akarsuların bol materyal taşıyıp birikinti yelpazelerini oluşturmasını kolaylaştırmıştır. Araştırma sahasının Seydibey-Aksorguç Mahalleleri arasında gelişmiş farklı ölçekli iki alüvyon yelpazesi, güneydeki drenaj ağının ürünü olarak ve havzanın içine doğru gelişmişlerdir. Hayal Dağı ile Yukarı Karasu Havzası arasında doğu-batı yönünde görülen ve güneydeki Hayal Dağı eteklerinden Akçay Deresi ve kolları tarafından getirilen materyaller sonucu alüvyon yelpazenin çapı 5 km kadardır ve kuzeyde Akçay Mezrası yelpaze üzerinde kurulmuştur. Uydu görüntüleri incelendiğinde akarsu ortalama 2 km güneye kayarak yatak değiştirmiştir (Şekil 21). Diğer bir alüvyon yelpazesi örneği ise Hayal Dağının güneybatı bölümünü oluşturan tepelik alanlardan kaynağını alan Mirze Dere ve Şeker Deresi ve yan kollarının Aksorguç mevkiinde oluşturduğu yelpazedir. Bu sahada gözlenen flüvyal çökeller bu nehirler tarafından depolanmıştır. Bu yelpaze ortalama 5 km lik bir alan oluşturmaktadır. Bu birikinti yelpazeleri tarım alanı- yerleşim birimi olarak kullanılmaktadır (Şekil 22). Sahada fayın aktivitesine ve birikinti yelpazelerine bağlı olarak Karasu Nehri'nde yanal yer değiştirmeler meydana gelmiştir. Bu yanal yer değiştirmelerden en bariz olanı Hayal Dağı'nın eteklerinden kaynağını alan Hacikerem, Abe ve Akçay Deresinin Yukarı Karasu Havzası'na ulaştığı alanda meydana gelmiştir. Böylece Karasu Nehri, daha güneyde Seydibey-Aksorguç arasında yaklaşık 2 km kilometre olduğu ve sağ yanal yanal yer değiştirme olduğu görülmektedir. Karasu Havzası'nın batı sınırını oluşturan Aksorguç Fayı üzerinde gelişen alüvyon yelpazesi çökelleri Google Earth uydu görüntüsü üzerinde açık bir şekilde görülebilmektedir. Bindirme fayının taban bloğu üzerinde gelişen bu birikinti yelpazeleri, yapısal süreçler sonucu aşınan sedimanların depolanması eğimin düşük olduğu alanda son bulmuştur. Bu yanal yer değiştirmelerden diğeri Hayal Dağı'nın eteklerinden kaynağını alan Kulkul, Çeşme ve Celal Deresinin Yukarı Karasu Havzası'na ulaştığı alanda meydana gelmiştir. Böylece Karasu Nehri, daha güneyde Dönerdere-Dorutay arasında yaklaşık 1 km kilometre sağ yanal yanal yer değiştirme olduğu görülmektedir. Karasu Havzası'nın doğu bölümünün güney kanadını oluşturan Dorutay Fayı ve diğer jeomorfolojik parametreler Google Earth uydu görüntüsü üzerinde açık bir şekilde görülebilmektedir. Erol (1983) sistemine göre D III ve D IV dönemlerine ait tortulların bazı büyük çanak şeklindeki sahaların orta bölümünde birbirleriye uyumlu olmalarına karşın bu iki döneme ilişkin yüzeyler, çanakların kenar kısımlarında yarılmış halde ve farklı yükseltide bulunurlar. Söz konusu çanakların kenar kesiminde sınırlı gelişim gösteren pediment benzeri etek düzlükleri bulunabilir. Erol (1983) sistemine göre Türkiye'deki yeryüzü şekilleri oluşumu sahanın jeomorfolojik gelişimleri ve ortam özellikleri ile incelenerek kıyaslamalar yapılmıştır. Bu durumda Arazi çalışmalarında Dönerdere Mahallesi, Çubuklu Mahallesi yakınlarında Pliyo-Kuvaterner yaşlı havza dolgusu gözlemlenmiştir. Bu dolgular havzanın güney kanadında havza taraçaları halinde adeta yeni taban oluşturmuştur (Şekil 23).

Şekil 21. Hayal Dağı İle Havza Arasında D-B Yönünde Alüvyon Yelpazesi, Akçay Mezrası (1) Akçay Deresi (4) ve Kolları (2,3)

Şekil 22. Hayal Dağı İle Havza Arasında D-B Yönünde Alüvyon Yelpazesi-2, Şeker Dere (1), Mirze Dere (2)

Şekil 23. A-Dönerdere-Dorutay Arasında Taraça Şeklindeki Havza Dolgusu (1), Birikinti Yelpazeleri (2), Su Kaynaklarının Çizgisel Dizilimi (3), Fay Sarplığı (4), Dere Yer Değiştirmeleri (5), Genç Akarsu Çökelleri (6) B-Çubuklu Mevkiinde Taraça Şeklindeki Havza Dolgusu

Akarsular; Araştırma sahasının bugünkü görünümünü kazanmasında akarsuların önemli bir rolü olmuştur. Akarsular bir taraftan havza tabanında yer alan materyali boşaltırken, diğer taraftan sahayı bir şekilde parçalamışlardır. İklim özellikleri açısından Hazirandan başlayıp Ekim ayına kadar devam eden bir kurak mevsim nedeniyle saha ve çevresindeki akarsular genelde mevsimlik karakterdedir. Sahada mevsimlik akarsuların getirdiği alüvyonlar geniş yer kaplamaktadır. Eğim değerinin ve akarsuyun taşıma gücünün azalmasına bağlı olarak iri taneli çakıllardan başlayarak daha ince taneli kum boyutuna geçer. Genel olarak sahada akarsular karasal rejim tipinin karakterini gösterir. Bölgede yer alan akarsularda, en yüksek akış miktarı ilkbahar aylarında görülürken, en düşük akış miktarları yaz aylarına rastlamaktadır. Bu durum sebebi akarsuların genellikle kar erimleri ile ilkbahar yağışlarıyla beslenmesidir. Kuvaterner'e özgü olan ve günümüzdeki drenaj ağının temeli olan akarsu ağının oluşması, bölgede meydana gelen tektonik hareketler, volkanizma, iklim değişiklikleri ile kaide seviyesindeki değişiklikleri ile ilgili olmalıdır. Pliyo-Kuvaterner ve Kuvaterner yaşlı çeşitli morfolojik birimler üzerinde var olan eğim şartlarına bağlı olarak drenaj ağı şekillenmiştir. Havza, Karasu Nehri tarafından kapılarak dış drenaja açılmıştır. Havzanın boşaltılmaya başlaması ile birlikte etkili olan tektonik faktörlerin etkisiyle havza içerisinde akarsu yataklarında taraçalar, geniş tabanlı vadiler, serbest menderesler ayrıca Karasu Nehri'nin eğimin çok az olduğu yerlerde güncel kum barları ve alüvyon yelpazeler gelişmiş ve çeşitli drenaj tipleri oluşmaya başlayarak günümüze kadar oluşumunu devam ettirmiştir. Arazi çalışmalarında Karasu Nehri tarafından oluşturulmuş kopmuş menderes büklümü ve eski menderes izleri, Karasu Nehri'nin yüzeysel akışının yer altına inmesiyle askıda kalmıştır. Kopuk menderes büklümü, güncel akarsu vadisi tabanından 1-1,5 metre yüksekte olduğu gözlemlenmiştir (Şekil 24).

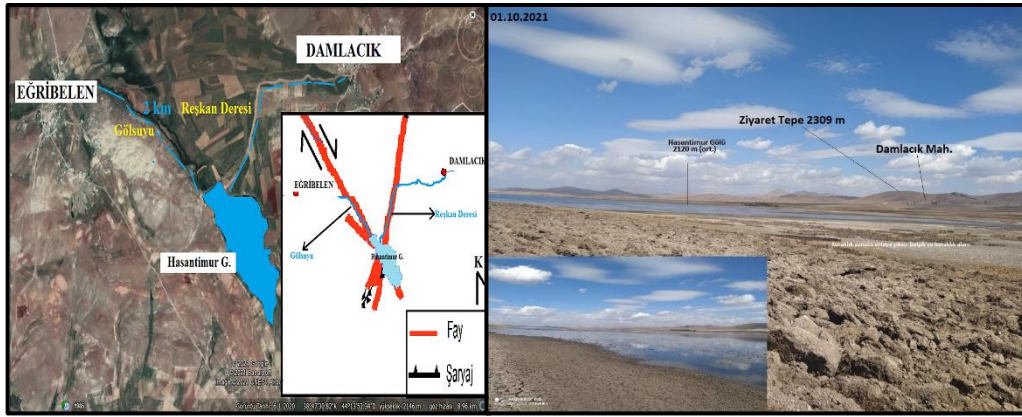
Şekil 24. Kopmuş Menderes Büklümü ve Eski Menderes İzleri

Bölgenin neotektonik dönemde yükselmesiyle eğim koşullarının değişmesi akarsuların yataklarını kazarak gençleşmesine ve yeni bir akarsu ağının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Pliyosen'de sahanın kapalı havza olması, akarsuların göl seviyesine göre yataklarını düzenlemesi sentripetal drenaj ağının olduğunu göstergesiyken ancak Kuvaterner'deki tektonik yükselme hareketleri sonucu eğim şartlarının değişmesiyle günümüzde sahada genellikle dandritik ve paralel drenaj ağları ortaya çıkmıştır.

Geniş çanak şeklindeki çukurlarda akarsular çevreden merkeze yönelirler. Böylece çevreden merkeze toplanan (konsantrik, sentripetal) bir konsektant akarsu sistemi oluşur (Erol,1985,s.230). Saha etrafı dağlık sahalarla çevrili olduğundan havzaya ulaşan akarsular havza tabanında sentripetal drenaj ağı özelliği göstermektedir. Bu drenajı oluşturan dağlık alanlardan havzaya inen konsektant akarsulardır. Böylece havzanın tabanında toplanan sular Karasu Nehri aracılığıyla dış drenaja bağlanmaktadır. Sahada detaylı incelendiğinde dandritik, yarı paralel, kararsız gibi bir takım drenaj tipleri de gelişmiştir. Bununla birlikte dandritik drenaj içerisinde ana akarsu yatağına bağlanan başta A.Sağmallı mevkiinde bulunan Karşıt Dere lokal anlamda örgülü bir yatak yapısı sergilemektedir. Şöyle ki; Karşıt Dere kuzeyde dağlık sahalardan dar ve uzun bir koridorda Direkli, Karasu ve Değirmendere gibi geçtiği lokasyonların isimlerini alarak güneye doğru ortalama 15 km akmaya devam eder. Aşağı Sağmallı mevkiinde Dorutay ovasına ulaşır. Genişleyen tabanda örgülü bir drenaj oluşturan akarsu Karşıt Dere adını alır. Daha sonra Karasu Nehrine katılır. Karşıt Deresinin diğer akarsulardan farklı bir yatak biçimi göstermesi vadi tabanından ovaya açılmasıyla Karasu Nehri'ne kavuştuğu sahada yatak tipi, şekli ve taşınan materyalin artmasına bağlıdır.

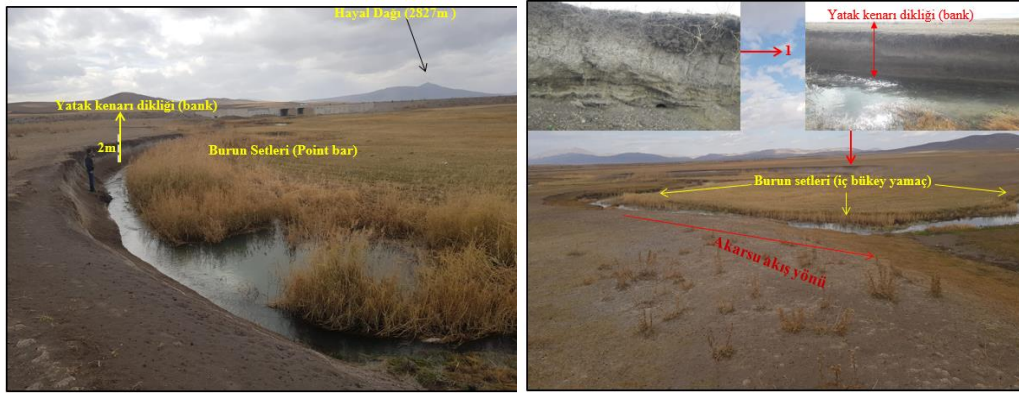
Belirli eğim şartlarına bağlı olarak gelişmiş konsekant akarsulara karşın eğimi çok az olan akarsular ya hiç gelişemez yada gelişse bile hangi yönde akacağı belirmemiş kararsız bir akarsu ağı belirir. Bu şekilde karışık akarsu ağları özellikle ovalarda, zaman zaman bataklık olan yerlerde görülür (Erol,1985,s.231). Sahanın en alçak yerini Çırak-Hacıali-Seydibey yerleşim birimlerinde çevrelenmiş havzanın batı bölümünde Karasu Nehrinin menderesli yatak tipinin örgülü yatak tipine bıraktığı gözlemlenmiştir. Bu durum kar erimeleri ile birlikte ilkbahar döneminde akarsuyun daha fazla akışa sahip olması ve sahanın bataklık halini alarak kararsız bir akış göstermesiyle alakalıdır.

Son dislokasyonlar ve epirojenik hareketler akarsu ağının şekillenmesinde çok önemli rol oynar, Bu son hareketlerin meydana getirdiği depresyonları, fayları izler (Erinç,1953). Bu sahalarda akarsuların yerleştiği faylı alanlardır. Söz konusu fay hatlarına yerleşen yan kollar görülmektedir. Bunlardan Oymaklı Mahallesi güneyinde yer alan Timur Dere ve Hasantimur Gölünün kuzeybatısında yer alan Gölsuyu Dere ve Aşağı Tulgalı Mahallesi güneydoğusunda yer alan Pekiyi Dere örnek verilebilir (Şekil 25).

Şekil 25. Akarsuların Yerleştiği Faylı Alanlar ve Gölün Genel Görünümü

Sahada yükseltinin 2020-2050 m arasında ve eğim değerinin 1°-2° arasında olduğu yerlerde Karasu Nehri yatak tabanında menderes oluşumu ve gelişimi gerçekleşmiştir. Bu sahalarda Aşağı Sağmallı Düzü ile Günyüzlü Düzü arasında kapsamaktadır. Araştırma sahasında, yer yer gözlenen burun setleri (point bar) ve yatak kenarı dikliği (bank) aslında menderesli akarsuların bir parametresidir (Avşin,2010,s.93). Akarsu sistemleri bakımından oldukça önemli sonuçlar doğurabilen tiltlenmenin etkisi (yer kabuğun tek yöne eğimlenerek çarpılması şeklinde kendini gösterir) tabakaların çarpılma oranı ile ilintilidir. Bu etki arttıkça nehirlerin tiltlenmeye verdikleri tepki de artmaktadır. Ancak en hafif tiltlenmede dahi eğimin artması aşınım ile sonuçlanırken eğimdeki azalma sediment birikimini tetikler. Akarsu yataklarının kenarlarında (banklarda) oluşan tek taraflı bir aşındırma yanal tiltlenmenin bir sonucu olabilir (Schumm vd., aktaran Avşin,2010,s.368). Aşınım sonucu havzanın çeşitli yerlerinde görülen ve genellikle akarsu çökelleri niteliğinde olan Kuvaterner formasyonları kil, silt, kum gibi ince unsurlu materyallerden oluşmaktadır. Araştırma sahasında sözkonusu bu parametreler Dorutay ile Günyüzlü mevkiileri arasında Karasu Nehri yatağı çevresinde görülmektedir.

Şekil 26. Karasu Nehrinin Menderesli Akışı Sonucu Ortaya Çıkan Flüvyal Birimler

Jeomorfolojik Gelişim: Araştırma sahasında 3109 m'ye kadar çıkan zirveler ile temsil edilen dağlık sahalar, dağlardan daha alçak seviyelerde farklı dönemlere ait iki basamak halinde aşınım yüzeyleri ve havza-ova alanları büyük jeomorfolojik birimleri oluşturur. Bu ana jeomorfolojik birimlerin dışında sahada birikinti yelpazeleri, vadiler, sekiler gözlenir.

Araştırma sahasımıza komşu havzalarda (Çaldıran Ovası, Güzelsu Havzası, Erçek Gölü Havzası, Başkale Havzası, Yüksekova Havzası, Yukarı Dikme Havzası) yapılan çalışmalar sonucu tespit edilen tektonik rejimin benzer örnekleri çalışma sahamızda da görülmektedir. Neticede jeomorfolojik değerlendirmede benzer modeller kıyaslanmıştır. Nitekim tektonik sıkışma rejimi sonucu çanaklaşma, yükselme ve çarpışma gibi epirojenik olaylar aynı jeolojik döneme rastlamaktadır. Neotektonik dönemde saha kuzey-güney yönlü bir sıkışmaya maruz kalmış ve doğu batı yönünde çökmüştür. Kuzey ve güneydeki dağlık kütleler bu şekilde oluşmuş ve KB-GD doğrultusunda faylarla parçalanmıştır, aynı dönemde KB-GD doğrultulu faylar boyunca mağma çıkışları da yaşanmıştır. Son olarak saha epirojenik olarak toptan yükselmiş ve aşınım yüzeyleri ile havza dolguları şeklinde ortaya çıkmıştır.

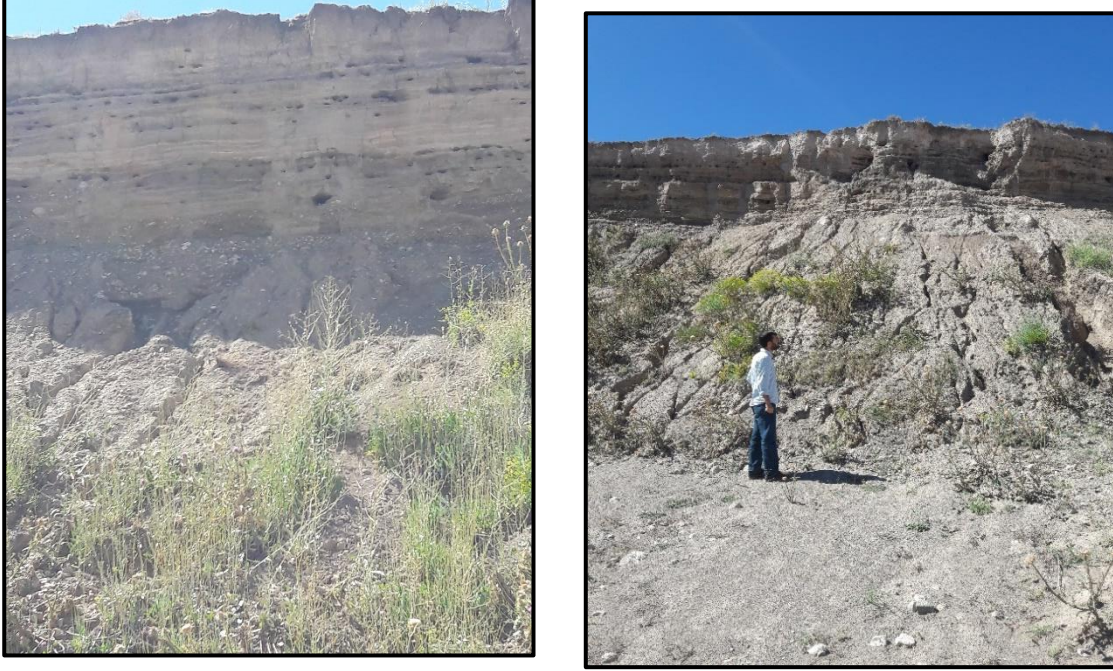
Erçek Gölü Havzası'nın Pliyosen başında tektonik olarak çökmesi ve kapalı havza olması (Duman,2011,s.254), ve Başkale Havzası'nda Pliyosen'de çanaklaşmanın olması ve çöken kısımda Pliyo-Kuvaterner yaşlı birimlerle yeni bir taban oluşması (Zorer,2014,s.48), araştırma sahasının da Pliyosen döneminde kapalı havza olmasıyla paralellik gösteren olaylardır. Ayrıca şu an havza tabanının doğu kısmında çoğunlukla Saray Formasyonuna ait Pliyosen karasal kırıntılı (konglomera, gre, kıltaşı, kumlu kireçtaşı, killi kireçtaşı) depolardan oluşan dolgu yüzeylerinin olması bu durumu doğrulamaktadır. Görsel karakterli çökel birimleri Dorutay Ovası'nın güneyinde, Dorutay ve Dönerdere yerleşimleri arasında geniş alanlarda gözlenebilmektedir. Bununla birlikte Bozkoyun,(2019) tarafından Güzelsu Havzası'nda ortalama 2050 metre Pliyo-Kuvaterner yaşlı dolgu yüzeylerinin tespit edilmesi havzaların morfolojik geçmişinde etkili olan tektonik etkinin aynı olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Pliyosen'de oluşmaya başlayan ve günümüzde deniz seviyesinden ortalama 2060 metre yüksekte bulunan görsel ortama ait çökeller (Gökdağ,1996, Duman,2011 ve Üner vd., 2015) havzanın batı ve orta bölümünde yer alan taban kesiminde, Kuvaterner yaşlı alüvyal çökellerle adeta örtülmüştür ve aynı seviyededir. Havza tabanının batısında Pliyosen karasal kırıntılı birimlere rastlanmaması tektonik çökme olduğu için birikinti yelpazelerinin havza depolarını adeta kapatması ile ilgilidir. Bugün havza tabanının en doğusu ortalama 2060 metre yükseklikte yer alırken en batısının 2010-2000 metreye kadar alçalması bu durumu doğrulamaktadır.

Havzanın en batı bölümünde Çırakköy mevkiinde kuzey-güney yönlü ve doğu yönüne eğimli, normal bir fay varlığı bulunmaktadır. Böylece havzanın günümüzdeki yapısını kazanmasında önemli rol oynar. Kuvaterner'de dış drenaja açılmasında ve Van Gölü Havzası'nı besleyen drenaj ağının bir bölümü olmasında ana etmen Çırakköy fayıdır (Üner, vd. 2015).

Erçek Gölü kapalı havzasının saha ile olan ilişkisine bakıldığında Erçek Gölü'nün batısında, asılı

halde ve yamaçlarının periglasiyal depolarla örtülü fosil vadinin olması (Doğu vd., 2008), Erçek Gölü'nün drenaj havzasının Karasu Nehri ile bağlantısının bir göstergesidir. Bölgedeki neotektonik hareketlerin yanı sıra Pleistosen boyunca buzul dönemleri ve bu dönemler arasında yaşanan iklim değişiklikleri göl veya akarsu su seviyesinin değişmesine sebep olmuştur. Bu seviye değişikliğinin izlerini Duman (2011), Karasu Nehri vadisi başta olmak üzere yörede beş basamak halinde akarsu sekileriyle tespit etmiştir. Bunlardan ortalama yükseltisi 70-90 metre aralığındaki seki basamağında bu fosil vadinin kullanıldığını belirtmiştir.

Havzanın son dönemde tektonik olarak tümüyle yükselmesi, sahanın ortalama yükseltisinin, Türkiye'nin güney/batı bölgelerinde bulunan bazı dağlık kütlelerden daha yüksek olmasına neden olmuştur.

Şekil 27: Havza Kenarında Pliyo-Kuvaterner DIV Dolgu Yüzeyleri

Havzada tektonik aktivitenin ve flüvyal süreçlerin, jeomorfolojik oluşum ve gelişim üzerindeki rolü morfometrik analizler uygulanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yukarı Karasu Havzası şeklinin değeri 0,67 olarak hesaplanmıştır. Havzada değerin yüksek çıkması, dairesel bir görünümde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum havzada erozif faaliyetlerin ve sediman taşımının fazla olduğunu göstermektedir. Havzanın hipsometrik eğrisinin dış bükey olması genç bir havza karakterinin olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan hipsometrik integral değerinin düşük olması sahada flüvyal süreçlerin topoğrafya üzerinde baskın olduğunu göstermektedir.

Neticede araştırma sahası etrafı yüksek dağ ve iki basamak halinde aşınım yüzeyleriyle çevrili, faylarla kuşatılmış ve tabanı Kuvaterner ve Pliyo-Kuvaterner yaşlı çökellerce örtülmüş Üst Miyosen'de dağ arası havzası niteliğinde sonrasında da doğrultu atımlı fayların denetiminde çek-ayır bir havza karakterine dönüşmüştür. Üst Miyosen ve Pliyosen'de bir sedimantasyon alanı olmuştur. Pliyo-Kuvaterner yaşlı gölsel çökeller, bu dönemde bölgede bir gölün olduğunu kanıtlamaktadır. Sahada bölgesel tektonik yükselimler nedeniyle aşınma faaliyetlerinin başlaması ve havza dolgularının akarsular tarafından yarılması Kuvaterner'de gerçekleşmiştir. Böylece Pliyosen'de kapalı havza sistemi ve gölsel ortam yerini flüvyal süreçlere bırakmıştır. Sonuçta havza, Kuvaterner'de dışa drenaja açılmış ve Van Gölü Kapalı Havzasının bir parçası olmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada özgün bir saha ve o sahaya ilişkin morfolojik birimler belirlenerek çeşitli yöntem ve tekniklerle analiz edilmiştir. Bu çalışma kapsamında araştırma sahası oldukça ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, arazi gözlemleri yapılmış ve çeşitli bilimsel yöntemlerle incelenmiştir. Jeolojik yapısı açısından pek çok çalışmaya konu olmakla birlikte fiziki coğrafya karakteri, özellikle jeomorfolojik yapısı bakımından

ayrıntılı biçimde ele alınmamıştır. Havzada jeomorfolojik yapıya ait birimlerin ortaya çıkarılması en önemli sonucu teşkil etmektedir. Bilindiği üzere Arabistan levhası ile Anadolu levhalarının, Bitlis Kenet Kuşağı boyunca Orta Miyosen'de çarpışmasıyla, neotektonik dönem başlamış ve bölgedeki neotektonik hareketler sonucu doğrultu atımlı faylar arasında pull-apart (çek-ayır) niteliğinde olan havzalar gelişmiştir. Böylece sahadaki sağ doğrultu atımlı Hasantimur Gölü Fayı ve Dorutay Fayının varlığı, araştırma sahasının pull-apart (çek-ayır) niteliğinde olan havza özelliklerini taşıdığını göstermektedir. Ayrıca havzanın uzun eksenini D-B uzanımlı olup, K-G yönlü dağlarla çevrilidir. Sahada Seydibey ve Aksorguç Mahalleleri boyunca bindirme karakterli bir fayın varlığı morfolojik özellikleriyle dağ arası havzası özelliklerini yansıttığı söylenebilir. Sonuçta, Üst Miyosen'de dağ arası havzası özelliğini taşıyan saha, sonrasında da doğrultu atımlı fayların denetiminde gelişmiş çek-ayır havzadır. Üst Miyosen ve Pliyosen'de bir sedimantasyon alanı olmuştur. Pliyo-Kuvaterner yaşlı gölsel çökeller, bu dönemde bölgede bir gölün olduğunu göstermektedir. Sahada bölgesel tektonik yükselimler nedeniyle aşınma faaliyetlerinin başlaması ve havza dolgularının akarsular tarafından aşındırılması Kuvaterner'de gerçekleşmiştir. Böylece Pliyosen'de kapalı havza sistemi ve gölsel ortam yerini flüvyal süreçlere bırakmıştır. Neticede havza Kuvaterner'de dışa drenaja açılmış ve Van Gölü Kapalı Havzasının bir parçası olmuştur. Havza çevresinde vadi sistemlerinin yoğun olması ve aşınım yüzeylerinin varlığı (Üst Miyosen-Üst Pliyosen yaşlı) gençleşmiş bir rölyefin olmasına (Kuvaterner'de aktif tektonizmanın faaliyetine bağlı olarak gelişen eğim parametreleriyle beraber drenajın değişmesi ve havza tabanında alüvyonlaşmanın meydana gelmesi) işaret olarak gösterilebilir. Ayrıca Karasu Nehri ve kollarının topoğrafyada etkili olması (sırt ve yamaçların işlenmesi, diklikler, çeşitli profillerde vadi tabanları, vs.) sahanın arızalı bir görünüm kazanmasına neden olmuştur. Doğrultu atımlı faylar ve bindirmeler, kıta kıta çarpışmasının neden olduğu sıkışma tektoniğinin etkisi ile meydana gelmiş sahayı önemli ölçüde etkilemiş önemli parametrelerdir. Sahanın günümüzdeki morfolojisine erişmesinde esas rolü faylar oynamıştır. Bunun sonucunda Aşağı Balçıklı, Oymaklı, Aşağı Tulgalı Mahallesi yerleşim alanları, tam olarak fay hattının üzerine kurulmuş; yine Yukarı Yorganlı, Yukarı Balçıklı, Eğribelen Mahallelerindeki yerleşim alanlarının Hasantimur Gölü Fayına çok yakın bir mesafede kurulduğu görülmüştür. Sahada böylece Eğribelen, Oymaklı, Yukarı Yorganlı ve Yukarı Balçıklı faylanma sonucunda tektonik çökme meydana gelmiştir. Söz konusu mevkiilerde faylanma nedeni ile çökmüş saha ve vadi tabanı Pliyo-Kuvaterner'de yığılma olanağı bulmuş genç çökellerden oluşmuştur. Aksorguç Fayı ve Seydibey Fayı üzerinde belirlenen, gözlemlenen alüvyon yelpazeleri, eğim kırılmaları ve akarsuyun yanal yönde yer değiştirmesi gibi bazı jeomorfolojik özellikler Yukarı Karasu Havzası'nın deformasyonunun devam ettiğini göstermektedir. Güncel deprem aktivitesi de bunun bir başka argümanıdır. Yapılan arazi çalışmalarında, sekiler havza tabanından Karasu Nehrinin sol kanadında, Çıracık mevki yakınlarında 2010-2015 m, 2015-2019 m ile sağ kanadında, Seydibey mevki yakınlarında 2010-2015 m, 2015-2027 m yüksekliklerde 2 basamak halinde görülmektedir. Havzada seki varlığının az olması sahanın tektonik aktivite açısından çökme eğiliminde olmasından kaynaklanmaktadır. Muhtemelen havzanın orta bölümünde (Aşağı Sağmalı-Yumruklu-Dorutay-Aksorguç-Çubuklu yerleşim birimlerince sınırlandırılan saha) ve doğu bölümünde (Günyüzlü-Eğribelen-Aşağı Tulgalı yerleşim birimlerince sınırlandırılan saha) akarsu sekileri havza tabanına gömülmüş ve alüvyal boğulma olmuştur. Diğer taraftan seki sistemlerinin en önemli özelliği genç tektonik hareketlerden etkilenmeleridir. Bu nedenle deformasyona uğramışlardır. Pliyosen sonundan Pleistosen sonlarına kadar devam eden tektonik hareketler araştırma sahasında bazı kütlelerin yükselmesine neden olurken yükselen bu kütleler nemli devrelerde akarsularca yarılmıştır. Sahada tarım alanı ve yerleşim yeri olarak sekiler seçilmişlerdir. Arazi çalışmaları sırasında Seydibey Mahallesi'ne bağlı Akçay mezrasının bu şekilde bir akarsu sekisi üzerine kurulduğu tespit edilmiştir. Söz konusu seki basamakları ve depolanma süreçleri, tektonik hareketler ve yörenin iklim özellikleriyle yakından ilişkilidir.

Kaynakça

- Avşin Görendağlı, N.(2010). 1954 ve 2009 yılları arasında kızılırmak'ın yatak tipinde gözlenen değişimler. Coğrafi Bilimler Dergisi, 8(1), 93-104. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000106
- Avşin, N. ve Aras, M. (2021). Aras nehri vadisi ve yakın çevresinin jeomorfolojisi (kağızman-gaziler arası). Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 4(5), 368-386. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.724>
- Bozkoyun, M. (2019). Hoşap çayı havzası'nda (van) arazi kullanımı ve planlamasına yönelik öneriler (Tez No. 610228) [Doktora tezi, Harran Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

- Duman, N, (2011). Erçek gölü yakın çevresinin fiziki coğrafyası (Tez No. 302094) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Duman, N , Cıcek, İ . (2011). Erçek gölü yakın çevresinin jeomorfolojik özellikleri . Nature Sciences, 6(4) , 169-188
- Erinç, S. (1953). Doğu anadolu coğrafyası. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayını, No:15.
- Erol, O.(1983). Türkiye'nin genç tektonik ve jeomorfolojik gelişimi. Jeomorfoloji Dergisi, 1(11), 11-22, Ankara.
- Gökdağ, T,İ.(1996).Yavuzlar (özalp-van) dolayının jeolojisi. [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Ketin, İ.(1977). Van Gölü ile iran sınırı arasındaki bölgede yapılan jeoloji gözlemlerinin sonuçları hakkında kısa bir açıklama. Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni, 2(20), 79-85.
- Sındır, R. (2003). Çaldıran ovası ve çevresinde doğal ortam ile insan arasındaki ilişkiler (Tez No. 135016) [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Sındır, R. (2018). Çaldıran ovası ve çevresinin jeomorfolojik özellikleri. Social Scienses Studies Journal, 4(21),3591-3610. DOI: 10.26449/sss.782
- Şaroğlu, F., ve Güner, Y. (1981). Doğu anadolu'nun jeomorfolojik gelişimine etki eden öğeler: jeomorfoloji, tektonik, volkanizma ilişkileri. Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni, 1(50), 24-39. https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/d863b367aa379f7_ek.pdf
- Şaroğlu, F., ve Yılmaz, Y. (1987). Doğu anadolu'da neotektonik dönemdeki jeolojik evrim ve havza modelleri. MTA Dergisi, 3(107), 73-94. <https://www.researchgate.net/publication/281579546>
- Şaroğlu, F., ve Yılmaz, Y.(1986). Doğu anadolu'da neotektoniğin jeolojik gelişime başlıca etkileri. MTA Enstitüsü Dergisi, (107), 73-94. <https://doi.org/10.19111/bmre.58034>
- Şaroğlu, F. (1986). Doğu anadolu'nun neotektonik dönemde jeolojik ve yapısal evrimi. MTAJeoloji Etütleri Dairesi, Rapor No: 244, Ankara. https://eticaret.mta.gov.tr/index.php?route=product/product&product_id=7857
- Şengör, A.M.C. (1980). Türkiye'nin neotektoniğinin esasları, Türkiye Jeoloji Kurultayı.Yayın No:40 https://www.jmo.org.tr/kutuphane/yayin_goster.php?yayinkod=15967
- Şengör, A. M. C., ve Yılmaz, Y. (1981). Tethyan evolution of Turkey: A plate Tectonic Approach.Tectonophysics,(75),181–241. https://web.itu.edu.tr/~okay/geology_turkey_notes/sengor%20&%20yilmaz,%201981,%20turkey%20geology,%20tectonophysics.pdf
- Üner,S., Okuldaş, C., Yılmaz, A,V. (2015). Pliyosen dorutay havzası (özalp-van) gölsel çökellerinin yapısal ve sedimantolojik özellikleri. Hacettepe Üniversitesi Yerbilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Bülteni, (36), 19-30. <https://doi.org/10.17824/yrb.51617>
- Yılmaz, Y., Şaroğlu, F., Güner, Y. (1987). Initiation of the neomagmatism in east anatolia. Tectonophysics, 1(134), 177-199.
- Zorer, H. (2014). Başkale (Van) havzası'nın fiziki coğrafyası (Tez No. 360027) [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Zorer, H , Tonbul, S . (2019). Başkale havzası'nda havza gelişiminin jeomorfometrik analizlerle incelenmesi . Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29(2),19-38 <https://doi.org/10.18069/firatsbed.536045>

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi - Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 9 - Sayfa/Page: 32-52
Makale Bilgisi / Article Info / Geliş/Received: 01.06.2022 / Kabul/Accepted: 13.06.2022
Yayın Tarihi/ Date Published: 30.06.2022

Atıf/Citation: Çıkar, İ. ve Aslan, M. (2022). Çeşitli Boyutlarıyla Aile Katılımı: Nitel Bir Çözümleme.
Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9, 32-52

Araştırma Makalesi / Research Article

İbrahim ÇIKAR**

** Öğretmen, Fevzi Çakmak İlkokulu,
Van/Türkiye.
brhmzmckr@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6359-9311

Mecit ASLAN***

***Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Eğitim Bilimleri Bölümü, Van/Türkiye.
mecitaslan@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7970-5892

Çeşitli Boyutlarıyla Aile Katılımı: Nitel Bir Çözümleme* *Parental Involvement in Its Various Dimensions: A Qualitative Analysis*

Öz

Bu çalışmada, ilkököl ve ortaokul düzeyinde aile katılımının veli görüşleri doğrultusunda incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, 2017-2018 Eğitim-Öğretim yılında Van ili Merkez ilçelerdeki (Tuşba, İpekyolu ve Edremit) ilkököl (3 ve 4. sınıflar) ve ortaokullarda (5, 6, 7 ve 8. sınıflar) öğrencisi bulunan velilerden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi ile belirlenen 20 veli ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar tarafından hazırlanan Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu ile toplanan veriler içerik analizi tekniği ile analize tabi tutulmuştur. Yapılan analizler sonucunda velilerin okula yönelik olumlu ya da olumsuz düşüncelerinin temelinde ilgi ve iletişimin olduğu; velilerin öğretmenler tarafından en fazla öğrencinin akademik gelişimi konusunda bilgilendirildikleri ve bu bilgilendirmeler için en çok, kısa mesaj yolunun tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Velilerin aile katılımı adına evde en çok öğrencinin konu eksiklerini tamamlamada yardımcı olma, okulda ise toplantı ve etkinliklere katılma davranışını gösterdikleri tespit edilmiştir. Araştırma sonunda velilerin özellikle eğitim sürecini takip etme, uygun çalışma ortamı sağlama, öğretmen ve yöneticiler ile iletişim kurma davranışlarını sorumluluk olarak gördükleri; kendilerini en çok çocukları ile iletişim kurma konusunda yeterli gördükleri belirlenmiştir. açlamaktadır. Balçıklı yerleşim sahalarında faylanma sonucunda tektonik çökme meydana gelmiştir. Sahadaki akarsuların günümüzdeki morfolojik görünümünü, Pleistosen'deki iklim değişiklikleri ile sahadaki tektonik hareketler önemli ölçüde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Aile katılımı, ilkököl, ortaokul.

Abstract

In this study, it is aimed to examine parental involvement at primary and secondary school level in line with parent views. In line with this purpose, Interviews were held with 20 parents who were determined by the maximum diversity sampling method from parents who had students in primary schools (3rd and 4th grades) and secondary schools (5th, 6th, 7th and 8th grades) in the central districts (Tuşba, İpekyolu and Edremit) of Van province in the 2017-2018 academic year. The data collected with the Semi-Structured Interview Form prepared by the researchers were analyzed with the content analysis technique. As a result of the analyzes made, it was determined that the parents' positive or negative thoughts about the school are based on interest and communication; it has been concluded that parents are mostly informed about the academic development of the students by the teachers and that the sms method is mostly preferred for this information. It has been determined that the parents mostly show the behavior of helping the students to complete the subject deficiencies at home, and participating in meetings and activities at school on behalf of family participation. As a result of the research, it was determined that the parents considered the behaviors of following the education process, providing a suitable studying environment, communicating with teachers and administrators as their responsibility. Lastly, it has been determined that they see themselves as efficient in communicating with their children the most. ensions as technical service quality, tangible elements, reliability, sensitivity, security, adequacy, access, reputation and. informingams in the area has been significantly affected by the climatic changes in the Pleistocene and the tectonic movements in the area.

Keywords: Parental involvement, primary school, secondary school.

*Bu çalışma, İbrahim ÇIKAR tarafından Doç. Dr. Mecit ASLAN danışmanlığında yapılan "İlkökol ve Ortaokul Düzeyinde Aile Katılımının Veli Görüşleri Doğrultusunda İncelenmesi: Van İli Örneği" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri Koordinasyon Biriminin desteklediği SYL-2018-7380 numaralı projeden üretilmiştir.

Giriş

Okulların amacı, ilgili oldukları yaş gruplarına, belirlenmiş genel ve özel amaçlar doğrultusunda eğitim-öğretim hizmeti vermektir. Bu hizmeti yerine getirmede, okul yöneticileri ve öğretmenler aktif rol alırlar. Ama bu, sadece okulun ve eğitimcilerin birinci derecede sorumlu oldukları anlamına gelmemektedir. Günümüzde de bireyin eğitim sorumluluğunun okul, aile ve toplum tarafından paylaşıldığı bir anlayış söz konusudur (Graue ve Brown, 2003, s. 720). Bu paydaşlar arasındaki etkili iletişim ve işbirliği, bireyin yetenek ve becerilerini tanınmasına, potansiyeli doğrultusunda eğitilmesine, akademik, sosyal ve duygusal alanlarda başarılı olmasına katkı sağlayacaktır (Ataç, 2001, s. 25).

Çocukların okul dışında geçirdikleri zaman göz önüne alındığında aile ve çevrenin çocuk üzerinde ne kadar etkili olduğu görülecektir. Bu noktada özellikle velilerin üzerlerine düşen görevlere ilişkin farkındalıkları ve bunları yerine getirmedeki yeterlikleri önemlidir. Bu noktada okul, programı uygularken ebeveynleri de işin içerisine katmalı ve bireyin eğitiminde aileye yardım eden bir merkez haline gelmelidir (Arslan ve Nural, 2004; Erdem ve Şimşek, 2009, s. 359). Zira okulda yapılan eğitim-öğretim faaliyetlerinin evde, ebeveynler tarafından desteklenmeden başarıya ulaşması mümkün görünmemektedir (Şimşek ve Tanaydın, 2002, s. 12). Öğretmenler eğitim-öğretim süreçlerini öğrencileriyle, meslektaşlarıyla ve öğrencilerinin ebeveynleri ile etkileşim kurarak, onlarla birlikte planlamalıdır (Epstein ve Sanders, 2006, s. 88). Bu çalışmalar okulu daha işlevsel hale getirmekte, öğretmenin işini kolaylaştırmakta, süreci ve ürünü daha kaliteli kılmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar, okulla aile arasında kurulacak doğru bir iletişim ve işbirliğinin, öğrencilerin davranışlarını ve akademik başarılarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Arslan ve Nural, 2004).

Öğrencinin davranışları ve okul başarısını etkileyen aile katılımı; anne, baba ve diğer aile bireylerinin, öğrencilerinin eğitimlerine katkıda bulunmak için dâhil oldukları süreç olarak tanımlanabilir (Morrison, 2003, s. 432). Zembat ve Unutkan (1999, s. 151) ise aile katılımını ailelerin desteklenip eğitildiği, öğrenci deneyimlerinin ev ile okul arasında kurulan iletişim ile sürekli hale getirildiği, programların veli katkısı ve katılımı ile zenginleştirildiği sistematik bir yaklaşım olarak ifade etmektedir. Çocuk okula başladığında, daha önce ailenin elinde olan öğretmenlik rolü, her ne kadar el değiştirmiş olsa da ailelerin çocuğun eğitimindeki rolü devam etmektedir. Bununla birlikte bu rolü sadece okul-aile birliği çalışmaları ya da ev ödevlerinin kontrolü ile sınırlandırmak yanlış bir yaklaşım olacaktır. Burada bahsi geçen durum, okul kurumu ile ebeveynler arasında kurulacak bir ortaklık rolüdür (Epstein ve diğerleri, 2002). Bu ortaklık sürecinde özellikle aile katılımı ile öğrencilerin akademik başarıları, duyuşsal özellikleri ve davranışları olumlu yönde değişim göstermektedir. Ayrıca, aile katılımının öğrencinin yanı sıra veliler ve toplum üzerinde de olumlu etkileri olduğu söylenebilir. Hornby ve Blackwell (2018, s. 109) aile katılımının ebeveyn-öğretmen ilişkileri, öğretmenin morali, okul iklimi, okula devam, öğrencilerin tutum, davranış ve mental sağlıkları, ebeveynlerin kendi eğitimlerine güven, memnuniyet ve ilgi duymaları üzerinde olumlu etkilere sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Bu noktada velilerin aile katılımlarının mevcut durumlarının ortaya konması gerekmektedir. Sorunun çözümü için atılacak ilk adımın sorunun belirlenmesi olduğu göz önüne alındığında çocuklarının eğitimleri konusunda sorumluluğun bittiğini, bu sorumluluğun okula devredildiğini düşünmek yanlış olacaktır. Özellikle ilkökul ve ortaokul kademelerini kapsayan sınıflarda ailelerin desteği azımsanmayacak bir öneme sahiptir. Bu kademelerdeki aile desteğinin incelenmesi, var olan eksikliklerin belirlenmesi ve bu eksikliklerin giderilmesi amacıyla bazı çalışmaların yapılması eğitim-öğretim sürecinin kalitesini artırmaya yardımcı olacaktır. Ebeveynlerin aile katılımından ne anladıkları, öğrenci velisi olarak sorumluluklarının neler olduğunun farkında olup olmadıkları, evde ve okulda öğrencilerinin eğitim-öğretim süreçlerine katılma adına hangi çalışmaları gerçekleştirdikleri, kendilerini veli olarak yeterli görüp görmedikleri hususları ele alındığında, aile katılımının velilerce ne olarak algılandığı, nasıl ve ne düzeyde yerine getirildiğinin belirlenmesi, daha sağlıklı işleyen bir aile katılımı mekanizmasına vesile olacaktır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada ilkökul ve ortaokul düzeyinde aile katılımının çeşitli boyutlarıyla incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Velilerin okul, okul yöneticileri ve öğretmenler hakkındaki görüşleri nelerdir?

2. Okulun yaptığı veli bilgilendirmelerinin konusu, şekli ve sıklığı nedir?
3. Velilerin aile katılımı kapsamındaki sorumluluklarına ilişkin görüşleri nelerdir?
4. Velilerin aile katılımı kapsamında evde ve okulda yaptıkları çalışmalar nelerdir?
5. Velilerin aile katılımı sürecinde kendilerini yeterli/yetersiz gördükleri konular nelerdir?
6. Velilerin aile katılımı kapsamında diğer ailelerle kurdukları iletişimin konusu ve sıklığı nedir?
7. Aile katılımının iyileştirilmesine yönelik katılımcı görüşleri nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Merriam (2013, s. 40), durum çalışmasını sınırlı bir sistemin derinlemesine betimlenmesi ve incelenmesi olarak tanımlamaktadır. Bu çalışmada aile katılımının mevcut durumunun çeşitli boyutlarıyla belirlenmesi amaçlandığından, çalışmanın durum çalışmasına uygun olduğu söylenebilir.

Çalışma Grubu

Bu çalışmanın verileri Van ili merkez ilçelerinde (Tuşba, İpekyolu, Edremit) ilkököl veya ortaokulda öğrenim görmekte olan çocuğu bulunan 20 veliden toplanmıştır. Çalışma grubunun oluşturulması sürecinde maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Çeşitlilik gösteren bir örneklem grubunda ortak noktaları yakalama ve tanımlama fırsatı sunan bu örnekleme yönteminde öncelikle maksimum çeşitliliği sağlayacak özelliklerin belirlenmesi gerekmektedir (Patton, 2002, s. 234). Çalışmada maksimum çeşitliliğin sağlanması adına Van il merkezinde okulun konumu, sosyo-ekonomik çevresi, öğrenci sayısı gibi hususlara dikkate alınarak bazı okullar belirlenmiştir. Daha sonra okul yöneticileri ve öğretmenlerin de yardımıyla, çocuklarının eğitim-öğretim sürecine katılma durumlarına, eğitim düzeylerine, evde konuştukları dile ve mesleklerine göre farklı özelliklere sahip veliler belirlenmiştir.

Görüşme yapılan velilerden 9'unun öğrencisinin cinsiyeti kız, 11'inin öğrencisinin cinsiyeti erkektir. Velilerden 3'ünün 3. sınıf, 4'ünün 4. sınıf, 3'ünün 5. sınıf, 4'ünün 6. sınıf, 3'ünün 7. sınıf, 3'ünün ise 8. sınıf düzeyinde öğrencilerinin olduğu görülmektedir. Görüşme yapılan 12 anne ve 8 babanın eğitim seviyeleri incelendiğinde velilerin 3'ünün hiç okumamış, 2'sinin okuryazar, 3'ünün ilköğretim, 3'ünün lise, 5'inin üniversite, 4'ünün ise yüksek lisans/doktora seviyesinde eğitime sahip oldukları görülmektedir. Velilerin öğrencileri için planladıkları eğitim seviyelerine bakıldığında, velilerin 1'inin ilköğretim, 4'ünün lise, 8'inin üniversite, 7'sinin yüksek lisans/doktora seviyesini planladıkları görülmektedir. Görüşülen velilerin 12'si evlerinde Türkçe konuşurken, 8'i Kürtçe konuşmaktadır. Velilerin 14'ü evli, 4'ü boşanmış/ayrı, 2'si ise hiç evlenmemiştir. Ebeveynlerin meslekleri incelendiğinde babaların 6'sı memur, 5'i esnaf, 5'i serbest meslek, 4'ü diğer meslek grubuna mensupken, annelerin ise 6'sı memur, 3'ü esnaf/serbest meslek, 11'i ise ev hanımıdır.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada, velilerin aile katılımına ilişkin mevcut durumlarını, görüş ve düşüncelerini belirlemek amacıyla "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" kullanılmıştır. Bilimsel araştırma sürecinde her aşamada kullanılması mümkün olan görüşme, esnek bir veri toplama yöntemidir ve en az iki kişinin yer aldığı sözlü bir iletişim sürecini ifade etmektedir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016). Bireylerin araştırılan konu hakkındaki bilgi, düşünce, tutum ve davranışlarının ve bunların olası nedenlerinin belirlenmesinin en kısa yolu olan görüşmede, araştırmacının sürece dair planlarını (başlama, sorular, kayıt, bitiriş vs.) içeren bir form kullanılır (Uşun, 2016).

Görüşme tekniğinde farklı düzeyde yapılandırılmış formlar kullanılabilmeyle birlikte bu araştırmada araştırmacılar tarafından geliştirilen Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu kullanılmıştır. Görüşme formunun hazırlanması sürecinde öncelikle araştırmanın amacı ve ilgili literatür ışığında 10 soruluk taslak bir form oluşturulmuştur. Bu aşamadan sonra hazırlanan taslak form ile ilgili uzman görüşüne başvurulmuştur. Bu kapsamda Eğitim Programları ve Öğretim alanından 3, Türkçe Eğitimi alanından 2 ve Ölçme-Değerlendirme alanından 1 uzmandan görüş alınmış ve öneriler doğrultusunda taslak formda düzeltmeler yapılarak 8 soruluk bir görüşme formu oluşturulmuştur. Son olarak, hazırlanan form uygulanmadan önce velilere sesli bir şekilde okutulmuş, anlaşılır ve uygun olduğu veliler tarafından teyit edilmiştir. Ortalama 30 dakika süren görüşmeler, katılımcıların izni alınarak hem yazılı olarak hem de ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır.

Bu sayede verilen cevapların gerektiğinde tekrar dinlenmesi yoluna gidilerek veri kaybının önüne geçilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplar, yazım ve imla kurallarına göre düzenlenip aynen kullanılmış ve analize tabi tutulmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmada, görüşmelerden elde edilen verilerin analizinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamak esasına dayanır (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 224). Bu teknikte, fikir, konu ve kavramları belirtmek üzere alıntılara da yer verilerek verilerin anlaşılması kolaylaştırılır. İçerik analizi sürecinde öncelikle görüşmelerden elde edilen veriler yazılı hale getirilmiş ve yazım kuralları doğrultusunda düzenlenmiştir. Daha sonra görüşlerin genel olarak anlaşılması için yazılı metin birkaç kez okunmuştur. Bu aşamanın devamında elde edilen veriler detaylı bir şekilde incelenmiş ve araştırmanın amacı doğrultusunda kodlanmıştır. Daha sonra bu kodlar araştırma sorularının altında düzenlenmiştir.

Nitel veri toplama aracı ile elde edilen verilerin geçerlik ve güvenilirliğini artırmaya yönelik bazı süreçler gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda süreç ve katılımcılar hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş ve katılımcı görüşlerinden doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Ayrıca, iç güvenilirliği artırmak için verilerin bir kısmı biri araştırmacı olmak üzere iki farklı kodlayıcı tarafından ayrı ayrı kodlanmıştır. Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği ($Güvenirlilik = \frac{görüş\ birliğı}{(görüş\ birliğı + görüş\ ayrılığı)}$) kodlayıcılar arası uyum yüzdesi formülü kullanılarak yapılan hesaplamalar sonucu kodlayıcılar arası uyum %82 olarak bulunmuştur. Buna göre kodlamaların güvenilir olduğu söylenebilir (Miles & Huberman, 1994, s. 64). Tablo 1'de nitel araştırma verilerinin analizine ilişkin örnek tema, kod ve görüşme verilerine yer verilmiştir.

Tablo 1.

Verilerin Analizine İlişkin Tema, Kod ve Veri Örnekleri

Tema	Kod	Veri
Velilerin Evdeki Sorumlulukları	Eğitim-Öğretim Sürecini Takip Etme	<i>“Ebeveynler olarak eğitimin paydaşlarından biriyiz. Çocuğun akademik ve sosyal gelişimi için sürece aktif bir şekilde katılmamız. Sorular sorarak gidişat hakkında bilgi almamız, ders çalışma ortamı sunmamız, kendini geliştirebileceği ders dışı etkinlikler (müze, sergi, konser, tiyatro) yapmamız.”</i>
Velilerin okulda yaptıkları çalışmalar	Toplantı ve etkinliklere katılma	<i>“Yapılan tüm veli toplantılarına, konferans/seminer/kermes gibi okulun yaptığı her etkinliğe katılırım.”</i>
Velilerin kendilerini yeterli gördükleri konular	Öğrenci ile iletişim kurma	<i>“Öğrencimle aramda iyi bir iletişim vardır. Bana her şeyi çekinmeden anlatabilir. Bu konuda kendimi yeterli buluyorum. Sözel derslerde de yeterince yardımcı olabiliyorum.”</i>
Aile katılımında yaşanan sorunların çözümü için velilere yönelik öneriler	Velinin kendini geliştirmesi	<i>“Olası problemlere çözüm ararken, okul idaresi ve öğretmenler ile iyi bir iletişim kurmalı, ortak çözümler üretmeli, çocuğa yardımcı olabilmek adına eğitimi ne olursa olsun kendini geliştirmeli, okumalı, araştırmalı.”</i>

Bulgular

Birinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Çalışmada öncelikle katılımcıların okul, okul yöneticileri ve öğretmenler hakkındaki görüşleri alınmıştır. Yapılan analizler neticesinde velilerin olumlu ve olumsuz görüşler ifade ettikleri görülmüştür.

Velilerin bu konudaki olumlu görüşlerine Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2.

<i>Olumlu Görüşler</i>	<i>f</i>
Yönetici ve öğretmenlerin ilgili olması	8
Yönetici ve öğretmenlerin çalışkan, gayretli olması	4
Yöneticilerin yenilikçi olması	3
Bilgilendirmelerin yapılması	3
Yönetici ve öğretmenlerin sorun çözme becerileri	2
Öğretmenlerin çocukları sevmesi	2
Öğrencilerin başarılı olması	2
Öğretmenlerin öğrencileri tanıma yeterliliği	2
Öğrencinin mutlu olması	1
Yöneticilerin sorumluluk sahibi olmaları	1
Okulun düzenli olması	1

Velilerin Okul, Yönetici ve Öğretmenler Hakkındaki Olumlu Görüşleri

Yapılan görüşmeler sonucunda velilerin yarısının (n=10) çocuklarının okuduğu okula, okul yöneticilerine ve öğretmenlere yönelik olumlu görüşlere sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Velilerin olumlu görüşlerinin nedenleri arasında *yönetici ve öğretmenlerin ilgili olması (f=8)* görüşü ön plana çıkmaktadır. Öne çıkan bu görüşün yanı sıra *yönetici ve öğretmenlerin çalışkan olması (f=4)*, *yöneticilerin yenilikçi olması (f=3)*, *bilgilendirmelerin yapılması (f=3)*, *yönetici ve öğretmenlerin sorun çözme becerileri (f=2)*, *öğretmenlerin çocukları sevmesi (f=2)*, *öğrencilerin başarılı olması (f=2)*, *öğretmenlerin öğrencileri tanıma yeterliliği (f=2)*, *öğrencinin mutlu olması (f=1)*, *yöneticilerin sorumluluk sahibi olmaları (f=1)* ve *okulun düzenli olması (f=1)* velilerin olumlu görüşe sahip olmalarının diğer gerekçeleri olarak ortaya çıkmıştır.

Çok ilgililer. Öğrencinin akademik ve duygusal gelişimi hakkında bilgi sahibiler ve bu doğrultuda çalışmalar yapmaktalar. Öğrencim mutlu ve başarılı. (V3)

Okulumuz biraz uzak. Ama yöneticilerimiz ilgili ve sorumluluk sahibiler. Öğretmenlerimiz de çocuklarla ilgileniyorlar, faydalı olma gayretleri var. (V8)

Okulun ve öğretmenlerin iyi olduğunu düşünüyorum. Öğretmen ödevlerini mesajla bana iletiyor, beni toplantıya çağırıyor, bir sorun olduğunda bana haber gönderiyor. (V16)

Okul iyi bir okul. Öğretmen ilgili, çocukları seven, duyarlı bir insan. (V17)

Çocuğumun okulu, yöneticileri ve öğretmenleri eğitim-öğretime çağdaş ve bilimsel yaklaşan, çocuğumun her anlamda gelişimini esas alan düşünce ve yönetim anlayışına sahiptirler. Bunu yıl içerisindeki yaklaşımları ve düzenli iletişimlerinden dolayı ifade edebilirim. (V9)

Öğretmenimiz ilgili, çok iyi. İdareciler yeni, aktif ve çalışkan. Çocuklar için farklı, yeni şeyler deniyorlar, konuları öğrenmeleri için uğraş içindeler. (V12)

Yapılan görüşmelerde velilerin diğer yarısının (n=10) ise çocuklarının öğrenim gördüğü okula, okul yöneticilerine ve öğretmenlere yönelik görüşlerinin olumsuz olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Velilerin okul, yönetici ve öğretmenler hakkındaki olumsuz görüşleri Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3.

Okul, Yönetici ve Öğretmenler Hakkındaki Olumsuz Görüşler

<i>Olumsuz Görüşler</i>	<i>f</i>
Yönetici ve öğretmenlerin ilgisizliği	3

Öğretmenlerin formasyon eksikliği	2
Yönetici ve öğretmenlerin veli ile iletişimindeki eksiklik	2
Yöneticilerin sorunları çözememeleri	2
Öğretmenlerin motivasyon eksikliği	1
Yönetici ve öğretmenlerin değişimlere ayak uyduramamaları	1
Yöneticilerin vasıfsız olması	1
Okulun fiziki yetersizlikleri	1

Tablo 3'te yapılan içerik analizi neticesinde velilerin, öğrencisinin okuduğu okul, okul yöneticileri ve öğretmenler hakkındaki olumsuz görüşlerinin nedenlerine yer verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi velilerin olumsuz görüşlerinin nedenleri *okulun yönetici ve öğretmenlerin ilgisizliği (f=3)*, *öğretmenlerin formasyon eksikliği (f=2)*, *yönetici ve öğretmenlerin veli ile iletişimindeki eksiklik (f=2)*, *yöneticilerin sorunları çözememeleri (f=2)*, *öğretmenlerin motivasyon eksikliği (f=1)*, *yönetici ve öğretmenlerin değişimlere ayak uyduramamaları (f=1)*, *yöneticilerin vasıfsız olması (f=1)* ve *okulun fiziki yetersizlikleri (f=1)* şeklindedir.

Genel olarak kötüler. Öğretmen ilgisiz, idareciler vasıfsız. Çocukların ilgileri, beklentileri konusunda hiçbir fikirleri yok. Sadece ders anlatıp günü bitiriyorlar. (V2)

Öğretmenler ilgisiz. Yeterli motivasyona sahip değiller. Sürekli öğrencilerin tembelliğinden ve yaramazlığından şikâyet ediyorlar. Bunlar çocuk. Sadece çalışkan ve akıllı öğrencilerden oluşan okul istiyorlar galiba. (V5)

İdareci ve öğretmenler, her gün değişen sisteme, değişen dünyaya ayak uyduramıyorlar, kendilerini güncelleyemiyorlar. Bu yüzden onları başarısız buluyorum. (V15)

Okul ve idareciler bence iyi değil. Okul dağınık, kirli, yetersiz. Öğretmen idareye, idare milli eğitim müdürlüğüne topu atıyor, kimse sorunu çözmiyor. Yardımcı olmak yerine bahanelerle sorunu örtbas etme gayretindedir. (V19)

Okul ve öğretmenler hakkında çok da olumlu düşüncelere sahip değilim. İdareciler belli başlı sorunları (bahçe, kantin, lavabolar) iletmemize rağmen bir çare bulamadılar. Öğretmenler sadece akademik olarak iyi olan öğrencilerle ders işliyor, sonra yazılı notlarını şişiriyor, hafta sonu etütlerinde film izlettiklerini duydum, çok üzüldüm. (V20)

İkinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Yapılan görüşmelerde katılımcılara, kendilerinin öğretmen ya da okuldan başka bir görevli tarafından bilgilendirilip bilgilendirilmedikleri, bilgilendiriliyorsa bu bilgilendirmenin hangi konularda ve ne sıklıkta yapıldığına ilişkin sorular sorulmuştur. Velilerin çoğunluğu (n=15) kendilerine bilgilendirme yapıldığını belirtmişlerdir. Velilere yapılan bilgilendirmelerin konusu, bilgilendirme şekli ve bilgilendirme sıklığına dair veriler Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4.

Öğretmen veya Başka Biri Tarafından Bilgilendirilme Konusu, Şekli ve Sıklığı

	<i>Bilgilendirme</i>	<i>f</i>
	Öğrencinin akademik gelişimi	9
	Öğrencinin sosyal gelişimi	5
	Öğrencinin yaşadığı sorunlar	3
Konusu	Toplantı ve etkinlikler	3
	Ödevler	3
	Okula yapılacak maddi yardımlar	1
	Öğrencinin eksiklikleri	1

Çeşitli Boyutlarıyla Aile Katılımı: Nitel Bir Çözümleme

Şekli	Kısa mesaj	8
	Yüz yüze görüşme	5
	Telefon görüşmesi	2
	Whatsapp uygulaması	2
	Mektup	2
	Öğrenci ile haber yollama	1
	E-Mail	1
	Not	1
Sıklığı	Haftada 1-2 defa	5
	Ayda 2-3 defa	2
	Ayda 1 defa	2
	Yılda 4 defa	1
	Yılda 2 defa	1

Tablo incelendiğinde, velilerin bilgilendirilme konuları içerisinde *öğrencinin akademik gelişimi* ($f=9$) ile ilgili bilgilendirmelerin daha çok yapıldığı görülmektedir. Bu noktada veliler öğrencilerinin yazılı ve deneme sınavı sonuçları, derslerdeki durumu, eğitim-öğretim sürecindeki akademik gelişimi hakkında bilgilendirildiklerini belirtmişlerdir. Öğrencinin akademik gelişimi ile ilgili bilgilendirmelerin yanı sıra *öğrencinin sosyal gelişimi* ($f=5$), *öğrencinin yaşadığı sorunlar* ($f=3$), *toplantı ve etkinlikler* ($f=3$), *ödevler* ($f=3$), *okula yapılacak maddi yardımlar* ($f=1$) ve *öğrencinin eksiklikleri* ($f=1$) konularında da velilerin bilgilendirildiği görülmektedir.

Yapılan bilgilendirmelerin şekline bakıldığında, en çok kullanılan yolun *kısa mesaj* ($f=8$) olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra *yüz yüze görüşme* ($f=5$), *telefon görüşmesi* ($f=2$), *whatsapp uygulaması* ($f=2$), *mektup* ($f=2$), *öğrenci ile haber yollama* ($f=1$), *e-mail* ($f=1$) ve *not gönderme* ($f=1$) yolu ile de bilgilendirmelerin yapıldığı belirlenmiştir. Bu yollarla yapılan bilgilendirilmelerin sıklığı ise *haftada 1-2 defa* ($f=5$), *ayda 2-3 defa* ($f=2$), *ayda 1 defa* ($f=2$), *yılda 4 defa* ($f=1$) ve *yılda 2 defa* ($f=1$) şeklindedir. Bu bulgular velilerin bilgilendirilmesi sürecinde çeşitli iletişim yollarının kullanıldığını ve iletişim sıklığının değiştiğini göstermektedir.

Gerek derslerdeki başarısı, yazılı ya da deneme sınavı sonuçları, gerekse arkadaşları ve öğretmenleri ile arasındaki sosyal konularda haftada bir not gönderilerek bilgilendirme yapılmaktadır. (V3)

Ayda bir ya da iki ayda bir, mesajla ya da öğrenciyle haber göndererek bilgilendiriyorlar. Bu bilgilendirmeler notlar, davranış problemleri, okula maddi yardım istekleri konularında oluyor. (V6)

Başta sınıf rehber öğretmeni ve rehber öğretmen olmak üzere, öğretmenler tarafından bilgilendirilmekteyim. Bilgilendirmeler çocuğumun gelişimi, takibi ve eksiklikleri değerlendirme konularında yapılmaktadır. Haftada en az 1 kez iletişim kurmaktayız. (V9)

Evet, rehber öğretmen kanalıyla öğrencimin akademik ve sosyal gelişimi üzerinden bilgilendiriyorlar. Yüz yüze ya da telefonla, haftada bir görüşüyoruz. (V11)

Öğretmenimiz mesajla, whatsapp grubundan ya da mektupla öğrenci durumu, seminer, ödevler konusunda, haftada 1-2 defa bizimle iletişime geçiyor. (V12)

Evet. Rehber öğretmen üzerinden dönemde 1-2 kere, yüz yüze bilgilendiriliyoruz. Bilgilendirildiğimiz konular daha çok öğrencimizin akademik gelişimi, derslerindeki başarısı, varsa yaşadığı disiplin problemleri. (V13)

Bilgilendirme yapılıyor. Mektupla, mesajla, maille yapılıyor. Akademik, sosyal konularda yapılıyor bilgilendirmeler, ayda bir oluyor. (V14)

Öğretmenimiz yapılacak ödevleri, evde yapmam gerekenleri, öğrencimin eksiklerini, okuldaki etkinliklerin zamanını haber vermektedir. Genelde mesaj yoluyla ve en az haftada 2 defa bilgilendirme yapılmaktadır. (V20)

Görüşme yapılan bazı veliler (n=5) eğitim-öğretim faaliyetlerine katılımlarına dair okul tarafından gerekli ve yeterli düzeyde bilgilendirme yapılmadığını belirtmişlerdir. Yıl içinde bir ya da iki kez yapılan genel veli toplantıları dışında her hangi bir paylaşımın olmadığını dile getiren velilerin, bilgilendirme yapılmasının gerekli olduğu konusunda hemfikir oldukları görülmüştür. Bu bilgilendirmelerin öğrencinin dersleri, sosyal ilişkileri, sorunları ve velilerin sorumlulukları konularında olması gerektiği katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bu konuda elde edilen bazı görüşme verileri şunlardır:

Bilgilendirme yok, çünkü çocuklar umurlarında değil. Tabii bilgilendirme olmalı. Dersi nasıl, arkadaşlarıyla arası nasıl, düzenli mi? Bu konularda en azından haftada bir kez bilgi verilmeli. Mesajla olabilir, not yazılıp gönderilebilir. (V2)

Rutin yılda 1-2 yapılan toplantılar dışında herhangi bir bilgilendirme yapılmıyor. Kesinlikle yapılması gerekiyor. Öğrencimin gidişatı, sorunları, eksikleri, benim yapabileceklerim hakkında okul beni yönlendirmeli, beni de eğitmeli. (V15)

... Okulda ne olup bitiyor, öğrencim ne seviyede bilmiyorum. Benim veli olarak her konuda bilgilendirilmem gerek. (V16)

Sene başında ve sene sonunda bazı paylaşımlar oluyor. Toplantılarda bazı yönlendirmeler yapıyorlar, başka yok. Bu paylaşımların yıl boyu, belli aralıklarla devam etmesi gerekiyor bence. Öğrencinin ders durumu, arkadaşları ile yaşadığı olumlu-olumsuz paylaşımlar hakkında bilgimin olmasını isterdim. (V18)

Üçüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Yapılan görüşmelerde öğrencilerinin eğitim süreçlerinde velilere evde düşen sorumlulukların neler olduğu irdelenmiştir. Velilerin bu konuya ilişkin görüşleri Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5.

Velilerin Evdeki Sorumluluklarına İlişkin Katılımcı Görüşleri

<i>Velilerin evdeki sorumlulukları</i>	<i>f</i>
Eğitim-öğretim sürecini takip etme	10
Çalışma ortamı sağlanma	9
Öğrencinin derslerine-ödevlerine yardım etme	7
Öğrenciyi çalışmaya teşvik etme	5
Ders araç-gereçlerini temin etme	5
Çocukla konuşma-sohbet etme	4
Öğrenciye sorumluluk bilinci aşılama	3
Okul ile ilgili sorunları çözme	3
Öğrenciye sosyal-kültürel ve sportif faaliyet ortamları oluşturma	2
Öğrenciyi TV, tablet, telefondan uzak tutma	2
Öğrenciye kitap okutma	2

Tablo 5'te yapılan içerik analizi sonucu velilerin evdeki sorumluluklarına ilişkin ulaşılan temalar ve bu temalara ait frekans sayıları verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere veliler en çok *eğitim-öğretim sürecini takip etme* (f=10) ve *çalışma ortamı sağlamayı* (f=9) sorumluluk olarak görmektedirler. Veliler çocuklarının o gün okulda yaptığı çalışmalarını tekrar ettirerek, anlamadığı konuları belirleyip öğretmenleri ile paylaşarak ve ödevlerini kontrol ederek eğitim-öğretim sürecini takip etmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir. Öne çıkan bir diğer görüş olan çalışma ortamı sağlama konusunda çalışma ortamının uygun ve sessiz olması gerektiği ifade edilmiştir. Bunların yanı sıra *öğrencinin derslerine-ödevlerine yardım etme* (f=7), *öğrenciyi çalışmaya teşvik etme* (f=5), *ders araç-gereçlerini temin etme* (f=5) velilerin sorumluluk olarak addettikleri diğer bazı konulardır. Ayrıca, *çocukla konuşma-sohbet etme* (f=4), *öğrenciye sorumluluk bilinci aşılama* (f=3), *okul ile ilgili sorunları çözme* (f=3), *öğrenciye sosyal-kültürel ve sportif faaliyet ortamları oluşturma* (f=2), *öğrenciyi TV, tablet, telefondan uzak tutma* (f=2) ve *öğrenciye kitap okutma* (f=2) daha az vurgulanan

sorumluluklar olarak belirtilmiştir.

Ebeveynler olarak eğitimin paydaşlarından biriyiz. Çocuğun akademik ve sosyal gelişimi için sürece aktif bir şekilde katılmalıyız. Sorular sorarak gidişat hakkında bilgi almalıyız, ders çalışma ortamı sunmalıyız, kendini geliştirebileceği ders dışı etkinlikler (müze, sergi, konser, tiyatro) yapmalıyız. (V4)

Öğrenciye yardımcı olmalı, ona telkinlerde bulunmalı, okul araç-gereçlerini temin etmeli, okulla ilgili sorunları çözmesinde yardımcı olmalı, evde uygun çalışma ortamı sağlamalı. (V16)

Velilerin sorumlulukları öğrencinin psikolojik ve sosyal olarak okula elverişli olmasını sağlamak, derse/okula ilgisini diri tutmak, ödev takibi yapmak, okulda meydana gelen olumsuz davranış/düşüncelerin halledilmesini sağlamaktır. (V9)

Evde uygun bir öğrenme ortamı oluşturulmalı, çocuklar özellikle televizyondan, tablet ve telefondan uzak tutulmalıdır. (V7)

Çocuğu değerler temelinde, hak/sorumluluklarını bilen bir birey olarak yetiştirmeli, eğitim-öğretim için gerekli ortam, materyal ve imkânları sağlamalı. (V10)

Uygun çalışma ortamı hazırlanmalı, gördüğü eksiklikleri not edip öğretmeni ile paylaşmalı, yardıma ihtiyacı olan konularda elinden geldiğince yardımcı olmalı. (V15)

Oyun, eğlenme, mutlu olma ortamları sunmalı, derslerine yardımcı olmalı, kaliteli zaman geçirmesini sağlamalı, bol bol kitap okutmalı. (V17)

Görüşme yapılan velilere, öğrencilerinin eğitim süreçlerine dâhil olmaları için okulda velilere düşen sorumlulukların neler olduğuna dair soru yöneltilmiştir. Velilerin verdikleri cevaplara ilişkin bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6.

Velilerin Okuldaki Sorumluluklarına İlişkin Katılımcı Görüşleri

<i>Velilerin okuldaki sorumluluğu</i>	<i>f</i>
Yönetici ve öğretmenlerle iletişim kurma	16
Toplantı ve etkinliklere katılma	10
Öğrencinin okul başarısının takibi	5
Okula maddi yardımda bulunma	4
Diğer velilerle iletişim kurma	3

Tablo incelendiğinde veli görüşlerine göre öne çıkan sorumluluğun yönetici ve öğretmenlerle iletişim kurma ($f=16$) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, katılımcılara göre velilerin okuldaki diğer sorumlulukları toplantı ve etkinliklere katılma ($f=10$), öğrencinin okul başarısının takibi ($f=5$), okula maddi yardımda bulunma ($f=4$) ve diğer velilerle iletişim kurma ($f=3$) şeklindedir.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler neticesinde velilerin çoğunluğunu özellikle yönetici ve öğretmenlerle iletişim kurma konusunda hemfikir oldukları bulgusuna ulaşılmıştır. Velilerin toplantı ve diğer etkinlikler dışında da okula gidip, yöneticiler/rehber öğretmen/şube rehber öğretmeni ile öğrenciye dair paylaşımlarda bulunmaları gerektiği velilerce ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra velilerin okulda yapılan veli toplantılarına, belirli gün ve haftalarda gerçekleştirilen etkinliklere, müsamere ve yarışmalara aktif bir katılım göstermeleri, öğrencinin okul başarısının yakından takip edilmesi, çeşitli ihtiyaçların karşılanması adına yeri geldiğinde okula maddi yardımlarda bulunması, okulun ziyaret edilmesi ve öğrencisi ile aynı sınıfta/okulda öğrencisi bulunan veliler ile iletişim kurulması da okulda velilere düşen sorumluluklar arasında görülmektedir. Velilerin bu hususta sahip oldukları bazı görüşler şunlardır:

Öğrenci hakkında sürekli dönütler almalıyız, rehber öğretmen ve sınıf öğretmeni ile sürekli iletişim halinde olmalıyız. (V4)

Veliler toplantı, konferans, seminerlere katılmalı, okulu ziyaret etmeli. (V6)

Okulun, eğitimin bir parçası olmalı, idareci-öğretmenlerle iyi bir iletişim kurmalı, okula maddi-manevi destek olmalı. (V10)

Öğretmen ile paylaşımlarda bulunulmalı, okuldaki etkinliklere katılmalı, diğer velilerle iletişim kurulmalı. (V17)

Öğrencinin okula devamını sağlamalı, okulun ihtiyaçları için gerekli olan maddi desteği sağlamalı, yıl içinde yapılan tüm toplantı ve etkinliklere katılmalıdır. (V20)

Dördüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Veliler ile gerçekleştirilen görüşmelerde velilerin büyük bir kısmının (n=16) öğrencisinin eğitim-öğretim sürecine dâhil olma adına evde bazı çalışmalar yaptıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Velilerin öğrencilerinin eğitim sürecine katılma adına evde yaptıkları çalışmaların neler olduğuna ilişkin bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7.

Velilerin Evde Yaptıkları Çalışmalar

<i>Evde yapılan çalışmalar</i>	<i>f</i>
Konu eksikliklerini tamamlamada yardımcı olma	6
Ödev yaptırma	5
Birlikte kitap okuma	5
Öğrencinin çalışmalarını takip etme	5
Sosyal-kültürel ve sportif faaliyetlerde bulunma	4
Rehberlik yapma/motive etme	3
Öğrenci ile sohbet etme	2
Çalışma ortamı sağlama	1
Konu tekrarı yaptırma	1

Tablo incelendiğinde, velilerin evde en çok *konu eksikliklerini tamamlamada yardımcı olma* (f=6) çalışmasını yaptıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra velilerin evde yaptıkları diğer çalışmalar ise *ödev yaptırma* (f=5), *birlikte kitap okuma* (f=5), *öğrencinin çalışmalarını takip etme* (f=5), *sosyal-kültürel ve sportif faaliyetlerde bulunma* (f=4), *rehberlik yapma/motive etme* (f=3), *öğrenci ile sohbet etme* (f=2), *çalışma ortamı sağlama* (f=1) ve *konu tekrarı yaptırma* (f=1) şeklindedir.

Evde yapılan çalışmalar arasında velilerin, öğrencisinin okulda tamamlayamadığı/yeterince anlamadığı/eksik olduğu konularda öğrencisine yardımcı olması ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte öğrencilerine ödevlerini yaptırmaları, ödevler yapıldıktan sonra kontrol etmeleri, öğrencilerinin çalışmalarını takip etmeleri, öğrencilerinin eksik oldukları konularda konu tekrarı yaptırmaları, öğrencileriyle birlikte kitap okumaları da velilerin evde yaptıkları çalışmalar arasında yer almaktadır. Öğrencinin okul başarısını artırma/akademik gelişimini sağlamak amacıyla yapılan bu çalışmaların yanında velilerin öğrencileri ile sohbet ettikleri, onları motive etmek, kendilerini iyi hissetmelerini sağlamak için bazı rehberlik çalışmaları yürüttükleri, öğrencileri ile sosyal/kültürel/sportif faaliyetlerde buldukları da ulaşılan bir diğer bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan görüşmelerde velilerin ilgili hususta dile getirdikleri bazı görüşler aşağıda verilmiştir.

Öğrencimle o gün işlenen konuları tekrar ederiz. Ödevlerini yapar, anlamadığı soruları birlikte çözeriz. Okuma saatimiz vardır, her akşam hepimiz kitap okuruz. (V20)

Ders çalışma ortamı sağlarım, birlikte kitap okurum, çalışmalarını takip ederim, rehberlik yapmaya çalışırım. (V8)

Berber kitap okuyoruz, kitabı anlattırıyorum, ödevini yaptıktan sonra kontrol ediyoruz, birlikte yapboz yapıyoruz. (V19)

Çocuğun sosyalleşmesi için bir şeyler yapıyorum, soru soruyorum, soru sormasını sağlıyorum, gezdiriyorum, satranç, masa tenisi oynuyoruz. (V13)

Öğrencimin ödevlerini yaptırıyorum, deneme sınavları yapıyorum, kitap okuma saatimiz var, misafir bile varsa her gün yarım saat evdeki herkes kitap okur. (V14)

Çeşitli Boyutlarıyla Aile Katılımı: Nitel Bir Çözümleme

Kitaba, çalışmaya, soru çözmeye, pekiştirmeye yönlendiriyorum. Günün tekrarını yapma, soru çözme ve kitap okuma rutinini uyguluyorum. (V15)

Belli bir plan dâhilinde ödevlerini yapmasını, soru çözmelerini sağlıyorum. Birlikte kontrol eder, yanlışları düzelttiririm. Okul içi/dışı konularında muhabbet ederim. (V6)

Her ne kadar görüşme yapılan velilerin büyük bir kısmı öğrencilerinin eğitim sürecine katılma adına evde bazı çalışmalar yaptıklarını belirtmiş olsalar da bazı veliler (n=4) herhangi bir çalışma yapmadıklarını ifade etmişlerdir. Evde herhangi bir çalışma yapmayan velilerin çalışma yapmama sebeplerine ilişkin bilgiler Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8.

Evde Herhangi Bir Çalışma Yapmayan Velilerin Çalışma Yapmama Sebepleri

<i>Sebepler</i>	<i>f</i>
Yorgunluk	3
Okuma-yazma bilmeme	2
Ödevlere yardımcı olmayı doğru bulmama	1
Konu bilgisi eksikliği	1

Tabloda görüldüğü üzere velilerin evde çalışma yapmama nedenleri *yorgunluk* ($f=3$), *okuma-yazma bilmeme* ($f=2$), *ödevlere yardımcı olmayı doğru bulmama* ($f=1$) ve *konu bilgisi eksikliği* ($f=1$) şeklindedir. Öğrencilerinin eğitim süreçlerine katılma adına herhangi bir çalışma yapmayan velilerin, çalışma yapmama/yapmama sebeplerinin başında, velilerin işten yorgun dönmeleri gelmektedir. Gün boyu çalışan veliler, eve geldiklerinde öğrenciler ile ilgilenen, ona yardımcı olacak hallerinin kalmadığını belirtmişlerdir. Bunun yanında ebeveynlerin –özellikle annelerin- okuma/yazma bilmemelerinin de evde çalışma yapmalarını engellediği belirtilmiştir. Okuma/yazma bilmemenin yanında öğrencinin dersleri ve işlenen konular hakkında velilerin yeterli akademik bilgi ve donanıma sahip olmamaları da onların öğrencileri için evde çalışma yapmalarına engel teşkil etmektedir. Öğrencilerinin evdeki çalışmalarına müdahil olmayan velilerin bu durumları için gösterdikleri bir diğer sebep ise öğrencinin ödevlerine karışmayı doğru bulmamalarıdır. Onlara göre öğrencileri dersi dinlemek, anlamak ve ödevlerini yapmak zorundadır.

İşten gelince çok yorgun oluyorum, annesi de okuma yazma bilmiyor zaten. Özel derse ayırarak paramız yok. Çok sıkıyorsa komşunun çocuklarından yardımcı olmasını istiyoruz. (V2)

Ödevin fazlasının, evde velilerin ödev konusunda çok yardımcı olmasının doğru olmadığını düşünüyorum. Öğrencim dersini dinler, tekrarını-ödevini yapar, ben karışmam. (V10)

Açıkçası çok fazla bir şey yapamıyorum. Hem onun işlediği konulara hâkim değilim hem de eve geldiğimde zaten günün yorgunluğundan bir şey yapacak halim kalmıyor. Ablası yardımcı olmaya çalışıyor o kadar. (V11)

Evde hiçbir şey yapamıyorum, işten dolayı yorgun oluyorum, annesi de okuma yazma bilmiyor. (V18)

Velilerin, öğrencilerinin eğitim sürecine katılma adına okulda yaptıkları çalışmalara ilişkin bulgular Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9.

Velilerin Okulda Yaptıkları Çalışmalar

<i>Okulda yapılan çalışmalar</i>	<i>f</i>
Toplantı ve etkinliklere katılma	16
Yönetici ve öğretmenlerle iletişim kurma	5

Tabloda görüldüğü üzere velilerin, öğrencilerinin eğitim sürecine katılma adına okulda yaptıkları çalışmaların başında *toplantı ve etkinliklere katılma* ($f=16$) gelmektedir. Tablo incelendiğinde, öne çıkan bu çalışmanın dışında velilerin okulda yaptığı bir diğer çalışmanın *yönetici ve öğretmenlerle iletişim kurma* ($f=5$) olduğu görülmektedir. Yıl içinde okulda yapılan veli toplantılarına, kermeslere, yarışmalara, gösterilere, veliler için düzenlenen seminerlere katıldıklarını ifade eden veliler, öğrencilerinin gelişimi

hakkında bilgi almak için yönetici ve öğretmenlerle iletişim kurduklarını da belirtmişlerdir. Aşağıda ilgili hususta elde edilmiş bazı görüşme verileri sunulmuştur.

Veli toplantılarına katılırım, deneme sonuçlarına göre branş öğretmenleri ile görüşürüm. Eksik, yanlış olduğu ders/konularda evde neler yapılabileceğini sorarım. Kermeslerde görev alırım. (V6)

Yapılan tüm veli toplantılarına, konferans/seminer/kermes gibi okulun yaptığı her etkinliğe katılırım. (V7)

Yapılan veli toplantılarına katılırım. Zaman zaman okulu ziyaret eder, öğretmenlerle yüz yüze görüşürüm. (V8)

Sınıf gecelerine, etkinliklere, belirli gün ve haftalarla ilgili etkinliklere, toplantı ve seminerlere katılırım. (V17)

Görüşme yapılan katılımcıların çoğunluğu okuldaki çalışmalara katıldığını belirtmiş olsa da velilerin bir kısmının (n=4) çeşitli sebeplerle okuldaki etkinlik ve çalışmalara katılamadıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Bu velilerin çalışma yapmama/yapılan çalışmalara katılmama sebeplerine ilişkin bulgular Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10.

Okulda Herhangi Bir Çalışma Yapmayan Velilerin Çalışma Yapmama Sebepleri

<i>Sebepler</i>	<i>f</i>
Mesai saatlerinin uygun olmayışı	3
Yoğun iş temposu	1
Okulun eve uzak olması	1
Evde küçük çocuk bulunması	1

Tablo 10'da içerik analizi neticesinde velilerin öğrencilerinin eğitim süreçlerine katılmak için okulda yapılan çalışmalara katılmama nedenlerine ilişkin ulaşılan temalar ve bu temalara ait frekans sayıları sunulmuştur. Tabloda görüldüğü üzere velilerin okulda yapılan çalışmalara katılmama nedenleri *mesai saatlerinin uygun olmayışı (f=3)*, *yoğun iş temposu (f=1)* *okulun eve uzak olması (f=1)* ve *evde küçük çocuk bulunması (f=1)* şeklindedir.

Ben de eşimde biraz yoğunluk bu sene. Bu yüzden okuldaki toplantılara dahi katılamadık. (V13)

Çalışma saatlerimden dolayı okulda yapılan etkinliklere katılamıyorum. Evimiz okula uzak olduğu için eşim de gidemiyor. (V16)

İş saatlerimden ve izin almam zor olduğundan okuldaki etkinliklere katılamıyorum. Eşim de küçük çocuklarımız olduğu için gidemiyor. (V19)

Memur olduğum için okulda yapılan etkinlikleri kaçıyorum. Annesi ile ayırız. O da katılmıyor. (V20)

Beşinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Yapılan görüşmeler esnasında velilerin öğrencilerinin eğitim-öğretim sürecinde kendilerini yeterli gördükleri konular belirlenmeye çalışılmıştır. Velilerin bu konuda belirttikleri görüşler Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11.

Velilerin Kendilerini Yeterli Gördükleri Konular

<i>Velilerin yeterli olduklarını düşündükleri konular</i>	<i>f</i>
Öğrenci ile iletişim kurma	12
Öğrencinin derslerine yardım etme	4
Öğrenciye özgüven aşılama	4
Öğrencinin ödev ve çalışmalarını takip etme	3
Sözel derslere yardım etme	3

Çeşitli Boyutlarıyla Aile Katılımı: Nitel Bir Çözümleme

Sosyal-kültürel ve sportif faaliyetlerde bulunma	3
Ders araç-gereçlerini temin etme	2
Öğrenciyi yönlendirme	2
Ödev yaptırma	2
Öğrencinin davranış problemlerini çözme	1
Öğrencinin kitap okumasını sağlama	1
Öğrenciyi motive etme	1
Sayısal derslere yardımcı olma	1

Tabloda 11’de görüldüğü gibi veliler, kendilerini en çok *öğrenci ile iletişim kurma* ($f=12$) konusunda yeterli görmektedirler. Bu konunun yanı sıra velilerin kendilerini yeterli gördükleri diğer konular *öğrencinin derslerine yardım etme* ($f=4$), *öğrenciye özgüven aşılama* ($f=4$), *öğrencinin ödev ve çalışmalarını takip etme* ($f=3$), *sözel derslere yardım etme* ($f=3$), *sosyal-kültürel-sportif faaliyetlerde bulunma* ($f=3$), *ders araç-gereçlerini temin etme* ($f=2$), *öğrenciyi yönlendirme* ($f=2$), *ödev yaptırma* ($f=2$), *öğrencinin davranış problemlerini çözme* ($f=1$), *öğrencinin kitap okumasını sağlama* ($f=1$), *öğrenciyi motive etme* ($f=1$) ve *sayısal derslere yardımcı olma* ($f=1$) şeklindedir.

Yapılan görüşmelerde katılımcıların öğrencileri ile sohbet etme, o gün yaşananlar hakkında konuşma, iletişim kurma konusunda kendilerini yeterli gördükleri bulgusuna ulaşılmıştır. Öğrencilerinin kendine güvenen bireyler olarak yetişmesi noktasında bazı destekleyici çalışmalar yaptıklarını ifade eden veliler, öğrencilerinin derslerine de yardımcı olduklarını belirtmişlerdir. Bazı veliler genel olarak tüm derslere yardım ederken bazı velilerin ağırlıklı olarak sayısal/sözel derslere yardımcı olduğu görülmektedir. Velilerin kendilerini yeterli gördükleri bir diğer konu da öğrencilerin ödevlerini zamanında ve düzenli olarak yaptırma, yapılan ödev ve diğer çalışmalarını kontrol etme ve öğrencisine kitap okutma konusudur. Öğrencilerini ders çalışmaya yönlendirdikleri görülen velilerin, öğrencilerinin davranış problemlerini çözme ve onları başarı hususunda motive etme noktasında da kendilerini yeterli gördükleri bulgusuna ulaşılmıştır. Bunların yanı sıra öğrencileri ile ders/ödev dışında zaman geçirdiklerini belirten veliler, öğrencileri için kendini iyi hissedebileceği sosyal/kültürel/sportif faaliyet ortamları yarattıkları ifade etmişlerdir.

Öğrencimle aramda iyi bir iletişim vardır. Bana her şeyi çekinmeden anlatabilir. Bu konuda kendimi yeterli buluyorum. Sözel derslerde de yeterince yardımcı olabiliyorum. (V3)

Öğrencimin sınıf seviyesi, bu sınıf seviyesinin konularını biliyorum. Bu yüzden öğrenmelerini, eksikliklerini takip edip, yeri geldiğinde eksiklerini tamamlayabiliyorum. (V7)

İletişim, davranış problemlerini çözme, sayısal derslerde yardımcı olma konularında yeterliyim. (V6)

Türkçe ve İngilizce derslerine takviye konusunda, günün konuşulması konularında kendimi yeterli buluyorum. (V17)

Yönlendirme, program yapma, kitap okumasını sağlama konularında yeterli olduğumu düşünüyorum. (V8)

Sosyal ve kültürel konularda yeterli buluyorum. Sohbet eder, sorunlarını dinler, birlikte tiyatroya, sinemaya giderim. (V1)

Tablo 12’de velilerin öğrencilerinin eğitim sürecinde kendilerini yetersiz gördükleri konulara yer verilmiştir.

Tablo 12.

Velilerin Kendilerini Yetersiz Gördükleri Konular

<i>Velilerin yetersiz oldukları konular</i>	<i>f</i>
Akademik bilgi eksikliği (genel)	7
Matematik dersine yardım etme	6
Yabancı dil derslerine yardım etme	6

Fen derslerine yardım etme	3
Konuları öğrenci seviyesine uygun anlatma	2
Dilbilgisi konularına yardım etme	1
Ders araç-gereçlerini temin etme	1

Tablo incelendiğinde velilerin kendilerini en çok yetersiz gördükleri konuların *akademik bilgi eksikliği (genel) (f=7)*, *matematik dersine yardım etme (f=6)* ve *yabancı dil derslerine yardım etme (f=6)* olduğu görülmektedir. Bununla birlikte velilerin kendilerini yetersiz gördükleri diğer konular *fen derslerine yardım etme (f=3)*, *konuları öğrenci seviyesine uygun anlatma (f=2)*, *dilbilgisi konularına yardım etme (f=1)* ve *ders araç-gereçlerini temin etme (f=1)* şeklindedir.

Görüşme yapılan katılımcıların değişen öğretim programları, ağırlaşan konu içerikleri, kendi eğitimlerinin yetersizliği ve iş yoğunlukları nedeniyle öğrencilerine akademik olarak destek olma noktasında kendilerini yetersiz gördükleri bulgusuna ulaşılmıştır. Genel olarak tüm ders ve konular için belirtilen bu yetersizliğin yanında bazı veliler özellikle Matematik, Fen, Yabancı Dil dersleri ve Dil Bilgisi konularında yetersiz olduklarını ifade etmişlerdir. Görüşme yapılan velilerden iki tanesi ise konulara akademik olarak hâkim olduğunu ama öğrencisinin seviyesine uygun olarak, onun anlayabileceği şekilde anlatma hususunda sıkıntı yaşadığını dile getirmiştir. Bir veli ise maddi durumunun kötü olması sebebiyle öğrencisinin eğitim-öğretim sürecinde ihtiyaç duyduğu ders araç-gereçlerini temin etme konusunda yetersiz kaldığını belirtmiştir.

Sürekli değişen ve ağır bir müfredatla yüz yüzeyiz. Genel olarak öğrencime anlamadığı, benden yardım istediği konuları anlatmakta yetersiz kaldığım oluyor. (V15)

Gerek iş yoğunluğu gerekse eğitimimin yetersizliği dolayısıyla özellikle derslere yardımcı olma noktasında yetersiz olduğumu düşünüyorum. (V19)

Dersler çok ağır. Anlamadığı konularda yardımcı olamıyorum. Özellikle Fen, Matematik ve İngilizce. (V2)

Bildiğim konular olmasına rağmen bazen öğrencimin seviyesine uygun anlatamıyorum. Ne yaparsam yapayım beni anlamıyor. (V9)

Ben ilkökul mezunuyum. Konular ağır olduğu için yardımcı olamıyorum. Okul eşyalarının bazılarını alamıyorum, maddi olarak yetersiz kaldığım da oluyor. (V18)

Altıncı Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Velilerin diğer aileler ile kurdukları iletişimin konusu ve sıklığına ilişkin ulaşılan bulgular Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13.

Diğer Ailelerle Kurulan İletişimin Konusu ve Sıklığı

<i>Diğer ailelerle kurulan iletişim</i>		<i>f</i>
Konusu	Öğrencilerin akademik durumları	7
	Sosyal-kültürel ve sportif faaliyetler	3
	Öğretmenler	2
	Öğrenciler arasındaki sorunlar	2
	Çalışma ve etkinlik önerileri	2
	Toplantı-etkinlik zamanları	1
	Her gün	2
Sıklığı	Haftada 1 defa	2
	Ayda 1 defa	3
	Yılda 2-3 defa	1

Görüşme yapılan velilerin yarısı (n=10) diğer aileler ile iletişim kurduğunu belirtmiştir. Tabloda görüldüğü gibi veliler en çok öğrencilerin akademik durumları (f=7) konusunda iletişime geçmektedirler. Öne çıkan bu temanın dışında velilerin sosyal-kültürel ve sportif faaliyetler (f=3), öğretmenler (f=2), öğrenciler arasındaki sorunlar (f=2), çalışma ve etkinlik önerileri (f=2), öğrenci davranışları (f=1) ve toplantı-etkinlik zamanları (f=1) konularında diğer velilerle iletişime geçtikleri görülmektedir. Aynı tablo incelendiğinde velilerin diğer ailelerle iletişime geçme sıklıklarının her gün (f=2), haftada bir defa (f=2), ayda bir defa (f=3), yılda iki-üç defa (f=1) ve yılda bir defa (f=2) olduğu göze çarpmaktadır.

Gruplar üzerinden, okul, öğretmenler ve öğrencilerimizin durumları hakkında her gün görüşürüz. (V4)

Genel olarak çocukların ders durumlarını, evde yapılan ve faydası görülen çalışmalarını paylaşıyoruz. Ayda 1 kere oluyor. (V10)

Çocukların eksiklikleri, gidişatları, eğitim durumları, sosyal etkinlikler, çocuklar arasındaki sorunlar... Lüzum olduğunda, okul çıkışlarında, toplantılarda iletişime geçiyoruz. (V12)

Whatsapp grubu üzerinden sık sık görüşüyoruz. Çalışma planlarını, evde yapılan ve faydası görülen etkinlikleri, yapılacak toplantı ve etkinliklerin duyurusunu, kötü geçen-anlaşılmayan konuların telafisi için yapılabilecek çalışmaların hakkındaki önerileri paylaşıyoruz. (V14)

Grup üzerinden öğrencilerin akademik durumları, yaşadıkları problemler, çözüm önerileri konusunda haftada 1-2 kez paylaşımında bulunuyoruz. (V19)

Yapılan görüşmelerde bazı velilerin, öğrencileri ile aynı sınıfta/okulda öğrencisi bulunan veliler ile iletişim kurmadıkları görülmüştür. Velilerin iletişim kurmama sebeplerine ilişkin içerik analizi tablosu aşağıda sunulmuştur.

Tablo 14.

Diğer Ailelerle İletişim Kurmayan Velilerin İletişim Kurmama Nedenleri

Diğer ailelerle iletişimi geçmeme nedenleri	f
Dil temelli iletişim eksikliği	2
Diğer ailelerle iletişimi gerekli görmeme	2
Yerleşim yeri uzaklığı	1
Diğer velilerle tanışmama	1
İş yoğunluğu	1
Paylaşılan konuları doğru bulmama	1

Tabloya göre velilerin, diğer ailelerle iletişim kurmamasının nedenlerinin başında dil temelli iletişim eksikliği (f=2) ve diğer ailelerle iletişimi gerekli görmeme (f=2) gelmektedir. Bunların dışında yerleşim yeri uzaklığı (f=1), diğer velilerle tanışmama (f=1), iş yoğunluğu (f=1) ve paylaşılan konuları doğru bulmama (f=1) da veliler tarafından dile getirilen diğer sebepler olarak göze çarpmaktadır.

Pek paylaşımında bulunmuyorum. Velilerin birçoğu okula uzak kişilikler, sadece toplantıdan toplantıya görüşülmektedir. Babalar çalışıyor, annelerin birçoğu ya utangaç ya da Türkçe bilmiyor. Bu yüzden iletişim çok az. (V1)

Hayır, çünkü velilerin tek derdi çocukları kıyaslamak, öğretmeni çekiştirmek. Hiçbiri sorun odaklı iletişime geçmiyor. Bu yüzden uzak duruyorum kendilerinden. (V6)

Ailelerle tanışmıyoruz, evler birbirinden biraz uzak bu yüzden paylaşımlarda bulunmuyoruz. (V16)

Yedinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Aşağıdaki tabloda aile katılımı hususunda karşılaşılan sorunları çözmek ve daha sağlıklı işleyen bir aile katılımı mekanizması oluşturmak için katılımcılar tarafından ifade edilen önerilere yer verilmiştir.

Tablo 15.

Aile Katılımında Yaşanan Sorunların Çözümüne Yönelik Öneriler

	Öneriler	f
Velilere Yönelik Öneriler	Velinin kendini geliştirmesi	9
	Yönetici ve öğretmenlerle iletişim kurma	7
	Öğrenciye zaman ayırma	5
	Yönetici ve öğretmenlerle işbirliği yapma	5
	Diğer ailelerle iletişim kurma	2
	Öğretmenlere güvenme-onlarla empati kurma	2
	Okulu ziyaret etme	1
	Okula yardımda bulunma	1
	Öğrencinin eksiklerini tamamlama	1
	Öğrencisini tanıma	1
Yönetici ve Öğretmenlere Yönelik Öneriler	Velileri eğitim sürecine dahil etme	11
	Velilere rehberlik yapma-velileri eğitme	9
	Toplantı-seminerler düzenleme	7
	Velilerle iletişim kurma	2
	Velileri bilgilendirme	2
	Planlı bir aile katılımı mekanizması oluşturma	2
	Velileri dikkate alma	1
	Okuldaki sorunları çözmeye	1
	Velileri ve öğrencileri yakından tanıma	1

Tabloda görüldüğü üzere velilere düşen en önemli görev olarak *velinin kendini geliştirmesi* ($f=9$) ön plana çıkmaktadır. Bunun haricinde velilere düşen görevlerin *yönetici ve öğretmenlerle iletişim kurma* ($f=7$), *öğrenciye zaman ayırma* ($f=5$), *yönetici ve öğretmenlerle işbirliği yapma* ($f=5$), *diğer ailelerle iletişim kurma* ($f=2$), *öğretmenlere güvenme-onlarla empati kurma* ($f=2$), *okulu ziyaret etme* ($f=1$), *okula yardımda bulunma* ($f=1$), *öğrencinin eksiklerini tamamlama* ($f=1$) ve *öğrencisini tanıma* ($f=1$) olduğu görülmektedir.

Olası problemlere çözüm ararken, okul idaresi ve öğretmenler ile iyi bir iletişim kurmalı, ortak çözümler üretmeli, çocuğa yardımcı olabilmek adına eğitimi ne olursa olsun kendini geliştirmeli, okumalı, araştırmalı. (V1)

Okuma, araştırma zihniyetine sahip olmalı, elektronik cihazlardan ve sosyal medyadan uzak durmalı. Bu şekilde çocuklara örnek olmalı. Çocuklarıyla daha çok vakit geçirmeli. (V8)

Okul işleyen bir sistemdir. Rolü bellidir, yapacakları bellidir. Okul sistemi korur. Burada veli daha önemli bir role sahiptir. Çocuk-aile, çocuk-çevre, çocuk-okul, çocuk-öğretmen arasındaki her türlü ilişki ve paylaşım aile katılımıyla daha verimli ve istenilen bir hale gelebilir. (V13)

Veli empati duygusunu geliştirmeli, öğrencisinin ilgi-istek ve beklentilerinin farkında olmalı. (V14)

Konuyu bilmesede öğrenci ile zaman geçirmeli, ona kendisini değerli hissettirmeli, eğitimin değerinin farkında olmalı ve öğrenciye bunu hissettirmeli. (V15)

Veliler öğrencisine, sınıfa, okula, eğitime karşı daha duyarlı olmalı, diğer velilerle sık sık iletişime geçmeli. (V19)

Aynı tabloda, yapılan içerik analizi sonucunda aile katılımı hususunda karşılaşılan sorunları çözmek ve daha sağlıklı işleyen bir aile katılımı mekanizması oluşturmak adına okul yöneticilerine ve öğretmenlere düşen görevlere ilişkin oluşturulan temalar ve bu temalara ait frekans sayıları sunulmuştur. Tabloda görüldüğü gibi veliler, okul yöneticilerine ve öğretmenlere düşen görevleri *velileri eğitim sürecine dahil etme* ($f=11$), *velilere rehberlik yapma-velileri eğitme* ($f=9$), *toplantı-seminerler düzenleme* ($f=7$), *velilerle*

iletişim kurma (f=2), velileri bilgilendirme (f=2), planlı bir aile katılımı mekanizması oluşturma (f=2), velileri dikkate alma (f=1), okuldaki sorunları çözme (f=1) ve veliler ile öğrencileri yakından tanıma (f=1) olarak ifade etmişlerdir.

Öğretmen ve yöneticiler, çocuklara değer vermeliler, velileri görevlendirip işin içine çekmeliler, seminerler ve eğitimlerle biz velileri de eğitmeliler. (V2)

Uzman oldukları konularda bilgi, beceri ve tecrübelerini velilerle paylaşmalı, velileri izleyecekleri yol konusunda bilgilendirmeli, velilere evde ve okulda yapabilecekleri çalışmalar noktasında alternatifler sunmalıdır. (V4)

Öğretmenler velileri hakir görmemeli, sıcak-sağlıklı-iyi bir iletişim kurmalı, öğrenciye dair yaşadığı sorunların çözümünde velilerden yardım almalı, konferans, seminerler düzenlemeli, yarıştan ziyade ortak payda havası oluşturulmalı. (V6)

Velilerin çoğu yeterli bilince sahip değil. Her ay mutlaka bir seminer ile veliler akademik-sosyal-davranışsal olarak bilgilendirilmeli, çocuklara nasıl davranacakları, hangi problemi nasıl çözecekleri öğretilmeli. (V10)

Veliler ile kontak kurulmalı, öğrencilere ait fark edilen sorunlar-problemler hakkında aileleri bilgilendirmeli, aileleri yanına çekmeli, bunun için de vasıflı-okuyan-araştıran idareci ve öğretmenler olmalı. (V14)

İdareciler bizi okula davet etmeli. Öğretmenler ev ziyaretleri yapıp bizimle tanışmalı, bizi yakından tanımalı, bizi de işin içine çekmeli. (V18)

Sonuç ve Tartışma

Yapılan görüşmelerde velilere okul, yöneticiler ve öğretmenler hakkındaki görüşleri, sahip oldukları olumlu/olumsuz görüşlerin gerekçeleri sorulmuştur. Görüşmeler sonucunda velilerin yarısının okul, yönetici ve öğretmenler hakkında olumlu görüşlere sahip olduğu belirlenmiştir. Özellikle yönetici ve öğretmenlerin ilgili olmasının velilerin olumlu görüşlere sahip olmasında en önemli neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra yönetici ve öğretmenlerin gayretli olması, yöneticilerin yenilikçi olması bilgilendirmelerin yapılması da olumlu veli görüşlerinin sebepleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, az sayıda da olsa bazı velilerin çocuklarının başarılı/mutlu olması, öğretmenlerin çocukları tanınması/sevmesi, yöneticilerin sorumluluk sahibi olması/sorunları çözmesi ve okulun düzenli olması nedeniyle olumlu görüşlere sahip oldukları belirlenmiştir. Yapılan görüşmelerde olumlu görüş belirten veliler kadar olumsuz görüşe sahip velilerin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Okul, yönetici ve öğretmenler hakkında olumsuz görüş belirten velilerin öne sürdükleri temel sebep yönetici ve öğretmenlerin ilgisizliği olmuştur. Bu sebebi takip eden diğer sebepler ise öğretmenlerin formasyon eksikliği, yönetici ve öğretmenlerin veli ile iletişimindeki eksiklik ve yöneticilerin sorunları çözememeleridir. Velilerin okul, yönetici ve öğretmenler hakkındaki görüşlerinin olumlu ya da olumsuz olarak şekillenmesindeki temel iki nedenin ilgi ve iletişim olduğu görülmektedir. Alanyazın incelendiğinde velilerin öğretmenlere ilişkin olumlu görüşe sahip olduğunu ortaya koyan çalışmalar (Aslanargun ve Özakça, 2015, s. 17; Koç, 2018, s. 72) olduğu gibi, aksi yönde sonuçlar ortaya koyan çalışmalara (Açıkalın, 1989, s. 89; Balkar, 2009, s. 120) da rastlanmaktadır.

Velilerle yapılan görüşmelerde aile katılımında önemli bir yere sahip olan veli bilgilendirmelerinin hangi konularda, ne şekilde ve ne sıklıkla yapıldığı ele alınmıştır. Çalışmada velilerin en fazla öğrencinin akademik gelişimi konusunda bilgilendirildikleri belirlenmiştir. Öğrencinin akademik gelişiminden sonra en fazla bilgilendirmenin yapıldığı konular, öğrencinin sosyal gelişimi, öğrencinin yaşadığı sorunlar ile toplantı ve etkinliklerdir. Erdoğan ve Demirkasımoğlu (2010, s. 415) ile Başaran ve Koç'un (2000, s.111) çalışmalarında ailelerle okul arasındaki iletişimin temel konusunun akademik başarı/öğrencinin akademik gelişimi olduğu sonucuna ulaşılmış olmaları, bu çalışmada elde edilen sonuçla örtüşmektedir. Yapılan çalışmada velilerin bilgilendirilmeleri için çoğunlukla kısa mesaj yolunun tercih edildiği ve bahsi geçen bilgilendirmelerin haftada 1-2 defa yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bilgilendirmeler için kısa mesajın yanı sıra öne çıkan diğer iletişim şekillerinin yüz yüze ve telefon görüşmesi ile whatsapp uygulaması olduğu

sonucuna ulaşılmıştır. Velilerle yapılan görüşmelerde bazı velilerin hiç bilgilendirilmediklerini bazılarının ise yılda 1-2 defa bilgilendirildiklerini ifade etmeleri iyi işleyen bir iletişim mekanizmasının eksikliğini göstermektedir. Nitekim ilgili alanyazın incelendiğinde, çalışmada ulaşılan bu sonuçla paralel olarak, velilerin okuldaki etkinliklerden çoğu zaman haberinin olmadığı (Dizbay, 2010, s. 65), velilerin okula yalnızca öğrencileri ile alakalı bir sorun olduğunda çağrıldıklarını düşündükleri (Özgan ve Aydın, 2010, s. 810), dolayısıyla aileler ile okul arasında bir iletişim problemi bulunduğu (Özbaş, 2009, s. 129) sonucuna ulaşan çalışmalar mevcuttur. Tüm bu sonuçlardan hareketle her ne kadar aynı amaç doğrultusunda bir araya gelmiş olsalar da okul yönetimi, öğretmenler ve aileler arasında pek de sağlıklı kurulmamış, iyi işlemeyen bir iletişimin varlığından bahsedilebilir. İstek ve beklentilerini birbirine iyi anlatamayan, bilgi sahibi oldukları konularda birbirlerine destek olamayan bu paydaşların, ortak paydaları olan öğrencilere uzun vadede fayda sağlamaları pek de mümkün görünmemektedir.

Görüşmelerde irdelenen bir diğer konu velilerin evdeki aile katılımı çalışmalarıdır. Velilerle yapılan görüşmelerde velilerin öğrencilerinin eğitim-öğretim süreçlerine katılma adına evde yaptıkları çalışmaların başında konu eksikliklerini tamamlamada yardımcı olmanın geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun dışında velilerin evde en çok yaptıkları diğer çalışmalar ise ödev yaptırma, öğrencinin çalışmalarını takip etme ve birlikte kitap okuma şeklindedir. Bununla birlikte bazı velilerin aile katılımı adına evde herhangi bir çalışma yapmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu veliler daha çok yorgunluk, okuma-yazma bilmeme ve konu bilgisi eksikliği nedeniyle çocuklarına yeterli desteği vermediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca öğrenciye yardımcı doğru bulmayan velilerin de olduğu tespit edilmiştir. Bu durum özeldir öğrencinin gelişimini olumsuz etkilemekte, genelde ise aile katılımını sekteye uğratmaktadır. Zira ebeveynlerin evdeki katılımlarının mutlaka sağlanması gerektiği, ailelerin öğrencilerindeki gelişimi izlemelerinde ve kendi deneyimlerini aktarmalarında bu çalışmaların önemli yer tuttuğu bilinen bir gerçektir (Bailey, 2007, ss. 240-242).

Yapılan görüşmelerde velilerin okulda katılım adına en çok yaptıkları çalışmanın toplantı ve etkinliklere katılma olduğu, bunun akabinde en çok tekrarlanan veli davranışının ise yönetici ve öğretmenlerle iletişim kurma olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu velilerin yanı sıra okulda herhangi bir çalışma yapmadıklarını belirten veliler de mevcuttur. Bu durumun sadece ilgisizlikle açıklanamayacak bir durum olduğu, yapılan görüşmeler neticesinde tespit edilmiştir. Okulda herhangi bir çalışma yapmadıklarını belirten velilerin, bu davranışlarının temel sebebinin mesai saatlerinin uygun olmayışı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra elde edilen bir diğer sonuç da yoğun iş temposu, okulun eve uzak olması ve evde küçük çocuk bulunması gibi nedenlerin, velilerin okuldaki çalışmalara katılımlarını engellediği sonucudur. Alanyazında yapılan çalışmalarda da bu çalışmada elde edilen sonuçlara benzer olarak velilerin okuldaki etkinliklere katılmama nedenleri olarak velilerin iş saatlerinin etkinliklere katılmayı engellediği ve velilerin yoğunluktan ötürü etkinliklere zaman ayıramadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Başaran ve Koç, 2001, s. 111; Gordon, 2000, s. 233). Ayrıca, anne babaların kendi okul yıllarında edindikleri olumsuz deneyimler, ailelerin yaşadığı ekonomik sıkıntıları, ev ve okul arasındaki dil ve kültür farklılıkları gibi sebepler de okuldaki aile katılımının önündeki engeller olarak karşımıza çıkmaktadır (Finders ve Lewis, 1994; akt. Başaran ve Koç, 2000, s. 111). Bu noktada okul yönetimi ve öğretmenler tarafından veliler için planlanan etkinliklerin zamanlaması önem arz etmektedir. Veliler mesai saatleri, iş yoğunluğu nedeniyle etkinliklere katılmıyorken, okul yönetimi ve öğretmenler, velilerin ilgisiz olduğunu düşünebilmektedir.

Çalışmada ele alınan bir diğer konu anne-babalık rolü yapılanmasıdır. Anne-babanın, çocuklarının eğitimini desteklemek için yapabileceklerine yönelik inançları ve bu inançlarına göre biçimlenen anne-baba davranışlarından oluşan anne-babalık rolü yapılanması (Green ve Hoover-Dempsey, 2007, s. 269) kapsamında velilerin sorumluluk algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Yapılan görüşmelerde velilerin eğitim sürecini takip etme, evde uygun bir çalışma ortamı oluşturma, derslerine/ödevlerine yardım etme, yönetici/öğretmen ile iletişim kurma ve toplantı/etkinliklere katılmayı çocuklarının eğitim sürecindeki sorumlulukları arasında gördükleri ortaya çıkmıştır. Bu sonuç velilerin eğitim sürecinde kendilerine düşen bazı temel sorumlulukların farkında olduğunu göstermektedir. Ama bu sorumlulukların farkında olmak, onları yerine getiriyor olmak anlamına gelmemektedir. Zira diğer araştırma soruları ve boyutlar içerisinde de belirtildiği gibi velilerin bir kısmı çeşitli sebeplerle farkında oldukları bu sorumlulukları yerine getirememektedir. Örneğin, her ne kadar evde uygun bir çalışma ortamı oluşturma veliler tarafından önemli bir sorumluluk olarak ifade edilmiş olsa da, evde yaptıkları çalışmalar kapsamında buna değinmedikleri görülmektedir.

Velilerin kendilerine dair yeterlik algıları çalışmada irdelenen konulardan biri diğeri olmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda velilerin kendilerini yeterli gördükleri konuların başında öğrenci ile iletişim kurmanın geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte velilerin öğrencinin derslerine yardım etme ve öğrenciye özgüven aşılama konularında da kendilerini yeterli gördükleri sonucu elde edilmiştir. Her ne kadar kaynaklarda aile katılımının öğrenciye olan faydaları üzerinde daha fazla duruluyor olsa da bu etkileşimin anne ve babalar açısından da olumlu sonuçları olduğu söylenebilir. Anne ve babaların evde bir öğretmen gibi öğrencisi ile etkileşim kurması, ev ortamının bir öğrenme merkezine dönüşmesine, anne-baba-çocuk arasındaki iletişimin kalitesinin artmasına ve ebeveynlerin kendilerini daha yeterli hissetmesine vesile olmaktadır (Dearing, Kreider, Simpkins ve Weiss, 2006, ss. 653-664). Bunun yanı sıra yapılan görüşmeler sonunda velilerin kendilerini yetersiz gördükleri bazı konuların da bulunduğu tespit edilmiştir. Bu konuların başında akademik bilgi eksikliği (genel), yabancı dil derslerine yardım etme ve matematik dersine yardım etmenin geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Değişen öğretim programları, artan akademik bilgi içerikleri neticesinde velilerin, öğrencilerin sınıf seviyeleri arttıkça zorlandıkları, öğrencilerine yardımcı olma hususunda kendilerini yetersiz gördükleri söylenebilir. Ayrıca velilerin aile katılımı çalışmalarının neler olduğunu, evde ya da okulda ne tür çalışmalar yapacaklarını bilmedikleri de tespit edilmiştir. Yapılan görüşmelerde veliler, okul yöneticileri ve öğretmenlerin velileri eğitmeleri, yönlendirmeleri gerektiği görüşünün hâkim olduğu saptanmıştır. Bilaloğlu (2014, s. 253), Çağdaş, Özel ve Konca, (2016, s. 906), Durmuş (2016, s. 94), Özcan ve Aydoğan (2014, s. 33) da çalışmalarında bu sonuçla benzerlik gösteren sonuçlara ulaşmışlardır. Bu sonuçlardan hareketle okulun sadece öğrencileri değil bununla birlikte velileri de eğitme, onlara belli başlı görevlerinin neler olduğunu, bu görevleri nasıl yerine getireceklerini de öğretme görevinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Çalışmada ailelerin, öğrencisi ile aynı okulda/sınıfta öğrencisi bulunan diğer veliler ile iletişime geçme sıklıkları ve iletişim konuları da irdelenmiştir. Yapılan analizler sonunda diğer ailelerle kurulan iletişim boyutunda, velilerin diğer ailelerle iletişime geçme sıklıklarının ara sıra olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan görüşmelerde velilerin en az ayda 1 defa iletişime geçtikleri tespit edilmiştir. Görüşmelerden elde edilen verilerin analizi sonucunda velilerin en fazla öğrencilerin akademik durumları konusunda iletişime geçtikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu konunun dışında velilerin sosyal-kültürel ve sportif faaliyetler, öğretmenler, öğrenciler arasındaki sorunlar, toplantı/etkinlik zamanları, çalışma ve etkinlik önerileri gibi konularda da paylaşımlarda buldukları belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuç, velilerin diğer veliler ile farklı farklı konularda iletişime geçtiklerini ortaya koymaktadır. Alanyazında aile katılımı için önemli bir yeri olan diğer velilerle iletişim kurmanın gerekliliğini, velilerin sahip oldukları bilgileri, öğrencilerine dair deneyimleri birbirine aktarmaları gerektiğini belirten çalışmalar da elde edilen bu sonucu desteklemektedir (Gross ve Grady 2002, ss. 376-380; Herman ve Yeh, 1980, ss. 11-16). Veli toplantılarında, okula giriş ve okul dağılıp saatlerinde bir araya gelen velilerin öğrencilerinin eğitim-öğretim süreçlerine ilişkin bilgi ve deneyimlerini paylaşmaları, tutucu bir rekabetten uzak olmaları ve öğrencilerin faydasına olacak davranışlarda bulunmaları, eğitim-öğretimin kalitesini arttıracak sonuçlar doğuracaktır. Bu noktada özellikle öğretmenlerin salt yarışmacı bir sınıf ortamı oluşturmayıp, ortak hareket eden, birbirine yardım eden, destekleyici davranışlar sergileyen öğrenciler yetiştirme gayretinde olması ve bu zihniyeti velilerde de yerleştirmesi faydalı olacaktır.

Araştırma sonunda bazı velilerin çeşitli sebeplerle diğer velilerle iletişime geç(e)medikleri tespit edilmiştir. Bahsi geçen velilerin ileri sürdükleri sebeplerin başında dil temelli iletişim eksikliğinin ve diğer ailelerle iletişimi gerekli görmemenin geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunların yanı sıra yerleşim yeri uzaklığı, paylaşılan konuları doğru bulmama, iş yoğunluğu, diğer velilerle tanışmama gibi konuların da velilerin, diğer velilerle iletişime geç(e)memelerinde sebep olarak dile getirilen konular olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler

- Bakanlığın, okullar, halk eğitim merkezleri ve üniversitelerden de destek alarak, özellikle eğitim seviyesi düşük velileri kapsayan, aile katılımı konusunda bilgilendirici seminerler düzenlemesi yerinde bir faaliyet olacaktır.
- Okuma yazma bilmediği için öğrencilerinin evdeki çalışmalarına katılamayan velilere yönelik okuma-yazma kurslarının yaygınlaştırılması, kurslara katılımın artırılması gerekli görülmektedir.
- Okul yönetimi ve öğretmenlerin yapılacak toplantıları, düzenlenen etkinlik ve programları tüm velilerin katılımını sağlayacak bir şekilde, uygun gün ve saatler de gerçekleştirmeleri, velilerin

katılımını arttırmaya yardımcı olacaktır.

- Sadece veliler ile çalışılan bu araştırmanın yanı sıra öğrencilerin, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin de dâhil edilmesiyle yapılacak bir çalışmada, aile katılımı konusu geniş bir yelpazede ele alınabilir.

Kaynakça

- Açıklan, A. (1989). Özel ve devlet liselerinde veli beklentilerinin örgütsel ve yönetsel boyutları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(4), 85-91.
- Arslan, Ü. ve Nural E. (2004). Okulöncesi eğitiminde okul-aile işbirliğinin önemi. *Milli Eğitim Dergisi*, 162, 99-108.
- Aslanargun, E. ve Özakça, B. (2015). Akademik başarıları yüksek olan öğrencilerin başarı düzeylerine ailelerinin katkıda bulunma biçimleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(3), 9-21.
- Ataç, F. (2001). *Öğretmenler için öğrenci psikolojisi: Önce ruhsal eğitim*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Bailey, L. M. (2000). Integrated curriculum: What parents tell us about their children's experience. *Education Forum*, 64(3), 236-242.
- Balkar, B. (2009). Okul-aile işbirliği sürecine ilişkin veli ve öğretmen görüşleri üzerine nitel bir çalışma. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(36), 105-123.
- Başaran, S. ve Koç, F. (2000). *Ailenin çocuğun okuldaki eğitimine katılım sorunları ve katılımın sağlanması için alternatif bir model*. Ankara: MEB Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı.
- Bilaloğlu, R. (2014). *Okul öncesi eğitimde aile katılımı etkinliklerinin uygulanmasında karşılaşılan sorunlar ve aile katılımı etkinliklerinin dil-matematik becerilerinin geliştirilmesine etkisi* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (21.baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çağdaş, A., Özel, E. ve Konca, A. S. (2016). İlkokul başlangıcında velilerin aile katılım düzeylerinin incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 12(4), 891-908.
- Dearing, E., Kreider, H., Simpkins, S., & Weiss, H. B. (2006). Family involvement in school and low-income children's literacy: Longitudinal associations between and within families. *Journal of Educational Psychology*, 98(4), 653-664.
- Dizbay, S. (2010). *Ortaöğretim kurumlarında okul-aile birliklerinin okul yönetimine katılım düzeyleri (Kocaeli ili örneği)* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Durmuş, E. (2016). *Ortaöğretim kurumlarında öğretmenlerin aile katılımıyla ilgili görüşlerinin incelenmesi: İstanbul-Sultanbeyli örneği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Epstein, J. L. ve diğerleri, (2002). *School, family, and community partnerships: Your handbook for action*. California: Corwin Press.
- Epstein, J. L. & Sanders, M. G. (2006). Prospect for change: Preparing educators for school, family, and community partnerships, *Peabody Journal of Educations*, 81(2),81- 120.
- Erdem, A. R. ve Şimşek, N. (2009). İlköğretim okulu yöneticilerinin eğitim öğretime katkı sağlamada öğrenci velilerini okula çekme başarısı. *İlköğretim Online*, 8 (2), 357-378.
- Erdoğan, Ç. ve Demirkasımoğlu, N. (2010). Ailelerin eğitim sürecine katılımına ilişkin öğretmen ve yönetici görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(3), 399-431.
- Finders, M.& Lewis, C.(1994). Why some parents don't come to school. *Educational Leadership*, 51(8), 50-54.
- Gordon, D. (2000). Parent training via CD-ROM: Using technology to disseminate effective pre-vention practices. *The Journal of Primary Prevention*, 21(2), 227-251.

- Graue, E. & Brown, C. P. (2003). Preservice teachers' notions of families and schooling. *Teaching and Teacher Education*, 19(7), 719-735
- Green, C. L. & Hoover-Dempsey, K. V. (2007). Why do parents home-school? A systematic examination of parental involvement. *Education and Urban Society*, 39(2), 264-285.
- Gross, D. & Grady, J. (2002). Group-based parent training for preventing mental health disorders in children. *Issues in Mental Health Nursing*, 23(4), 367-383.
- Herman, J. L. & Yeh, J. P. (1980). Some effects of parent involvement in schools. *ERIC Clearinghouse on Elementary and Early Childhood Education*, Urbana, IL. (<http://www.eric.ed.gov> adresinden 12.04.2019 tarihinde erişilmiştir.)
- Hornby, G. & Blackwell, I. (2018). Barriers to parental involvement in education: An update. *Educational review*, 70(1), 109-119.
- Koç, M. H. (2018). Veli görüşlerine göre veli öğretmen ilişkisi ölçeğinin geliştirilmesi ve veli öğretmen ilişkisinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 47(218), 55-76.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber* (3. Baskıdan Çeviri, Çeviri Editörü: S. Turan). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. sage.
- Morrison, G. S. (2003). *Fundamentals of early childhood education*, Upper Saddle River; New Jersey, Columbus, Ohio
- Özbaş, M. (2009). *İlköğretim okulu yöneticilerinin okul-aile ilişkileri konusunda yapmaları gereken ve yapmakta oldukları işler* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Özcan, Ç. ve Aydoğan, Y. (2014). Aile katılımı ile çocukların akademik benlik saygısı arasındaki ilişkinin anne-baba görüşlerine göre incelenmesi. *Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi* 43(202), 19-37.
- Özgan, H. ve Aydın, Z. (2010). Okul-aile işbirliğine ilişkin yönetici, öğretmen ve veli görüşleri. *e-Journal of New World Sciences Academy Education Sciences*, 5(30), 1169-1189.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. California: SAGE.
- Şimşek, H. ve Tanaydın, D. (2002). İlköğretimde veli katılımı: Öğretmen-veli-psikolojik danışman üçgeni. *İlköğretim Online*, 1 (1), 12-16.
- Uşun, S. (2016). *Eğitimde program değerlendirme: Süreçler, yaklaşımlar ve modeller*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yavuzer, K. E. (2010). *Çocuğun duygusal zekâ gelişimi için küçük adımlar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zembat, R. ve Unutkan P. Ö. (1999). Okul öncesinde çocuğun sosyal gelişiminde aile katılımının önemi. *Marmara Üniversitesi Anaokulu Öğretmeni El Kitabı*. YA-PA Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Münife OBUZ*

*Doktora Öğrencisi, Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Van/Türkiye.
munife88@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2649-9757

Modern Dünyanın Eşiğinde Osmanlı Mutfağında Turşunun Yeri***The Place of Pickles in Ottoman Cuisine at The Threshold of The Modern World*****Öz**

Hükümdar sofralarından sıradan halkın masasına turşu, eski zamanlardan itibaren insanların vazgeçilmez yiyeceklerinden biri olmuştur. Bu özelliği ile tüketim gıdaları arasında hep ön sıralarda yer almıştır. Tarihte, Türk mutfak kültürü içerisinde de turşunun oldukça müstesna bir yeri vardır. Osmanlı Devleti'nin zengin kültürel ve coğrafi yapısının çeşitliliği pek çok ürünün turşusunun yapılmasını sağlamış, böylece Türk toplumunda geniş bir turşu kültürü oluşmuştur. Toplumumuzda turşunun fazla tüketilmesinin sebebi sadece lezzeti değildir. Bu gıdanın tüketilmesinin ana sebeplerinden birisi de vücuda sağladığı faydalardır. Osmanlı toplumunda, soğan, kebere, kavata, hıyar, patlıcan, nane, çiçek, limon, sarımsak, üzüm ve daha birçok sebzenin turşusu yapılıyordu. Bu çalışma, Osmanlı mutfak kültürünün bir parçası olan turşuya odaklanmakta, özellikle XVIII. yüzyıla kadar turşunun hem saray hem de halkın mutfağındaki yeri ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra turşu çeşitleri, turşu yapımında kullanılan ürünler, turşucular, turşu esnafının sorunları, iktidarın koyduğu kurallar ve uygulamalar değerlendirilmeye gayret edilmiştir. Böylece turşunun Osmanlı mutfak kültüründeki yeri arşiv belgeleri ve dönem kaynakları başta olmak üzere mevzuyla ilişkin kaleme alınmış araştırma eserleri nazarı dikkate alınarak incelenmeye çalışılacaktır. çlamaktadır. Balçıklı yerleşim sahalarında faylanma sonucunda tektonik çökme meydana gelmiştir. Sahadaki akarsuların günümüzdeki morfolojik görünümünü, Pleistosen'deki iklim değişiklikleri ile sahadaki tektonik hareketler önemli ölçüde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı toplumu, Helvahâne, turşu, turşucu esnafı, turşucular.

Abstract

From the tables of the rulers to the tables of the common people, pickles have been one of the indispensable foods of people since ancient times. With this feature, it has always been at the forefront among consumption foods. In history, pickles have very special place in Turkish culinary culture. The diversity of the rich cultural and geographical structure of the Ottoman Empire enabled many products to be pickled, so a wide pickle culture was formed in the Turkish society. The reason why pickles are consumed excessively in our society is not only its taste. One of the main reasons for consuming this food is the benefits it provides to the body. In Ottoman society, onions, capers, kavata, cucumbers, eggplant, mint, flowers, lemons, garlic, grapes and many other vegetables were pickled. This study focuses on pickles, which is a part of the Ottoman culinary culture, and especially examines the place of pickles in the cuisine of both the palace and the people until the 18th century. In addition, pickle types, products used in pickle making, pickle makers, problems of pickle tradesmen, rules and practices set by the government are tried to be evaluated. Thus, the place of pickles in Ottoman culinary culture will be tried to be examined by considering the research works written on the subject, especially archival documents and period sources. ost. ensions as technical service quality, tangible elements, reliability, sensitivity, security, adequacy, access, reputation and informingams in the area has been significantly affected by the climatic changes in the Pleistocene and the tectonic movements in the area.

Keywords: Ottoman society, halvahane, pickles, pickle tradesmen, pickle makers.

Giriş

Eski çağlardan beri tüketilen turşunun yapımında sirkenin yanında tuz son derece önemli olmuştur. Bilhassa tuz, kullanımı itibarıyla neredeyse insanoğlunun yaşına denktir. Avcılık ve toplayıcılık dönemlerinde insanlar, tuz ihtiyaçlarını bitki köklerinden ve avladıkları hayvanlardan karşılamaya çalıştılar. Daha sonraki dönemlerde, tarımda ve hayvancılıkta yaşanan gelişmelerle birlikte tuza olan ilgi giderek artmaya başladı. İnsanlar yiyeceklerini mevcut koşullarda daha uzun süre koruyabilmek, yazın elde etmiş oldukları gıdaları bozulmadan kış aylarına saklayabilmek için çeşitli yollar aradılar ve tuzu kullanabileceklerini keşfettiler. Gıdaları muhafaza etmesinin yanı sıra yemeklere güzel bir tat verdiği anlaşılan tuzun mutfaktaki serüveni de başlamış oldu. Bu sebeplerdendir ki tuz, XIX. yüzyılın sonlarında, soğutma sistemlerinin ve konservelerin icat edilmesine kadar tüm dünyada en gözde maddeler arasında yerini aldı (Güveloğlu, 2022, s. 335; Gürsoy, 2021, s. 32).

Tuzun insan hayatında önemli olma sebeplerinden birisi ifade edildiği gibi yiyecekleri uzun süre muhafaza etme özelliğine sahip olmasıdır. Açlık duygusu şüphesiz insanları yeni arayışlara ve buluşlara iten en önemli sebepler arasındadır. Et dışında meyvelerin kurutulması ya da üzüm, elma sirkeleriyle turşuların kurulması bu duygunun aç kalma korkusuna dönüşmesinin sonuçlarıdır (Rebora, 2003, s. 73). Örneğin Germenler, kıymet verdikleri yeşil sebzelerini daha uzun süre bekletebilmek için lahanayı fermantasyon yöntemleriyle saklamayı, yani turşu kurmayı öğrenmişlerdi (Rebora, 2003, s. 91).

Farsça'da ekşi, kekre demek olan *turuş*'tan türeyen (Gürsoy, 2021, s. 66) turşunun kesin olarak ne zaman ortaya çıktığı, ilk kimin tarafından keşfedildiği ile ilgili elimizde kesin veriler mevcut değildir. Bununla birlikte birçok toplumun bu yöntemi kullandığına dair bilgiler mevcuttur. Çinlilerin ve Hititlerin taze sebzeleri tuzlu suda turşu yaptıklarına dair kayıtlar vardır fakat salamura suyuna sirke koyarak hazırlayanların ilk kez Mısırlılar olduğu nakledilmektedir (Gürsoy, 2021, s. 33).

Roma ve Bizans mutfağında da yer alan turşu, (Dalby, 2004, s. 139; Bober, 2014, s. 169) İslâm coğrafyasının da sevilen gıdaları arasındadır. Sözelimi Abbasiler döneminde kaleme alınmış olan *Kitabü't Tabih*'te, nane, patlıcan ve tatlı şalgam turşusu gibi çeşitli tarifler yer almaktadır (Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed el-Kerim, 2009, s. 131-132). Selçuklu Devleti'nin erken dönemlerindeki bir destanda Bizans Generali Nestor'un verdiği ihtişamlı ziyafette çok çeşitli yemekler arasında lahana turşusunun da olduğu ifade edilmektedir (Işın, 2020, s.30).

Osmanlı mutfağı ise Orta Asya, Anadolu, İran, Selçuklu, Bizans ve Arap kültürünün harmanlanmasıyla vücut bulmuştu (Ergin, 2022, s. 33). Nitekim bu zengin birikimin temel gıda maddelerinden birini turşu oluşturuyordu. Osmanlılarda sirke ve tuz vasıtasıyla gıdaları saklama yöntemi, XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren yaygın olarak kullanılıyordu. Bu yolla hazırlanan yiyeceklerden biri olan turşunun, Osmanlı mutfağına İran'dan geldiği tahmin edilmektedir (Pedani, 2018, s. 32).

Osmanlı toplumunda turşunun hatırı sayılır bir yeri vardı. Sofralarda çeşitli yemekler, mezeler ve tatlıların yanında turşu çeşitleri de yerlerini alırdı. İstanbul mutfağında tatlı ve içeceklerin olduğu kadar turşu da önemli bir yere sahipti (Bilgin, 2011, s. 237). İstanbul mutfağına ilham kaynağı olan sarayda da aynı durum söz konusudur. Bununla birlikte malum yiyeceğin muhafazasının kolay olması, uzun soluklu seyahatlerin en önemli gıdalarından birini teşkil etmesini sağlamıştır. Mesela bazı padişahların, düzenledikleri av merasimlerinde büyük ve ihtişamlı ziyafetler verilirdi. 1471 yılında bu av göçünden birini gerçekleştiren Fatih Sultan Mehmed'in üç hafta süren seyahatinde tüketilen gıdalar arasında yoğurt, taze meyve, mercimek, bulgur gibi çeşitli bakliyatlar, baharatlar, un ve şekerin yanında turşular da vardı (Işın, 2020, s. 135). Osmanlı ordusunda sefer sırasında da et, ekmek, çörek ve türevleri, çeşitli sebzelerin yanı sıra sarımsak, soğan, salatalık, şalgam ve turptan üretilen turşular tüketiliyordu (Avcı ve Erkoç ve Otman, 2012, s. 46).

Osmanlı imarethânelerinde ikram edilen yemeklerde turşunun da önemli bir yeri vardı. Örneğin Üsküdar'daki Atik Valide Sultan Külliyesi'nin imaretinde günlük, taze olarak üzüm suyu ve hardal kullanılarak harmanlanmış üzüm turşusu verilmekteydi (*Haydi Sofraya! Mutfak Penceresinden Osmanlı Tarihi*, 2015, s.88). Bir başka kaynakta ise bazı hamamların yakınlarında turşucu dükkânlarının olduğu kaydedilmektedir. Hamamdan çıkan müşteriler, bu turşucu dükkânlarına giderek biberli lâhana turşusu suyundan bir bardak içerlerdi ki bunun üşütmeyi engellediğine, hastalıktan koruduğuna inanırlardı

(Abdülaziz Bey, 1995, s. 353). Bu kısa verilerden de anlaşılacağı gibi turşu padişahlar kadar halkın da sofrasında yer bulan bir gıdaydı. Bu yönüyle sosyal statüsü farklı olanların dahi ayırım olmaksızın kolaylıkla ulaşıp tükettiği bir yiyecek olmayı başarmıştı. Ancak elbette saray mutfağında çok daha farklı türde turşular yapılmaktaydı.

1. Osmanlı Saray Mutfağında Turşu

Bilindiği gibi Osmanlı saray mutfağına Matbah-ı âmire denmekteydi. İlk saray mutfağının Bursa'da inşa edildiği tahmin edilse de bu bilgiye dair yeterli bilgi yoktur. İstanbul fethedilmeden önce başkent olan Edirne'deki Matbah-ı âmire hakkındaki bilgilerimiz ise padişahların burayı sıklıkla kullanmış olmalarından dolayı daha fazladır. İstanbul'un 1453'te alınmasının ardından Topkapı Sarayı'nın inşası sırasında mutfaklar ikinci avlunun sağ yanına, dört kubbeli olarak kurulmuştur. Daha sonraki dönemlerde mutfak, çeşitli nedenlerden dolayı zaman zaman fizikî değişimlere uğramıştır. Bu süreçlerden biri, 1574 yılında çıkan bir yangında harap olan mutfak Mimar Sinan tarafından yeniden inşa edilmesiyle yaşandı. Saraydaki mutfaklar da kendi içerisinde çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Nitekim alay meydanından mutfaklar kısmına üç kapıdan girilmekteydi. Bunlardan biri kılâr-ı âmire, diğeri has matbah, sonuncusu helvahaneydi (Bilgin, 2003, s. 115).

Osmanlı Devleti'nde Matbah-ı âmirenin en önemli gıdalarından birini teşkil eden turşunun yapılış şekli ise günümüzdekinden pek de farklı değildi. Fakat o dönemlerde turşuya güzel koku ve tat veren ve daha uzun süre dayanmasını sağlayan malzemeler kullanıyorlardı. Turşular bolca nane, maydanoz, hardal, rezene yaprağı ve tohumlarıyla hazırlanıyordu. Belirtildiğine göre sofralara küçük özel tabaklara konularak sunulur ve yemek boyunca azar azar yenirdi (Yerasimos, 2019, s. 227). XV. yüzyılda patlıcan turşusuna ceviz, badem, kişniş, susam ve haşlanmış nohut, XVIII. yüzyılda da kereviz, sarımsak ve maydanoz eklendi. Özellikle hıyar turşusu rezene konularak yapılmaktaydı (Yerasimos, 2019, s. 228, 230).

Kayıtlara bakılırsa Osmanlı padişahları da turşuyu oldukça seviyordu ki bunlardan biri Fatih Sultan Mehmed idi. Nitekim Fatih Külliyesi İmârethanesi'nde turşu tüketimi fazlaydı. Burada kendisi ve yakınındakiler için üzüm, lahana, hıyar, şalgam ve soğan turşuları yapılırdı (Ünver, 1952, s. 23).

Sarayda yemek pişirme, sofraya kurma ve padişaha servis etme görevleri kilercibaşına aitti. Fatih Sultan Mehmed döneminde ihdas edilen kiler koğuşunda sarayın reçelleri ve şerbetleri hazırlanırdı. Aynı zamanda peşkir şağirdi, yemişçi, tutucubaşı, mumbaşı, tepsicibaşı ve turşucu isimleriyle on iki tane daha görevli bulunmaktaydı. Peşkirbaşı padişahın ekmeğinden; mumbaşı suyundan sorumluydu. Turşucu ise isminden anlaşılacağı gibi padişahın turşusunu ve yoğurdunu temin ederdi (Uzunçarşılı, 2014, s. 301-302). Yine Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'un bostanlarında yetişen gözde sebzelerden biri olan enginar turşusuna özel bir ilgi duyduğu, bu sebeple enginar turşusunun saray mutfağında özenle yapılarak padişaha sunulduğu söylenmektedir (Işın, 2020, s. 97).

Helvahane, çeşitli macunlar, şerbetler, ilaçlar, reçeller ve turşuların yapıldığı yerdirdi. XVII. yüzyılın ilk yarısında burada görevli sayısı 85 ila 90 arasındaydı (Bilgin, 2003, s. 116). XVIII. yüzyılda helvacıbaşının mahiyetinde çalışan çeşitli yardımcıları ve turşucuları görevlerini sürdürmeye devam ediyorlardı. Mevcut belgelerden özel günlerde ve sarayda tüketilmesi için hazır turşu almak ve turşu kurmak için çeşitli malzemelerin alındığı anlaşılmaktadır. Sözelimi Ramazan sofralarına verilen ihtimamın bir göstergesi olarak bu aya özel tahsis edilen ve belgelerde ramazânîye ambarı olarak geçen bir kiler mevcuttu. Bu ambara ramazan sofralarında kullanılmak üzere depolanan yiyeceklerin arasında tuz ve sirke vardı. 1191/1777 tarihli bir belgede, Helvahane'de yapılan turşular için Ramazan ayına özel olarak turşu ambarına sirke alındığı yazılmaktadır. Yine aynı yıla ait bir başka belgede, ramazânîye ambarına 1150 vakiye okka tuz verildiği belirtilmektedir (AE. SABH.I., 312-20999). 1201/1787 tarihli bir diğer belge ise helvahanedeki turşu ambarının masrafları için aylık 1042 akçe ödendiğiyle ilgilidir (A.E.SABH.I.,344-24076).

Ramazân dışında örneğin Kurban Bayramı vesilesiyle de turşu talep ediliyordu. 1148/1736 yılına ait olan bir belgede, sarayda bayram için ziyafet verileceği belirtilirken bu ziyafet için lazım olan ve talep edilen malzemeler arasında turşu da yer almaktaydı. Belgeden anlaşıldığına göre istenen turşular arasında nane, şalgam, üzüm, sarımsak ve kebere vardı (AE.SMHD.I., 204-16095).

Kebere turşusunun eski zamanlardan itibaren Osmanlı saray mutfağında yerini aldığını söylemek gerekir. Turşunun yerel aromasını muhafaza etmek amacıyla saray mutfağında yapmak yerine doğrudan imal

edildiği bölgelerden getirildiği de söz konusudur. Bu bağlamda 1077/1667 tarihli belgede padişah için Osmancık'tan kebere turşusu sipariş edildiğini yazılmaktadır (İE.SM., 15-1589). Yine 1187/1773 yılına ait olan bir başka belgede, Osmancık Kazası'na bağlı olan Saz Nahiyesi'nden padişaha özel olarak turşu getirildiği ifade edilmektedir. Bu turşular, çiçek ve dal-ı güzide olarak geçiyordu. Her yıl düzenli olarak getirilen bu turşular, Helvahane-i âmireye on dokuz bin akçe karşılığında teslim edilmişti (C..SM., 130-6523).

Matbah-ı âmirenin helvahane koğuşunda hazır turşular ile birlikte turşucular nezaretinde çeşitli turşuların kurulduğu yukarıdaki satırlarda ifade edilmişti. Turşuların kurulmasında gerekli olan ürünlerin nakilleri esnasında bozulmamaları için yakın yerlerin tercih edildiği ifade edilebilir. Bu hususta Bursa başta olmak üzere İstanbul hinterlandının ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim çeşitli belgelerde buradan getirilen sirkelerin kaydı yer almaktadır. 1060/1650 yılına ait bir belgede, padişah için kurulan turşular hassa helvacılarından Hüdavendigar isimli memura teslim edilmişti. Bursa'dan tedarik edilen dört bin vakiyye sirkenin tutarı ise yirmi bin akçe olarak belirtilmektedir (AE.SMMD.IV., 10-980). 1088/1677 tarihli bir başka belgenin de konusu, Helvahane'de kurulacak olan turşular için Bursa'dan sarı sirke alındığıyla ilgilidir (C..SM., 36-1829). 1097/1685 yılında Osmanlı sarayında, Helvahane'de görevli olan Mehmed Bey ve Abdullah Efendi, padişah için yapılacak turşuların ham maddesi olan sirkeyi, Bursa'dan getirtmişlerdi (İE.SM., 3-217).

Sadece saray için değil elbette halkın kullanması için de bu tarz alımların olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Üsküdar İskelesi'ne gemilerle İzmit'ten limon suyu ve sirke taşınıyordu. Yine Ayazmakapı bölgesinde bulunan Bokluk İskelesi'ne Gelibolu ve Tekirdağ'dan turşu getirilmekteydi (Çelebi Kömürçüyan, 1988, s.16; Altıntaş, 2020, s. 133-134). Benzer şekilde İstanbul'a deniz yolu ile ulaşan erzaklar arasında küplere basılmış turşular bulunmaktaydı. Bu turşular mirî teknelerle Gelibolu, Kemberburgaz, Boğaziçi ve Kazdağı'ndan taşınırdı (İnalçık, 2018, s. 216).

Turşu ticaretinin yoğunluğu, şehirde turşucu dükkânlarının sayısı, saray mutfağında pek çok turşu çeşidinin yapılması, turşunun ne denli sevildiğinin göstergesiydi. Anlaşıldığına göre daha çok lahanana ve hıyar turşusu tüketilmekteydi. Ayrıca nane, patlıcan, üzüm ve şalgamdan yapılanlar dahi ilgi görmekteydi. Sarayda ise bunlara ek olarak limon, turunç, kabak, enginar, kebere ve kavata turşusu da yapılarak saray halkına servis ediliyordu (Bilgin, 2011, s. 238).

2. Osmanlılar ve Turşu

Turşu, tıpkı Osmanlı padişahları gibi sıradan halkın da çok sevdiği bir gıdaydı. Devletin çok kültürlü yapısı ve pek çok farklı ürünün yetiştirilmesi, zamanla giderek renkli olan bir turşu kültürünün gelişmesine imkân verdi. Turşular, zaman zaman İstanbul'a dışarıdan getirildiği gibi evlerde de yapılıyordu. İsteyenler ise dükkânlardan diledikleri turşuyu satın alabiliyordu.

İstanbul'da turşu tüketimi, dönemin kimi yabancı tanıkların da dikkatini çekmişti. 1547 yılında Fransa Kralı II. Henri'nin elçilik heyetinde görevlendirilerek İstanbul'a gönderilen Pierre Belon'un notlarında turşu ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Belon, salamura olarak adlandırdığı turşu yapımında Türklerin maharetli olduğunu, tüm ülkede turşu yapılacak malzemelerin bulunduğunu ve ücretinin de uygun olduğunu söylemektedir. Ayrıca beyaz, sarı ve kırmızı renkte pancar¹ köklerinden turşu elde edildiğini anlatmaktadır. Yine benzer şekilde şalgam kökleri ile beyaz lahananın da bu yöntemle ilerleyen zamanlarda tüketilmek üzere hazır hale getirildiğini, herkesin bütçesine uygun olarak satıldığını gözlemlemişti. Bunu satan kimselere ise o dönemde şalgamcı deniliyordu (Belon, 2020, s. 168). Gerçekten de XV. ve XVI. yüzyıllarından itibaren evlerde ve turşu dükkânlarında türlü türlü sebze ve meyvenin turşusu yapılmaktaydı. Genellikle kış aylarında tüketilen ham elma, kavun, karpuz ve üzüm turşularının tarifleri dönemin yemek

¹ Pancar turşusu şöyle yapılmaktaydı: "Pancarların yapraklarını, sapların fazlasını ve köklerini ayıklayın. Kısa kalmış saplarıyla birlikte güzelce yıkayın ve az suda 10-15 dakika haşlayın. Fazla yumuşamadan tencereden alın. Turşuyu kuracağınız kavanozun büyüklüğüne göre pancar suyu ayırın. Pancarları, kabuklarını soyup kalınca halkalar şeklinde doğrayın. Saplarını temizleyin ve 5 cm. uzunluğunda kesin. Sonra pancarları ve sapları temiz turşu kavanozuna yerleştirin. Sarmisakları temizleyin, havanda tuzla dövün ve sirkeye ekleyin. Ayırdığınız pancar suyuna, sarmisaklı sirkeyi katın ve hepsini pancarların üstüne dökün. Bir kahve fincanı ılık suda şekeri eritip onu da turşuya katın. Kavanozun kapağını kapatıp iki-üç gün serin bir yerde bekletin. Üç gün sonra turşunuz hazır." Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yerasimos, 2019, s. 231).

kitaplarında yer almaktaydı. Hatta bazı özel balıkların da turşusunun yapıldığı bu tariflerde geçmektedir (Samancı, 2008, s. 214).

Klasik dönem Osmanlı dünyasında, kavata denilen yeşil, fakat daha çok sarıya çalan ham domates olarak tanımlanabilecek bir sebze vardı ki o yıllarda frenk elması olarak bilinirdi. Kavata'nın dolması ve turşusu meşhurdur (Gürsoy, 2018, s. 118). Osmanlı'da ayrıca patlıcan ve kapari turşuları yapılırdı ve bunlar pazardan temin edilmez, daha çok evde hazırlanarak tüketilirdi (Quataert, 2020, s.243). Yemek kültürüne dair nispeten ayrıntılı gözlemleri olan, 1554 yılında İstanbul'da bulunan Hans Dernschwam, Türklerin patlıcan turşusu yediklerini yazmaktadır (Dernschwam, 1992, s.173). Ayrıca bol miktarda yetiştirilen lahananın çoğunlukla turşusunun yapıldığını not etmektedir (Dernschwam, 1992, s.175). Çok çeşitli meyve ve sebzelerden üretilen bu turşuların yanında 1600'lü yıllarda İstanbul'da balıkların turşusu da yapılmaktaydı (Faroqhi, 2010, s.66). Hatta dönemin şeyhülislâmı Ebussuud Efendi'ye balık turşusunun tüketilmesinin helal olup olmadığı dahi sorulmuş, o bu soruya, "Helâl olur, haramla turş olmayacak" şeklinde yanıt vermişti (Düzdağ, 1972, s. 199). Anlaşılan o ki, turşunun İslâm inancında haram kabul edilen maddeler katılarak kurulması o yiyeceğin de haram olduğunu gösterir. Dolayısıyla Müslümanlar haram sayılan maddelerle kurulmamışsa balık turşusunu tüketirlerdi. Ne var ki bundan daha ilginç kuş turşularının yapılmasıydı. Evliya Çelebi'nin tanıklığına göre Türklerin yaşadıkları yerin coğrafi yapısı ve iklimine göre gezip gördüğü yerin coğrafi yapısı ve iklimine uygun olarak yetişen ürünlerden oluşan bir yemek kültürleri söz konusuydu. Bazı yerlerde kuş turşusunun yapıldığını görmüş olan gezgin, Erzincan Kemah'ta karşılaştığı bu durumun bir benzerine Manyas'da da şahit olmuş ve bunu nispeten detaylı olarak aktarmıştı. Buna göre Temmuz ayında binlerce bildircin kuşu bölgenin dağlarına gelir, gayrimüslim halk, ellerindeki ağ kepeçleriyle bu bildircinleri avlardı. Başlarını koparır, tüyleri ve iç organlarıyla birlikte tuzlar, üstlerini iri taşlarla kapatırlardı. Beş altı ay bu şekilde güneşin altında bırakılarak salamuralarını yaparlardı. Kış kapağına dayandığında da onlar bu kuş turşularını besin kaynağı olarak kullanırlardı (Evliya Çelebi, 1928, s. 604).

Böylesine sevilen bir gıdanın, doğal olarak ticareti de önemli bir yer tutardı. Özellikle İstanbul'da azımsanmayacak bir turşu ticareti vardı. Turşucu dükkânlarının o döneme göre sayısının az olmaması ve hatta turşucular ile bakkallar ya da aynı mahalde açılan turşucular arasındaki rekabet ve gerilimler bunu doğrulamaktadır. IV. Mehmed'in, 1657 yılında yapmış olduğu sefer öncesinde düzenlenen resmigeçit töreninde yer alan 53 esnaf loncası arasında işkembeciler, kaymakçılar, şerbetçiler ve helvacıların arasında turşucuların da adı geçmektedir (Gürsoy, 2019, s. 88). XVII. yüzyılda İstanbul'daki turşucu dükkânlarının sayıları 70'e ulaşmıştı. Bu rakam XVIII. yüzyıl sonunda 121'e, XIX. yüzyıl başında ise 122'ye yükselmişti (Işın, 2020, s. 89-90).

Turşucu dükkânı açmak ise kolay değildi. İsteyen herkes dilediği yerde bir turşucu açamıyordu. İstanbul'da turşu dükkânı açabilmek için bir tür ruhsat gerekiyordu. 1139/1726 tarihli kadı sicilinde, Halil Bey isimli kişiye ehliyeti olmadığından dolayı turşucu dükkânı açma izni verilmemişti. Bazen aynı işi yapan komşu dükkânlar, bir diğerini şikâyet ediyor (*İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M.1726-1738)*, cilt: 21, sayfa: 262, Hüküm no: 170) bazen de bu durum bakkallar ile turşucular arasında ciddi çatışmaya yol açabiliyordu. Buna karşılık kimin ne satacağı kânunlarla tespit edilmişti. Yine aynı tarihli bir fermada turşucuların dükkânlarında istedikleri çeşit turşuyu serbestçe satmalarına, bakkalların ise yalnızca lahana turşusu ve sirke satmalarına müsaade edilmişti (İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M.1726-1738), cilt: 21, sayfa: 266, Hüküm no: 176).

Bir başka örnek Arvansaray'da turşucu dükkânı işleten Kırkor'un şikâyetiyle ortaya çıkmaktaydı. Buna göre Kırkor mahkemeden dükkânının yakınında Hüseyin isimli kişinin turşu dükkânı açtığını ve bu durumun işlerini bozduğu gerekçesiyle dükkânın kapatılmasını talep ediyordu. Hüseyin Usta ise eskiden beri mevcut yerde turşuculuk yaptığını, ancak çıkan yangından ötürü dükkânının kullanılamaz hale geldiğini, dükkânın mutasarrıfının da dükkânı olduğu gibi bıraktığını söylemekteydi. Bu durumda kendisi arazinin tasarruf hakkına sahip olan kişiden izin alarak dükkânını yeniden inşa ettiğini ve açtığını söylüyordu (İstanbul Mahkemesi 147 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826) cilt: 89, sayfa: 78 Hüküm no: 39). Anlaşılan mahkeme Hasat Usta'yı haklı bularak Kırkor'a olumsuz yanıt vermişti. Kırkor mahkemeye tekrar başvurursa da ona Hüseyin'in meslekten men edilemeyeceği ifade edilmişti (İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826-1827) cilt: 90, sayfa: 212 Hüküm no: 150).

Turşunun yaygın tüketimi, üretimi ve ticareti noktasında rekabete neden olduğu dönem kayıtlarından anlaşılmaktadır. Turşunun sofraların vazgeçilmez bir garnitür oluşu, sadece akşam yemeklerinde

tüketilmeyip pek çok vesileyle yenmesinden de anlaşılmaktadır. Sözgelimi İstanbul'da XVIII. yüzyılda harem mutfağında çalışan birçok siyahi kadın aşçı, her yıl mayıs aylarının ilk günlerinde açık alanlarda ilkbahar bayramlarını kutlamak üzere buluşuyorlardı. Bu şenliklerde özel yemekleri olan "aside" yemeğinin yanında Osmanlı mutfağına has tatlılar, dolmalar ve kuzu çevirme yenilmekte idi. Bunların yanında turşu ise sofraların vazgeçilmezi idi (Işın, 2020, s. 156).

Yine Surre Alayı münasebetiyle verilen bir ziyafette kullanılan eşyalar incelendiğinde orada da turşu tüketildiği anlaşılmaktadır. Zira bu listede diğer eşyaların yanında 5 adet de turşu tasının zikri geçmektedir (Atalar, 1991, s. 99). XVIII. yüzyılda Avrupa kültüründen etkileşimin sayesinde devletin üst yöneticilerinden her sınıftan halka kadar "helva sohbetleri" yapılıyordu. İnsanların hoş vakit geçirdikleri bu eğlencelerde ikramlar arasında konuklara özel olarak turşu sunulmaktaydı (Pedanı, 2012, s. 103). Epey masraflı olan bu sohbetler genellikle kış aylarında, Perşembe günleri yapılmaktaydı. Yaklaşık on kişilik bir bakır sini etrafında toplanan ustalar şarkılar eşliğinde ağdalı ve sıcak olan halka şekerini el birliğiyle tel tel olana kadar çekiştirerek keten helvası yaparlardı. İlginç olan ise misafirlere ikram edilen bu helvanın ve şerbetli bozaların yanında çeşit çeşit turşuların tüketilmesi idi (Gürsoy, 2018, s. 132).

Son dönem Osmanlı meyhanelerinde, yine müşterilere turşu ikram edildiği görülmektedir. İstanbul meyhanelerinde masalarda içkilerin yanında meze, leblebi ve lahana turşusu sunulurdu (Gürsoy, 2018, s. 170). Kömürçiyân da sahil kenarlarında yer alan, o dönemde arak olarak bilinen rakı satışının yapıldığı mekânlarda müşterilere balık yanında turşu ikram edildiğini anlatılmaktadır (Kömürçiyân, 1988, s. 17). Tüm bu anlatılar, turşunun saraylarda, halk mutfağında, eğlencelerde, lokantalarda ve zamanla meyhaneler gibi çeşitli eğlence mekânlarında sevilerek tüketildiğini göstermektedir.

Sonuç

Turşunun tarihi milattan öncelere dayanmaktadır. Eski çağlardan itibaren turşu, gıdaları saklama ve koruma yöntemlerinden biri olarak sıklıkla tercih edilen bir yöntem olmuştur. İnsanlar yaz aylarında ürettikleri çeşitli meyve ve sebzeleri turşu yöntemi ile daha uzun süre bozulmadan muhafaza ederek tüketebilmişlerdir.

Pek çok coğrafyada mutfak kültürünün önemli bir parçasını oluşturan turşunun Osmanlı'da da tüketimi yaygındı. Herhangi bir sosyal statü gözetmeksizin padişahlardan tebaaya herkesi eşitleyen bir misyona sahipti. Herkesin rahatça ulaştığı, keyifle yediği bir tüketim maddesi olan turşu, Osmanlı Devleti'nin zengin kültürel birikimi içerisinde yoğurularak giderek kökleşti ve günümüze ulaştı. Nitekim sarayda helvahanede üretilen turşu çeşitleri çok fazlaydı. Bunlardan nane, çiçek, hıyar, patlıcan, sarımsak, kebere ve kapari belgelerinde ve dönemin kaynaklarında adı geçen en gözde turşular arasındaydı. Sarayda padişah ve çevresi için üretilen veya farklı yörelerde özenle üretilen ve saraya getirilen turşular özel günlerde ve Ramazan sofralarında sıklıkla tüketilmekteydi. Ramazan aylarında, özel iftar sofraları için ramazâniye isminde bir ambar tesis edilmişti. Bu ambarda turşu yapımı için gerekli olan tuz ve sirke saklanmaktaydı. Padişah için farklı coğrafyalardan turşu tedarik edilirdi. Sadece sarayda değil halk da turşuyu severek tüketirdi. Turşucu dükkânlarından dileyen herkes istediği çeşit turşuyu satın alırdı. İstanbul halkının turşulara düşkünlüğü, şehirdeki turşucu esnafının sayısından bile anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da çok sayıda ruhsatlı turşucu dükkânı olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Yaz aylarında taze meyve ve sebzelerin evlerde de turşusu kurulur, özellikle kış aylarında tüketilirdi.

Turşu yapımı için gerekli olan malzemelerin en önemlisi tuz ve sirkeydi. Peynir yapımından ekmeğe, konserveden turşuya kadar her alanda kurtarıcı bir rol oynayan tuzun, pahalı olmaması da dileyenlerin kolaylıkla ulaşması açısından rağbet gören bir ürün olmasını sağlamıştı. Dönemin kaynaklarında, meyve sebze üretimi fazla olan Osmanlı Devleti'nde halk çok rahatlıkla turşu yapabilecekleri malzemeleri temin edebilmekteydi. Sofraların vazgeçilmez garnitürü olan turşu, her dönemde gerek sarayda gerek halkın sofrasında tercih edilen makul bir yiyecek oldu.

Kaynakça

İstanbul Kadı Sicilleri

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M.1726-1738), cilt: 21, sayfa: 262, Hüküm no: 170

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M.1726-1738), cilt: 21, sayfa:

266, Hüküm no: 176

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 147 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826) cilt: 89, sayfa: 78
Hüküm no: 39

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826-1827) cilt:
90, sayfa: 212 Hüküm no: 150

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C..SM., 130-6523.

AE.SMMD.IV., 10-980.

C..SM., 36-1829.

İE.SM., 3-217.

AE. SABH.I., 312-20992.

AE. SABH.I., 312-20999.

A.E.SABH.I.,344-24076.

AE.SMHD.I.,204-16095.

İE.SM., 15-1589.

Kitaplar

Abdülaziz Bey, (1995). *Osmanlı âdet, merasim ve tabirleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Avcı, A., Erkoç, S., Otman, E. (2012). *Yemekte tarih var yemek kültürü ve tarihçiliği*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Altıntaş, M. (2020). *Osmanlı İstanbul'unda ta'âm bişirüb satanlar*. Kitapyayınevi.

Atalar, M. (1991). *Osmanlı Devleti'nde surre-i hümayun ve surre alayları*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Belon, P. (2020). *Pierre Belon seyahatnâmesi*. (Yalın, H. Çev). Kitap Yayınevi.

Bober, P. P. (2014). *Antikçağ ve Ortaçağ'da sanat, kültür ve mutfak*, (Tansel, Ü. Çev). Kitapyayınevi.

Dalby, A. (2004). *Bizans'ın damak tadı kokular, şaraplar, yemekler*. (Özdamar, A. Çev.). Kitapyayınevi.

Düzdağ, M. E. (1972). *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi fetvaları ışığında 16. Asır Türk Hayatı*. Enderun Kitabevi.

Dernschwam, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü*. (Önen, Y. Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ergin, Y. B. (2022). *Mutfağın sarayı seyahatnâmelerde Osmanlı mutfağı*. Cezve Kitap Yayınları.

Faroqi, S. (2010). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam Ortaçağ'dan yirminci yüzyıla*. (Kılıç, E. Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Güveloğlu, A. (2022). *Antik Çağ mutfak kültürü*. Pinhan Yayıncılık.

Gürsoy, D. (2021). *Deniz Gürsoy'un gastronomi tarihi*. Oğlak Yayıncılık.

Gürsoy, D. (2018). *Tarihin süzgecinde mutfak kültürümüz*. Oğlak Yayınları.

- Gürsoy, D. (2019). *Yiyelim içelim, tarihini bilelim, dünden bugüne gastronomi*. Oğlak Yayıncılık.
- Singer, A. (Ed). (2015). *Haydi Sofraya! Mutfak penceresinden Osmanlı tarihi*. (Tünaydın, P. Çev.). Kitapyayinevi.
- Henaut, S., Mitchell, J. (2022). *Lezzetli Fransa tarihi*. (Tonak, G. Çev.). Say Yayınları.
- Işın, P. M. (2020). *Bereketli İmparatorluk: Osmanlı mutfak tarihi*. (Yıldırım, A. F. Çev.). Vakıf Bank Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi-I*. (Berktaş, H. Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kömürçüyan, E. Ç. (1988). *İstanbul tarihi XVII. asırda İstanbul*. (Andreasyan, H. D. Çev.). Eren Yayıncılık ve Kitapçılık.
- Muhammed B. El-Hasan B. Muhammed El-Kerim, (2009). *Kitâbü't-Tabîh Abbasi Bağdat'ından yemekler, tatlılar, çeşniler*, (Peryy, C. Giriş ve Notlar). (Nazlı Pişkin, N. Çev.). Kitapyayinevi.
- Nakiboğlu, A., Öztürk, G. E., Işık, S. (2021). *Gelenekten geleceğe Osmanlı mutfak tarihi*. Gazi Kitabevi.
- Pedanı, M. P. (2018). *Osmanlı'nın büyük mutfak tarihi*. (Şahin, G. K. Çev.). Hece Yayınları.
- Rebora, G. (2003). *Çatal kültürü Avrupa mutfak tarihinin kısa tarihi*. (Şeker, Ç. Çev.). Kitapyayinevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin saray teşkilâtı*. Türk Tarih Kurumu.
- Ünver, A. S. (1952). *Fatih devri yemekleri*. İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü.
- Yerasimos, M. (2019). *500 Yıllık Osmanlı mutfak tarihi*. Boyut Matbaacılık.
- Quataert, D. (2020). *Tüketim araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu tarihi 1550-1922*. (Günseren, T. Çev.). Alfa.
- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 8.cilt*. Orhaniye Matbaası, 1928.

Makaleler

- Bilgin, A. (2010-2011). "Osmanlı döneminde İstanbul mutfak kültürü". *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 47-48, 229-245.
- Bilgin, A. (2003). "Matbah-ı Âmire", Ankara: *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt:28, 115-119.
- Samancı Ö. (2008). "İmparatorluğun son döneminde İstanbul ve Osmanlı saray mutfak kültürü", (Editör) Bilgin, A. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 199-217.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Bu makale tek yazarlı olup, herhangi bir ortak araştırmacısı bulunmamaktadır. Dolayısıyla yazarlar arası çıkar çatışması konu olamaz.

Atf/Citation: İnan, Ö. S. (2022). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Riyâzü's-Sâlikîn Mesnevisi'nde aşk ve aşka dair mefhumlar. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, 61-74

Araştırma Makalesi / Research Article

Ömer Suat İNAN*

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı,
Ankara/Türkiye.

inanomar@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9976-1632

**Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Riyâzü's-Sâlikîn Mesnevisi'nde
Aşk ve Aşka Dair Mefhumlar
Love and Concepts about Love in Riyaz Al-Salikin
Masnawi of Mustafa Ali of Gallipoli**

Öz

Gelibolulu Mustafa Âlî, 16. yüzyılda yaşamış bir münevverdir. Edebiyat, tarih, fıkıh, mantık, tasavvuf ve maliye gibi pek çok alanda çeşitli eserler kaleme almış velut bir müelliftir. Gelibolu'da 1541'de dünyaya gelmiştir. Gelibolu'nun önemli simalarından biri olan Mustafa Âlî, müellif kimliğinin yanı sıra devletin çeşitli kademlerinde önemli vazifeler üstlenmiştir. Klasik Türk şiirinde şairler tarafından övünç kaynağı olarak kabul edilen Hamse, bir şair tarafından kaleme alınan ve beş farklı mesneviden oluşan külliyyattır. Mustafa Âlî'nin kaleme aldığı beş mesnevisinden biri olan Riyâzü's-Sâlikîn, dinî-tasavvufi içerikli bir eserdir. Literatürde aşkın, ilahi ve beşerî olmak üzere iki farklı tanımı olduğu belirtilmektedir. Mustafa Âlî'nin Riyâzü's-Sâlikîn adlı mesnevisinde yer alan aşk, ilahi aşktır. Bu aşkta sevgili, mutlak güzellik sahibi olan Allah'tır. Makalenin giriş bölümünde müellifin hayatı, eserleri ve tasavvufta aşk mefhumu hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra çalışmamızın esas konusunu oluşturan bölümde, Riyâzü's-Sâlikîn'de aşk mefhumunun geçtiği örnek beyitler verilip genel çerçevede açıklanarak Mustafa Âlî'nin aşkı ele alışı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam edebiyatı, Gelibolulu Mustafa Âlî, Riyâzü's-Sâlikîn, tasavvuf, ilahi aşk.

Abstract

Mustafa Ali of Gallipoli lived in sixteenth century of Ottoman Empire. He was both an important politic figure and a significant author. He was educated in madrasah which was a vital education system that scholars were educated in Ottoman Empire. He also took charge in significant positions at various government's departments. He was one of the most important authors in sixteenth century. Mustafa Ali wrote many works at various fields like literature, history, sufism, logic, islamic jurisprudence, finance etc. He had a "Hamse". "Hamse" is a complete works that included five different masnawis written by an author in Classic Iranian and Turkish Literature. Riyaz al-Salikin is one of the five masnawis which is he wrote. It's a sufistic work. One of the aim of Turkish Islamic Literature is explaining of the "divine love" and here we have tried to figure out how Mustafa Ali used divine love in his verses. In this study information is primarily given about the life of author, his works and concept of love in sufism has analysed. At the end of this paper we have analysed the way of Mustafa Ali using love and it's related concepts which is the main subject of this work.

Keywords: Turkish Islamic literature, Mustafa Ali of Gallipoli, Riyaz al-Salikin, sufism, divine love.

Giriş

İbn Sina, varlığın temel nedeninin aşk olduğunu belirtir (Yalsızuçanlar ve Birgül, 2015, s. 81). Aşkı anlayabilmek için öncelikle aşk kelimesinin lügat anlamlarına bakmamız gerekir.

Arapça aslı ışık olup sözlükte “şiddetli ve aşırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması” anlamına gelir. Lügat kitaplarında aşk kelimesinin sözlük anlamının, aynı kökten olup “sarmaşık” anlamına gelen “aşeka” ile yakından ilgili olduğu belirtilir. Buna göre sarmaşığın kuşattığı ağacın suyunu emmesi, onu soldurup zayıflatması ve bazan kurutması gibi aşırı sevgi de sevenin sevdiğinden başkasıyla ilgisini kestiği, onu sarartıp soldurduğu için bu duyguya aşk denilmiştir (Uludağ, 1991, s. 11).

Aşka düşer olan insanın girdiği bu hâl, aşkın edebiyatta ve tasavvufta ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Aşk, hakiki ve beşerî aşk olarak nitelendirilmiştir. Çalışmamızda *Riyâzû's-Sâlikîn*'de hakiki aşk olarak adlandırılan ilahi aşk ele alınacaktır.

Riyâzû's-Sâlikîn'de yer alan ilahi aşkı incelediğimiz bu çalışmanın giriş kısmında müellifin hayatı, eserleri ve tasavvufta aşk mefhumunun yeri hakkında bilgiler verilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden içerik incelemesinin seçildiği bu çalışmada veriler, *Riyâzû's-Sâlikîn* mesnevisinden taranmıştır. Çalışmada elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Betimsel analizde bulgular düzenlendikten sonra yorumlanıp okuyucuya sunulmaktadır (Böke vd, 2014, s. 312-313). Çalışmamıza örnek olarak alınan mefhumlar alfabetik olarak sıralanıp yorumlanmıştır. Bu çalışma ile kaynaklarda daha çok siyasi ve tarihçi kimliği ile ön plana çıkan Gelibolulu Mustafa Âlî'nin aşkı ele alış biçimiyle dinî-tasavvufî yönü de ortaya konulacaktır.

1. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Hayatı

Âlî Mustafa Efendi, Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıldaki önemli simalarından biridir. Şeceresi Mustafa b. Ahmed b. Abdulmevlâ olup Âlî diye şöhret bulmuştur. 2 Muharrem 948 (24/25 Nisan 1541) Pazartesi gecesine Gelibolu'da dünyaya gelmiştir (İnal, 1926, s. 3-4). Babasının adı Hoca Ahmet, annesinin adı Ümmühâni, dedesinin adı ise Abdullah veya Abdulmevlâ'dır (İsen, 2017, s. 3). Medrese tahsiline dokuz yaşındayken Habib-i Hamidî ile Sürurîden aldığı tefsir ve fıkıh dersleri ile başlar. On altı yaşına geldiğinde İstanbul'a giderek Rüstem Paşa, Haseki ve Semaniye medreselerinde ilim tahsil etmeye devam eder. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra o zamanlar Kütahya'da bulunan Şehzade II. Selim'in yanına gider ve ilk mesnevisi olan *Mihr ü Mâh*'ı ona sunar (Arslan ve Aksoyak, 2007, s. 8). *Mihr ü Mâh*'ı sunduktan sonra Şehzade Selim onu kendi maiyetine alır. Kütahya'da iki yıl kalır ve şehzadenin divan kâtipliğini yapar. Burada Tütünsüz Hüseyin Bey ile geçinememesi yüzünden şehzadenin yanından ayrılır. Şam Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa'nın davetiyle önce Halep'e sonra Şam'a giden Mustafa Âlî, orada divan kâtipliğini yapar. Lala Mustafa Paşa, Yemen serdarlığına atanınca onun izinden Mısır'a gider. Mustafa Paşa'nın azli üzerine Manisa'da sancak beyi olan Şehzade III. Murat'a sığınır. Daha sonra *Heft Meclis* adını verdiği eserini Şeyh Muslihiddin aracılığıyla Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa'ya sunar. Bundan umduğunu bulamayan Mustafa Âlî, Bosna Beylerbeyi Ferhat Paşa'nın yanına gönderilir. Burada sekiz yıl kalan Âlî, dönemin önde gelen sanatçılarından Yahya Bey ve Âşık Çelebi ile de görüşür. III. Murat'ın padişah olması üzerine İstanbul'a dönen Âlî, padişahın tahta çıkışını kutlayan kasideler yazar ve *Zübdetü't-Tevârih*'i ona sunar. Hamisi Mustafa Paşa'nın azlinden sonra Trabzon'a gider. Tımar defterdarlığı görevi için Halep'e gönderilen Mustafa Âlî, orada *Nasihâtü's-Selâtin*'i yazar. Aynı yerde *Câmiü'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr* adlı eserini kaleme alır. Bu eserini padişaha sunmak ve bir görev elde edebilmek umuduyla İstanbul'a gider. Umduğunu bulamayan Âlî Halep'teki görevinden de olur. Hareketli bir hayat süren Mustafa Âlî birçok kez mekân ve vazife değiştirmiştir. 1589'da Sivas defterdarlığına görevlendirilir. Bu görevindeyken genç şair Ömer ile tanışır ve ona Nefî mahlasını verir. Ancak daha önceleri olduğu gibi bir müddet sonra bu görevden de azledilir. 1592 Temmuz'unda Yeniçeri kâtibi olan, ancak bu görevinden de azledilen, bundan dolayı aynı yıl Gelibolu'ya dönen Mustafa Âlî, daha sonra İstanbul'a gelerek III. Mehmet'in tahta çıkışını kasidelerle kutlar ve *Künhü'l-Ahbâr* adlı tarihini bitirebilmek için Mısır defterdarlığını talep eder. Ancak bu talebine erişemez. Bunun üzerine Sivas, Amasya ve Kayseri'de çeşitli vazifeler ile görevlendirilir. Bu vazifelerden sonra ömrünün son demlerini geçireceği Cidde'ye sancak beyi olarak atanır. Mustafa Âlî 1600 yılında bu görevi ifâ

ederken dâr-ı bekâya göç eder. Kaynaklarda Cidde’de defnedildiğinden söz ediliyorsa da mezarı şimdiye kadar bulunamamıştır. Bir kıtasında 984 (1577) yılında bir oğlu olduğunu ve ismini Fazlullah koyduğunu söyleyen Âlî’nin nerede ve kiminle evlendiği hakkında bir malumat bulunmamaktadır (Arslan ve Aksoyak, 2007, s. 8-9).

2. Eserleri

Hareketli bir hayat yaşayan Gelibolulu Mustafa Âlî velut bir müellif olup birçok eser ortaya koymuştur. Edebiyat, tarih, fıkıh, mantık, tasavvuf ve maliye gibi pek çok alanda eserler yazmıştır. Bu bölümde müellifin çeşitli alanlarda yazmış olduğu eserlerin isimleri zikredilip kısaca tanıtılacaktır. Çalışmamızın esas konusunu ihtiva eden *Riyâzü’s-Sâlikîn* adlı eseri ise daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Müellifin eserleri üç başlık altında alfabetik sıra ile verilmiştir.¹

2.1. Tarih ile İlgili Eserleri

Câmiü'l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr: III. Murat’ın oğlu III. Mehmet’in şaşaalı sünnet düğünü anlatır.

Fursatnâme: Azerbaycan ve Şirvan seferlerini ele alan *Nusretnâme* adlı eserin devamı niteliğindedir.

Fusûli’-Hall ü-’Akd ve Usûl-i Harc u Nakd: Mustafa Âlî bu eserinde İslam devletlerinin yükseliş ve çöküş nedenlerini anlatır.

Hâlâtü’l-Kâhire mine’l-’Adâti’z-Zâhire: Mustafa Âlî bu eserinde Mısır’a yapmış olduğu gezileri ve bu gezilerde edindiği izlenimleri anlatır.

Heft-Meclis: Kanunî Sultan Süleyman’ın yapmış olduğu son sefer olan Zigetvar seferini anlatır.

Kühü’l-Ahbar: Daha çok tarihçi kimliği ile bilinen ve bu eseri ile nam salan Âlî’nin en değerli eseridir. Dünya tarihi olarak kaleme alınan eser, Osmanlı tarih yazıcılığı için son derece önemlidir.

Menâkıb-ı Hünerverân: Hat ve hattatlar, müzehhip, nakkaş ve diğer sanatkârlardan bahseden mühim bir eserdir.

Mir’âtü’l-Avâlim: Kâinatın yaratılması ve Hz. Adem’den önce var olan varlıkları anlatır.

Mirkâtü’l-Cihâd: Danişment Gazî’nin savaşlarını anlatan bir eserdir.

Müşkât: Müellifin *Sadef-i Sad-Güher* adlı eserinde adı zikredilen ancak nüshası bulunmayan bir eserdir.

Nadirü’l-Maharib: Şehzade Selim ile Şehzade Bayezit’in Konya savaşını konu alan manzum ve mensur karışık bir eserdir.

Nusretnâme: Lala Mustafa Paşa’nın 1578-1580 arasında gerçekleştirdiği Azerbaycan ve Şirvan seferlerinin tarihçesini anlatır.

Zübdetü’t-Tevârih: Kadı Adûd’un *İşrâku’t-Tevârih* adlı eserinin tercümesidir.

2.2. Edebî Eserleri

Bedî’ü’r-Rukûm: Câmî’nin bir beytinin şerhidir.

Dakâ’ikü’t-Tevhîd: III. Murad’ın bir şiirine yapılan şerhtir.

Gül-i Sad-Berk: Âlî’nin gazellerinden derleme 100 matladan oluşan bir eserdir.

Hulâsatü’l-Ahvâl der Letâfet-i Mevâ’iz-i Sahihü’l-Hal: Padişah, vezir, defterdar ve şâir gibi zümreleri iğneleyen bir manzûmedir.

Farsça Divân: Müellifin *Nasîhatu’s-Selâtin* adlı eserinde zikredilen bu divanı tespit edilememiştir.

Manzûm Kırk Hadîs Tercümes: Kırk hadis-i şerifin manzum bir tercümesidir.

¹ Müellifin eserleri hakkında ayrıntılı için bakınız: İsen, M. (2017). *Kühü’l-ahbâr’ın tezkire kısmı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları; Ertaş, K. (2013). Gelibolulu Mustafa Âlî’nin hayatı ve eserleri. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)* 6(3), 191-211. ve Atsız, N. (1968). *Âlî bibliyografyası*. Milli Eğitim Basım Evi.

Mihr ü Mâh: Müellifin kaleme almış olduğu ilk eseri olup Şehzade Selim'e sunduğu bir mesnevidir.

Mihr ü Vefâ: Âlî'nin kaleme aldığı bir başka mesnevisidir.

Nikâtü'l-Hâl: III.Murad'ın bir gazelinin şerhidir.

Riyazü's-Salikin: Dinî, tasavvufî bir eser mesnevidir.

Sadef-i Sad-Güher: Âlî'nin doğup büyüdüğü memleketini anlattığı eseridir.

Subhatü'l-Abdâl: Mersiyelerden oluşan bir eserdir.

Subhatü'l-Înâbe: Terki-i bend şeklinde kaleme alınan ve 90 beyitten oluşan tasavvuf konulu bir manzumedir.

Tuhfetü'l-Uşşâk: İranlı Husrev-i Dehlevî'nin *Matlau'l-Envâr ve Mahzenü'l-Esrâr* adlı eserine yapılmış bir naziredir.

Türkçe Divân: Âlî'nin üç tane Türkçe divanı vardır. *Vâridâtü'l-Enikâ* adını verdiği birinci divanı en hacimli olanıdır. İkinci divanına *Lâyihatü'l-Hakika* adını vermiştir. Üçüncü divanına bir ad vermemiştir.

2.3. Diğer Konulardaki Eserleri

Câmi'ü'l-Kemâlât: III. Murat'ı metheden bir eserdir.

Enîsü'l-Kulûb: Hümayunnâme tarzı hikayelerden oluşan mensur bir eserdir.

Ferâidü'l-Vilâde: III. Murat'ın oğlu Osman'ın doğum ile ilgili bir eserdir.

Hakâyikü'l-Ekâlim: Devlette vazifelendirilecek memurların hangi vasıfalara sahip olması gerektiğini anlatan bir eserdir.

Hilyetü'r-Ricâl: Hacı Muhammet Pârsâ'nın *Faslu'l-Hitâb* adlı eserinden hareketle kaleme alınan ve ricâlullahı anlatan bir eserdir.

Kavâ'idü'l-Mecâlis: Adabımuaşeret hakkında bir eserdir.

Mehâsinü'l-Âdâb: Bir tür siyasetname ve görgü kitabıdır.

Menşeü'l-Înşâ: Müellifin kendisi ve bazı ekâbir için yazdığı mektuplardan oluşan bir eserdir.

Mevâidü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idü'l-Mecâlis: *Kavâ'idü'l-Mecâlis* adlı eserin genişletilmiş halidir.

Münşeât: Mektuplardan oluşan bir eserdir.

Nasîhatu's-Selâtin: Padişahlar için yazılmış yol gösterici bir siyaset kitabıdır.

Nevâdirü'l-Hikem: Bazı meşhur âlimlerden ve hilâfet meselesinden bahseden bir eserdir.

Râhatü'n-Nufûs: Tıp ilmi ile ilgili bir tercüme eserdir.

Risâle: III. Murad'ın 120 yıl ömür süreceğine dair yazılan bir risaledir.

Risâle-i Zirgâmiyye: Rakka Beylerbeyliği vazifesi sırasında İbrahim Paşa'nın bir arslanı öldürmesinden bahseden eserdir.

Tuhfetü's-Sulehâ: İmam-ı Gazzâlî'nin *Eyyühe'l-Veled* isimli risalesinin tercümesidir.

Vakıfnâme: Mustafa Âlî, Kerbelâ şehitlerini ziyareti sırasında bir sebil yaptırmıştır. Bu eser yaptırdığı sebilin idaresi hakkında bir vakıf metnidir.

Zübdetü'l-Evrâd: Müellifin *Sadef-i Sad-Güher* adlı eserinde adı geçen ancak nüshası tespit edilmeyen *Dürer-i Mensûre*'den seçmelerdir.

3. Riyâzû's-Sâlikîn

Gelibolulu Mustafa Âlî, tasavvufî bir mesnevi olan eseri *Riyâzû's-Sâlikîn*'i henüz 22 yaşındayken Şam'da yazmaya başlamış, 983'te (1575-76) bitirmiştir. 40 yaşına geldiği 998'de (1590) mesnevisini tekrar gözden geçirerek eserine son şeklini verir. Gelibolulu Âlî, *Mihr ü Mâh*, *Tuhfetü'l-Uşşâk*, *Riyâzû's-sâlikîn*,

Câmiü'l-Buhûr ve Mihr ü Vefa olmak üzere beş mesnevi kaleme almıştır. Âlî'nin bu mesnevisi ise 2834 beyitten oluşmaktadır. Tasavvufun birçok meselesinin incelendiği önemli bir eserdir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin yazdığı beş mesneviden biri olan *Riyâzü's-Sâlikîn*'in bilinen tek nüshası İstanbul Bayezit Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 1916 numaralı mecmuanın 5b-106b varakları arasında yer almaktadır. *Riyâzü's-Sâlikîn*'in muhtevası üç bölümden oluşmaktadır:

Başlangıç Bölümü

Riyâzü's-Sâlikîn'in başlangıç bölümü 404 beyitten oluşmaktadır. Bu başlangıç bölümü 10 başlık altında ele alınmıştır: Besmele'nin Fazileti, Besmele'nin Faziletine Misal Olabilecek ve Ders Çıkarılabilecek Bir Hikaye, Tevhîd ve Tahmîd, Hikâyet Der-Tedkîk-i Rü'yet, Vahdet-i Vücûd, Allah'ın Yüceliği ve Kudreti, Na't, Mi'râc ve Mu'cizât, Sultan III. Murad'a Övgü ve Kendi Hâlınden Şikayet, Sebeb-i Te'lif (Arslan ve Aksoyak, 1998, s. 4-18).

Konunun İşlendiği Bölüm

2223 beyit olan ve eserin asıl konusunun incelendiği bu bölümü şair üç "Ravza"ya; her ravzayı da on "Devhaya" ayırmıştır.

I. Ravza: "Tarîk-i Ahyâr": Şairin bu ravzada işlediği on devha şöyledir: Salât, Savm, Zekât, Tilâvet-i Kur'ân, Hac, Cihâd, Tasadduk, Tehlîl, İhyâ-i Leyâl ve Hıfz-ı Lisân.

II. Ravza: "Tarîk-i Ebrâr": Burda işlenen on devha şöyledir: Kalb, Keyfiyyet-i Sülûk, Tebdîl-i Ahlâk, Tezkiye-i Nefs, Tasfiye-i Kalb, Tahliye-i Rûh, Riyâzet, Mücâhede, Müşâhede ve Mahabbet-i İlâhiyye.

III. Ravza: "Tarîk-i Şuttâr": Bu son ravzada işlenen on devha şöyledir: Tevbe, Zühd, Tevekkül, Kanâ'at, Uzlet, Mülâzemet-i Zikir, Teveccüh, Sabr, Murâkabe ve Rızâ'dır (Arslan ve Aksoyak, 1998, s. 4-18).

Sonuç Bölümü

Gelibolulu Mustafa Âlî, toplam 207 beyitten oluşan sonuç bölümünü kendi içinde üç bölüme ayırmıştır. Bunlar, "Allah'a Giden Yollar Yaratılmış Nefislerin Sayısındadır" bölümü, Hatime bölümü ve Münacat bölümüdür (Arslan ve Aksoyak, 1998, s. 4-18).

4. Tasavvufta Aşk Mefhumu

İslami literatürde aşk, ilahi ve beşerî olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır. İlâhi aşk ile hakiki aşk ve beşerî aşk ile de mecazi aşk kastedilmiştir. Dinî-tasavvufî eserlerde işlenen aşk, ilâhi aşktır. Tasavvufî eserlerde aşk konusunu işleyen en meşhur eserlerden biri olan Rûzbihân-ı Baklî'nin *'Ahberü'l-Âşıkîn* adlı eserinde kâinatın yaratılışı aşk unsuru ile açıklanmıştır. Baklî, hadîs-i kudsî olarak kabul edilen ve tasavvuf ilminde büyük ilgi gören "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve bu yüzden âlemi yarattım" hadisinde geçen "bilinmek"ten maksadın mârifet, "istemek"ten maksadın da muhabbet yani aşk olduğunu söylemiştir (Uludağ, 1991, s. 11-13).

İslami edebiyatta mutlak hakikat olan Allah'a ulaşmanın (vuslat) aşk ve akıl olmak üzere iki yolu vardır. Âşık aşkı temsil ederken zahit de akli temsil eder. Amaca en kısa şekilde ulaştıran, fakat en çetin olanı aşk yoludur ve bu her zaman akıl ile çatışma hâlinde işlenmiştir. Aşk yolunda yürüten âşığın daha ilk adımda baş vermesi gerekir. Aşk, medresede öğretilen dünyevî ilimlerle kavranılamaz. Fuzûlî'nin meşhur, *Aşk imiş her ne var âlemde / İlm bir kıl ü kâl imiş ancak* beyti bunun en tanınmış ifadesidir. Akıl, gönül ile aşkın arasına girer ve gönülü aşktan ayırmakla uğraşır, gönül ise aşka koşar, onu her şeye tercih eder. Bu yüzden âşık akla uymaz, o aşka uyar. Âşık gönül yolunu tercih ettiği için akli ve aklın meselelerini bir kenara bırakır. Âşık devamlı zahiti tenkit eder, çünkü o aklın temsilcisidir. Bundan dolayı aşkı zühte tercih eder. Tasavvuf erbabı için aşk o kadar yüce bir değerdir ki bu uğurda niceleri İbrâhim Edhem gibi mâsivâdan el çekip Hallâc-ı Mansûr ve Nesîmî gibi ölümü hoşça karşılamıştır (Uzun, 1991, s. 19). Âşıklar için mutlak sevgili olan Allah'a ulaşmanın yolu gönülden geçmektedir.

Tasavvuf tarihi boyunca sufiler aşk ve muhabbetten söz etmiş ve tasavvufî eserlerinde mutlak sevgi olan ilâhi aşkı ele almışlardır. Sufilerin amacı, bir iman konusu ve kalbin bir eylemi olan tevhidi, duygusal

ve tecrübi olarak öğrenmek ve bunu yaşamaktır. Tevhidin pratik hâli olan muhabbetin kemal noktasında seven ve sevilen bir olur, ikilik teklîğe döner. Bu bakımdan tevhidin temeli aşktır denilebilir. İlk dönem sufilerinde muhabbet genel olarak “Hakk’a meyletmek, Hakk’ın emrine uymak, O’nun takdirine razı olup hoşnutluğunu kazanmak için her türlü bela ve cefaya gönül huzuruyla katlanmak” şeklinde anlaşılmıştır. Çünkü sevlimeye en layık olan varlık Cenab-ı Hak’tır. Tasavvuf kültüründe aşkın bu derece ehemmiyetli bir konumda yer almasının en önemli sebebi, daha önce de zikrettiğimiz ve hadis-i kutsi olarak kabul edilen Allah’ın “Gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim/sevdim ve bu yüzden âlemi yarattım” sözüdür. Burada söz edilen âlem, Allah’ın sevgiyle tecelli ettiği mekândır. Sufiler de bu anlamdan yola çıkarak, kâinatta var olan her şeyin muhabbetin/aşkın bir tezahürü olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Başta sultanü’l-âşıkîn diye nam salan İbnü’l-Fârız ve Horasanlı sufi Ebû Said Ebu’l-Hayr olmak üzere birçok meşhur mutasavvıf, peygamberlerin kiblelerinin aşk olduğunu açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Tasavvuf ehlinin bu görüşünü, Yunus Emre ve Niyâzî-i Mısırî gibi mutasavvıf Türk şairleri de dile getirmişlerdir (Gürer, 2017, s. 17-20).

İnsan, varlığının kaynağı olan Allah’a ancak aşk yolu ile ulaşır. İslam sufileri tarafından kabul edilen ve temeli Cüneyd-i Bağdâdî’in (ö. 297/909) açıkladığı Mîsâk tezine dayanan görüşe göre, Allah’ın düşüncesi olarak ezelde var olan insan, müşahhas evrende müşahhas bireyler olarak varlık âlemine çıkınca, zerre hâlinde olan varlık (ruh) ilahi kaynaktan koparak uzağa düştü. Böylece ayrılık içine düştü, bu ayrılık ile kedere gark oldu ve o eski halini özler oldu. Çünkü Hz. Mevlânâ’nın dediği gibi:

هر که دور ماند از اصل خویش باز جوید روزگار و صب خویش

Her ki dūr mând ez asl-i khîş

Bâz cûyed rûzigâr-i vasl-ı khîş

“Aslından uzak kalan her varlık aslına kavuşmanın özlemini çeker.” İnsanı Allah’a kavuşturacak yegâne yol, sevginin nihai haddi olan aşktır (Ateş, 2014, s. 55).

5. Riyâzû's-Sâlikîn'de İlahi Aşk ve Aşk ile İlişkilendirilen Mefhumlar

5.1. Aşk

İnsanı Allah’a ulaştıran yolların en kısa olanı, pek çok sufiye göre aşk tarikidir. Bundan dolayı tasavvufta aşk ve benzeri muhtevaya sahip kavramlara büyük önem verilmiştir. Tasavvufî anlamda, başlangıçta, Allah ile kulları arasındaki karşılıklı sevgiyi ifade eden bu kavram, zaman içinde mutlak hakikat, mutlak güzellik ve mutlak varlığın bizzat kendisine referans olmuştur. Bu bağlamda söz konusu mesele, karşılıklı sevgiye işaret eden basit insani bir durumdan üzerine sistemli bir varlık fikri inşâ edilme safhasına, ardından muhabbetin ilahi aşka dönüşme ve kendisine İslam düşüncesinde yer bulma çabasına doğru seyreden uzun bir sürece işaret etmektedir (Baltacı, 2014, s. 23).

Mâsivâyâ aldandıp hevâ ve heveslere gark olan kişi hak yoluna giremez. Ancak mâsivâyı terkedip, kendini Allah yoluna adanmış kimseler seyr ü sülûk yoluna girer ve velilik makamına ulaşır. Kendini Allah’a adanmayan kişi seyr ü sülûk yoluna giremez. Mal, mülk sahibi padişahlar ise aşk yolunda yürüyemezler. Sahip oldukları dünyalık metalar bu yolda yürümelerini zorlaştırır, onlara engel olur:

Merd-i Hudâ olmayan itmez sülûk

Azm idemez ışk yolına mülûk (1232/129)²

Seyr ü sülûk yolunda olan sâlik, gül bahçesinde öten bülbül gibidir. Gece gündüz durmadan sevgilisinin adını âh ile zikreder. Sâlikin iniltileri âşıklara şifa verir, naraları ise ufuklara safa salar. Hz. Dâvud’un demiri erittiği gibi, sâlikin de söylediği Dâvudî nağmeler aşk evini ısıtır. Hatır-ı gümgeşte, yolunu kaybetmiş gönül demektir. Hatır divan edebiyatında genel olarak gönül, kalp anlamında kullanılır. Gam,

² Makalede beyitlerden sonra parantez içerisinde verilen ilk sayı, ilgili beyitin numarasını; eğik çizgiden sonra verilen sayı ise, Mehmet Arslan ve İsmail Hakkı Aksoyak’ın hazırladığı “Riyâzû’s-Sâlikîn” eserinde hangi sayfada olduğunu göstermektedir.

köken olarak kararmak, gizlemek kökünden gelir. Gamlanmak, gönlün karanlığa saplanması, umutsuzluğa düşmesidir. Kişi gam mülkünü -yani kalbi ya da gönlü karartan her ne varsa- savurup atmak, aydınlığa varıp huzur bulmak, bir bakıma çölün karanlığında kaybolmuş develer gibi başıboş dolaşan gönlünü yola çıkarmak için zikir çekmelidir, çünkü zikir Allah'ı her daim hatırd tutarak savrulmayı önler:

Sâlik odur zikr ile leyl ü nehâr

Bülbül-i gülzâr gibi ola zâr

Nâlesi uşşâka şifâ-bahş ola

Narası âfâka safâ-bahş ola

Nagmesi kim ışk evini germ ide

Âheni Dâvûd gibi nerm ide

Zikr ile gam mülkini berbâd ide

Hâtır-ı güm-geştesin irşâd ide (2280-83/191)

5. 2. Bâr, Kâr

Sözlükte yük, ağırlık, sıkıntı, meşakkat anlamına gelen bâr (Kanar, 2015, s. 264); kazanç, temettü anlamına gelen kâr (Devellioğlu, 2015, s. 562) kelimeleri bu beyitte âşğın aşk yolunda nasıl ihtiyatlı davranması gerektiğini açıklayan kelimeler olmuştur. Buna göre aşk yolunda kazanç elde etmek isteyen kişi acele etmemelidir. Aşk işi aceleye gelmez; çünkü aşkın yükü, düşünme ve ihtiyatı elden alıp götürür. Bu yol uzun bir maceradır. Bu çileli yolda aşkın verdiği ağırlık ve eziyeti düşünüp ihtiyatlı davranmak gerek:

Hâsılı sevmez acele kâr-ı ışk

Fikr ü teennî götürür bâr-ı ışk (2427/199)

5.3. Câm

Câm, sözlükte sırça, şarap kadehi anlamına gelmektedir (Pala, 2015, s. 82). Câm mefhumu tasavvuf terimi olarak kullanıldığında kadehte sunulan şarap ilahi aşkı, kadehin kendisi de âşğın gönlünü temsil etmektedir (Kurnaz, 1993, s. 42). Arifler, marifet ehlidir. "İbnü'l-Arabî, Mevlânâ gibi bazı sufilere göre ârif Allah'ın bütün isim ve sıfatlarıyla kendisinde tecelli ettiği insân-ı kâmindir." (Uludağ, 1991, s. 362). Olgunluk mertebesinde bulunan arif, aşk yolu üzerinde duran bütün dünyevî arzularından geçen kanaat sahibi kişidir. Aza kanaat kalp gözünün nurudur. Göz tokluğu arifin saadetidir. Mâsivâdan sıyrılan hâl ehlinin maksadı aşk şarabından bir yudum içmektir. Aşk şarabını içtikleri kadeh, kendi özlerini görebildikleri bir aynadır:

Nûr-ı basar ayn-ı kanâatdedür

Ârif olan böyle saâdetdedür

Câm-ı mey-i ışk bir âyînedür

Al ele gör kim anun ayı nedür (2135-36/183)

5.4. Encümen

Encümen sözlükte cemiyet, meclis, şûrâ anlamlarına gelmektedir (Sami, 1316, s. 174). *Riyâzü's-Sâlikîn*'de âşıkların oturup muhabbet ettiği, sevgiliyi aradıkları yer anlamında kullanılmıştır. Mutlak sevgili olan Allah'ın anıldığı meclise her gelen ayak basamaz. Allah dostlarının bulunduğu bu aşk meclisine ayak basan kişi, eskiden zuhur etmiş olan tüm hasletlerini bu meclis kapısının eşiğinde terk edip arkasında bırakır. Bu kişi muhabbet ateşinde cismini yakmalıdır. Bütün bu bedbahtlığı aşp erenler meclisine adım atabilmek kişinin gayreti ile mümkündür:

Encümen-i ıška basarsan kadem
Zâtunı terk ide hudûs u kıdem

Hırkamı ger nâr-ı mahabbet yaka
Nüh felegi âteş-i gayret yaka (1815-16/163)

5.5. Gencîne

Sevgilinin yoluna baş koyan âşığın, ona duyduğu muhabbetten başka sermayesi yoktur. Âşık muhabbet yolunda hiçbir şey istemez. Âşığın bu dünyadaki tek hazinesi sevgiliye duyduğu aşktır. Bu hazineye sahip olan kişiye, yalnız âşıkların kalp gözüyle görebildikleri kerametler âşikâr olur:

Fakr u fenâ sâlike oldı sezâ
Ana zekât olmaz eyâ bî-nevâ

Mâliki gencîne-i ışkun velî
Nûr-ı kerâmâtı görür müncelî (557-8/88)

5.6. Gülşen

Gül bahçesi anlamına gelen gülşen, sevgilinin bulunduğu mekândır. Âşık bu mekanın kapısını, sevgiliye kavuşabilme arzusuyla her daima aşındırır. Âşık gül bahçesindeki bülbüldür. Gül bahçesinde dolanıp duran bülbül dert ile acıklı nağmeler söyler. Hüma kuşu bu dertli bülbülün meclisine uğrasa küçük bir serçeye döner. Bu dertli bülbülün bal gibi tatlı sesini duyan Anka kuşu ise küçük bir arı olur:

Gülşen-i ışk içre olan andelîb
Derd ile itdükde nevâ-yı garîb

Gelse hümâ bezmine usfûr olur
Şehdine ankâ gibi zenbûr olur (2723-24/216)

5.7. Hankâh

Hankâh, sözlükte toplantı ve sohbet yeri anlamına gelirken; tasavvufta dergâh, tekke, mutasavvıfların toplanıp sohbet ettikleri ve birlikte zikir ve semâ yaptıkları yer anlamına gelir (Uludağ, 2012, s. 158). Mutlak sevgili olan Allah'ın anıldığı mekâna mâsivâdan arınıp gelinmelidir. Aşk yolunda kusurlarını görüp bunları bertaraf eden, nefsinin manevî kirlere arındıran kişi, bu haliyle âşıkların meclisine, hankâhına misafir olabilir:

Tezkiye-i nefis kılan kârvân
Hân-kâh-ı ışka olur mihmân (1389/138)

5.8. Hüda

Tanrı, insanı yaratarak kendine muhatap kılmış ve aşkı cemâlinden insanın kalbine bahşetmiştir (Fazlıoğlu, 2015, s. 32). Aşk sevgilide yok olmaktır. Bu sevgiye ulaşabilmek bütün yüklerden, mâsivâdan kurtulmakla mümkündür. İlahi aşk yolunda varlığını, benliğini yok eden âşık sevgilinin makamında kendine yer bulabilir. Sevgilinin makamı âşığın yer alabileceği en büyük makam, elde edebileceği en büyük hazinedir:

Cismüni vîrân ide ışk-ı Hudâ
Genc-i vilâyet kıla zâtunda câ (1755/159)

5.9. Kitap

Sevgiliden uzak düşmüş âşığın gözleri, ayrılığın karanlığında görmez olur. Aşığın bu kainatta görmek istediği tek varlık sevgilidir. O sevgiliden başka hiçbir şeye bakmaz. Sevgili, âşığın gözünün nurudur. Âşığın görme sebebidir. Sevgiliyi görmeyen göz, aydınlığını yitirmiş, ışsız kalmıştır. Böyle bir göz, aşk kitabının ancak özetini okuyabilir:

Dîde ki mahbûbına mehcûr ola
Zulmet-i hicrân ile bî-nûr ola

Olmayacak dîdede nûr-ı basar
Işk kitâbı görünür muhtasar (2133-34/183)

5.10. Menzil

Aşk yolunda ham olan kişi, aşkın mahiyetine vâkıf olmaksızın sabah akşam aşkın ne olduğunu kitaplardan öğrenmeye çalışır. Aşkı ve aşk yolunda uyulması gereken usulleri bilmeden, sadece kitaplardan öğrendikleri ile yola koyulmaya çalışır. Aşk, kitaplardan öğrenilecek bir şey değildir. Kişi ancak bir adap içinde, yol yordam takip ederek menzile ulaşabilir. Kitaptan aşkı öğrenmeye çalışan kişi kendisinin farkında olmayan, bu işi kitaptan öğrenemeyeceğini bilmeyendir. Bu cahillikle yola çıkıp kendine eza eder durur, bir yere vardığını sanır ancak hiçbir yere varamaz:

Nite ki bir cehl-i mürekkeb müdâm
Işk sevâdın okuyup subh u şâm (1199/127)

Zâdı gam u râhı belâ vü sitem
Hem-rehi endûh u refiki elem

Cevr ü cefâ çekmek ile yok yire
İster imiş menzil-i ışka ire

Bilmez imiş lîk o menzil nedür

Pülleri yolları niçe nesnedür (1205-7/128)

5.11. Mihnet

Tasavvufta ihtiyari ya da gayr-i ihtiyari âşığın, maşuk yüzünden düçar olduğu zahmet, elem, dert olarak tanımlanan mihnet (Uludağ, 2012, s. 249) âşığın azığıdır. Kendini Allah yoluna adayan kişi, aşk yolundaki türlü eziyetlere, cefalara katlanan kimsedir. O, Allah'a tevekkül edendir. Bundan dolayı aşkın zahmetlerine göğüs geremeyen, Allah'a tevekkül etmeyen kişi kendini Allah'a adayamaz:

Merd-i Hudâ kim mütevekkil degül

Mihnet-i ışka mütehammil degül (2034/177)

5.12. Râh

Sözlükte yol anlamına gelen râh, tasavvufta âşığın Hakk'a ulaşmaya çalıştığı tariktir. Sâlikler için aşk yolu çilelidir. Bu yolda sebât etmek isteyen kişi, bu çilelere katlanır. Murâdına ermek isteyen varlığını bu yola feda eder. Sâlik, sakalını aşk yoluna süpürge etmeli, hakikat ehlinin hizmetinde bulunup aşk dersini öğrenmeye gayret etmelidir:

Rîşüni cârûb-ı reh-i ışk kıl

Ehl-i fenâ hizmetine meşk kıl (1817/163)

5.13. Âşık

Muhyiddin İbn Arabî, ilahi aşktan bahsederken âşığın çeşitli sıfatlarını tarif eder. Âşık, sevgiliye kavuşmak için bu dünyadan uzaklaşmayı arzulamalıdır. Sevgili için çok âh çekmeli, nefsinden bütünüyle kurtulmalı ve onu ayaklar altına alıp çiğnemelidir. Âşık, sevgilisi dışında hiç kimseyi tanımaz. Âşığın gözü, sevgilinin varlığıyla görür ve ancak onun sözüyle konuşur (Arabî, 2017, s. 127-130). Âşık, Hakk'ın rızası için yola çıkar. Allah'tan gelen her şeyi itiraz etmeden, sızlanmadan kabul eder. Gerçek sevgi bunu gerektirir. Sevgiliden gelen neşe de keder de onun için kârdır. Şayet âşık sevgiliden gelenleri sorgulayıp kabul etmezse gerçek âşık olamaz. Onun bu hâli ayıplanır. Düştüğü bu durum ona utanç verir:

Âşika elbette rızâ kâr olur

Yâra inâd itmek ana âr olur (2529/205)

Âşık kendi halinde, dünyadan el etek çekmiş, sevgilinin yolunda ömrünü hebâ etmiş kimsedir. Kendi hâlini, sırrını kimseye söylemez. Aşk ateşinde yanar, dertlere düçar olur ama tek bir kelam etmez. Gam, keder hakiki âşık için sevgiliye sadakatini ispatlamak için bir hediyedir. Eğer âşık sırrını ifşa ederse sevgiliden irak olur. Bu sırrı açığa çıkarıp sevgiliden uzak kaldığı için de deliye döner:

Âşık olan lâl gerek her zamân

Tâ ola sultân-ı gama bî-zebân

Fâş kılan sırrını divânedür

Hâlıkına vuslata bigânedür (1255-56/131)

Her hâline rıza gösterip aşk yolunda çektiği dertleri kendine kâr olarak gören, bu yolda elde ettiği

sırları kimseye söylemeyen âşık, Hakk'ın cemalini seyre dalar. Sevgilinin yüzünü görme arzusuna erişir. Her zaman sevgilinin yolunda olup onun yolunu gözeten âşık, ilahî tecellileri kalp gözüyle temaşa eder:

Kim ki cemâl-i Hak'a âşık durur
Vech-i taleb ana muvâfık durur

Âşık-ı tâlib ki murâkıb ola
Rü'yet-i matlûb ana tâlib ola (2491-92/203)

5.14. Kalp (Gönül, Dil, Fuâd)

Kalp; ilahi hitabın muhatabı, tasavvufi bilginin kaynağı, ilahi isim ve sıfatların tecelli ettiği, ilahi sevginin inkişaf ettiği yerdir (Uludağ, 2012, s. 205). Büyük İslam düşünürü Muhammed Gazâlî'nin kardeşi Ahmed Gazâlî'ye göre kalp, insan şehrinin yöneten hükümdar gibidir. Kalp, bedeninin mutlak hâkimidir. Ona göre âşık olmayan bir kalp boşluktur. Kalbin varlığı aşklardır. Kalp, aşk için yaratılmıştır ve tek vazifesi de budur (Baltacı, 2013, s. 19-20).

Gönül, sırlar hazinesidir. Allah'ın nazar ettiği mahal olup ilahi kemalin ve cemalin en güzel tecelli ettiği yerdir. Bu tecellilere mazhar olmak isteyen kişi gönlünden her türlü dünyevi arzuları gidermeli, gönlünü ilahi aşk ile yakmalıdır. Bağ-ı fenâ olan yokluktan, hiçlik dünyasından tüm benliği ile sıyrılmalıdır. Aşkı için kendini ateşe veren kelebek misali mâsivâdan el çekip, varlığını aşk ateşi ile yakmalıdır. Kişi, ancak gönül dünyasından kesreti giderdiği zaman vahdet yolunda yürüyebilir:

Bâg-ı fenâdan koparup bir nihâl
Ucını yak âteşe kevkeb-misâl

Bul o nihâl ile reh-i vahdeti
Âlem-i dilden güm idüp kesreti (143-44/63)

Vuslat yolunda olan kişi, doğruyu bulabilmek için aklını başına devşirir. Bütün musibetlere karşı geniş gönlüdür, asla isyan etmez. Attığı her adımda temkinlidir, acele etmez. Başına her ne gelirse bunun sevgiliden gelen bir imtihan olduğunu bilir:

Aklunı dir başuna deryâ-dil ol
Ne müte'ennî vü ne müstacil ol (1395/139)

Sâlik, aşk yolunun gerçek yolcusudur. Cezbeyle Allah'ın kudretini, hikmetini, sıfatlarını anlayabilen odur. Gönül ehlinden olan gerçek sâlik, bu yolda bütün hırs ve tamahtan uzak durur. Dünyevi olan hiçbir şeye meyletmez:

Sâlik isen mâ-hasal ey ehl-i dil
Hırs u tama meşgalesinden çekil (2113/181)

Akıl sahibi olan sâlik, gönül gözünü daima açık tutar. Gaflet uykusuna dalmaz. İkiyüzlülükten sakınır. Gönül gözü açık olan ehl-i din, bile bile gaflet uykusuna dalmaz. Onlar uyanık ve akil kimselerdir:

Gönli gözi açığ olan ehl-i dîn
Göz göre ser-hâbına olmaz yakîn

Aç gözünü âkil isen sâlikâ
Virmeye ru'yâ sana hâb-ı riyâ (982-83/112)

Sâlik olan kişi, muhabbet yolunu gözler, çünkü sevgilinin muhabbeti sâlikin gönlünü nur ile süsler. Sevgiliyle muhabbet edebilmek sâlik için her şeydir. Sevgiliye varmak isteyen sâlik, hiçbir şeyin farkında olmayan, muhabbetin varlığından habersiz olan ve dünya sıkıntıları ile uğraşan kişilerin yolundan uzak durmalıdır:

Şem-i mahabbet salalı pertevin
Nûr ile zeyn eyledi gönlüm evin

Sâlik isen gözle mahabbet yolın
Tutma sakın cehl ile mihnet yolın (1810-11/162)

Sufî, Allah kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'i okumalı ki kalbi halis olsun. Kalbini halis edene Kur'ân-ı Kerîm klavuzluk eder. Sufî gönlünü saf eylemeli ki bahtı kötü olmasın:

Mâ-hasal ey sûfi-i sâfi-derûn
Eyleme gel tâliüni vâjgûn

Eyle tilâvet bula kalbün safâ
Tâ sana Kur'ân ola hoş reh-nümâ (1058-59/117)

Sufî, kalbini tüm kirlere, dertlere ve kinden arındırmalıdır, çünkü kalp sevgilinin tecelli ettiği yerdir. Kalbin kiri, pası giderilmeden sevgilinin cemali oraya yansımaz:

Kalbünü matlûbuna âyîne kıl
Sîneni bî-gussa vü bî-kîne kıl (1174/126)

Sevgiliye ulaşma yolunda türlü mihnet ve sıkıntılara düşer olup tüm bu meşakatlere sabreden kişi vuslata eren kimsedir. Bu kimsenin kalbinde ümitsizlik olmaz. Vuslata eren kişi muradına erer, sevgiliye kavuşur:

Vâsıl olan gerçi olur ber-murâd
Kalmaz o nevmîd ü kesîrû'l-fu'âd (2318/193)

Sonuç

Gelibolulu Mustafa Âlî, Osmanlı Devleti'nin siyasi, edebî, kültür ve sanat alanlarında zirveye çıktığı bir asırda yaşamıştır. Kendisi velut bir müellif olup münevver bir şahsiyettir. Yetenekli ve hırslı bir karakteri olan Gelibolulu Mustafa Âlî, siyasi hayatında sürekli tayin ve azillerle karşılaşır. Zaman zaman geçim darlığı çeken Âlî, bu hâlin oluşturduğu karamsar duygular neticesinde devrinden ve yönetimden şikâyetlerde bulunmuş, bunları eserlerine de yansıtmıştır. Siyasi hayatının aksine edebiyat hayatı çok daha iyi geçmiştir. İlk divanını 26 yaşında tertip eden yetenekli müellif, birçok alanda eserler yazmıştır.

Riyâzü's-Sâlikîn, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin önemli edebî eserlerinden biridir. Dinî-tasavvufi bir eserdir. Edebiyatta ve tasavvufta mühim bir yeri olan aşk mefhumunu Mustafa Âlî bu eserinde ayrıntılı bir biçimde işlemiştir. *Riyâzü's-Sâlikîn* mesnevisinde yer alan aşk, hakiki/ilahi aşktır. *Riyâzü's-Sâlikîn*'de ilahi aşktan bahseden ve mesnevinin geneline yayılmış olan birçok mefhum bulunmaktadır. Eserdeki aşkın anlam çerçevesi klasik tasavvufi aşk doktriniyle örtüşmektedir. Mesnevinin bütününde dinî motifler ve tasavvufi terim yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Yazar, ifade gücünü artırmak için şiirlerinde benzetmeler, alıntılar, mecaz, istiare ve seci gibi sanatlar kullanmış, ancak bunlar dili ve üslubunu ağırlaştırmamıştır.

Çalışmamızda örneklem olarak seçtiğimiz aşkla ilişkilendirilen mefhumlar şöyledir: *aşk, âşık, bâr, câm, dil, encümen, fuâd, gencîne, gönül, gülşen, hân-kâh, hûda, kâr, kitâb, menzil, mihnet* ve *râh*'tır. Zikredilen bu mefhumlar neticesinde Mustafa Âlî'nin betimlediği aşk, insanı gafletten uyandırıp hak yoluna süren, kanaat ehlinin ulaştığı uzun ve meşakkatli bir yoldur. Mâsivâdan yüz çeviren âşığın hazinesi sevgilidir, yani Allah'tır. Bu menzilin nihai amacı da Allah'a kavuşmaktır.

Kaynakça

- Arslan, M. ve Aksoyak, İ. H. (1998). *Riyâzü's-sâlikîn*. Dilek Matbaacılık.
- Arslan, M. ve Aksoyak, İ. H. (2007) *Riyâzü's-sâlikîn*. Erişim: <https://docplayer.biz.tr/4680476-Gelibolulu-mustafa-ali-riyazu-s-salikin-hzl-doc-dr-mehmet-arslan-i-hakki-aksoyak.html> (Erişim Tarihi: 17.04.2022)
- Ateş, S. (2014, Mayıs 26-28). *Yunus'ta İlahî Aşk*. [Sözlü sunum]. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması Bildirileri, Eskişehir, Türkiye.
- Atsız, N. (1968). *Âlî bibliyografyası*. Milli Eğitim Basım Evi.
- Baltacı, H. (2013). "Saf Aşkın Üstadı": Ahmed Gazzâlî ve Tasavvuf Anlayışı. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2(32), 19-20.
- Baltacı, H. (2014). Aşkın kazandığı tasavvufî muhteva: Ahmed Gazzâlî, Baklî ve Irâkî çizgisi. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 34, 23-44.
- Demir, O. Ö. (2014). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. K. Böke (Ed.), *Nitel araştırma yöntemleri* (4. Basım, s. 287-316) içinde. Alfa Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat* (31. Baskı). Aydın Kitapevi Yayınları.
- Ertuş, K. (2013). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin hayatı ve eserleri. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)* 6(3), 191-211.
- Fazlıoğlu, İ. (2015). *Fuzulî ne demek istedi?* (2. Baskı). Papersense Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa, Âlî. (1926). *Menâkıb-ı hünerverân* (İbnülemin Mahmud Kemâl, neşr.). Matba-i Âmire.
- Gürer, B. (2017). Ahmed Yesevî'nin dîvân-ı hikmet'i ekseninde tasavvufî düşüncede ilahi aşk. *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 80, 17-20.
- Muhyiddin İbn Arabî, (2017). *İlâhî aşk* (19. Baskı). (Kanık, M, Çev.). İnsan Yayınları.
- İsen, M. (2017). *Künhü'l-ahbâr'ın tezkire kısmı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194288/kunhul-ahbarin-tezkire-kismi.html> (Erişim Tarihi: 17.04.2022)
- Kanar, M. (2015). *Farsça Türkçe sözlük* (4. Baskı). Say Yayınları.

- Pala, İ. (2015). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü* (26. Basım). Kapı Yayınları.
- Şemseddin Sami, (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. İkdâm Matbaası.
- Uludağ, S.(1991). Ârif. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. III, s. 361-362) TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (1991). Aşk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. IV, s. 11-17) TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf terimleri sözlüğü* (2. Baskı). Kabalcı Yayınları.
- Uzun, M. (1991). Aşk (Edebiyat, Kültür ve Sanat). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. IV, s. 18-21). TDV Yayınları.
- Yalsızuçanlar, S. ve Birgül, M. F. (2015). *Aşkın halleri*. (5. Baskı). Sufi Kitap.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlamıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf/Citation: Güler, Ö. (2022). Erken Ortaçağ Bizans Saraylarından Bukoleon Sarayının Tarihi Açından Değerlendirilmesi. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, 75-85

Araştırma Makalesi / Research Article

Önder GÜLER*

* Dr., Tarihçi, İstanbul/Türkiye
guleronder100@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8196-532X

Erken Ortaçağ Bizans Saraylarından Bukoleon Sarayının Tarihi Açından Değerlendirilmesi *Early Medieval Byzantine Palaces Historical Evaluation of the Bukoleon Palace*

Öz

Bukoleon Sarayı; Marmara Denizi kıyısında, günümüzde Cankurtaran Mahallesi ile Kumkapı semti arasındaki Çatladıkapı mevkiinde, Küçük Ayasofya'nın hemen doğusunda bulunan bir sahil sarayıdır. Sarayın ismi üzerinden yapılacak bir değerlendirmede Hıristiyanlık öncesi dönemlere dayandırılan bu Sarayın tarihinin çok eski dönemlerine gittiği tahmin edilmektedir. Saray hakkındaki en eski bilgiler orta Bizans dönemine özellikle 9. yüzyılın ortalarından 13. yüzyıl başına kadar ki döneme tarihlendirilir. Bu bakımdan Bukoleon Sarayı yâda Limanı'ndan bahseden en eski yazar, onuncu yüzyılda İmparator Konstantin Porphyrogenitus'tur. Daha sonraki yazarların, I. Mihail'in saltanatı sırasında ve dokuzuncu yüzyıl boyunca Theophilus'un saltanatı esnasında meydana gelen olaylardan söz ederken "Bukoleonu" kullandıkları A.V. Millingen tarafından ifade edilmektedir. Fakat yaşanan olayların belirsizliğinin yüksek olması sebebiyle genel görüş "Bukoleon" kelimesinin ilk kez 9. yüzyılın başında kullanıldığıdır. Kaynaklar Bukoleon sarayının yerini; Büyük Saray'ın güney-batı köşesi dışında olduğunu ve adının da Sasanî kralı II. Sapor'un Bizans'a sığınan ve burada bir süre yaşayan kardeşi Hürmüz (Hormisdas)'den geldiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu makalemizde Sarayın geçirdiği tarihi süreci; tarih, arkeoloji ve sanat tarihi verileri doğrultusunda genel hatları ile ortaya koymaya çalıştık.r. çlamaktadır.Balçıklı yerleşim sahalarında faylanma sonucunda tektonik çökme meydana gelmiştir.Sahadaki akarsuların günümüzdeki morfolojik görünümünü, Pleistosen'deki iklim değışiklikleri ile sahadaki tektonik hareketler önemli ölçüde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Hürmüz, Bukoleon, Bizans, Büyük Saray.

Abstract

Bukoleon Palace; It is a seaside palace located on the shores of the Marmara Sea, in the Çataltı Kapı location, between the Cankurtaran neighborhood and the Kumkapı district, just in the eastern part of Little Hagia Sophia. Based on the pre-Christian times, in an evaluation to be made over the name of the Palace, it is estimated that the history of this Palace goes back to very ancient times. The oldest information about the palace is dated to the middle Byzantine period, especially from the middle of the 9th century to the beginning of the 13th century. In this respect, the earliest writer to mention the Bukoleon Palace or Harbor is Emperor Constantine Porphyrogenitus in the tenth century. Later writers use the "Bucoleon" to refer to events that took place during the reign of I. Michael and during the reign of Theophilus during the ninth century, It is expressed by A.V. Millingen. However, due to the high uncertainty of the events, the general opinion is that the word "Bukoleon" was used for the first time at the beginning of the 9th century. Sources include the location of the Bukoleon palace; It is stated that it is outside the south-west corner of the Great Palace and that its name comes from Hormuz (Hormisdas), the brother of Sassanid king II. Sapor, who took refuge in Byzantium and lived there for a while. So, in this article, the historical process of the Palace; We tried to reveal it in general terms in line with the data of history, archeology and art history.sions as technical service quality, tangible elements, reliability, sensitivity, security, adequacy, access, reputation and.informingams in the area has been significantly affected by the climatic changes in the Pleistocene and the tectonic movements in the area.

Keywords: Hormuz, Bucoleon, Byzantium, Great Palace.

Giriş

Geç dönem Roma ve Bizans İmparatorlukları boyunca İstanbul Boğazının her iki yakasında, çoğunun kalıntıları günümüze ulaşamayan birçok saray yapısının inşa edildiği bilinmektedir. 4. yüzyıldan itibaren inşa edilmeye başlanan bu saraylar, İmparator Konstantin'den Komnenoslara kadar süren bir zaman aralığında, hem Avrupa hem de Asya kıyısında, özellikle Marmara Denizi ve Boğaz sahil şeridinde imparatorların şehrin telaşından kaçmak amacıyla kullandığı yapılardır (Müller-Wiener, 2016, s. 229). Özellikle bu maksatla yapılan saraylardan biri olan ve Bukoleon gibi Yazlık/Sahil Sarayı olarak değerlendirilen Herion Sarayında (Fenerbahçe Sarayı) İmparatoriçe yılın büyük bir bölümünü, daha çok Herion (Prokopios, 2001, s. 171)¹ denilen yerde, denize bakan bir yazlıkta geçirirdi. Bu durum denizden gelebilecek saldırılara karşı çok güvenli kabul edilmese de imparator ve İmparatoriçenin yılın belli zamanlarında kullanılmaktan hoşlandıkları yerlerdi (Prokopius, 2001, s. 103). Yapımına milattan sonra 4. yüzyılda başladığı tahmin edilen ve Büyük Saray'ın bir parçası haline gelmesi dolayısıyla şehrin diğer su kenarı saraylarından farklılaşan geç antik dönemde inşa edilen Bukoleon Sarayı; bu makalede Tarihi açıdan ele alınmıştır (Müller-Wiener, 2016, s. 229).

1. Tarihi Coğrafya

En eski tarihî yazılı kaynaklarda İstanbul şehrinin ilk ismi Byzantion olarak kaydedilmektedir. Meşhur Alman filologlarından Paul Kretschmer, Byzantion adına tahsis etmiş olduğu bir makalede tarihi öneminden dolayı bu ismi gerek etimolojik gerekse filolojik açıdan esaslı bir şekilde araştırmaya ve açıklamaya çalışmıştır. P. Kretschmer'e göre ismin ortaya çıkışı bakımından *Buçávτιov/Byzantion*'a en yakın paralel isimler Anadolu yarımadasında Frigya bölgesindeki yer adlarında bulunmaktadır. Ayrıca *Byzas*'ın iskân yeri demek olduğunu ifade ederek, bu ismin en yakın benzerini İlyrce'de *Beuzas*, *Beusas*, *Beusantis* formlarında görmek mümkündür. P. Kretschmer, Byzanz'ın Frig göçleri sırasında Traklarla birlikte bu göçe katılmış olan İlyryyalılar tarafından kurulmuş bulunduğunu ve Marmara Denizi ile Haliç arasındaki şimdiki Topkapı Sarayı tepesindeki var olan eski iskân yerinin ismini Dor kolonistlerinin aynen almış olduklarını yazmaktadır (Erzen, 1954, s. 136-37).

Bizantion'un kurulduğu dönemde, bugünkü Eminönü, Sirkeci, Sarayburnu ve Ahırkapı'ya denk düşen bölgede kıyı şeridi günümüzdeki görünümünden oldukça farklıydı (Tekin, 2015, s. 402). Yüksekçe bir konumda, bir tepenin üstünde yer alan Topkapı Sarayı'nın (Erzen, 1954, s. 137) kuzeybatısında, Eminönü-Sirkeci bölgesinde, epeyce içlere doğru uzanan barınaklı bir liman vardı. Bizantion'un surları bu limandan başlıyor, Marmara kıyısında bugünkü surların biraz içinden geçerek Ahırkapı'da önce kuzeye doğru karaya kıvrılıyor, günümüz Topkapı sarayı çizgisini izliyor; Çemberlitaş, Çarşıkapı, Beyazıt vb. sur dışında "nekropolis", yani mezarlıklar bölgesi olarak kalıyordu (Mango, 2007, s. 85-86).

Bu duruma Bizantion'un ilk çekirdeği bugünkü Topkapı Sarayı ve Ayasofya'nın bulunduğu alandı. Topkapı Sarayı'nın avlularının bulunduğu yerde Akropolis, yani Yunan kentlerinin içinde tapınak, kral sarayı ve anıtların bulunduğu iç kalesi vardı (Mango, 2007, s. 84). Akropolis kentin en yüksek noktasındaydı. Bizantion Akropolisi'nin kuzeybatısında, bugünkü Sirkeci tarafında, Haliç ağzındaki en önemli liman olan (Tekin, 2015, s. 407) Neorion limanı (Çetinkaya, 2015, s. 34-35)² yer alıyordu. Bu limanın önünde bir dalgakıran vardı. Boğaziçi'ne bakan yamaçlarda atletizm yarışmalarının yapıldığı Stadion, yanında Kinegion denilen amfitiyatro, Akropolis'in içinde kral sarayından başka Zeus, Atena, Apollon, Poseidon, Afrodites, Artemis tapınakları ve heykelleri bulunuyordu (Tekin, 2015, s. 407-08). Akropolis'i çevreleyen duvarların hemen ardında kent halkının konutları, yönetim binaları ve kamusal mekânlar yer alıyordu. Bizantion'un, 5 km uzunluğunda olduğu sanılan surları üzerinde 27 kule görülüyor ve Antik Çağ yazarları bu surları Rodos ve Messana'dan sonra en güçlü kent surları olarak anlatıyorlardı. İki veya üç kent kapısından biri, bugünkü Ayasofya Meydanı'ndaki Agora'nın, yani Yunan kentlerinin ticaret merkezi de olan halkın toplandığı kamu alanının hemen yakınındaydı. Agora'dan bu kapıya, daha sonra, Bizans döneminde Mese adıyla anılacak

¹ Herion: Boğaziçi'nin Anadolu yakasında sayfiye yani yazlık ev olarak kullanılan yer.

² Kaynaklarda günümüz İstanbul Eminönü semti Yeni Cami çevresinde olduğu ifade edilmektedir. 5 ve 6. Yüzyıllarda çıkan yangınlar neticesinde liman ve çevresindeki yapılar büyük zarara uğramıştır. Bkz: Haluk Çetinkaya, "İstanbul'un Bizans Dönemi Mimarisi", Antik çağdan XXI. yüzyıla Büyük İstanbul Ansiklopedisi, C. VIII., İstanbul, 2015, s. 34-35.

olan, bugünkü Divanyolu güzergâhını izleyen bir yol gidiyordu (Mango, 2007, s. 83-86). Bu da kentin surlarının Ayasofya Meydanının biraz dışından geçtiğini, dönemin en önemli şehrinin de ne kadar küçük olduğunu göstermektedir. İkinci kapı ise daha kuzeyde, Haliç kıyısına doğru, büyük ihtimalle Neorion limanına yakındı ve Trakya yoluna açıldığından Trakion Kapısı olarak adlandırılırdı. Kamu yapılarının ve yöneticilerin konutlarının bulunduğu, bir çeşit yönetsel merkez durumundaki Strategion Meydanı bu kapıya yakındı. Kentin mezarlıkları bugünkü Divanyolu'nun iki tarafında, Çemberlitaş ve Beyazıt'a doğru uzanıyor ve Bizantion'un surlarının dışında kalıyordu (Dörtbudak, 2015, s. 22).

Nitekim farklı yerleşim bölgelerinin araştırılmasından sonra I. Konstantinus, konutunu 324 yılında Byzantion'da kurmayı planladığında, önünde günümüz Topkapı Sarayından mevcut Galata köprüsüne kadar uzanan büyük bir kasaba buldu. Zaten Byzantion şehri, imparator Konstantinus'dan bin yıl öncesinden beri vardı (Mango, 2007, s. 84). Özellikle Afife Erzen makalesinde, İstanbul şehri bölgesinin ilk sakinleri Orta Yunanistan'dan gelen Megaralılar ve diğerleri olmadığı gibi m.ö. 13.yüzyılda Anadolu'ya göç eden Frig'ler veya başka Trak kavimleri de olmayıp, prehistorik devirde Anadolu'nun Kuzey-batı mıntikasına has bir kültürü temsil etmiş olan insanlardır. Ancak İstanbul Boğazının her iki sahil bölgesi bu bakımdan henüz araştırılmamış olduğu gibi, muahhar devirlerde bugünkü İstanbul'un esas üç kısmını teşkil eden İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar sahalardaki en eski kültür katlarına maruz kalınan inşaat faaliyetlerinden dolayı artık ulaşılamadığını ortaya koymaktadır (Erzen, 1954, s. 135-36).

324 yılına gelindiğinde kentin görünüşü, varlığını yukarıda ifade ettiğimiz antik Megaralılardan çok İmparator Septimus Severus ile İmparator Caracalla'nın şehrin üzerindeki etkisinin daha belirgin olduğu yönünde imiş. Şehrin en canlı noktası ya da merkezi, günümüzdeki Ayasofya Camiinin önündeki açık bir meydanla temsil edilen bir agoranın çevresinde toplanmıştı. Romalılar bu geniş alanda bir hipodrom ile Zeuksippos hamamlarını inşa ederken, kentin kapılarına kadar geniş bir sütunlu sokak agoradan batıya doğru uzanıyordu. Ayrıca şehirde bu yapılardan başka Haliç tarafında iki müstahkem liman, bir tiyatro, bir anfiteatro ve çok sayıda tapınak mevcuttu. İmparator Konstantinus'un sahip olduğu usta ve mimarları, kurdukları yeni kenti öncesinde var olan eski kentin temelleri üzerine kurdular. Dolayısıyla şehirdeki toplam alan ortalama sekiz yüz hektara kadar büyütülerek, şehir kara tarafından bir surla çevrildi. Eski Ayasofya önündeki halkın ve şehrin önemli meydanlarından olan merkez alıkonuldu, hipodrom daha da genişletilerek hemen yanına Propontis yani Marmara Denizi'ne doğru eğimli bölgede, gelecek sekiz yüzyıl boyunca Bizans imparatorlarının yaşayacağı önemli ve geniş bir imparatorluk sarayı inşa edildi (Mango, 2007, s. 84).

Semavi Eyice, bu sarayın Bizans İmparatorlarının XI. yüzyıla kadar kullandığı bir saray olduğu ve sarayın Latince *Palatium magnum* yani *Büyüksaray* olarak adlandırıldığını ifade ederken, VI. yüzyılın ünlü yazarı Prokopios'un burayı *ta Basileos oikia*, İmparator evi veya İmparatorun evi şeklinde tanıttığından bahsetmektedir. Ayrıca şehrin topoğrafya ve binalarını anlatan ve X. yüzyıla doğru yaşadığı tahmin olunan bir kişi tarafından derlendiği anlaşılan *Patria Konstantinoupoleos* başlığı ile bilinen kaynakta ise buraya *saray* anlamına gelen *to palation* veya *Büyüksaray* anlamında *to mega palation* denildiğini ortaya koymaktadır (Eyice, 1988, s. 3).

Büyük saray, şimdi Sultanahmet camiinin bulunduğu yerden Marmara kıyısına kadar hemen hemen yüz bin m²'lik bir alanı kaplıyordu. Bu kompleks yapının çevresi duvarlarla çevrili olmakla birlikte içerisinde saraya ait çok sayıda bina ve ibadet alanları mevcut idi, bu haliyle başlı başına bir şehir görünümündeydi. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Büyüksaray kuzey-batı tarafında bugünkü Sultanahmet Meydanı yerinde olan Hipodrom ile Septimius Severus döneminde yapılan Zeuksippos hamamlarına, kuzeydoğuda Ayasofya'nın önünde uzanan *Augousteon* meydanı ve Ayasofya ile Senato'ya komşu bulunuyordu. Ayrıca Doğu ve güney tarafında denize kadar uzanan Büyük Saray'ın güneybatı tarafında bizim konumuz olan *Boukoleon Sarayı* ile İmparatorlara özel iskele ve *Hormisdas* Mahallesi vardı. Günümüzdeki idari düzenlemeye göre, Bizans'ın Büyük Sarayı; Cankurtaran ve Sultanahmet mahallelerinin hemen hemen bütününe kaplıyordu (Eyice, 1988, s. 3).

Konstantinopolis, 359 yılında Batı'daki Roma İmparatorluğu gibi, nihayet bir kentsel praefektura (Vilayet) hüviyetine sahip olabilecek mimari ve şehircilik anlamında bir gelişme göstermişti. İmparator I. Theodosius (379-95) ve halefleri, şehirdeki imar faaliyetlerini daha artırarak; Şehrin ticari hacmini önemli ölçüde artıracak olan geniş kapasiteli bir liman, yeni ambarlar, Theodosius ve Arcadius forumları ile devasa anıtlar yaptılar. İmparatorluğun hanedan üyesi kadınları, şehrin en güzel emlaklarını almakta ve kendilerine yeni konutlar yaptırıyorlardı. Nitekim 413 yılında, Konstantinopolis'i adeta benzersiz bir kaleye dönüştüren

çifte kara surlarının yapılmasıyla birlikte şehrin bölgesel alanı bir kez daha genişletildi. Dolayısıyla şehrin mevcut alanı yaklaşık olarak bin dört yüz hektar genişliğine, nüfusu da ortalama üç yüz bin ila dört yüz bin arasında bir nüfusa ulaşmıştı. Öyle ki, Konstantinopolis, son geldiği noktada imar, yüz ölçümü ve nüfus artışı gibi faktörlerden ötürü dönem itibarıyla Roma ve İskenderiye veya Antiokheia (Antakya)'dan da daha büyük ve önemli bir konuma gelmiştir (Mango, 2007, s. 85).

Bu bakımdan Müller-Wienner, 450 yılından sonra şehrin sayısal olarak sahip olduğu yapıları ortaya koyan *Notitia urbis Constantinopolitanae* olarak bilinen bu Latince belge; Roma'da olduğu gibi Konstantinopolis'te de on dört bölgeye ayrılan şehrin her bölgesini sıralayarak anlattığı bu belgede şehrin inşası hakkında bilgiler verildiğini ortaya koymaktadır (Müller-Wienner, 2016, s. 20). Bu belgeye göre yapıların bazıları şunlardır: beş adet imparatorluk ve dokuz adet prenslik sarayı; sekizi kamuya ait olmakla birlikte toplamda 161 adet özel hamam; 4 forum; 5 tahıl ambarı, hipodroma ek olarak 2 tiyatro olmakla birlikte; şehirde 322 sokak; 4,388 *domus* olarak adlandırılan varlıklı kimselere ait olan konaklar; 52 revaklı giriş (portico); 20'si kamuya ait olmakla birlikte 140 adet özel fırın ve 14 adet kilise bulunmaktadır (Mango, 2007, s. 85).

Her ne kadar *Notitia* adlı bu belge, II. Theodosios zamanında inşa edilen kara surlarından sonra yazılmış olsa da, bu belge sadece Konstantinus dönemine ait şehrin sahip oldukları ve biri Galata diğeri de Haliç'ten öte tarafa kadar uzanan (tahminen şimdiki Eyüp) On dördüncü bölge olmak üzere, şehir dışındaki iki yerleşim bölgesiyle alakalıdır. Özellikle Konstantinus zamanında yapılan surlar ile II.Theodosios zamanında yapılan surlar arasındaki geniş kuşağın şehre ait olarak görülmediği ve ortaçağ boyunca bu bölgenin merkezden uzak, seyrek yerleşimli bir bölge olarak ifade edilmektedir. Aslında bu durumu seyrek kalan bölgede var olan mezarlıklarla bağdaştırabiliriz. Özellikle mezarlıkların bu tür şehirleşmelerde şehrin biraz dışında tutulması göz önüne alındığında varsayılan bölgelerin tam bir kentsel alan olarak görülmediği anlaşılabilir. Ayrıca yine bu alanda erken dönem manastırlarını görmek de mümkündür. Bu bakımdan, Theodosios surlarının yapılmasındaki amacının artan bir nüfusun sonucu olarak değil de, güvenlik endişeleriyle müstahkem alanın dâhilinde geniş su rezervuarları bulundurmaya ihtiyacına binaen inşa edildiği akıllara gelebilir (Mango, 2007, s. 86).

Sonuç olarak IV. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar Bizans İmparatorlarının oturdukları ve X. yüzyıl sonlarına kadar sürekli olarak yapılan eklemelerle büyütülen Büyük Sarayın ilk binaları I. Konstantinos (324-337) döneminde inşa ettirilmiştir. Büyük Sarayın en önemli kısımları olan Daphne, Magnaura ve Khalke Sarayları bu arada yapılmıştır. Fakat Nika ihtilâli sırasında 532 yılında çıkan yangında yanan bu saraylar I. Iustinianus (527-565) tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. I. Iustinianus'un kendi prensliği zamanında oturduğu Hormisdas sarayını yani sonrasında Bukoleon olarak adlandırılacak olan Bukoleon Sarayını da Büyük Saray'a eklemiştir (Eyice, 1988, s. 4). Bu bağlamda mimarlık tarihi, sanat tarihi ve arkeolojik kaynaklarda Büyük Saray'ın bir parçası olarak değerlendirilen Bukoleon Sarayı, Büyük Saray kompleksinin sahil kısmı yâda sayfiye alanı olarak değerlendirilmektedir.

2. Tarihi Çerçeve

Bukoleon Sarayı; Marmara Denizi kıyısında, günümüzde Cankurtaran Mahallesi ile Kumkapı semti arasındaki Çatladıkapı mevkiinde, Küçük Ayasofya'nın hemen doğusunda bulunan bir sahil sarayıdır. Kaynaklarda Hıristiyanlık öncesi dönemlerden geldiği tahmin edilen ismine bakılarak, Sarayın tarihi çok eskilere dayandırılmaktadır (Berger, 1994, s. 327). Bu bakımdan Saray ve saraya yakın bir limanın adı olan *Bukoleon* kelimesi, Grekçe "bukolos" (çoban) anlamına gelmekte olup, pagan (tektanrıcılık öncesi) dönemden kaldığı tahmin edilmektedir. Ortaçağda, bu kelimenin "bus kai leon"dan yani *boğa* ve *aslan* kelimelerin birleşiminden meydana geldiği kabul edilmiş, sonraki yıllarda ise bazı Batılı yazarlarca, "bucca leone" (aslanın ağzı) olarak ifade edilmiştir. Nitekim limanın kurulduğu ilk yıllarda, rıhtımda bulunan ve bir boğa ile bir aslanın dövüşmesini sembolize eden bu heykel, "bukoleon" sözcüğü ile ilgili varsayımlardan birincisinin kaynağı olarak gösterilmişse de, genel kanaat bu heykelin, "Bukoleon" adından esinlenilerek yapıldığıdır (Berger, 1994, s. 327). Dolayısıyla Saray'ın ismi de bu limandan kaynaklı bir isimlendirme olduğu üzerine durulur.

Saray hakkında verilen en eski malumat 9. Yüzyıl'ın ortalarından yani Orta Bizans döneminden 13. Yüzyıl'ın başına kadar ki olan zamana tarihlendirilmektedir. Bu bakımdan Bukoleon Limanı'ndan bahseden en eski yazar, onuncu yüzyılda İmparator Konstantin Porphyrogenitus'tur. Daha sonraki yazarların, I.

Mihail'in saltanatı sırasında ve dokuzuncu yüzyıl boyunca Theophilus'un saltanatı esnasında meydana gelen olaylardan söz ederken bu adı yani "Bukoleonu" kullandıkları A.V. Millingen tarafından ifade edilmektedir. Fakat yaşanan olayların belirsizliğinin yüksek olması sebebiyle genel görüş "Bukoleon" kelimesinin ilk kez 9. yüzyılın başında kullanıldığıdır (Millingen, 1899, s. 278-79).

Kaynaklar Bukoleon sarayının yerini; Büyük Saray'ın güney-batı köşesi dışında olduğunu ifade ederken, adını ise Sasani kralı II. Sapor'un Bizans'a sığınan ve burada bir süre yaşayan kardeşi Hormisdas'dan aldığı belirtilir (Eyice, 1988, s. 12). Özellikle bu ismin kaynağı olarak Büyük Konstantinus döneminde (MS. 306-337) İstanbul'a sığınarak Hıristiyanlığı kabul eden ve ülkesinin tahtının ardıldığından mahrum bırakılarak bir kuleye kapatılan ve karısı sayesinde buradan kurtulup Büyük Konstantinus'a iltica eden Sasani prensi Hormisdas'ın (Hürmüz), İmparator Konstantinus'un izniyle şimdiki Küçük Ayasofya Camiinin doğusunda Marmara denizi kıyısında İran'daki evine benzer bir saray yaptırdığı ve ismini saraya verdiği ve sonrasında da bu sarayın Bukoleon Sarayı olarak adlandırıldığı tahmin edilmektedir (Millingen, 1899, s. 279). Kıyıda bulunan bu sarayda sonraları VI. yüzyılda Iustinianus oturmuş ve İmparator olduktan sonra, bu binayı Büyük Saray'ın sınırları içine aldırılmıştır. Daha eski adı bilinmeyen fakat içinde Sasani prensi Hormisdas'ın yaşadığı için onun adı ile tanınan, VI. yüzyıldan sonra da Iustinianus evi olarak şöhret bulan bu yapı, bugün Marmara surları üzerinde cephesi görülen yapı olarak teşhis edilmektedir (Eyice, 1988, s. 12).

Şekil 1: Bukoleon Sarayı Fener Burcu ve Saray Cephesi, Ahırkapı.³

Bu cephe Pharos/Faros denilen fener burcu ile İmparator iskelesi olan büyük çıkıntı arasında kalan sur duvarı olarak uzanmaktadır. Temel kısmında ilkçağdan kalma büyük mermer blokların kullanıldığı ve dış cephesi sur duvarı üstüne oturan bu kalıntının pek çok kaynakta yukarıda belirttiğimiz üzere Hormisdas sarayı veya Iustinianus evi olarak adlandırılmasının yanında makalenin Giriş kısmında belirttiğimiz "liman ve anıtlar" ilişkisinden ötürü de bazıları bunun II. Theodosios'un Bukoleon sarayı olduğunu iddia etmişlerdir (Eyice, 1988, s. 22). Fakat yukarıda A.V. Millingen'den atıfla ifade ettiğimiz gibi "Bukoleon" sözcüğünün en erken 9. Yüzyılda en geç tarih olarak da 11. Yüzyılda kullanıldığını belirtirken, artık "Bukoleon" isminin kullanıldığı dönemde "Hormisdas" isminin kullanımının bırakıldığını ifade edilmektedir (Millingen, 1899, s. 278-79). Dolayısıyla tarihi süreç içerisinde dönem ve kişilere göre isimlendirilmeler yapıldığı; Sarayın, Hormisdas öncesi isminin bilinmediği, Iustinianus evi ve son olarak da Bukoleon Sarayı olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Saray'ın kim tarafından yapıldığına dair ise kesin bir bilgi verilemiyor olsa da

³1950'li yıllarda Yenikapı Sahil boyu hattında yapılan yol çalışmaları neticesinde Sarayın önünde denizde yapılan dolgu çalışmaları sonrasında Yenikapı Sahil yolu buradan geçirilmiştir. Yukarıdaki fotoğraf, Sahil yolu yapılmadan önceki Sarayın Fener Kulesini ve cephesini göstermektedir. Görsel: Guillaume Berggren Fotoğrafı, <http://www.eskiistanbul.net/arama/bukoleon>, Erişim Tarihi: 27.04.2022

W. Müller-Wiener tarafından sarayın inşasına II. Theodosius döneminde (MS 408-450) başlandığı ifade edilerek bu döneme tarihlendirilmektedir (Müller-Wiener, 2016, s. 225). Özellikle Sarayın batı bölümü II. Theodosios'un zamanında yapılmıştır. Sarayın iki yanında, oturan aslan heykelleriyle süslü, bir cumba bulunuyordu. Yapı kısmen mermer blok taşlar, kısmen mermer sütunlar ile yapılmıştı (Dirimtekin, 1953, s. 30). Kaynaklar baz alınarak yapılan değerlendirilmeler, yapılan arkeolojik kazılar ve mevcut görülen kısımları üzerinde yapılan analizler neticesinde günümüze ulaşan bazı bölümlerin tahminen Teófilos (829-842) (Berger, 1994, s. 327) ve II. Nikephoros Phokas dönemlerinde (963-969) sura ve saraya bazı ekler yapıldığı arkeolojik ve tarihi açıdan saptanabilmektedir (Müller-Wiener, 2016, s. 225-226).

Bu bakımdan tarihi süreç içerisinde çok defalar eklemelere maruz kalan ve bazı kısımlarının tekrardan yapılmış olmasına rağmen Bukoleon Sarayı'nın günümüze kalan ve görülebilen ön cephesi üç yüz metre uzunluğunda iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler Bukoleon Kraliyet Limanı ile sarayı birbirine bağlayan anıtsal merdiven, cephenin 90 derecelik bir açıyla kırıldığı bölümde bu iki parçayı birbirinden ayırmaktadır. Sarayın batı parçası 1870'lerdeki demiryolu yapımında zarar görmüştür. Doğu parçası ise günümüzde kısmen ayakta durmaktadır (Berger, 1994, s. 327). Saray, surların üzerinde deniz seviyesinden yaklaşık 13,5 m. yükseklikte yer alırken, fener kulesi çevresinde 19 metreyi bulmaktaydı. Doğu parçasının doğudaki sınırını pharos adı verilen ve bugün sadece alt kısmı ayakta duran yapı oluşturmaktadır. Pharos, 22,5 m. yüksekliğinde aşağıdan yukarıya doğru gittikçe daralan 3 katlı bir deniz feneridir (Utkan, 1996, s. 12-17). Batı parçası ise sur boyunca Çatladıkapı'ya ve günümüzde mevcut olmayan Belisarius Kulesi'ne uzanmaktadır. Belisarius Kulesinin, Kraliyet Limanı'nın giriş ve çıkışlarını kontrol altında tutmak amacıyla kullanılmış olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim bu Kule, 1950'li yıllarda sahil otoyolunun yapımı sırasında sahil surlarının bir bölümü ile birlikte yıktırılmıştır (Köroğlu, 2006, s. 6).

Şekil 2: Bukoleon Sarayı ve Cephesi/ Ahırkapı-1890'lar⁴

Ayrıca genel hatlarıyla değerlendirdiğimiz Bukoleon Sarayının beş kat tuğlayla, birbirini takip eden beş kat küçük kare taş bloklardan oluşan yüzeyi, E. Mamboury ve T. Wiegand tarafından, Geç Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Mamboury, 1931 tarihli, saray için yaptığı genel planda, duvar hattının kuzeydoğuda Nakilbent Sarnıcı'nın köşesine kadar uzandığını oradan da Belisarius Kulesi ile karşılaşacak şekilde güneye doğru indiğini varsaymıştır. Ancak Belisarius Kulesi ile aynı hizada bulunan duvarın, 1928 yılında yıkılmasından önce, ayrıntılı şekilde tanımlanmamış olması, bu duvarın ne şekilde olduğunu kesin olarak bilmemizi engellemektedir. Ayrıca ana savunma duvarının Kapı Ağası Camii'nden Nakilbent Sarnıcı'na kadar düz bir hat çizmediği, Şifa Hamamı Sokağı boyunca ikinci bir köşe oluşturduğu söylenebilir. Bu durumda Phokas, sarayın tamamını istihkâm etmemiş, Bukoleon Limanı ile bir üçgen oluşturan ikamet ve merasim yerini istihkâm etmiştir (Utkan, 1996, s. 8).

⁴ Görsel: <http://www.eskiistanbul.net/arama/bukoleon>, Erişim Tarihi: 27.04.2022

Sonraki yıllarda İmparator II. Nikephoros Phokas'ın (963-969) Saray üzerinde yaptıkları yapısal eklemeler arkeolojik ve tarihsel açıdan oldukça emin bir şekilde saptanabilmektedir. Özellikle bu inşaat faaliyetleri Büyük Saray'ın batı kısmında 967 yılında güçlü bir sur ve kulelerin yapımı ile devam ettirilir (Dirimtekin, 1953, s. 28-30). Hâlihazırda bu surun ve tramvay caddesinin yanındaki kapının kalıntıları günümüze kadar gelmiştir. Fakat günümüzdeki sarayın mevcut haline ait bazı bölümlerinin bu dönemde yapıldıklarına dair kesin bir bilgi yoktur (Müller-Wiener, 2016, s. 225). Fakat II. Nikephoros Phokas döneminde Büyük Saray ve çevresinin olabilecek saldırılara karşı korunması amacıyla yapılan savunma duvarları ile çevrilmesi esnasında Bukoleon Sarayı'nın sahile bakan deniz cephesi sur duvarlarıyla desteklenerek, ek yapılar ilave ve güçlendirmeler yapılmıştır (Freely-Çakmak, 2004, s. 189). Ayrıca bu konu üzerine farklı görüşler olsa da, 1204 yılında dördüncü Haçlı seferine katılmış Geoffroy de Villehardouin eserinde Bukoleon Sarayı'nın "Chastel de Bouchelyon" yani Bukoleon Kalesi olarak adlandırdığını ve müstahkem amaçlı bir saray olduğu Millengen tarafından ifade edilir (Millengen, 1899, s. 285-86). Bu görüşü kanıtlar nitelikte özellikle Saray cephesinin deniz seviyesinden belli bir yüksekliğe kadar sağır sur duvarları ile örülükten belli bir seviyeden sonra ise denize doğru açılan loca ve pencerelerle desteklenmesi, Saray'ın "Bukoleon Kalesi" olarak değerlendirilmesini destekler nitelikte olmuştur. Özellikle sarayın hem denizden gelecek tehlikelere karşı daha korunaklı olması, hem de imparator ve ailesinin deniz üzerinden yapacağı seyahatlerinde denizi bir geçit olarak kullanma ihtiyaçlarına binaen bu planla yapılmıştır (Sağ, 2011, s. 9).

Şekil 3: Bukoleon Sarayı⁵

Sarayın diğer önemli bir bölümünü oluşturan ve merdivenlerle çıkılan Pharos/Faros Fener Terası, ünlü Altın Salon'un (Hrisotriklinos) önünde, deniz feneri de sarayın güneydoğu ucundaydı. Fener muhtemelen sarayın limanını aydınlatıyordu. Kuban, gezgin Cristoforo Buondelmonti'nin, 15. yüzyılın başlarında hâlâ ayakta olan bu faros'tan söz ettiğinden bahseder. Aynı teras üstünde, V. Konstantinos tarafından yapılarak Meryem Ana'ya adanan, tahta çıkış törenlerinin yapıldığı ünlü şapelin yanı sıra, Avios Demetrios Kilisesi ile Aziz İlyas Mezar Odası da bulunmaktaydı. Kuşkusuz bunların en büyüğü I. Basilios'un bu terasa bir köprüyle bağlanan Yeni Kilisesiydi. Kaynaklarda çok sayıda odadan ve şapelden söz edilmesine karşın, adları ve olası kurucularından başka, bu yapıların yerleri ve biçimleri bilinmemektedir. Ortaçağda Bizans Büyük Sarayı çok sayıda kilise, şapel ve barındırdığı kutlu emanetleriyle bir manastırı andırmaktaydı. Büyük Saray'daki ve kentteki kutsal eşyalar, her yere yayılmış manastırlar ve ikon kültü, Konstantinopolis'i Kudüs gibi bir hac merkezine dönüştürmüştü. Dönemin dinsel mimarisi gibi saray mimarisi de çok büyük boyutlu değildir. Bütün bu odalar, pavyonlar ve şapeller boyutları açısından çok

⁵ Bukoleon Sarayı genel görünümü. 1956 yılından sonra Sarayın önündeki deniz kıyısı doldurularak yol çalışması yapılmıştır. Görsel: http://www.zulfikarhalifeoglu.com.tr/proje-bukoleon_sarayı_muzesi-39.htm, Erişim tarihi: 27.04.2022

büyük olmamakla birlikte tasarım ve zengin malzemeli bezemeler içeren mimarileri ile gözlemcilerde hayranlık uyandırıyor (Kuban, 1996, s. 148-49).

Zamanla, Saray'ın ve Bukoleon Limanı'nın öne çıkan konumu doğal hale geldiğinden, anlaşıldığı kadarıyla Bukoleon adı, Marmara Denizi'ne bakan Büyük Saray'ı oluşturan tüm bina koleksiyonunu kapsayacak şekilde genişletildi (Millengen, 1899, s. 284). Geoffroy de Villehardouin'in Konstantinopolis'in Haçlılar tarafından işgali üzerine olan eserinde "Bukoleon" terimini bu anlamda kullandığı açıktır. Dolayısıyla Bukoleon'u Fransızca "le palais de Bouchelyon"u olarak ifade ettiği ve Yunan imparatorlarının başlıca konutlarından biri olan Blachernia Sarayı ile ilişkilendirir. Ayrıca şehir ganimetlerinin paylaşılmasında, Blachernia Sarayı gibi "Bouchelyon Sarayı"da, Haçlıların Konstantinopolis İmparatoru seçeceği prense ait olacağını ifade eder (Villehardouin, 2001, s. 90, 93-94, 98-99, 147).

Şekil 4: En Sağdan Foros Kalesi (Fener Kulesi), Saray Cephesi ve İmparator İskelesi.⁶

Sarayla birlikte aynı adı taşıyan Bukoleon Limanı, Konstantinopolis gibi bir şehirde sık sık su yoluyla hareket etme fırsatına sahip olan imparatorun rahatlığı için Büyük Saray'a bağlandı. Adı, limanın rıhtımındaki mermer bir Aslan ve Boğa grubundan türetilmiştir. Bu anıt Millingen'in eserinde; aslan, sol ayağıyla boğanın boynuzu üzerinde, boğazına ulaşmak için kurbanının kafasını kıvrıma eylemiyle temsil edilmiştir. Kısmen yapay olan liman, rüzgâr ve dalgaların şiddetinden iki iskeleyle korunuyordu ve amacına uygun olarak önemli bir mimari ihtişam sergiliyordu. Rıhtım mermerle döşenerek aslan, boğa, ayı ve deve kuşu figürleriyle süslenmişti (Millengen, 1899, s. 269).

Büyük Saray kompleksinin en doğu ucundaki, deniz seviyesine en yakın üçüncü öge olan Bukoleon Sarayı, deniz surlarına bitiştirilmişti. Saray ile limanın tarihsel ilişkisi net değildir. Bizantolog Rodolphe Guillard'a göre, deniz surlarında hâlâ kalıntıları görebildiğimiz Bukoleon Sarayı, ikili bir saraydı. Kuzeybatıdaki bölümü, Büyük Saray'ın bu yöndeki sınırını belirliyordu. Her ikisi de surlar üzerindediydi ve merdivenlerle saraya bağlanıyordu. Büyük Saray'ın, 11. yüzyıldan sonra "Bukoleoni" diye anıldığı unutulmamalıdır (Kuban, 1996, s. 148). Ayrıca bir seyyah yâda bir şövalye olup olmadığı hususunda bir netlik olmasa da IV. Haçlı Seferine muharip olarak katılmış olan Robert De Clari'nin yazdığı "*İstanbul'un Zaptı 1204*" adlı eserinde 1204 tarihine ait Bukoleon Sarayı'nı (bu tarihte Büyük Saray kastediliyordu) şöyle ifade etmiştir: "Bukoleon sarayı fevkalade bir saraydı. Markinin oturduğu bu sarayda, birbirine bitişik ve hepsi de altın mozaikten beş yüz kadar evle, küçüklü büyüklü otuz kadar kilise vardı. Bunlardan birinin adı Sainte-Chapelle idi. Bu kilise o kadar zengin, o kadar muhteşemdi ki, menteşeleri, sürgüleri ve buna benzer

⁶ Görsel: <http://www.zulfikarhalifeoglu.com.tr/proje-bukoleon-sarayı-muzesi-39.htm>, Erişim tarihi: 27.04.2022

diğer kısımları demirden değil, gümüşten, sütunları akikten, somakiden veya fevkalade kıymetli taşlardandı. Döşemesi öyle düz, öyle parlak bir beyaz mermerdendi ki, billûrdanmış gibi duruyordu (Clari, 1994, s. 41).”

Sarayla ilgili başka betimlemeler ise Venedik'in Türk Mahkemesi'ndeki elçisi Pietro Zen'in 1532'de Hükümetine gönderdiği ve bir deprem sarsıntısından sonra gördüğü anıtı uzun uzun anlattığı bir raporda bulunmaktadır. Bununla birlikte, Von Hammer, bu açıklamayı alıntılarken, Dr. Mordtmann'da, Von Hammer'a atıfta bulunarak, atıfta bulunulan pasajın Bukoleon Sarayının tanımlanması adına önemli bir kaynak teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. Raporun orijinal el yazması, Venedik Cumhuriyeti'nin yayınlanmamış Arşivleri arasında, Marciana Kütüphanesi'nde korunmaktadır ve Bukoleon Sarayı ile alakalı pasaj şu şekildedir (Millengen, 1899, s. 270).

Hayvanların kesildiği kapıda (aşağıdaki yolda, Hipodromun sütunlarının yanında), Türkçe 'de Chiachadi Capisso adı verilen, Frank dilinde "Çatlak Kapısı" anlamına gelen, söz konusu su kapısının dışındadır. Ve her iki ucunda birer aslan bulunan üç eski pencerenin altında; kıyının yanında, iki sütun üzerinde, çok büyük bir boğanın saldırıya uğradığı mermer bir blok vardır. Boğanın boynunun arkasına takılan ve onu aşağı atan ve boğanın boynuzuna büyük bir kuvvetle vuran bir aslanın boğazıdır. Bu Aslan'ın, hepsi tek parça halinde kesilmiş çok kaliteli taştan yapılmıştır. Bu hayvanlar, başları Asya'ya dönük olarak dururlardı (Millengen, 1899, s. 271).

Dolayısıyla Venedik elçisine göre bu anıt, Hipodromun altında bir kapı olan Çatlak Kapı adlı su kapısının dışındaki rihtim üzerinde ve bir mezbananın yanındaydı. Ayrıca Venedik elçisi bu anıt grubunun, çok eski bir binaya ait olduğunu ve her iki ucunda aslanlarla süslenmiş bir dizi üç pencerenin altında durduğunu ekliyor (Millengen, 1899, s. 272).

1204 yılındaki Latin işgalinden sonra Bukoleon Sarayı, Blakhernai Sarayı ve Büyük Saray gibi Latin imparatorlar tarafından saray olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Büyük Saray içinde bulunan Néa Kilisesi, Bukoleon'da St. Michael adı altında, direk olarak papanın yetkisi altında olan ve kendi ruhban cemaatine sahip bir saray kilisesine dönüştü (Müller-Wiener, 2016, s. 227). Nitekim Paleologos hanedanı (M.S.1261-1453), Latin işgali sonrası Blakhernai Sarayı'na taşınmış ve tarihten sonra Bukoleon Sarayı kimseler tarafından kullanılmayarak harabe bir hale gelmiştir. Dolayısıyla 14.-19. yüzyıllar arasında Büyük Saray gibi Bukoleon Sarayı da kullanılamaz hale geldi. 1453 yılından itibaren bölge bir yerleşim alanına dönüştü (Freely-Çakmak, 2004, s. 153-54). Merkezi ise 1554 yılında Kızlar Ağası Mahmut Ağa tarafından inşa edilen ve üç bölümlü bir sarnıcın üzerinde bulunan Ağa Camii olmuştur (Müller-Wiener, 2016, s. 227-28).

Nitekim İstanbul'un fethinden sonraki süreçte çok defalar yangın ve depremler geçiren saray yapısının tahrip olmasındaki en büyük etken demiryolu ve sahil otoyolunun inşasıdır. Özellikle buraya kadar olan süreç de sarayın deniz cephesinde duran heykeller grubu 1532 yılında bir depremde büyük zarara uğrar. 16. yüzyılda ise ortadan kalkar. Eski saray alanında yapılan yeni binalar ve büyük yangınlar özellikle 1489, 1741, 1758, 1808 ve en son 1912 yıllarında gerçekleşen yangınlar sarayın kalıntılarını da tümüyle yok eder. 1870 yılından itibaren demiryolu yapımı saraya dair bazı kısımları tamamen ortadan kalkmasına ve planın bölünmesine sebep olurken, zamanla aslan figürleri ile bezenmiş deniz cephesi de yok olmuştur (Müller-Wiener, 2016, s. 228). Fakat bugün Bukoleon Sarayına dair incelemeler yapıldığında sarayın deniz surları üzerindeki mermer pervazları olan, iki sütun tarafından taşınan ortadaki sivri, yanlardaki yuvarlak kemerli üçlü kemer açıklığı şeklindeki balkon ya da locaya ait konsollar net olarak görülmektedir. Bu cephenin arkasında kalın payeleri olan ve tuğla tonozlarla örtülü bir mekânlar grubu da hâlihazırda yer almaktadır. Ön cephede kullanılmış iki aslan heykeli ise İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne kaldırılmıştır (Eyice, 1988, s. 22-23).

Özellikle 1912'deki büyük yangından sonra aynı yıl büyük bir hızla arkeoloji ve yenileme çalışmalarına başlayan R. Mesguich ve sonraki yıllarda Alman Arkeolog Theodor Wiegand ve Sanat Tarihçisi Karl Wulzinger yangının etkisini en aza indirmeye çalışmışlardır (Müller-Wiener, 2016, s. 228). Ayrıca 1920 yılında İstanbul'da bulunan Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanı General Charphy'nin sarayın sahile bakan cephesinde yaptırdığı Arkeolojik kazı çalışmaları neticesinde deniz kapısı ortaya çıkartılmıştır (Eyice, 1988, s. 22). Bu bakımdan İstanbul Arkeoloji Müzesinin 5445 numaralı envanterinde yer alan ve üzerinde "Dünya Hâkimi İmparator Konstantinos" şeklinde bir yazının olduğu (Koroğlu, 2006, s. 6), kapı kemerinin altına üst söve olarak General Charpy tarafından restore ettirilerek koydurulan taş lento da bu

kapının girişinin üzerine yerleştirilmiş fakat sonrasında yukarıda belirttiğimiz gibi bu taş lento İstanbul Arkeoloji Müzesine kaldırılmıştır (Eyice, 1988, s. 22).

Sonuç

Erken Ortaçağ Tarihinde İstanbul'da Doğu Roma ya da Bizans İmparatorluğunun önemli yazlık saraylarından olan Bukoleon Sarayı, imparatorluğunun Büyük Saray kompleksinin bir parçası olarak ifade edilmektedir. Bizans İmparatoru II. Theodosios (408-450) tarafından inşa ettirildiği tahmin edilen Saray, tarihi süreç içerisinde Hormisdas Sarayı, Iustinianus evi ve son olarak da sarayın önünde bulunan Boğa ve Aslan heykellerinden dolayı Bukoleon ismi ile adlandırılmıştır.

Sarayın yaşlanma, deprem ve yangınlar sebebiyle yıkılmalara, eklemelere ve yeniden yapılmalara uğradığı ve günümüze kalan kısım ve buluntuların ilk yapıldığı dönemlerden değil de sonraki yıllarda özellikle de İmparator Teófilos (829-842) ve II. Nikephoros Phokas dönemlerinde (963-969) sura ve saraya bazı ekler yapıldığı arkeolojik ve tarihi açıdan saptanabilmektedir.

1204 yılındaki Latin işgalinden sonra Bukoleon Sarayı; Blakhernai Sarayı ve Büyük Saray gibi Latin imparatorlar tarafından saray olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Fakat Paleologos hanedanı Latin işgali sonrası 1261-1453 yılları arasında Blakhernai Sarayı'na taşınmış; İstanbul'un fethinden sonrada Bukoleon Sarayı kimseler tarafından kullanılmayarak harabe bir hale gelmiştir. 1453 yılından itibaren bölge; merkezi 1554 yılında Kızlar Ağası Mahmut Ağa tarafından inşa edilen ve üç bölümlü bir sarnıcın üzerinde bulunan Ağa Camii ve çevresi olmak üzere bir yerleşim alanına dönüşmüştü.

Kaynakça

- Berger, A. (1994). Bukoleon Sarayı, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, ss. 327 (tek sayfa).
- Çetinkaya, H., (2015). İstanbul'un Bizans Dönemi Mimarisi. *Antik çağdan XXI. yüzyıla Büyük İstanbul Ansiklopedisi*, C. VIII., ss. 24-67.
- De Clari, R. (1994). *İstanbul'un zaptı 1204*, (B. Akyavaş, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi belirtilmemiş).
- De Villehardouin, G. (2001). *Konstantinopolis'te Haçlılar*. (A. Berktaş, Çev.). İletişim Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1882)
- Dirimtekin, F. (1953). *Fetihten önce Marmara surları*. İstanbul Fethi Derneği Yayınları.
- Dörtbudak, S. B., (2015). Coğrafyanın tarihi belirlediği kent. *Tarih Öncesinden Günümüze Kronolojik İstanbul Tarihi*, ss. 22-23.
- Erzen, A., (1954). İstanbul şehrinin kuruluşu ve isimleri. *Bellekten*, C. 18, S. 70, ss. 131-158.
- Eyice, S. (1988). İstanbul'da Bizans imparatorlarının sarayları: Büyük Saray. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 3, ss. 3-36.
- Freely, J. - Çakmak, A. S. (2004). *Byzantine Monuments of Istanbul*. Cambridge University Press.
- Köroğlu, G. (2006). İstanbul'daki Bizans imparatorluk sarayları. *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*, http://www.obarsiv.com/e_voyvoda_0607.html, Erişim Tarihi: 31.03.2022
- Kuban, D. (1996). *İstanbul bir kent tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mango, C. (2007). *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*. (G. Ç. Güven, Çev.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1980)
- Millingen, A. V. (1899). *Byzantine Constantinople: the walls of the city and adjoining historical sites*. John Murray Publishing.
- Müller-Wiener, W. (2016). *İstanbul'un tarihsel topografyası*. (Ü. Sayın, Çev.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1977)
- Prokopius, (2001). *Bizans'ın gizli tarihi*. (O. Duru, Çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi belirtilmemiştir)

Sağ, M.K. (2011). *Antik dönem su kenarı sarayları*. (Tez No: 349606) [Yüksek Lisan tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Tekin, O. (2015). Eskiçağ'da İstanbul topoğrafyası. *Antik çağdan XXI. yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, C.1*, ss. 402-409.

Utkan, L. (1996). *Hormisdas sarayı kazısı küçük buluntuları*. (Tez No: 6389) [Yüksek lisans tezi İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Görsel, <http://www.zulfikarhalifeoglu.com.tr/proje-bukoleon-sarayi-muzesi-39.htm>, (Erişim tarihi: 27.04.2022)

Görsel, <http://www.eskiistanbul.net/arama/bukoleon>, (Erişim Tarihi: 27.04.2022)

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Bu makale tek yazarlı olup, herhangi bir ortak araştırmacısı bulunmamaktadır. Dolayısıyla yazarlar arası çıkar çatışması konu olamaz.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi - Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 9 - Sayfa/Page: 86-93
Makale Bilgisi / Article Info / Geliş/Received: 17.05.2022 / Kabul/Accepted: 13.06.2022
Yayın Tarihi/ Date Published: 30.06.2022

Atıf/Citation: Rojev, A. S., ve Görmez, A. (2022). Paleolitik Çağlardan 16. Yüzyıl Avrupa'sına Kadar Kadınların Sosyal ve Siyasal Statüsü Üzerine. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, 86-93

Araştırma Makalesi / Research Article

Rojev Ağıt SARI*

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van/Türkiye.
rojevagitsari@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2458-74358

Aydın GÖRMEZ**

** Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van/Türkiye.
aydingormez@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7148-9630

Paleolitik Çağlardan 16. Yüzyıl Avrupa'sına Kadar Kadınların Sosyal ve Siyasal Statüsü Üzerine *On The Social and Political Status of Women from Palaeolithic Ages To 16th Century Europe*

Öz

Temelde cinsiyetler arası eşitsizliği ele alan feminizm, kadınların toplumun her alanında maruz kaldıkları eşitsizlik ve adaletsizlikleri def etmeyi amaç edinmiştir. Elbette bu eşitsizlikler toplumların tarih içerisindeki ilerlemelerinin sonucudur. Tarih öncesi çağlardan çağdaş dönemlere kadar, toplumda hem kadının hem de erkeğin belli başlı görevleri olmuştur. Cinsler arasındaki bu görevler paleolitik çağlarda başlarda bir sınıflaşmaya sebep vermemiştir. Çünkü kadının da erkeğin de ana görevi yaşadığı toplumun çıkarlarını gözetmektir. Sanayileşmenin gelişmemiş olması, doğa kanunlarına uygun bir yaşam gerektirmiştir. Doğanın buyruklarının esas alındığı bu dönemlerde, toplumlar arasındaki ilk bozulmalar neolitik çağlarda başlamıştır. Sanayileşmeyle beraber yerleşik yaşam başlamış ve gerek toplumlar arası gerekse cinsler arasında dengeler değişmiştir. Özellikle üremede erkeğin de söz sahibi olduğunun öğrenilmesiyle, cinsler arasındaki bu bozulmalar zaman içinde erkeğin lehine gelişmiştir. Cinsler arasındaki dengelerin değişimi Avrupa'da her toplumda farklı işlemlerle sonuç erkeğin lehine olmuştur. Çağlar ilerledikçe kadınlar sosyal, siyasal, kamusal, hukuki, dini vb. birçok konuda eşitsizlik ve adaletsizliğe maruz kalmıştır. Rönesans dönemlerine doğru, tabiri caizse, aileler küçük krallıklar erkekler de ev içindeki krallar olmaya başlamıştır. Rönesans'ın başlarından sonlarına doğru artış gösteren bu erkek egemen ayrımcılıklar, 'feminizm' kavramından ilk söz edildiği dönemler olmuştur. Bu çalışma, kadınların paleolitik çağlarla 16. Yüzyıl Avrupası arasındaki sosyal, siyasal, dini, hukuki konumlarını genel hatlarıyla ele almayı amaçlamaktadır. Balçıklı yerleşim sahalarında faylanma sonucunda tektonik çökme meydana gelmiştir. Sahadaki akarsuların günümüzdeki morfolojik görünümünü, Pleistosen'deki iklim değişiklikleri ile sahadaki tektonik hareketler önemli ölçüde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Cinsler Arası, Kadının Rolü, Ataerkil Düzen

Abstract

Feminism, which basically deals with inequality between the sexes, aims to eliminate the inequalities and injustices that women are exposed to in all areas of society. Of course, these inequalities are the result of the progress of societies in history. From prehistoric times to modern times, both women and men have had certain duties in society. These duties between the sexes did not cause classification in the early Palaeolithic ages. Because the main duty of both men and women is to look after the interests of the society in which they live. The underdevelopment of industrialization required a life in accordance with the laws of nature. In these periods, when the commands of nature were taken as a basis, the first deteriorations between societies began in the neolithic ages. With industrialization, sedentary life began and the balances between societies and between sexes altered. Especially with the learning that the male has a say in reproduction, these deteriorations between the sexes developed in favour of the male over time. Although the change in the balances between the sexes works differently in every society in Europe, the result has been in favour of men. As the ages progressed, women were exposed to inequality and injustice in many social, political, public, legal, religious, etc. issues. Towards the Renaissance, families became small kingdoms and men became kings in the house, so to speak. These male-dominated discriminations, which increased from the beginning to the end of the Renaissance, were the first periods when the concept of 'feminism' was mentioned. This study aims to discuss the social, political, religious, and legal positions of women between Palaeolithic ages and 16th century Europe in general terms. ment areas of Eğribelen, Oymaklı, Yukarı Yorganlı and Yukarı Balçıklı. The current morphological appearance of the streams in the area has been significantly affected by the climatic changes in the Pleistocene and the tectonic movements in the area.

Keywords: Feminism, Inter Sex, The Role of Women, Patriarchal Order

Introduction

Women in the Middle Ages were grouped as virgin, widowed or married. Depending on their age, they were classified as young or old. Queens, princesses, or noblewomen were separated from other women. Regardless of status, however, the word 'woman' included women of all classes. The understanding of the time saw women as physically weak, morally fragile, in need of man's care, and to avoid sin (Akkaya-Ria, 2016, p. 14). Feminism, whose main focus is on women, examines the status of women, their situation inside and outside the home, their exploitation by patriarchy, patriarchal social structure, and oppression. Feminists claim that their quest is political because they want to change the world, they live in. The world they live in must be changed so that all individuals, genders, communities, subcultures, and cultures can be treated as rational and productive beings (Bressler, 1994, p. 107). The feminist movement, which began at the local level, has over time acquired a global dimension. With the momentum it has gained, feminism has touched on the problems involving the legitimate rights of women in society and has been reflected in the perspectives of important disciplines such as philosophy, law, sociology, and politics (Taş, 2016, pp. 164-165).

In order to know where this gender inequality comes from, it is important to know the experience of women in the historical process. Although the available information is very limited, it can be argued that there was no distinction between women and men in the Palaeolithic. In hunter-gatherer societies, both women and men had duties for the interests of their tribes. In administration, both women and men had the right to speak. However, with the beginning of the Neolithic period, there were significant discoveries in the field of agriculture. It can be argued that the beginning of the transition to sedentary life and the mechanization of agriculture caused the first deterioration between the sexes. As the ages passed, it was understood that men also played a role in reproduction. Such developments weakened the role of women in societies. From feudal times to the Renaissance, with the work of the bourgeoisie, bureaucrats, and the Inquisition, women were assigned the role of domestic servants and fertility. Against the developments in favour of men throughout history, women resisted in almost every era, and towards the end of the 16th century the concept of "feminism" was introduced.

Feminism as a concept has emerged not only from the work of theory, but also from the consequences of social, political, and economic practices. These practices span a long period, from prehistoric times to modern times. From prehistoric times to modern times, it can be noticed that the position of women has been weakened over time in favour of men. Concepts such as the city, industrialization, religious factors, and politics involved in human life were notable components that formed the basis for a patriarchal order. Within this framework, the question of how women are relegated to the background in societies in terms of social and political aspects can be discussed in a broader framework. This study aims to discuss the position of women between the Palaeolithic and 16th century Europe in general.

1. Women's Social and Political Status Between Paleolithic Ages and the 16th Century Europe

The period between the Palaeolithic and the Second Neolithic Revolutions is the period from which the least information is known about the status of women. Because communities at this time lived by hunting and gathering and writing, which was the turning point of civilization, had not yet been invented, preserved data are limited. Nevertheless, it is important to have information about the position of women in these eras. The study of these communities generally provides information about the dependence of women and men on living conditions and nature. While the task of women in these societies was gathering, men were busy with hunting. However, women are also known to hunt together with men. For Michel (1993), the next generation of French prehistory confirms the discoveries of Gordon Childe (p. 11).

Human relations in these communities are explained by the absence of war. The ideas of Levi-Strauss against the distribution of power between the sexes in prehistoric societies were put forward. Despite the view that women were exchanged, it is argued that men were also exchanged. In addition, women also had a say in decisions regarding the marriage of women to a member of a neighbouring or foreign tribe. Since this interaction between tribes reveals kinship relations, it is not possible to speak of an 'exchange of goods'. In this context, it can be argued that Levi-Strauss' conception of power relations has been criticized.

Michel (1993) claims that this interaction represented an alliance between exogamous foreign tribes and was the way to confirm lasting peace agreements (p. 12).

Information about the situation of women at that time can be obtained by examining cave paintings, statuettes made of stone or bone, and graves. The fact that women were prominent at that time can be explained by the fact that most of the statuettes found were female figures with obvious sexual characteristics. In the corresponding eras, the importance of women in the continuation of sex was known, but that of men was not. At this point, it is only natural that artists were influenced sexual characteristics of women. At this point, one can conclude that the woman held a superior or equal position to the man. The importance of the status of women at this time is explained by the fact that women could make decisions about the land of the clan, make and break contracts such as marriages, and determine the guardians of the treasury.

In the first Neolithic revolution, agriculture with the hoe entered people's lives along with hunting. Well-known scientists like E. Boulding and Gordon Childe are of the opinion that this kind of agriculture is an invention of women (Michel, 1993, p. 15). As agriculture became more important in people's lives, women took an active role in the reproductive cycles of seeds and grains. In addition, women had a say in milling, the discovery of new methods of preserving seeds, and the invention and development of pottery. The fact that women played a significant role in these activities shows the importance of their position in social life. It can be argued that technological developments exploded in the Middle Neolithic. For Michel (1993), inventions and discoveries such as ox, water, wind power, the plow, water, and sailing ship are technically revolutionary. In addition, the remarkable development of the chemical process and the invention of the solar calendar are also significant. These situations led to significant changes in the social structure of society. In agricultural production, men took the place of women, cultivated areas were expanded, and the woman's hoe was replaced by the man's plow (p. 17). With these developments came a significant increase in population and the transition to a settled order began. Nomadic communities became small villages, small villages became towns, and towns became cities over time. The emergence of the concept of the city brought class conflict. The city brought private property and accumulation. Therefore, the emergence of a lower class and an upper class was inevitable. Thus, the accumulation of wealth in one part led to the emergence of a concept of the state based on slavery and the formation of social classes. These developments also led to the harming of the position of women. Developments such as the increase in food sources and population growth have led to the spread of ideas within families. So, there are times when the view of woman as 'object' gains strength. Endogamy was preferred to exogamy to keep power and food within the family. These internal marriages, which increased over time, undermined peace agreements between communities and wars ensued. This resulted in the woman being reduced to the role of child-bearer and servant in the family. At this point, it can be argued that the Middle Neolithic disrupted not only man's relationship with nature and his fellow man but also the balance between women and men (Sevim, 2005, p. 11).

In this period, it becomes clear that the position of women is damaged not only in social life, but also in their superior position in religions. The idea of the mother goddess was long venerated, but statuettes depicting men were also made. Examples of the phallus as a symbol of masculinity were more common. This suggests that the role of men in reproduction increased as much as the role of women. Thus, along with the economic foundations of matriarchy, its ideological foundations were also weakened. Michel (1993) argues that the realization that both men and women were important for reproduction led to finding a husband for the mother goddess. Son, husband, and brother were initially second in line to the mother goddess, but over time they became equal to her. Eventually, in Athens and Egypt, God the Father was accepted as the absolute creator (p. 22). In short, the deterioration of relations with nature due to the technological revolutions in the Neolithic, the weakening of relations between communities and the understanding of the importance of man's role in reproduction pushed women into the background.

In the pre-feudal period, the collapse of the Roman Empire dealt a blow to institutions that opposed the emancipation of women. Although women were exempt from the ecclesiastical hierarchy in the 6th and 7th centuries, they opened monasteries in areas inaccessible to agriculture. Nuns and monks were equal to men in terms of the land they controlled. In England and France, coeducational monasteries were leading, where women and men were subject to the same rules. It is known that the superiors of these monasteries could be women. The female superiors were responsible for the Christianization of the barbarians, the

creation of new agricultural lands, and religious education and training. An example from this period is Hilda of Whitby, an abbess who was known for her wisdom, attracted kings and founded seven monasteries and religious schools. In the 8th century, the German Emperor Charlemagne forbade women to teach boys in the monastery. The women were so cultured that one could speak of wives who had a better education than a king. Only one play is known, written between the 5th and 10th centuries by Hroswitha of Gandersheim, who is also known as the first female poet in Germany (Michel, 1993, p. 25).

Charlemagne created a staff of officials to manage his expanding lands and kept women out of those staffs. However, the pre-Charlemagne treasury and the administration of royal lands allowed women to conduct business. Women were only involved with treasury control and payment. In addition, non-royal women are also known to roll up their sleeves to maintain their influence. Women from all walks of life acquired property rights, inheritance, and permission to use the property without the consent of men. In the middle feudal era, parents had the right to name their children after maternal or paternal lineage. In European countries such as Spain and France, women also had a small say in land ownership, and women had the right to manage the property of their minor children.

In Byzantium, the number and quality of women engaged in science became famous. The number of women who attended university in Byzantium was quite high. The wife of Theodosius II, Eudocia, had reorganised the Byzantine university. The historian Anna Komnene, who lived from 1083 to 1153, founded a medical school in the 12th century and taught there. In addition, women were also active in self-employment and guilds. By the 12th century, the status of women was similar. Women were active and successful in many areas of social and political life. Although societies differed in language, religion, culture, and lifestyle, the status of women in social life was almost the same. Women had extensive freedoms. However, after the 12th century, anti-feminist movements gained momentum, and activities aimed at weakening the advantageous position of women became noticeable. With the Gregorian revolution that took place at the beginning of the 12th century, religious reforms were implemented. These reforms removed women from their important positions in the church. The reforms also spread from the monasteries to the schools and universities. Women continued their education in the monastery, which was used by men to outdo women. The active role of women in business was weakened by these reforms. During this period, with the development of commerce, new state officials took command of many institutions. These officials were men, and women began to be pushed out of these areas. Although the church seemingly took a militant approach to implement these reforms, it cooperated with the bureaucrats who were gaining power. This was because the church wanted to maintain its spiritual and political power (Michel, 1993, p. 29). From this point of view, it can be argued that the old roles and powers of women began to weaken.

It is known that central kingdoms were established and activities were undertaken to prevent the progress of the kingdom from the descendants of women. In addition to women's political positions, their economic conditions were restricted and their inheritance rights were reorganized. It can be argued that noblewomen resisted during this period to defend their rights. An example of this is Eleanor of Aquitaine, who lived from 1122 to 1204 and was one of the most important resisters of the period. Eleanor's work in education, politics, art, literature, perception of women, and the military has earned her a place in history as a significant woman (Mark, 2019).

Women engaged in commerce were left out in the cold when the merchant guilds took over small towns. Dervish lodges, in which women had a say, were reorganized, and the number of men was increased. Women were content to protect their trading rights. Looking for a way out, women specialized in certain trades such as sericulture and lacemaking. Women, whose professional field narrowed, were disadvantaged compared to men. In the 13th century, there were only 15 lodges for women, compared to 80 lodges to which men belonged (Michel, 1993, p. 30). To prevent the domestication of women in professions, male-only training was introduced in some professions. This situation limited the possibility of training female professionals. These measures have led to the disappearance of one woman after another from the commercial sector. Thus, it can be argued that women are relegated to the second row economically compared to men. It can be stated that women suffer significant losses in political, religious, and economic terms. Faced with this situation, however, women tried to resist these sanctions with practices such as love divans and heresy. They organized uprisings in the countryside and the cities under the leadership of peasant and worker women. One of the most important practices developed by women during this period was the

beguinage, that is, retiring to a convent without becoming a nun. The women who made this their lifestyle did not swear to be nuns, but prayed collectively. In this way, it was possible to escape the control of men and the church.

Women were determined to continue their resistance, and this forced the Church and the bourgeoisie to retaliate. They developed the Inquisition and new family law institutions to begin a process of normalization that allowed women to be confined to the home. The church now acted with groups with economic power. The Inquisition accused thousands of women of being witches or sorcerers and had them burned at the stake. One of the main justifications of the Inquisition was that witches preached unbelief and attacked men's sexual power and women's fertility. This situation turned into a witch hunt and then genocide that lasted until the 18th century (Sevim, 2005: 25). The witch hunts that started in the transition to the New Age began with the split of the Catholic Church after the Reformation. With this split, the revived superstition concerns the power of super-religious forces that influence people's lives. The witch hunt is inspired by passages in the Bible and Torah that refer to misogyny. It was based on the medieval priesthood and continued for 300 years (Aksan, 2013, pp. 355-356-357).

To regulate the natural roles of women, civic officials submit laws under the title of "normalization." These laws are tantamount to the 'civil death' of women in the family and society (Michel, 1993, p. 33). These laws were created specifically to end the domination of female property and aimed to remove women from the economic sphere, restrict them in business, and give all authority to men. The mainstays of the jurists were the concept of 'flagitious sexus' of Roman law, which was forgotten in the Middle Ages.

In the 14th century France, we find that women were weakened in their family situation. First of all, women were deprived of the right to represent their husbands. A woman needed court authorization to obtain such power of attorney. Moreover, in the early Middle Ages, the child could bear either the mother's or the father's name; since the 14th century, only the father's name was prescribed to facilitate administrative matters and state officials. This practice is still actively continued in some societies.

In ancient Greece, women were severely restricted in terms of status. This is because a woman's scope of movement was limited to the home. There was no freedom for women. A woman was always under the protection of a man who was from her family. No matter how wealthy the woman was, she had difficulty in actively participating in social and political life. The image of women created was conservative. A woman was supposed to be virtuous and not hang around. In ancient Greece, a society where knowledge and wisdom were of great importance, women had difficulty accessing information because of the roles imposed on them. Thinking and knowledge were attributed only to men. Although there were women who had great difficulty in accessing information, over time it was the female attitudes of these women that were mentioned, not their thoughts (Akkaya-Ria, 2016, p. 18).

As mentioned above, women did not simply accept the situations in which they were condemned. They did not hesitate to raise their voices against the restrictions imposed on them by the Church, politics, the legal system and social life. One of the most notable names of these women resisters is the medieval writer, poet and philosopher Christine de Pisan (1364-1430). De Pisan believed that it was essential for women to receive a good education so that they could fulfil their responsibilities. De Pisan's book *The Book of the City of Ladies* (1405) was in the library of almost every noblewoman. It was almost a divine book for every educated medieval woman. These books brought colour into women's lives and allowed them to dream (Akkaya-Ria, 2016, pp. 16-17). De Pisan explained the educational needs of each individual separately, from noblewomen to village women. At this point, De Pisan also laid the foundation for girls' education and a peaceful social order, two notable themes that feminist theory emphasizes.

Looking at the Renaissance period, it is known that the activities of the Church and the bourgeoisie based on the imprisonment of women continued to develop. In this regard, French jurists strengthen the basis of the patriarchal family order by quoting from Roman law. In the 16th century, a married woman is restricted by law and cannot seek legal redress without the permission of her husband or a judge. It can be argued that the family turns into a small kingdom and the man becomes the king in the house. At the end of the 15th century, in order not to solidify the roles assigned to women, a guide entitled *The Family Order of the Parisians* (1498) laid down the rules for educating girls to be moral and inclined to housework. The criterion that was taken into consideration was the convenience of the husband (Yazıcı, 2019, p. 191).

Studies on the limitation of women in management also gained importance. The duties of women who worked in guild and city management were restricted or they were removed from their positions. The wage gap between men and women widened, and by the end of the 16th century a woman could receive less than half the salary of a man. These wage disparities were shifted from the countryside to the cities. The emerging bourgeoisie's basic motto for women consisted of an understanding that glorified the idea of the "housewife," as King (1991) notes, "To bear children is a woman's privilege and a woman's burden – both" (p. 4). The roles imposed by bourgeois morality required a woman to attend only to the problems of the family, to do the housework, and to obey her husband's word. In addition, the closing of convents and the fact that women were not admitted to the universities founded by the Church literally restricted women in their work. In the Middle Ages, women had duties as wives. Women were always to be docile and obedient. The husband's word was to be heard, and the husband's family was to be loved and respected. A wife had to be faithful to her husband and love him. On the other hand, if a man loved his wife, it was considered dangerous. This is because when a man loves a lot, he can tend to commit crimes, just as Adam could not hurt Eve (Genç, 2021).

In addition to scientific, social and political restrictions, women were also deprived of artistic activities. Women were denied the right to make art. The contribution of women painters or musicians to art history was not precisely known because they had to sign their works with the names of their husbands or brothers. The contribution of Marguerite Van Eyck, who made some of her brothers' paintings, to the art of painting is unknown because art history wrote about her brothers (Michel, 1993, p. 36). From this point of view, it can be argued that women were only allowed to appear as shadows in artistic activities. Women continued to resist this disregard. The success of this resistance depended on geography.

It can be argued that the impact of the feminist tradition in Italy, which was influenced by the Muslim culture, had been on women since the 8th century. Aristocratic women were able to receive education and protect artists and writers. One example is Lavinia Fontana, who lived in the 16th century and went down in art history as a very famous artist. As a remarkable portrait painter, another 16th century artist, Sofonisba Anguissola, was another name that can be mentioned as an example in this respect.

In these eras, the main reactions to the restriction of the role of women came from the queen and noble women. In this context, women proved to be as successful as kings when it came to regulating administrative matters and signing treaties. Isabela of Castile endeavoured to unify Spain without the help and absence of her husband; she opened schools, hospitals and convents. In England, Elizabeth Tudor ensured England's superior position on the seas (Akkaya-Ria, 2016, p. 16).

Women are known to have supported heresy and reform movements both in England and in Europe. In this context, it can be cited as an example that the number of women who supported the Queen was higher than the number of men who protested against Elizabeth Tudor's deportation of priests who did not submit to the official church.

Women's resistance to patriarchal society in Europe is not yet over. One of the most remarkable names that can be mentioned in this context is Jeanne d' Arc. In the context of the limitless role that the female role entailed, d' Arc succumbed to the power of patriarchal society, although she resisted. Moreover, women sought solutions in education. The Order of Saint Ursula, an institution for unemployed, single and orphaned girls, was founded in 1537 by a woman named Angela Marici de Brescia.

The Renaissance message of individual rights was well understood by some middle-class women, and these women resisted being confined to their homes. Within this framework, it can be argued that the power of the pen comes to the fore. To illustrate, Marie de Gournay wrote two books, *The Equality of Men and Women* (1641) and *Ladies' Complaint* (1641). These two books convey that all good things are forbidden to women, that they are deprived of freedom, that virtues are too much for them. Moreover, Poulain de la Barre declared that sex is not recognised by the mind. De la Barre's work *On the Equality of the Two Sexes*, published in 1673, laid the foundation for pre-feminist thought (Sevim, 2005, p. 29). It can be argued that the term "feminism" entered history with the Renaissance, along with the restrictions women faced from the Middle Ages to the Renaissance, the patterns they entered and their resistance.

Conclusion

Feminism, revealed in the patriarchal family structure, argues that women should have a more equal and powerful status given the oppression, discrimination and impositions they have faced since their emergence. The concept of feminism has undergone many changes from the 16th century, when it was first introduced, to the present day. Feminism focuses on women and their position in society. Male-dominated family life, social and political life and any view in which women are relegated to the background are rejected by feminism with an unequivocal stance (Akbaş, 2020, pp. 2-3).

The concept of the city and the introduction of industrialisation into human life after the prehistoric period weakened the role of women in society. Women, who occupy a remarkable position both socially and religiously, suffered a loss of power with men's understanding of their role. With the concept of classification, it can be argued that the balance between the sexes was disturbed and the foundations were laid for male-dominated societies in Europe. The women who were excluded from social, political, public and artistic spheres resisted. Every woman, from peasant to noble, reacted and resisted the patriarchal order of the Middle Ages. The patriarchal order tried to make women a tool. It became impossible for women to be the subject of history. Motherhood, servanthood, fertility and housework were associated with women, and other activities of women were considered ahistorical. Women were deprived of public space and education (Çakır, 2021). So much so that the patriarchal society aimed to impose patriarchy on women with gender imbalance. Women who are subjected to this imposition can also be defined as patriarchal women. They can also be defined as women who has internalised the values of the patriarchal order, where traditional gender roles are promoted and privileges are granted to men. While traditional gender roles perceive women as emotional (irrational), weak, caring and obedient, men are perceived as rational, strong, protective and determined (Tyson, 2006, p. 85). In fact, this patriarchal conception of women was ingrained in the minds of women of the Middle Ages. Although seemingly feminine, a masculine thought or voice seems to emerge. De Pizan (1982) describes this situation in her book *The Book of the City of Ladies* just like, "As I was thinking this, a great unhappiness and sadness welled up in my heart, for I detested myself and the entire feminine sex, as though we were monstrosities in nature" (p. 5).

With the developments after the Palaeolithic Age, when there was no discrimination in social life, the imbalance between the sexes arose. This imbalance was supported by the bourgeoisie, bureaucracy and religion towards the Middle Ages, and the foundations of the patriarchal order were laid. Therefore, women were pushed into the background. Women who were deprived of their basic rights resisted at different times and places. Although resistance was suppressed by the patriarchal order, the theoretical foundations of women's resistance were laid with the concept of feminism, which emerged in Europe at the end of the 16th century. The concept of feminism has grown in importance as a discipline over time and remains a notable field today.

References

- Akbaş, F. (2020). Historical geography of feminism. *International Journal of Education and History Research*, 2(2), 77-110. <http://dx.doi.org/10.29228/eta.42969>
- Akkaya-Ria, R. (2016). Atina'daki demokrasiden Orta Çağ'a kadının dünyası ve kadın filozoflar. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 73(1), 7-20. <https://dergipark.org.tr/pub/iuhfm/issue/25016/264138>
- Aksan, Y. (2013). Witchcraft in Europe between 1450-1750. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28(2), 355-368. <https://dergipark.org.tr/pub/egetid/issue/5067/69142>
- Bressler, C. E. (1994). *Literary criticism: An Introcution to theory and practice*. Prentice Hall.
- Çakır, S. (2021, June 14). *Feminist tarih yazımı*. Feminist Bellek. <https://feministbellek.org/feminist-tarih-yazimi/>
- Genç, Ö. (2021, June 27). Orta Çağ Avrupası'nın sıradan kadınları. <https://www.akademiktarihtr.com/ortacaginkadinlari/>

- King, M. L. (1991). *Women of the Renaissance*. The University of Chicago Press.
- Mark, J. J. (2019, March 29). *Eleanor of Aquitaine*. World History Encyclopedia. https://www.worldhistory.org/Eleanor_of_Aquitaine/
- Michel, A. (1993). *Feminizm*. İletişim Yayınları.
- Pizan, C. d. (1982). *The book of the city of ladies*. (E. J. Richards, Trans.) Persea Books. (Original work published 1405).
- Sevim, A. (2005). *Feminizm*. İnsan Yayınları.
- Taş, G. (2016). Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: Kavramsal analizi, tarihsel süreçleri ve dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5), 163-175. <https://dergipark.org.tr/pub/akademik-hassasiyetler/issue/27268/287075>
- Tyson, L. (2006). *Critical theory today: A user-friendly guide*. Routledge.
- Yazıcı, S. (2019). Gothic space in Iain Banks' The Wasp Factory novel. *Ataturk University Journal of Faculty of Letters, bilig*, 63, 183-200.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Yazarlar araştırmada ele alınan çalışmaların derlenmesinde ve yayına hazır hale getirilmesinde her türlü etik ilke ve kurala özen göstermişlerdir.

Ek Beyan

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi - Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 9 - Sayfa/Page: 94-117
Makale Bilgisi / Article Info / Geliş/Received: 12.01.2022 / Kabul/Accepted: 29.05.2022
Yayın Tarihi/ Date Published: 30.06.2022

Atf/Citation: Duyar, Ő. ve avdar, E. (2022). Sağlık Hizmetlerinden Beklentiler: Nitel Bir Araştırma.
Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9, 94-117

Araştırma Makalesi / Research Article

Şenay DUYAR*

* Bilim Uzmanı, Sinop Üniversitesi,
Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı,
Sinop/Türkiye.
senayd@sinop.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5669-8629

Ertuğrul ÇAVDAR**

**Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Kastamonu/Türkiye.
cavdare@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-7420-2209

Sağlık Hizmetlerinden Beklentiler: Nitel Bir Araştırma* *Expectations From Health Services: A Qualitative Research*

Öz

Kalite kavramı genel olarak müşteri istek ve ihtiyaçları üzerinden tanımlanmaktadır. Literatürde bir mal veya hizmetin kalitesine karar verirken müşterilerin hangi unsurlara dikkat ettiklerine yönelik farklı çalışmalara rastlanmaktadır. Müşteri istek ve ihtiyaçları üzerinden yapılan kalite tanımları da dikkate alındığında, kalitenin belirlenmesinde hangi unsurların dikkate alındığını belirlemede müşteri görüşlerinin önemi ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada sağlık hizmeti alan kişilerin kendi söylevlerinden hareketle, sağlık hizmetlerinde kaliteyi oluşturan unsurları belirlemeye ve bunları, literatürdeki kalite boyutlarını dikkate alarak, sınıflandırmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Samsun ve Sinop illerinde farklı sağlık kuruluşlarından hizmet alan kişilerden yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile veri toplanmış, dile getirilen unsurlar mevcut hizmet kalitesi literatürü kapsamında sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada farklı bakış açılarının ele alınabilmesi ve hangi kalite unsurlarının daha önemli olduğunun belirlenebilmesi amacıyla katılımcı sayısı yüksek tutulmaya çalışılmıştır. 93 kişi ile mülakat yapılmış, katılımcıların ifadeleri uygun boyutlar ile kodlanmaya çalışılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda sağlık hizmetlerine ilişkin kalite unsurları teknik hizmet kalitesi, somut unsurlar, güvenilirlik, duyarlılık, güvenlik, yeterlilik, erişim, itibar ve bilgilendirme olmak üzere dokuz boyut altında sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık hizmetleri, Hizmet kalitesi, Kalite boyutları

Abstract

The concept of quality is generally defined in terms of customer requests and needs. In the literature, there are different studies on which factors customers pay attention to when deciding on the quality of a good or service. Considering the definitions of quality based on customer requests and needs, the importance of customer opinions comes to the fore in determining which factors are taken into account in determining quality. In this study, it has been tried to determine the elements that make up the quality in health services and to classify them by taking into account the quality dimensions in the literature, based on the speeches of the people who receive health services. In this context, data were collected from people who received service from different health institutions in Samsun and Sinop with the semi-structured interview technique, and the mentioned elements were tried to be classified within the scope of the existing service quality literature. In the study, the number of participants was tried to be kept high in order to address different perspectives and to determine which quality elements are more important. Interviews were conducted with 93 people, and the expressions of the participants were tried to be coded with appropriate dimensions. As a result of the evaluations, quality elements related to health services were classified under nine dimensions as technical service quality, tangible elements, reliability, sensitivity, security, adequacy, access, reputation and informingams.

Keywords: Health services, Service quality, Quality dimensions

Giriş

Sağlık hizmetleri, insan sağlığını koruyucu tedbirler olarak, sağlığı etkileyen olumsuz çevre koşullarını ortadan kaldırma ve önleme, hastalığın oluşması halinde bakım hizmetleri ile destekleme, iyileşme olana kadar bakım yapılan planlı, kapsamlı ve süreklilik gerektiren ertelenemez hizmetlerdir (Ateş, 2013). Amerikan Tabipler Birliği sağlık hizmetlerini “bireyin ve toplumun yaşam kalitesi süresini iyileştirmeye veya sürdürmeye sürekli olarak katkıda bulunan hizmet” olarak tanımlamıştır (Kaya, 2013: 1-89). Sağlık hizmetleri toplumun tamamını ilgilendiren bir hizmettir. Bu hizmetten faydalanan insanların psikolojik durumları da dikkate alındığında, hizmet süreçlerinin kalitesi daha da ön plana çıkmaktadır.

Hizmet kalitesine ilişkin kabûl görmüş yaklaşımlardan biri, algılanan hizmet kalitesine yönelik Grönroos’un geliştirdiği modeldir. Bu modele göre bir hizmetin toplam kalitesini etkileyen üç önemli unsur bulunmaktadır. Bunlar teknik kalite, fonksiyonel kalite ve firma imajıdır (Grönroos, 1984, ss. 36-44). Teknik kalite doğrudan hizmetin kapsamı ile ilgili iken fonksiyonel kalite hizmetin sunumu ile ilgilidir. Teknik kalite ile tüketicilerin alıcı-satıcı ilişkisi sonucunda “ne” aldığı; fonksiyonel kalite ile “nasıl” aldığı tanımlanmak istenmiştir (Dalgıç, 2013). İmaj ise teknik kalite ve fonksiyonel kaliteye bağlı olarak oluşmaktadır. Aslında imaj kalitesi algılanan hizmet kalitesidir (Gürbüz ve Ergülen, 2006).

Fonksiyonel kalite, hastanın sağlık hizmetlerine erişimi, hastanın konforu, morali, çalışanların tutumu, hastanenin, temizliği, yemeklerin kalitesi, çalışanların hastalara karşı tutumu gibi konuları kapsamaktadır (Anderson, 1995, s. 33). Sağlık hizmetlerinde teknik kalitenin, tıbbi tedavilerin doğruluğu anlamına geldiği ve işten anlayan profesyonel kişilerin bildiği görülmektedir. Sağlık hizmeti sunumunda hastalar yeterli olarak teknik bilgiye ve hangi tedavinin kendisi için faydalı olup olmayacağına bilemeyebilir. Bu nedenle sağlık hizmetlerinde teknik kaliteyi hastaların değerlendirebilmesi güçtür. Ancak çalışanların günlük olarak yaptıkları işleri sunarken göstermiş oldukları bilgi ve beceri kabiliyeti, davranış şekli verilen hizmetin kalitesini etkileyecektir (Yerebakan, 2000). Bu yüzden hastaların hizmet algısı sunulan hizmet sırasında personelin tutumuna göre yani fonksiyonel kalite açısından değerlendirme yapabilmektedir. Örneğin, hastanede görev yapan doktorun el becerisi, hemşirenin ilaçları iyi bilmesi, hastaların yatış ve kalış süreleri, tekrar hastaneye gelme sıklığı gibi oranlara yönelik sorunların değerlendirilmesi teknik kaliteye yöneliktir (Grönroos, 1984; Tengilimlioğlu, 2013).

Hizmet kalitesinin belirlenmesine yönelik yeni bir bakış açısı getiren Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1985), kaliteyi belirleyen unsurların hizmet sunumu sırasında müşterilerin hizmetten beklentileri ile hizmetin performansına göre algılanan hizmet kalitesi olduğunu belirtmişlerdir. Müşteri beklentileri ve hizmete yönelik algılarının kıyasına yönelik, bu yaklaşımda beklenen hizmet, algılanan hizmetten yüksek olursa algılanan kalite tatmini daha düşük olacaktır. Beklenen hizmetin, algılanan hizmete eşit olması durumunda ise algılanan kalite tatmin edici olacaktır. Müşteriler tarafından algılanan kalitenin ideal kalite olarak kabul edilmesi için ise; beklenen hizmetin algılanan hizmetten küçük olması gerekmektedir. Kalite kararı, hizmete yönelik beklenti ile hizmet performansı arasındaki karşılaştırma sonucu ortaya çıkmaktadır. Hizmetin kalitesini değerlendirmek, hizmet sunumu sırasında yapılabilmektedir.

Teknik hizmet kalitesi sektörden sektöre değişmekle birlikte fonksiyonel hizmet kalitesi hizmetin sunumu ile ilgili olup nispeten daha genel niteliğe sahiptir. Parasuraman, Berry, ve Zeithaml (1985, s. 47) yaptıkları çalışmada hizmet kalitesi ile ilgili olarak on kalite boyutu belirlemişlerdir. Bu kalite boyutları:

Güvenilirlik; performansın tutarlılığını ve güvenilirliği içermektedir. Firmanın hizmeti ilk seferde doğru yaptığı ve sözlerini yerine getirdiği anlamına gelir. Ayrıca hizmetin belirtilen zamanda yerine getirilmesini ve belgelendirme işlemlerinin doğruluğunu içerir.

- Cevap verebilirlik; çalışanların hizmet sunmaya istekli ve hazır olmaları ile ilgilidir. Hizmetin zamanında ve hızlı bir şekilde yerine getirilmesini içerir.
- Yetkinlik; hizmeti gerçekleştirmek için tüm personelin gerekli beceri ve bilgiye sahip olması anlamına gelir.
- Erişim; hizmet biriminin mekân, zaman ve iletişim açısından ulaşılabilirliğini içerir.
- Nezaket; irtibat personelinin kibarlığını, saygısını, düşüncesini ve dostluğunu içerir.
- İletişim; müşterileri anlayabilecekleri dilde bilgilendirmek ve onları dinlemek anlamına gelir. Şirketin dilini farklı tüketiciler için ayarlamasını ve hizmetin içeriği, fiyatlandırması ve sorunların

- çözümüne ilişkin bilgilendirmeyi içerir.
- İtibar; güvenilirlik, inanılabilirlik, dürüstlük içerir. Firmanın müşterin gönlündeki yeridir. Firmanın ve personelin adından ve itibarından kaynaklanır.
- Güvenlik; tehlikeden, riskten veya şüpheden uzak olmaktır. Finansal, fiziksel ve bilgi mahremiyeti açısından güvende olmayı içerir.
- Müşteriyi anlamak/tanımak; müşterinin ihtiyaçlarını anlamak için çaba sarf etmeyi, müşterinin özel gereksinimlerini öğrenmeyi içerir. Müşteriye bireyselleştirilmiş ilgi sağlamak ve düzenli müşteriye tanımak gerekir.
- Somut unsurlar; fiziksel tesisler, personelin görünümü, hizmeti sağlamak için kullanılan araç veya gereçler, hizmet ile sunulan fiziksel araçlar, hizmet tesisindeki diğer müşteriler gibi hizmetin fiziksel yönünü içerir.

Parasuraman, Berry, ve Zeithaml (1988), kapsamlı bir araştırmanın sonucunda fonksiyonel hizmet kalitesinin ölçümünü değişik pazarlar için genelleştirilebilecek beş boyuta indirgemiş ve aşağıdaki gibi tanımlamışlardır. Son iki boyut (güvence ve empati), güvenilirlik, güvenlik, yetkinlik, nezaket, müşterileri anlama/tanımaya ve erişim gibi yedi orijinal boyutu temsil eden maddeleri içerir.

- Somut unsurlar; fiziksel tesisler, ekipman ve personelin görünümü
- Güvenilirlik; söz verilen hizmeti güvenilir ve doğru bir şekilde yerine getirebilme
- Cevap verebilirlik; müşterilere yardım etme ve hızlı hizmet sunma istekliliği
- Güvence; çalışanların bilgisi ve nezaketi ve onların güven ve itimat telkin etme yetenekleri
- Empati; firmanın müşterilerine sunduğu özenli, kişiselleştirilmiş ilgi

Boshoff ve Gray (2004, s. 29) ServQual ölçeğine yönelik eleştiriler olmakla birlikte güvenilir bir alternatifinin olmadığını on boyutlu ölçeğin beş boyutlu ölçeğe göre daha güçlü olduğunu belirtmişlerdir.

Çavdar, Kıpçak ve Önal, (2017, s.s. 137-155), yaptıkları araştırma sonucunda bilgilendirme boyutunun hizmet kalitesi açısından önemini ortaya koymuşlardır. Analiz sonuçlarına göre hizmetin içeriği ve hizmet sürecine ilişkin bilgilendirmelerinin hizmet kalitesi açısından büyük ölçüde önemli olarak değerlendirildiği, fonksiyonel hizmet kalitesinin değerlendirilmesinde bilgilendirme boyutunun da dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir. Önerilen altı boyutlu ölçek Kılıçlı, Çavdar ve Yüksek (2019) tarafından diğ sağlığı hizmetleri kalitesinin ölçümünde kullanılmıştır. Yapılan analizlerde ölçeğin geçerlilik, güvenilirlik koşullarını sağladığı belirlenmiştir.

1. Sağlık Hizmetlerinde Kalite

Sağlık hizmetlerinde kalite, hastaların uygun tanı ve tedavilerinin uluslararası standartlara uygun olarak tıbbi bakım ve tedavilerinin yapılması, hizmet süreci boyunca ihtiyaç ve beklentilere yönelik hizmet verilmesidir (Tengilimoğlu, 2011, s. 440). Sağlık hizmetlerinden beklenti daha kaliteli ve ucuz hizmet alabilmektir. Buna yönelik sağlık hizmeti sunan kuruluşlar arasında artan rekabet, tüketici baskıları, teknolojik gelişmeler, yasal düzenlemeler ve tüketici baskısı nedeniyle kuruluşlar yüksek kalitede hizmet verebilmek için kendilerini geliştirmektedirler (Kaya, 2013, s. 89). Sağlık hizmetinde kalite kavramı uluslararası geçerliliği olan göstergelerdeki standartlara uygun tanı, tedavi ve bakım hizmetlerinin yanında, tüm hizmet aşamalarında hastaların beklenti ve ihtiyaçlarının tam olarak karşılanmasıdır (Zorlutuna, 1997, s. 185).

Kavuncubaşı (2000, s. 558), sağlık hizmetlerinde kalitenin, hizmetlerin hem bilimsel norm ve standartlara hem de bireylerin beklentilerine uygun olarak sunulması anlamına geldiğini belirtmiştir.

Sağlık hizmetlerinde kalite kavramı ve kalitenin boyutları pek çok bilim adamı tarafından farklı çalışmalarla tartışılmıştır. Kalite çok boyutlu bir kavram olarak kabul edilmektedir. Donabedian, sağlık hizmeti kalitesinin yapı (sağlık hizmeti ortamının özellikleri), süreç (sağlık hizmeti ortamında gerçekleştirilen klinik süreçler) ve sonuç (belirli bir dizi müdahaleyi takiben hastanın nihai durumu) açısından değerlendirilmesini önermektedir. Bu modele göre, bakımın yapısındaki iyileştirmeler, klinik süreçlerde iyileşmelere yol açmalı ve bu da hasta sonuçlarını iyileştirmelidir (Moore, Lavoie, Bourgeois, ve Lapointe, 2015). Donabedian sağlık hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesi olasılığının, sağlık hizmetlerinin hem teknik hem de kişiler arası kalitesine bağlı olduğunu belirtmiştir. Teknik bakım, hasta bakımının tıbbi

tedavi yönleriyle, kişilerarası bakım ise hastayla tedavisi hakkında iletişim kurmakla ilgilidir (Endeshaw, 2020) Donabedian'ın modeli, sağlık hizmetlerinin kalitesini ölçmek için yedi boyut içermektedir. Bunlar (Donabedian, 2003, s. 6):

- Etkinlik; sağlık hizmeti bilim ve teknolojisinin, en uygun koşullar altında kullanıldığında sağlıkta iyileştirmeler sağlama yeteneği.
- Etkililik; sağlıkta elde edilebilir gelişmelerin elde edilme derecesi.
- Verimlilik; sağlıkta ulaşılabilir iyileştirmeleri azaltmadan bakım maliyetini düşürme yeteneği.
- Optimallik; sağlıktaki iyileştirmelerin, bu tür iyileştirmelerin maliyetlerine karşı dengelenmesi.
- Kabul edilebilirlik; hasta ve yakınlarının istek, arzu ve beklentilerine uygunluk.
- Meşruiyet; etik ilkeler, değerler, normlar, adetler, yasalar ve düzenlemelerde ifade edilen sosyal tercihlere uygunluk.
- Eşitlik; sağlık hizmetlerinin ve faydalarının nüfus üyeleri arasında dağılımında neyin adil ve adil olduğunu belirleyen bir ilkeye uygunluk.

Camilleri ve O'Callaghan (1998, s. 129) ServQual yönteminin hizmet kalitesini ölçmede, beklenen ve algılanan kalite arasındaki farkı dikkate alan yaklaşımı ile Donabedian'ın sağlık hizmet kalitesi yaklaşımını birlikte dikkate alarak farklı nitelikteki hastanelerin karşılaştırılmasında kullanmışlardır. Kalite ölçümünde yemek (menü, yemek kalitesi), hastane ortamı (mobilya, temizlik, genel sunum) profesyonel ve teknik kalite (hemşirelik bakımı, tıbbi bakım, kullanılan aletler), hasta kolaylıkları (konfor, mahremiyet, ziyaret saatleri), hizmet kişiselleştirme (gizlilik, verilen bilgiler, kişisel dikkat) ve erişilebilirlik (bekleme listesi, kalma uzunluğu) olmak üzere yedi unsur dikkate alınmıştır.

Tucker ve Adams (2001) yaptıkları çalışmada iki farklı yaklaşımı birlikte dikkate alarak sağlık hizmeti kalitesini incelemişlerdir. Tatmin modeli kapsamında memnuniyet değişkeni bağımlı bir değişken olarak, hastalara aldıkları sağlık hizmetlerinden ne kadar memnun olduklarını soran tek bir anket sorusuyla ölçülmüş, memnuniyet üzerinde etkisi olduğu düşünülen faktörler erişim, iletişim ve sonuçlar olmak üzere üç başlıkta ele alınmıştır.

- Erişim; hastaların sağlık hizmetlerine ulaşmaları ve bunun önündeki engelleri kapsar. Hastaların erişim değerlendirmelerini ölçmek için tedavi yerlerinin ve saatlerin uygunluğu, gerektiğinde bakıma erişimlerini, ofis içi bekleme sürelerini ve randevu ile tedavi günü arasındaki süreyi derecelendirmeleri istenmiştir.
- İletişim; sağlık hizmetleri ile ilgili olarak tüm personelden gelen danışmanlık, tavsiye ve rehberliği içerir. Bu kapsamda hastalardan, sağlayıcılarının sağlık prosedürlerine ilişkin açıklamalarını, testlerin açıklamalarını, sağlayıcıların kendilerine gösterdiği ilgiyi ve sağlayıcıları tarafından verilen güvence ve desteği derecelendirmeleri istenmiştir.
- Sonuçlar: Hastalar her ne kadar klinik sonuçları değerlendirmede sınırlı olsalar da, süreç sonunda bir değerlendirmeye varmaktadır. Bu nihai memnuniyet değişkeni tek bir soru değerlendirilmiş, hastalardan sağlık hizmetlerinin sonuçlarını ve kendilerine ne kadar yardım edildiğini hissettiklerini derecelendirmeleri istenmiştir.

Kalite modeli kapsamında bağımlı bir değişken olarak kalite, hastalardan aldıkları sağlık hizmetinin genel kalitesini derecelendirmelerini isteyen tek bir anket sorusuyla da ölçülmüştür. Kalite üzerinde etkisi olduğu düşünülen faktörler önemseme, empati, güvenilirlik ve yanıt verebilirlik olmak üzere dört boyutta ele alınmıştır.

- Önemseme; hizmet sunanlar tarafından yansıtılan düşüncelilik olarak tanımlanır ve sağlık personelinin hastalarıyla etkileşim kurma yeteneğinin ölçülmesiyle elde edilir.
- Empati; önemsemeden daha derin bir anlama sahiptir. Sağlık personelinin merhamet ve ilgisini dikkate alır. Hizmet yer, zaman ve biçiminin hastaya uygunluğu bu kapsamda değerlendirilir.
- Güvenilirlik; muayene, teşhis ve tedavi süreçlerinin uygunluğunu ve sağlık personelinin yeteneğini içerir.
- Yanıt verebilirliktir; sağlık sistemleri ve personelinin hastaların ihtiyaçlarına ne kadar duyarlı olduğudur. Randevu süreleri, beklemeler ve hizmet alım sürelerini içerir.

Yapılan analizlerde memnuniyet ve kalite üzerinde etkisi olan iki faktör belirlenmiştir. “Sağlayıcı

performansı” hastalar ve sağlık hizmetleri personeli arasındaki kişilerarası ilişkilerle ilgili ifadeleri kapsamaktadır. Sağlayıcı performansı faktörü, adından da anlaşılacağı gibi, sunum ve bakım sunumu sırasında meydana gelen hasta-personel etkileşimi ile doğrudan ilgili bağımsız değişkenleri kapsamaktadır. “Erişim” olarak adlandırılan ikinci faktör, hastanın hizmet alım süreci ve bu sürece engel olan faktörlerle ilgili değişkenleri içerir. Yapılan regresyon analizinde bakım, empati, güvenilirlik, yanıt verebilirlik, erişim, iletişim ve sonuçlar bağımsız değişkenlerini gösteren bu iki faktörün, memnuniyet ve kalite bağımlı değişkeni üzerinde etkisi olduğu belirtilmiştir.

Boshoff ve Gray (2004, s. 31) çalışmalarında on boyutlu ServQual ölçeğinden faydalanmışlardır. Yaptıkları analizler sonucunda sağlık hizmet kalitesine yönelik boyutları yedi başlık altında yeniden yapılandırmışlardır.

- İletişim; Hastanın durumu, tedavisi, yapılacak işlemler ve taburculuk sonrası tedavi/bakım hakkında bilgi alması.
- Somut Bilgiler; genel olarak hastanenin ve özel olarak koşulların temizliğine ilişkin algılar, binaların düzenliliği, koşullardaki dekor ve hemşirelerin görünümü.
- Hemşirelik personelinin empatisi; hemşirelik personelinin duyarlılığı, anlayışları, dikkatin yeterliliği ve bireyselleştirilmesi, verimlilik ve sıcak/ilgili bir tutum.
- Güvence; hastanenin hastasını önemsemesi, hastanenin itibarı, hastaların hastaneye güven duyması ve orada kendini güvende hissetmesi.
- İdari personelin duyarlılığı; hızlı kabul, problemlerle başa çıkmada etkili olma, problem çözmede samimiyet, isteklere cevap verme.
- Güvenlik; Hastane içinde ve dışında güvenlik.
- Hekim duyarlılığı; hastaların ihtiyaçlarına cevap veren ve dakik olan doktorlar.

Ovretveit (2004, s. 369) sağlık hizmetleri ile ilgili olarak, insanların beklentilerini ifade eden hasta veya müşteri kalitesi, etkili teşhis ve tedavileri ifade eden profesyonel kalite ve hizmetlerin verimli, israfsız ve daha üst düzey düzenlemelere uygun sağlanmasını ifade eden yönetim kalitesi olmak üzere üç boyuttan bahsetmiştir.

Karahan (2000, s. 13) göre; sağlık hizmetlerinde kalitenin boyutları, dört başlıkta incelenebilir. Bu başlıklar; fiziksel imkânların yeterliliği, sağlık personelinin niteliği, yönetimin kalitesi, hasta-sağlık personeli ilişkilerinin yapısı şeklindedir. Sağlık hizmetlerinde kalitenin boyutlarının değişken yapısından dolayı, farklı şekillerde incelendiği pek çok çalışma yapılmıştır. Araştırmacılara göre müşterilerin hizmet kalitesini nasıl değerlendirdiği, değerlendirmede kullandıkları boyutların hangileri olduğu, boyutların farklı müşteri grupları için değişip değişmediği ve müşteri beklentilerini etkileyen faktörlerin neler olduğu konusunda tatmin edici bilgiler bulunmaktadır.

Sağlık hizmet kalitesi ölçümüne yönelik yapılan çalışmalarda daha çok hastaların değerlendirmeleri dikkate alınmaktadır. Hizmet veren sağlık kuruluşlarında teknik ve fonksiyonel olarak sağlık hizmeti verilmektedir. Teknik hizmetler, teşhis ve süreçlerin uzmanlık gerektiren teknik bölümü ile ilgilidir ve çalışanların rutin olan bilgilerini sunmadaki becerilerini ifade etmektedir (Devebakan ve Aksaraylı, 2003)

Fonksiyonel kalite ise, hastanın sağlık hizmetlerine erişimi, hastanın konforu, morali, çalışanların tutumu, hastanenin, temizliği, yemeklerin kalitesi, çalışanların hastalara karşı tutumu gibi konuları kapsamaktadır (Anderson, 1995, s. 33). Grönroos teknik kaliteyi; müşterinin sunulan hizmetten elde ettiği çıktı olduğunu ve müşteri tarafından objektif olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte literatürde tam tersi görüşlerde vardır. Teknik kalite sunulan hizmetin sonucu ile ilgilidir. Sağlık hizmetlerinde teknik kalitenin, tıbbi tedavilerin doğruluğu anlamına geldiği ve işten anlayan profesyonel kişilerin bildiği görülmektedir. Sağlık hizmeti sunumunda hastalar yeterli olarak teknik bilgiye ve hangi tedavinin kendisi için faydalı olup olamayacağına bilemeyebilir. Bu nedenle sağlık hizmetlerinde teknik kaliteyi hastaların değerlendirebilmesi güçtür. Ancak çalışanların günlük olarak yaptıkları işleri sunarken göstermiş oldukları bilgi ve beceri kabiliyeti, davranış şekli verilen hizmetin kalitesini etkileyecektir (Yerebakan, 2000).

Ülkemizde sağlık bakanlığı denetimlerine bakıldığında sağlık hizmetlerinin teknik çıktılarının dikkate alındığı görülmektedir. Sağlık işletmelerinde teknik kalite daha kolay ve objektif olarak değerlendirilebilmektedir.

Öte yandan hastaların aldıkları hizmete yönelik kalite algısı subjektif nitelikte olup, kişiden kişiye değişebilmektedir. Sonuç olarak sağlık işletmelerinde yalnız teknik kalitenin değerlendirilip ölçülmesi işletmenin performansını göstermeyecektir. Oysa fonksiyonel kalite hastaların yüksek kalite algısını etkileyen belirleyici faktördür (Karafakıoğlu, 1998, s. 115).

Literatürde Sağlık hizmetleri kalitesini değerlendirmede ServQual ölçeğinden faydalanılan farklı çalışmalara rastlanmaktadır. Anderson (1995), ServQual ölçeğini kullanarak Houston Üniversitesi Sağlık Kliniğinin hizmet kalitesi ölçülmüştür. Araştırma sonuçları doğrultusunda kliniğin strateji planları yeniden düzenlenmiştir. Arwa vd. (2021), web tabanlı bir anket yöntemi kullanarak Suudi Arabistan'ın doğu bölgesindeki kamu ve özel hastanelerin hizmet kalitesini değerlendirmişlerdir. Araştırma sonuçları özel hastaneye giden hastaların sağlık hizmetlerinin kalitesini daha yüksek düzeyde algıladıklarını göstermiştir. ServQual ölçeğinin kullanıldığı diğer bir çalışmada Lam vd. (1997), çalışmalarında, Hong Kong'daki sağlık hizmetleri sektöründe, hastaların sağlık hizmeti kalitesi algılarını ölçmeye çalışmışlardır. Aynı zamanda ölçeğin geçerliliğini, güvenilirliğini ve öngörücü geçerliliğini test ettikleri araştırma sonuçları; ServQual'in sağlık hizmeti kalitesini ölçmek için tutarlı ve güvenilir bir ölçek olduğunu göstermiştir. Algılanan sağlık hizmeti performansının hizmet kalitesinin fiziksel unsurları dışında genel olarak beklentilerin altında kaldığını ve hastaların sağlık hizmeti sunucularından beklediği şeyin, zamanında profesyonel ve yetkin hizmetler olduğu belirtilmiştir. ServQual hizmet kalitesi ölçüm ölçeğinin araştırmalarda yaygın olarak kullanılması gerektiği ve sağlık bakım kalitesini ölçmede güvenilir olduğu belirtilmiştir. Badiyani (2010), çalışmasında, Hindistan'daki özel kliniklerinin müşterilerin gereksinimlerini araştırmak ve hizmetten memnun kalmalarını sağlamak için, özel sağlık kuruluşlarının hizmet kalitesini iyileştirmelerine yardımcı olacak, beş boyutlu modeli kullanmıştır. Hizmet kalitesi açığının olduğu, hangi faktöre daha fazla dikkat edilmesi gerektiği konusunda farklı demografik faktörlerin etkili olduğu, hizmet kalitesi boşluklarını bilmenin yöneticilerin ve çalışanların stratejilerine faydalı olacağı düşünüldüğü ifade edilmiştir. Kalaja, R. , Myshketa, R. ve Scalera, F. (2016), Durres'teki kamu bölge hastanesindeki hizmetlerin kalitesini değerlendirmek için yaptıkları çalışmada hizmet kalitesinin tüm boyutlarının hastaların algılarını ve beklentilerini ölçmek için çok önemli olduğu belirtilmiştir. Hindistana yönelik diğer bir çalışmada Meesala ve Paul (2018), Haydarabad kentindeki 40 farklı özel hastaneden hizmet alan tüketicilerin verilerini kullanarak, hasta memnuniyeti ve hastaneye bağlılık ilişkisini incelemiştir. Çalışmada güvenilirlik ve yanıt verebilirliğin hastaların memnuniyetini etkilediği ve hastaların hastaneye olan bağlılığını doğrudan etkilediği görülmüştür. Medeni durum ve yaşın, analiz edilen değişkenlerin regresyon ağırlıkları üzerinde etkisinin olmadığı; ancak, cinsiyetin etkilediği belirtilmiştir.

Devebakan ve Aksaraylı (2003), sağlık işletmelerinde hasta bakış açısı ile hizmet kalitesi boyutlarının önem düzeylerini tespit etmek için, yaptıkları çalışmalarında, güvenilirlik ve güvence boyutlarının hastaların büyük oranı tarafından en önemli hizmet kalitesi boyutu olarak değerlendirildiği belirtilmiştir. Kalite boyutlarının önem düzeylerinin değerlendirildiği diğer bir çalışmada Pekkaya ve İmamoğlu (2017), bir üniversite araştırma hastanesinde ikili karşılaştırma anketi uygulanmış ve AHP yöntemiyle boyutların ağırlıkları ile ağırlık serileri üretilmiş ve değerlendirmeye almışlardır. Çalışmada kalite beklentisinin en yüksek olduğu boyutun güvenilirlik ve güvence boyutları olarak değerlendirildiği, heveslilik boyutunun ise en düşük öneme sahip olduğu görülmüştür. Eğitim seviyesinin Empati boyutunu etkilediği eğitim seviyesi düştükçe empati boyutuna daha fazla önem verildiği bulgular arasında değerlendirilmiştir. Türkiye'de yapılan diğer bir çalışmada Korkmaz (2017), bir Eğitim ve Araştırma Hastanesinde sunulan sağlık hizmet kalitesini belirlemek ve hizmet kalitesinin hastaneyi tekrar tercih etme niyeti üzerinde etkisinin olup olmadığını saptamak üzere ServQual ölçeğinden faydalanmıştır. Çalışmada tüm hizmet kalite boyutlarındaki kalite algısı ile hastaların hastaneyi tekrar tercih etme niyeti arasında anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna varılmıştır. Gülmez (2005)'in yaptığı çalışma ise, hastanede sunulan hizmetlerin kalitesiyle yeniden aynı hastanenin tercih edilmesi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Hizmet kalitesi ile sağlık kurumunun başkalarına tavsiye edilmesi arasında da anlamlı bir ilişkisi olduğu belirtilmiştir.

Aktar vd. (2018), yaptıkları çalışmada, Eskişehir Devlet Hastanesi Genel Cerrahi ve Dâhiliye yataklı servislerinde belirlenen hizmet kalitesi boyutları için ServQual puanları hesaplanarak algılanan kalite düzeylerinin demografik özelliklere göre ve servisler temelinde anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğini analiz etmişlerdir. Sıralı ölçekle elde edilen ServQual puanlarının oransal ölçeğe uyarlandığı ve uygulandığı yeni yaklaşımın kalite evinde yüksek öncelikli kalite karakteristiklerinin belirlenmesinde ne şekilde

kullanılabileceğine ilişkin önerilerde bulunulmuş, hangi kalite karakteristiklerinin hizmet kalitesini geliştirecek hedef ve stratejileri belirlemede etkili olacağı tartışılmıştır. Hizmet kalitesini etkileyen kalite boyutları belirlenmiş ve boyutlara ilişkin ServQual puanları hesaplanmıştır. ServQual puanları ile demografik özellikler (servis, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, sosyal güvence) arasındaki ilişki incelenmiş, ilgili özellikler yönüyle hizmet algıları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı belirlenmiştir. Sağlık sektöründe yapılan bu uygulamada, sadece algılanan ve beklenen hizmet kalitesinin ölçümü yapılmamış olup; aynı zamanda hizmet kalitesinin iyileştirilmesine yönelik bütünlük bir yaklaşım önerilmiştir. Algılanan hizmet kalitesinin ölçümünde ServQual temelli bir analiz kullanılırken; öncelikli iyileştirme planının belirlenebilmesi için ServQual temelli bir Kalite Evi önerilmiştir.

Literatürde ServQual ölçeğinden uyarlanarak hazırlanmış çalışmalara da rastlanmaktadır. Sohail (2003), ServQual'den uyarlanan ölçek ile, Malezya'da özel hastanelerde verilen hizmet kalitesini değerlendirmiştir. Araştırma sonuçları insanların beklentilerinin zamanla değiştiğini, hastaların hizmet algılarının değerinin herkes için farklılık gösterdiği belirtilmiştir. Özel sağlık hizmetlerinin modern hastaneler ve klinikler açarak, ülkenin sağlık alanında bölgesel cazibe merkezi haline gelebilmesi için, yabancıları çekmesi gerektiği ve bunun ancak zamanla değişen sağlık hizmetlerinin yenilikleri takip ederek ve daha kaliteli hizmet sunularak yapılacağı değerlendirilmiştir. Hizmet sağlayıcılarının, müşteri memnuniyeti ve bağlılığının oluşabilmesi için merkezi hükümetle çalışmasının önemini ortaya koymuşlardır.

İşletmelerin uzun ömürlü olabilmeleri için, fonksiyonel ve teknik kalitenin birlikte değerlendirilmeleri gerektiğini belirten Babakus ve Mangold (1992), ServQual ölçeğini sağlık işletmelerine uyarlayarak hem çalışanların hem de hastaların algı ve beklentilerini ölçmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada sağlık hizmetleri için geliştirilen 15 maddelik ölçek ile hem çalışanların hem de hastaların algı ve beklentilerini ölçmüşler, sağlık kuruluşlarındaki hizmet kalitesini iyileştirmeye yönelik çeşitli değişiklikler belirlemişlerdir. Çalışmaya göre ölçek, sağlık işletmelerinde güvenilir olarak kullanılabilmektedir. Ölçeğin yönetim için referans niteliğinde olup, birçok araştırmaya kaynaklık edilebileceği öngörülmüştür. Babakus ve Mangold (1992) tarafından uyarlanan ölçeği kullanan Çıraklı vd. (2014), algılanan hizmet kalitesinin hastanenin mülkiyet yapısına ve hastaların sosyo-demografik özelliklerine göre değişip değişmediğini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada, hastane mülkiyet yapısının, fiziksel özellikler boyutunda algılanan hizmet kalitesini anlamlı şekilde etkilediği bulunmuştur. Ayrıca, eğitim düzeyinin de güvenilirlik boyutunda algılanan hizmet kalitesini önemli ölçüde etkilediği tespit edilmiştir. Cinsiyet, yaş, medeni durum ve gelirin ise algılanan hizmet kalitesini önemli ölçüde etkilemediği görülmüştür.

Shafiq vd. (2017), yaptıkları çalışmada, Asya hastanelerinde hizmet kalitesini ölçmek için, hasta bakış açısına göre ServQual ölçeğini geliştirerek uygulamışlardır. 9 farklı hastanede yatan ve ayakta tedavi gören hastalardan veriler toplanmış ve yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak ölçek geliştirilmiştir. Geliştirilen ölçek daha sonra hizmet kalitesi boşlukları belirlenerek ve yönetsel ihtiyaç duyulan alanlar sıralanarak doğrulanmıştır. Bulgular, ServQual'in 5 boyutunun tamamının Asya ülkelerinde 13 madde ile geçerli olduğunu göstermiştir. Kalite farkının boyutuna göre güvenilirlik, somutluk, yanıt verebilirlik, empati ve güvence sırasıyla belirlenmiştir. Bu nedenle hastane yöneticileri bu alanların her birine odaklanmalı, sağlık otoriteleri, yöneticiler, uygulayıcılar ve karar vericiler belirlenen iyileştirme alanlarına odaklanarak hastanelerde önemli değişikliklere gidebilmeleri önerilmiştir.

Abbasi-Moghaddam vd. (2019), çalışmasında, Tahran Tıp Bilimleri Üniversitesine bağlı eğitim hastanelerindeki kliniklerin hizmet kalitesini, hastaların nasıl değerlendirdiklerini öğrenmek amacıyla yaptıkları araştırmada, İran'daki Eğitim Hastanelerinin klinik hizmet kalitesini hastaların bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Hastaların çoğunun, hekim konsültasyonunun kalitesi, kabul süreçleri ve hastaya bilgi verilmesi ile ilgili olumlu algıya sahip oldukları, özellikle hekim konsültasyonu ve hastaya bilgi verilmesinin kliniğin hizmet kalitesini belirleyen iki ana unsur olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle hastalara bilgi vermenin iyileştirilmesi ve doktor randevusu için bekleme sürelerinin azaltılması için web tabanlı randevusu sisteminin kullanılması gerektiği önerilmiştir. Ayrıca hastaların olumlu algılarını artırmak için kliniklerin fiziksel ortamlarını iyileştirmeleri belirtilmiştir. Bilgilendirmenin dikkate alındığı diğer bir çalışmada Çavdar, Kıpçak, ve Önal (2017), bir Üniversitenin Dış Hekimliği Hastanesinin hizmet kalitesini değerlendirmişlerdir. Çalışmada sağlık hizmet kalitesini değerlendirmek için, ServQual ölçeğinin yanı sıra bilgilendirme boyutunun hizmet kalitesi açısından önemini ortaya koymuşlardır. Analiz sonuçlarına göre, sağlık hizmetlerinin kalitesinin ölçümünde ServQual yönteminin etkin bir araç olarak kullanılabileceği,

sürecin işleyişinde müşteri memnuniyetinde, bilgilendirme boyutunun dikkate alınması gerektiği, insanların hizmetin içeriği ve hizmet sürecine ilişkin bilgilendirmelerinin hizmet kalitesi açısından büyük ölçüde önemli olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Yağcı ve Duman (2006). Çalışmalarında, hastane türleri açısından, poliklinik hizmetlerinde algılanan kalite unsurunun boyutlarını ortaya çıkarmak ve bu boyutların hastane türlerine göre genel hasta memnuniyetleri ile olan ilişkilerini incelemek amacıyla, yaptıkları çalışmada, Türkiye'nin güneyinde yer alan iki metropol ilde devlet, özel ve üniversite hastanelerinden poliklinik hizmeti alan 225 hasta ile gerçekleştirmişlerdir. Hastaların hizmet kalitesi algıları, geliştirilen dört boyut ile ölçülmüştür. Bu boyutlar muayene öncesi hizmetler, hekimlik hizmetleri, kişisel ihtiyaçların karşılanması-tetkik hizmetleri ve genel görünümünden oluşmaktadır. Çalışmada önce faktör analizi ve varyans analizi gerçekleştirilmiştir. Daha sonra yapılan regresyon analizleri sonucunda, devlet hastanelerinde muayene öncesi hizmetler ve genel görünüm düzeyinin, özel hastanelerde belirlenen bütün boyutların, üniversite hastanelerinde ise hekimlik hizmetlerinin düzeyinin, kişisel ihtiyaçları karşılama ve tetkik hizmetlerinin ve fiziksel görünüm düzeyinin hasta memnuniyetini önemli ölçüde etkilediği sonucuna varılmıştır.

2. Yöntem

Literatürdeki çalışmalar sağlık hizmet kalitenin ölçümünde ServQual yönteminin gücünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte fonksiyonel hizmet kalitesinin ölçümünde bilgilendirmenin önemine de literatürde yer verilmiştir. ServQual ölçeğinin boyutlarının farklı sektörler için uygulanabilirliği bulunmakla birlikte, hizmet kalitesini açıklama gücünün yetersiz olduğu ve on boyutlu ServQual ölçeğinin beş boyutlu olana göre daha kapsayıcı olduğunu belirten çalışmalarda vardır. Ayrıca bu ölçek teknik hizmet kalitesini değerlendirmekten yoksundur. Her ne kadar teknik hizmet kalitesinin müşteriler tarafından ne ölçüde doğru değerlendirilebileceği tartışmalı olsa da, neticede müşteriler tarafından teknik hizmet kalitesine ilişkin de bir değerlendirme yapılmakta ve bu algı müşteri memnuniyetini etkilemektedir. Bu noktada önemli olan teknik hizmet kalitesinin müşteriler tarafından doğru olarak değerlendirilmesi değil, kalite algısında müşteriler tarafından dikkate alınmıyor olmasıdır. Harvey, (1998, s.s. 583-597), hizmet kalitesini geliştirmek için, farklı teknikler uygulanması gerektiğini ve müşteri beklenti ve algılarının hizmet kalitesini değerlendirmede önemli olduğunu belirtmiştir.

Kalite kavramının genel kabûl görmüş tanımları kalitenin müşteri istek ve ihtiyaçlarına uygunlukla ölçüldüğünü göstermektedir. Sağlık hizmetleri kalitesinin değerlendirilmesinde önemli olan hasta ve hasta yakınlarının bu hizmetlerden beklentilerinin ne olduğudur. Kano modeline göre ürüne yönelik ihtiyaçlar üç grupta sınıflandırmıştır. Olması gereken (temel) ihtiyaçlar, müşteriler tarafından karşılanmasını beklenmekle birlikte çoğu müşteri tarafından genellikle fark edilmeyen ihtiyaçlardır. Bunlar genellikle o kadar temeldir ki, bunlar yerine getirilmedikçe müşteriler bunları belirtmezler ancak onların yokluğu tatmini olumsuz etkilemektedir. Tek boyutlu (performans) ihtiyaçlar "daha fazla daha iyidir" olarak da adlandırılır. Karşılandığı ölçüde tatmini olumlu etkiler. Cazip (heyecan verici) ihtiyaçlar ise müşterilerin beklentilerinin ötesinde olan ihtiyaçlardır. Yoklukları müşteri tatminini olumsuz etkilemez, ancak varlıkları müşteriye heyecanlandırır (Löfgren ve Witell, 2008). Kano yaklaşımı açıkça göstermektedir ki müşteri tatminini olumlu etkileyen faktörlerin yanı sıra olumsuz etkileyen faktörlerde dikkate alınmalıdır. Bu çalışmanın amacı hastaların kendi söylevlerinden hareketle sağlık hizmet kalitesinde nelere dikkat ettiklerini belirlemek ve bunları literatürdeki çalışmaları dikkate alarak sistematize etmektir. Bu amaçla yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile katılımcıların hastane hizmetlerini değerlendirirken hangi unsurlara dikkat ettikleri araştırılmıştır. Bu kapsamda katılımcılardan hizmetinden memnun kaldıkları ve/veya kalmadıkları bir sağlık kurumunu değerlendirmeleri ve kaliteli bir sağlık hizmeti için sağlık kurumunda nelere dikkat edilmesi gerektiği sorulmuştur. Yapılan görüşmelerde bu sorulara ek olarak, katılımcıların cevapları doğrultusunda daha detaylı değerlendirmeler almak üzere bağımsız sorular sorulmuştur. Görüşmeler ses kayıt cihazına kaydedilmiş sonra World'e yazı olarak aktarılmıştır. Görüşmelerde herhangi bir yönlendirme yapılmamıştır.

Çalışma Samsun ve Sinop ilinde yapılmış olup, görüşme yapılan katılımcılar bu ilde yaşayan kişiler arasında rassal olarak seçilmiştir. Bu kapsamda çalışma sonuçları bölgenin ve dönemin koşullarından etkilenmiş olabilir. Ayrıca çalışmanın pandemi döneminde yapılmış olmasının sonuçlar üzerinde etkisi olabilir. Mülakat tekniğinin kullanıldığı çalışmada katılımcıların özgün ifadelerinin sınıflandırılmasında zorluklar yaşanmıştır.

3. Araştırmanın Ana Kütlesi ve Örneklemi

Çalışmanın ana kütlesini sağlık hizmeti alan tüm kişiler oluşturmaktadır. Bununla birlikte uygulamada mülakat tekniğinin kullanılması ve araştırmacının ikamet durumu dikkate alınarak çalışma evreni olarak Samsun ve Sinop illeri belirlenmiştir. Çalışmada kapsamlı bir araştırma için örneklem hacmi yüksek tutulmaya çalışılmış, bu kapsamda 93 kişi ile görüşme yapılmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların demografik bulguları

Demografik Değişkenler	Sayı (n)	Yüzde (%)
Şehir	Samsun	55, 59,14
	Sinop	38, 40,86
Cinsiyet	Kadın	53, 56,99
	Erkek	40, 43,01
Yaş	21-30	4, 4,30
	31-40	33, 35,48
	41-50	25, 26,88
	51 üzeri	31, 33,33
Öğrenim Durumu	Orta öğretim	21, 22,58
	Lise	22, 23,56
	Ön lisans	10, 10,75
	Lisans	26, 27,96
	Yüksek lisans ve doktora	14, 15,05
Meslek	Ev hanımı Öğrenci	18, 19,36
	Serbest Meslek Sahibi	11, 11,83
	Emekli	16, 17,20
	Memur	16, 17,20
	İşçi	20, 21,51
	Akademisyen	12, 12,90
Aylık Gelir	1500 ve altı TL	13, 13,98
	1501-3001 TL	39, 41,94
	3001 ve üstü TL	41, 44,09
Toplam	93	100

Tablo 1’de görüldüğü üzere çalışma kapsamında değişik yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek ve gelir gruplarından katılımcılar ile görüşmeler yapılmıştır.

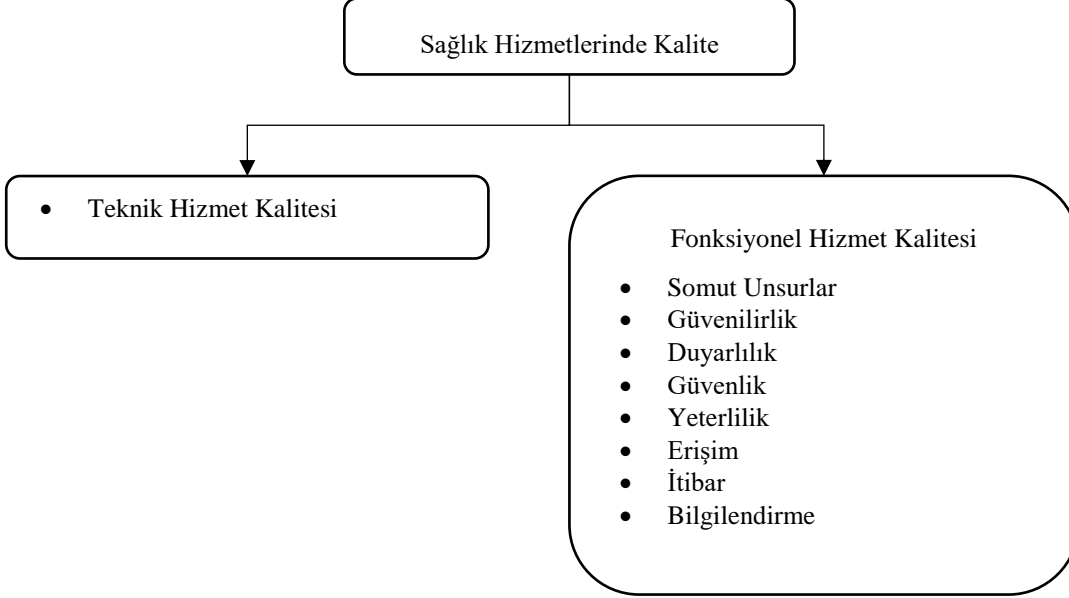
Katılımcılar hem Özel sağlık kuruluşlarını hem de Kamu hastanelerinde almış oldukları sağlık hizmetlerini değerlendirmişlerdir.

4. Araştırmanın Bulguları ve Tartışma

Yapılan mülakatların bütünü dikkate alındığında sağlık hizmetleri ile ilgili bir kapasite sorunu olduğu anlaşılmaktadır. Hastanelerde personel sayısına bağlı olarak sunulan hizmet kapasitesinin var olan talebi karşılayamadığı görülmektedir. Özellikle küçük yerlerde uzman sağlık personelinin eksikliğine bağlı olarak hastaların büyük hastanelere yönelmesi, alternatif sağlık personeli ve tıbbi cihazlar olmasına rağmen

buralarda da kapasitenin yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Kapasite sorunu beraberinde hasta yoğunluğunun artmasına, randevu sistemlerinin etkin çalışmamasına, uzun bekleme sürelerine, hizmet için yeterli zamanın ayrılamamasına, temizlik ve hijyen gibi bir çok soruna yol açmaktadır. Yapılan değerlendirmelerde kapasite sorununun tüm hizmet kalitesi boyutlarına yansımaları olduğu görülmüştür.

Çalışmada belirlenen kalite boyutları Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Sağlık hizmet kalitesi boyutları

4.1. Teknik Hizmet Kalitesi

Sağlık hizmetlerinde teknik kalite teşhis ve tedavi süreçlerinin doğruluğunu ve uygunluğunu içermektedir. Süreç sonucunda hasta sorunlarının giderildiğini düşünüyorsa beklediği temel hizmeti aldığını düşünecektir. Ayrıca algılanan yüksek teknik kalite doktor ve hastane seçiminde de etkili olmaktadır. Katılımcıların %50’si(41) teknik hizmet kalitesi ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunların 19 tanesi doktorlar, 17 tanesi tedavi süreçleri, 21 tanesi teşhis süreçleri ve 3 tanesi hastane ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Katılımcılardan bazılarının ifadeleri aşağıdaki gibidir:

- “Doktor seçimi yapıyorum. Önceliğim doktorun iyi olması. Aradığımı bulamazsam bir daha o doktoru ve o hastaneyi tercih etmiyorum”
- “Doktor seçimi, yaklaşımı, tedavi süreci önemli bulurum. Tedavi yönteminin olumlu etkisi olması...”
- “Nokta atışı yapar gibi tedaviyi doğru uyguluyorlar. Doktorlarına güveniyorum. Hastalığa uygun ilaç veriliyor fazladan antibiyotik verilmiyor.”
- “10. günü o bölgede enfeksiyon oluştu. Defalarca ameliyat oldum. Yanlış iğne yapıldı. Asla burada tedavi olmam...”
- “Kalça ameliyatı geçirdim korkunç bir ameliyat geçirdim. Doktorum çok iyiydi. O kadar zor bir ameliyat yaparak beni ayağa kaldırdı...”
- “Özellikle iyi doktorlar burada. Benim hastalığımı onlar buldu.”
- “Cevabını bulmuş olman gerekiyor.”

4.2. Somut Unsurlar

Somut Unsurlar boyutu, hizmeti sağlamak için gerekli araç ve gereçler, personelin görünümü, tesislerin durumu ve hizmet sürecinde karşılaşılan diğer her türlü fiziksel unsuru içerir. Yapılan mülakatlarda katılımcıların en sık dile getirdiği somut unsurlar, temizlik ve hijyen, görüntüleme cihazları, tesislerin durumu, havalandırma ve park yerleridir. Görüntüleme cihazları teşhis süreçlerinde doğrudan rol oynamaktadır. Bu cihazların eksikliği durumunda sağlık hizmetleri aksamaktadır. Bu cihazların eksikliğine ilişkin değerlendirmelerin yeterlilik boyutu altında ele alınması daha uygun görülmüştür. Hastanede

kullanılan diğer araç ve gereçler ise çoğunlukla temizlik yönünden değerlendirilmiştir. Katılımcıların 72 tanesi somut unsurlara ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Temizlik ve hijyen kelimeleri bir çok kez birlikte kullanılmıştır ve gözle görülen kirlilik vurgulanmıştır. Bazı katılımcılar ise hijyen kelimesini özellikle patojenlerden arındırma anlamında kullanmıştır. Bu yönü ile hijyen kelimesi somut unsurlar değil güvenlik boyutu altında değerlendirmeye daha uygundur. Temiz kelimesi 93 katılımcı tarafından 121 kez kullanılmıştır. Buda sağlık hizmetlerinde temizliğin önemini açıkça göstermektedir. Hijyene ilişkin değerlendirme yapan katılımcıların 28'inin ifadesi somut unsurlar başlığı altında dikkate alınmıştır. 17 katılımcı bina ve alt yapı, 13 katılımcı kullanılan tıbbi cihazlar, 12 katılımcı havalandırma, 8 katılımcı park yeri, 5 katılımcı ise kullanılan malzemelere ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Bazı katılımcıların somut unsurlara ilişkin ifadeleri aşağıdaki gibidir:

- “Temizlik önemli. Ortam görüntüsü, yerler doktor odası, oturduğum yer lekeli mi değil mi diye dikkat ediyorum. Yatış var ise odaların büyüklüğü küçüklüğü önemli. Park yeri sorunu yaşıyoruz”
- “Yeni yapılan fiziksel olarak şartları hazır olmayan bir hastane. İçerisinde tedavide kullanılan bazı malzemelerin az olduğunu düşünüyorum... İlk önce gelişmiş ülkelerde olduğu gibi arabamı rahat park edebilmeliyim. Araba için park sorunu var dağınıklık var. Kimin nerede beklediği belli değil... Gelişmiş hijyen olmalı.”
- “Cihazlardan ve hastane yapısından hoşnut kaldım, yapısal olarak görselini beğeniyorum. Oturma yerleri konfor alanları bekletilme alanları numarator alanları gerçek işleyen bir temizlik sistemi var, beğeniyorum. Otopark alanı eskiden yoktu şimdi çok hoş aracımla gittiğimde yer bulabiliyorum. Allah kahretsin yine yer yok! Demedim. Her zaman yer bulduk. Eskiden yoktu MR, tomografi. Şimdi var bunlar. Cihazların sağlam olması bakımlarının tam olması doğru sonuçları vermesi önemli. Saat başı temizlik yapılıyor.”
- “Öncelikle temizliğe dikkat ederim. Maskelerin ortalıkta görünmemeleri hemşirelerin kullandığı malzemeler tek kullanımlık olmalı. Binanın temiz olması boyalı olması önemli Binası dışarıdan bakıldığında hastane imajı olması lazım. Modern binalar olmalı.”
- “Bence hastanede en önemli şey hijyen dezenfeksiyon. En azından wc lerde tahlil verirken bakımlı olmalı, bazen kapıyı bile kilitleyemediğim oldu. Peçete yoktu, deterjan yoktu lavabolar tıkanmış göl gibi. İrkilmiştım. Çok kötüydü. Doktor odasına girdiğimde muayene edilen sedyenin üzerine ayrı bir örtü götürürüm. Sedyeye örtüsü olmadığını gördüm herkes aynı yere yatıp yatıp kalkıyordu. Hamileliğimde de ultrason başlıklarına takmışım. Üstüne bir jel sürüyor. O başlıklar kurumuş çok pisti... Otopark sorunuyla karşılaştım. Ücretli otoparklar vardı... Yeni cihazların olması önemli. Eski olmamalı. Her hastanede MR cihazları olmalı.”
- “Hijyen açısından asla asla diyorum. Çok pis. Su dökmek kadar güzel bir şey yoktur. Hastanede hijyene çok dikkat ederim. İzinli çıktığımda geri döndüğümde yine kanlı ve kirli çarşafklar duruyordu. Çöp kovaları ağzına kadar doluydu.”
- “Yeni bir hastane yapılmış yerler yüzeyler çizik çizik eski malzemeler parça parça kullanılmış. Üç günlük hastanenin tavanı akıyor.”
- “Her şeyi anlatıyor olması ve gittiğim yerde rahat olmayı isterim. Bekleme salonundaki rahatlık bile önemli. Sefalet hep var Kan alma bölümlerinde dip dibe oluyor insanlar. Hastaneler çok kalabalık. Personel az. Kılık kıyafetleri salaş değil ama sigara kokan bir sağlık personeli şahsen çok itici olabilir.”
- “Bazı hastaneler var girmek istemiyorsun seni boğuyor. Işığı olsun yerler olsun etrafta gezen insanlar olsun karşılayanlar olsun kapının genişliği bile insanı yoruyor... Gittiğim yerde sanki bir tatil köyüne gitmişsin bir otel havası var işlerini hızlı hızlı yaparak bitiriyorsun. Hastaneye adımınızı andan itibaren kendini gösteriyor. Biraz rahat ferah olmalı.”
- “Yeni hastanelerde dev klima sistemleriyle hastaneler havalandırılıyor. Camlar kilitli camı açıp da oksijen almıyorsunuz. Klima çalışıyorsa hava alıyorsunuz. Bu beni çok rahatsız etti. Butik hastanelerde havalandırma sistemleri güzel. Büyük hastanelerde klimalı.”
- “Hasta hastaneye ulaştığında otopark sorunları yaşıyor. Engelliye yönelik araç olmalı. İçeri girişte muazzam kötü koku var özellikle yemeğin dağıtıldığı sırada o koridorlardan gelen yemek kokusunun oturduğum yerde beni çok rahatsız ettiğini söylemek istiyorum.”
- “Temizlik olarak da gittiğim yer çok güzel ve havadar Sosyal mesafeye dikkat ediliyor. Fazla sayıyı geçirmiyorlar. Bekleme salonlarında sürekli temizlik yapılıyor. Makine ve ultrason aleti bana güven vermeli. Doğru sonucu vermeli.”

- “Hijyenik olmalı, havalandırılıyor olmalı, klima değil normal havalandırma olmalı. Lavaboya gittiğinizde tedirgin olmamalıyım. Alet edevat yerinde olmalı. Deterjan vs. olmalı.”

4.3. Güvenilirlik

Literatürde güvenilirlik boyutu performansın tutarlılığını, işlerin doğru ve zamanında yapılmasını ve kayıtların doğruluğunu içermektedir. Literatür ve katılımcılarla yapılan mülakatlar dikkate alınarak hizmetin zamanında olması, sağlık hizmetlerine olan güven duygusu, hizmet performansının kişilerden ve zamandan bağımsız olması ve hizmet süreçlerinin sistemli bir şekilde çalışmasına ilişkin ifadeler bu boyut altında değerlendirilmektedir. Katılımcıların 65 tanesi güvenilirlik boyutu altında değerlendirilebilecek ifadeler kullanmıştır. 39 katılımcı hizmet süreçlerinin işleyişine ilişkin değerlendirmede bulunmuştur. Özellikle randevu sistemlerinin kontrollü bir şekilde uygulanması ve hizmet alım sürecinde yapılacak işlemlerin net ve tutarlı bir şekilde uygulanmasına yönelik ifadeler kullanılmıştır. 31 katılımcı bekleme süreleri ve/veya hizmet zamanına ilişkin değerlendirmede bulunmuştur. 19 katılımcı hastane, doktor veya işlemlere olan güven duygusunu, 17 katılımcı hizmetlerin kişiden kişiye veya tekrardan tekrara tutarlılığını dile getirmiştir. Randevu kelimesi 93 katılımcı tarafından 51 kez kullanılmış, randevu sürelerinin çok uzamaması, randevu saatlerine uyulması ve aradan hasta alınmaması konusundaki beklentilerini dile getirmişlerdir. Güvenilirlik boyutu altında değerlendirilen ifadelerin bazıları aşağıdaki gibidir:

- “Hastanede kendimi güvende hissediyorum. Zamanında hizmet alıyorum. Bize sendika indirimi uygulanıyor. İndirimler çocuklar için uygulanmıyor.”
- “Kimse hastaneyi sevmez, eskiden çok bekleniyordu, işlemlerimi yaptırıp bir an önce çıkayım. Zaten kapıdan girmek için bir sürü zaman kaybettim!”
- “Otomasyona geçtiği için evrak dolaştırmıyorsunuz; hekimlerin önüne evrak gidiyor.”
- “Hemşirenin talebe zamanında karşılık vermemesi, verilen sözlerin zamanında yerine getirilmemesi... Teftiş yapılmalı, sağlık bakanlığınca teftiş yapılmalı.”
- “Çalışanların saatlerinin düzenlenmesi önemli bazı doktorlar geç muayeneye başlıyorlar. Mesela 9:30 randevuma 12 de girmiştin.”
- “Randevu olayını bir standarda bağlamaları lazım. Köyden gelenler sıra alamıyor kalabalık oluyor bekleme oluyor. Randevuya riayet edilmiyor. Bazı hastanelere gidiyoruz muayene ücretinde bir standart yok. Fatura verilmiyor. Resmiyette var ama uygulama yok. Tıp fakülteleri daha organize randevulu gittiğimiz için hemen muayene olabiliyoruz.”
- “Randevu saatine uyuluyor, aynı gün içerisinde işimizi hallediyoruz. Hasta takibine önem veriliyor. Herkes sırasını bekler ama haksızlık olmamalı. Aynı gün içinde mümkünse bitmeli. İlçelerden gelenler var ertesi güne kalmamalı. O zaman işkenceye dönüşüyor. Çözüm odaklı olmalı.”
- “MR radyoloji konusunda bir ay iki aya randevu vermeleri biraz insanları sıkıntıya sokuyor. Bütün insanların problemi bu. Bir tanıdık varsa 3 güne düşürülebilir bu süre.”
- “Randevuyla gidiliyor. Gittiğimizde yeterli zaman ayırdı. İstedığımız zaman direkt bağlantıya geçebiliyorum. Kontroller düzenli yapıldı. Odanın temizliğinden tutun yemeklere doktorun ziyaretlerine kadar çok iyiydi.”
- “15 güne randevu almıştım. Bir gün kala iptal ettiler.”
- “Yaşlı genç demeden, köylü demeden, insan seçmemeleri lazım. Köylü geldiği zaman yüzüne bakmıyorlar. Ama kravatlı biri geldiğinde buyurun efendim yardımcı olayım diyorlar.”
- “Randevu alamadığım oluyor. Ya da bir ay sonraya veriliyor. Bu süreç de hasta iyileşiyor... Hastanın yanında dururken her şeyi hallediyorlar sen hastanın yanında oluyorsun.”
- “En hızlı şekilde nereden sıra alabiliyorsam oraya giderim Zaman önemli randevu sistemine uygun olarak giderim. Çok sıra beklemek istemem. Bazen verilen saatte muayene olamıyoruz çok bekliyoruz. Saate dikkat ederim. Gerekli sonuca ulaşmaya çalışıyorum. Hastanın iyileşme sürecini de takip etmeliler kontrole çoğu zaman gitmiyoruz. İlacı yazıp gönderiyorlar. Hastaneye gitmekten korkmamak gerekiyor. Hasta taşıma noktasında, ambulansa hasta taşıma konusunda sedyeyi taşımak için yardım istemişlerdi. Ev halkı dâhil, yardım istemeleri yanlış. Çünkü biz bunun eğitimini almadık, hastayı düşüre bilirdik.”
- “Eşimin doğumunda gece çalışan hemşire ile sabah ki hemşirenin davranışları farklıydı. Yorgunluğa bağlı olduğunu düşünüyorum. Bazı doktorlar üstün körü bakıyorlar. Ayrıntılı bakmıyor. Memnun kalmıyorsun. Araya tanıdıkları sokuyorlar.”

- “Profesöre randevu alıyorsam asistanına muayene olmamalıyım.”

4.4. Duyarlılık

Literatürde yer verilen cevap verebilirlik/heveslilik, nezaket ve müşteriye bilmek ve anlamak boyutlarına ilişkin değerlendirmelerin benzerliği nedeni ile bu boyutların duyarlılık boyutu altında birleştirilmesi uygun görülmüştür. Bu kapsamda çalışanların hizmet sunmaya istekli olması, işlemlerde hızlı olunması, sağlık personelinin hastalara karşı kibar ve nazik olması, güler yüzlülüğü, empati kurabilmeleri ve hastalara karşı ilgili olmaları bu boyut altında değerlendirilmiştir. Süreçte hemen hizmet verilmesi, hastaların bekletilmemesi sistemle veya yoğunlukla ilgili olabileceği gibi sağlık çalışanının isteksizliğinden de kaynaklanabilmektedir. Değerlendirmelerde sadece sağlık personelinin kendinden kaynaklanan hız duyarlılık boyutu altında değerlendirilmiştir. Katılımcıların 85’i duyarlılık boyutu ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Duyarlılık boyutu ile ilgili en dikkat çeken ifade “ilgi” kelimesidir. 25 kez “alaka” kelimesi ile birlikte kullanılan “ilgi” kelimesi 49 katılımcı tarafından 100 kez dile getirilmiştir. Katılımcıların, 41’i nezaket, 32’si hastanın bireysel olarak durumunun dikkate alınması, 27’si personelin güler yüzlü olması ve 22’si işlemlerde hızlı olunması konusunda değerlendirmelerde bulunmuştur. Duyarlılık boyutuna ilişkin bazı ifadeler aşağıdaki gibidir:

- “Sıra beklememe, doktorun ilgisi, film için çok bekletilmeme sonuca hızlı ulaşabilme...”
- “Doktorun ilgilenmesi, hastalığımı ayrıntılı açıklanması, yüzünüze bile bakmadan, beş dakika bile konuşmuyor, gönderiyor. Zaten kapıdan girmek için bir sürü zaman kaybettim... Beni dinle, hekimliklerini sorgulamıyorum, fiziken ve ruhen rahat olmalıyım, derdimi bir yarışta gibi anlatmak istemiyorum.”
- “Doktorun karşılaması, problemlerimi dinlemesi, alternatifler sunması, uğurlaması.”
- “Gülyüz benim için önemli, bazılarında buluyorsun bazılarında bulamıyorsun. İlgi, muhatap bulabilmek önemli. Hastaneye gittiğimde öncelikle doktorlarda şunu görüyorum. MR, tomografi doktoru olmuşlar önce bana bir dokunun muayene edin bana göre elle muayene hekimlikte önemlidir en başta gelir. Elektronik hekimlik yapıyorlar. Hasta psikolojisiyle gidiyorsun iyi ilgilenmesi gerekiyor sorunlarımı çözmesi cevap alabilmem önemli. Özel hastanede para verdiğim için değer görüyorsam devletimin hastanesinde de insan olduğum için değer görmeliyim.”
- “Hekim ve sağlık çalışanlarından yana hiçbir sıkıntı yaşamadım. Ama sadece o memur denen kişilerden hiç güler yüz görmedim. Şahsım adına güler yüz gösterilmeli, insan geldiğinde insan gibi muamele bekliyoruz haliyle. Adamına göre muamele yapılıyor. Bir yere gittiğimde ilk etapta gülümseme beklerim. Bankodaki memur arkadaşlar; bayanı olsun erkeği olsun çalışanların kimliğini ver deyip elini görmektense güler yüzünü görmeyi tercih ederim. Sağlık problemi olan gider iyi karşılanmak önemli. Son olarak hekimlerden memnunum. Kaliteli hizmet güler yüzle başlar güvenle son bulur. Güven duygusunu vermeleri gerekir.”
- K-11 Hekimler çok ilgisiz çalışanlarda hastanenin kapısından girip çıkana kadar hiçbir şeyi beğenmiyorum. İlgisizlik, vurdumduymazlık, Doktorun odasına girip çıkmamız bir oluyor. Yüzümüze bile hiç bakmadığı oluyor. Babamın yüzünde bir cilt rahatsızlığı vardı doktorun bakması ilaç yazması bir dakika sürdü bu kadar sürede nasıl teşhis koyup doğru yönlendirebilir. Geçleştirilmiş hissediyor insan. Çarşaflar kanlıydı söyleyince değiştirdiler. Söylemeyince olmuyor, söyleyince de hemen olmuyor. Sürekli üst üste söylemeniz gerekiyor, kale alınmıyor. Hemşireler çok yavaşlar.”
- “Aynı gün içinde muayene kan alma tahlilleri almak hızlı olması önemli... Hemşireler çok yardımcı oluyor. Her şey hızlı yapılıyor.”
- “Otur kalk yat diyorlar. Hastalık psikolojisi fazla oluyor böyle bir şeyle karşılaşınca sürtüşmeler olabiliyor... Biz doktorlardan ilgi gördük takip etti... Sağlık çalışanları yoğunluktan stresleri çok oluyor ters tavırlara karşılaştığımız oluyor. Genel olarak profesyonel yaklaşıyorlar. Arada ufak şeyler oluyor. Kan tahlillerinde mesela hemşireler çok sert tavırlarla yönlendirmesi. Otur kalk yat diyorlar. Bazı doktorlar kapıyı vurmada girdin çık dışarı demeleri böyle şeyler duyuyoruz. Doktorun vermiş olduğu değeri kurduğu diyalogla sağlıyor. Eğer o diyalog otur şuraya geç benzeri şekilde sağlıyorsa otomatik olarak o değerlendirme düşüyor. Eğer nazik olarak şunlara dikkat edeceği şeyleri bizim anlayacağımız şekilde anlatırlarsa işte o sıcaklık oluşuyor tekrar gitmeye başlıyorsunuz. Sonra o doktoru çevrenize de tavsiye ediyorsunuz.”
- “İnsan kaynakları doğru yönetilmeli. Güler yüzlü karşılanmalı ilgisi alakası da hastalığın yükünü

hafifletmektedir. Annemi acile götürmüştüm. Sıra beklerken hasta arabasına oturtmuştum. Annemi kaldırıp arabayı götürmüştü. Annemin ağrısı vardı personelin bu tutumuna anlam verememiştim o an sert tepki göstermişim. Sağlık çalışanlarının her psikolojiye göre olumlu mesajlar vermesi gerekir. Anlayışlı olmalarını beklerim.”

- “Sık sık arıyorlar ilaçların yan etkisi var mı? Yok mu? Dozu yeterli mi? diye arayıp soruyorlar. Aileden birisiymiş gibi davranıyorlar. Çalışanlardan çok memnunum. Doktorlardan memnun kalmadım. Bir ay yattım hiç yanıma gelmedi. Sıkıntılı olan hastalar ayırım yapılmadan güzel ve nazik karşılanmalı.”
- “Hastanelerde yetişmiş personel şart. Empati yapmaları lazım hastalara. Her hasta kabulünde aynı düşünmeliler. Ben bu hasta yerinde olsam bana nasıl davranırlardı, nasıl hizmet almak isterdim? sorusunu sormaları lazım. Bulduğumuz yerde doktor ve hemşireleri tanıyoruz pek sıkıntı yaşamadık... Personel güler yüzlü olmalı.”
- “Doktorların ve hasta bakıcıların ilgisi önemli benim için. Ameliyat olduğumda o ortama girdiğimde bir daha asla buraya gelmem dedim. Tiksindim personelin tavrından... Bir kadın vardı. Çok hor gördüler... İnsanlarla ilgilenirken taşradan gelmiş, köyden gelmiş, kapalı açık insan ayırt edilmemeli hor görülmemeli... Sağlık ocaklarındaki doktorlar bir nevi insanı kovarcasına azarlıyorlar. Niye geldin der gibi. Raporlu ilacımı yazdıramadım.”
- “Hastalar doktorlardan ilgi alaka bekler. Bir gün muayene sırasında doktorun telefonu çaldı. 15 dk. atlekle bekledim. Doktoru uyardım doktor özür diledi. Sonra konuşmasını bekledim. Çok bekletti önem vermediğini düşündüm bir daha ona gitmedim.”
- “Kan alma temiz, ilgileniyor hemşireler. Hekimlerin durumu aynı. Genelde memnunum. İyi ilgileniyorlar. Kolumu kırdığımda da hem doktor evinden geldi. Annesiyle uğraşır gibi ilgilenmişti. Doktor kendisi benimle alçı odasına gelerek beni sakinleştirdi. Sanki abim kardeşim gibi davrandı. Bir hastane temiz ise ilgisi de varsa daha ne ister insan? Hastayız zaten. Neyin var diyorsa ilgi gösteriyorsa yeter.”
- “Doktorun ve personelin tavırlarına çok dikkat ederim. Önemsememezlik oluyor, insan geldiği zaman insan mısın af edersin hayvan mısın? Böyle yapanlara birkaç defa denk geldim. Çok medeni insanlarımız da var tabi. Doktorlarımızı aldılar burada. Doğru dürüst ilgi yok. Bir doktora kaç tane hasta düşüyor, onlarda haklılar. Bizde dayanamazdık. Yaşlı genç demeden köylü demeden insan seçmemeleri lazım. Köylü geldiği zaman yüzüne bakmıyorlar. Ama kravatlı biri geldiğinde buyurun efendim yardımcı olayım diyorlar.”
- “Bazı doktorlarda hasta sayısı arttıkça ilgi azalması, ukalalaşma, hastalara karşı saygısızlaştığını gördüm. O yüzden doktor değişmişliyim oldu. Şu an ki doktorum da her gidişimde aynı samimiyeti aynı ilgiyi buluyorum. Doktorun davranışı çok önemli. Birçok hastane ortamında bu ilgiyi bulamıyorsunuz. Kalabalıktan dolayı sayı arttıkça ilgi azalıyor. Çok rağbet gören bir doktorsa kalite bir yerden sonra bozuluyor ilgi azalıyor. Sen git yeni hasta gelsin, sen git yeni hasta gelsine dönüyor”
- “Rahatlıkla görüşmek isterim. İlgi ve alaka beklerim. Kişilerin hastayla ilişkileri çok önemli. Ameliyat oldum çok ilgilendiler. Hastaya gereken ilgi ihtimam gösterilmeli olması gereken ilgi.”
- “Hasta ilgiyle karşılanmalı ilginin iyileştirici etkisi var. Hastanın hassasiyeti dikkate alınmıyor. Görüşmeleri ayakta yaparken koridorlarda çok hasta vardı. Bazı doktor ve hemşireler kanıksamış, o personeller ayrılmalı. Yüz ifadeleri çok resmi ve soğuklar pozitif değiller. Neden böyle neden hastaya şefkat gösterilmiyor. Neden hemşireleri kimse sevmiyor. Yorgunlar çünkü. Hastayı şımartırız diye korkuyorlar. Oysa hastanın şefkate ihtiyacı var.”
- “Yaklaşım ve güler yüzlülük yanlış şeyleri bile ekarte edebilir.”
- “Çok sıra beklemek istemem. Doktorun zamanında ofisinde bulunması önemli. Zaten hastasın, bekleyince insanın morali bozuluyor. Daha hizmet endeksli olmalı. Doktorun yaklaşımına dikkat ederim sıcak karşılaması önemli. Sert mizaçlı olmaması gelen hastaya pozitif yaklaşması önemli. Birçok tabuyu kafamızdan silme açısından davranışı önemli.”
- “İlk etapta hızlı ve güvenilir çözüm bulunmalı. Güler yüz temiz nezih bir ortam olmalı. Acil durum yoksa kontrole gittiysen hoş bir ortama gitmek isterim. Gittiğim yerden rahatsızlık duymak istemem.”
- “İnsanlar hasta olduğu için her konuda muhtaç gidiyorlar. En ufak ilgi alaka olmalı. Dikkatli özenli ilgisizlik alakalı olduğunda kendinizi çok kötü hissediyorsunuz.”
- “Teyzemi hastaneye götürdüm. Doktor bakıyor tahlilleri kafamıza atar gibi niye geldin der gibi konuşamıyorsunuz, derdinizi doktora anlatamıyorsunuz. Sanki bıkmış, artık gitmek istiyor gibi,

gerçekten gönülden istemiyor, geçinmek için yapıyor gibi. Özellikle bu son dönemde daha çok arttı gibi. Diş hastanesi mesela doktor elimizden bir şey gelmiyor deyip geç randevu veriyor. 1,5 ay sonraya gün veriyor. O sürede ağrılar dayanılmaz hal alıyor ve insanlar bunu görmezden mi geliyor. Baştan savma oluyor her şey. Güler yüz bekliyorsunuz o yok. Devlet'te ilgi alaka göremeyince özel hastaneleri tercih ediyoruz. İlgi ve alakadan dolayı gerçekten hasta olduğunuzu hissediyorsunuz. Doktorların ilgi alakasından dolayı. Hastalığınızla ilgili açıklamaları olsun güler yüzleri olsun çok çok iyi.”

- “Klinikte hemşireler yorgunluğunu senden çıkarmamalı. İletişim çok önemli Karşılması, güler yüz karşılama şekli... Doktor seni azarlamamalı.”

4.5. Güvenlik

Güvenlik boyutu hastaların fiziksel, finansal ve mahremiyet açısından tehlikeden, riskten veya şüpheden uzak olmasını ifade etmektedir. Yapılan görüşmelerde yalnızca özel hastanelerle ilgili olarak finansal risklerin dile getirildiği görülmüştür. Ayrıca sağlık hizmetleriyle ilgili genel olarak, yanlış teşhis ve tedavi süreçleri, mahremiyet ve patojenlere yönelik hijyen ifadeleri güvenilirlik boyutu altında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda 36 katılımcı güvenlik boyutu ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuş olup, bunlardan 22'si hijyen, 13'ü finans, 7'si teşhis/tedavi ve 4'ü mahremiyet ile ilgili ifadeler kullanmıştır. Katılımcıların güvenlik boyutu altında değerlendirilen ifadelerinden bazıları aşağıdaki gibidir:

- “Hastanelerin ücretlerini kıyaslıyorum... Sürekli kontrollere gidiliyor yüklü bir meblağ ödüyorum. Her gittiğimizde tahlil isteniyor elimizde olanı tekrar istiyorlar.”
- “Eksik ya da yanlış tedavi uygulandığında, ücret ödediğinizde oranın kaliteli olmadığını gösterecektir. Diğer hastanelerle aralarında fazla ücret farkı olmamalıdır.”
- “İlaçların yan etkilerinin dikkate alınmaması...”
- “İlk girişten itibaren bir yerlere dokunmuyorum, temizlik ve hijyen önemli. ... Her tahlil için para istiyorlar özelde.”
- “ Bence hastanede en önemli şey hijyen dezenfeksiyon. İşin içinde sağlık varsa tamimiyle steril olmasına özen gösterilmeli havalandırma çok önemli. Oğlum hastanede enfeksiyon kaptı. Bekleyen hastalarda öksüren hapşıranlardan hastalık kaptı. Ya da doktor elini yıkamadı ondan da kapmış olabilir. Her türlü hasta geliyor oraya havalandırma çok önemli. Bana göre öyle temiz olmalı ki kişi gönül rahatlığıyla her yere yatabilmeli.”
- “Temizlik çok önemli. İçerden hastalık kapılmamalı. Hijyen sanitasyon önemli görsel olarak temiz bir koku ve ya da insanı rahatlatıcı bir atmosfer varsa bu size güven veriyor güvenli hissettiriyor. Eğer kalabalık varsa ter kokusu vs. var ise burada hemen işini hallet ve git hissi veriyor. Güven noktasında huzursuzluk veriyor.”
- “Doktor ve hemşireler çok temiz, ama yardımcı personel de temiz olmalı. Elleri mikrop saçıyor. O kıyafetlerindeki kirler saç baş ter kokusundan yürüyen bir hastalık yayıcı gibiler ne eldiven var ne maske var. Odadan çıktıklarında ter kokuları kalıyordu. Personelin hijyeni çok önemli.”
- “Bayanların yattığı yerde erkek personel olmamalı. Bazı servislerde cinsiyet ayrımı yapılmalı. Çöpleri alan lap diye odaya giren çıkan personelden çok rahatsız oldum.”
- “10. günü o bölgede enfeksiyon oluştu. Defalarca ameliyat oldum. Yanlış iğne yapıldı. Asla burada tedavi olmam.”
- “Çok eğitilmiş değilim ama biz biraz çekingenim o an erkek çoktu.”
- “ Bayan kısmına bayan erkek kısmına erkek bakmalı... Mikrop durumu söz konusu olduğu için gitmemeye dikkat ediyorum.”
- “Sormazsan şeffaf olamıyorsun şeffaf olmalarını beklediğimiz anlar oluyor bunlar işte fiyattır ya da son anda gelen zamlar gibi...”
- “Çünkü hekimler 3 dört kişiyi aynı anda alıp içeride onların yanında şikâyetlerimi anlatamadığım oldu. Tek tek almalılar.”
- “Mesafe ve hijyene dikkat ediyorum. Hastanelerde hijyene dikkat ediliyor.”
- “Gereksiz ilaç yazsın istemem. Puan alacağım diye gereksiz tedavi uygulamamalı.”
- “Migren tedavisinde yanlış tedavi sonucunda ilaç bağımlılığı oluştu.”

4.6. Yeterlilik

Literatürde yeterlilik boyutu hizmeti gerçekleştirmek için gerekli beceri ve bilgiye sahip olma olarak tanımlanmıştır. Katılımcıların ifadeleri dikkate alındığında doktor sayısı, farklı uzmanlık alanından doktorların bulunması ve sağlık personelinin bilgi ve tecrübesi yeterlilik boyutu altında değerlendirilmiştir. Sağlık hizmetlerinde hizmetin verilebilmesi tıbbi cihazların varlığına bağlıdır. Bu yönüyle gerekli cihazların varlığı da yeterlilik boyutu altında değerlendirilmiştir. Çalışan personelin sayısı ve niteliği ve de hastanenin fiziksel imkânları aynı zamanda hastanenin kapasitesini belirlemektedir. Bu kapsamda kapasitenin yetersiz olması hastane içerisinde yoğunluğa neden olmakta, bu diğer kalite boyutlarını da olumsuz etkilemektedir. Katılımcıların yoğunluk ile ilgili değerlendirmelerinin de yeterlilik boyutu altında değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Katılımcıların 61'i yeterlilik boyutu altında sınıflandırılacak değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunların 23'ü doktorların bilgi ve tecrübe açısından yeterli olması, 20'si farklı uzmanlık alanlarından doktor bulunması, 18'i doktor sayısı, 17'si yoğunluk, 15'i tıbbi cihazlar ve 9'u yardımcı personelin sayısı ile ilgili ifadeler kullanmıştır. Yeterlilik boyutu altında değerlendirilen ifadelerden bazıları aşağıdaki gibidir:

- “SDH bazı branşların olmaması, uzman doktorun olmaması, özel hastaneye yönlendirdi bizi. Bir hastaneye gittiğimde bir branşta başka alternatif hekimlerinde olması farklı tedavi yöntemlerinin uygulandığını gösterir, benim için önemli”
- “Yeterli uzman hekim yok. Her zaman o bölümde doktor olmuyor ya da farklı branşta farklı doktorlar çok yok. Teşhisinin doğruluğunu kanıtlamak istiyorum farklı doktorlar olmuyor. MR sonucumu mesela farklı doktorlarda göstermek isterim. Bir hastaneye gidildiğinde bütün tetkiklerin yapıp teşhisinde konulması gerekir. Burada onu yapamıyoruz. Alamadığım hizmet için özel hastanelere gidiyorum.”
- “İlaç yazdırmak için gidiyorum. Uzman doktora gitmek isterim ondan araştırma hastanesine gitmem. Öğrenciler hocalarına sordukları için... Başhekimin imkânları devletten gelecek hizmete bağlı devlet imkân sunarsa başhekimi çaresiz kalmazsa bu iş halka yansıyor hizmet alacaktır. Devlet katkı yapmazsa hizmet nasıl olsun. Eksik personelle hizmet olmaz. Çoğu hastanede branş eksikliği var. Uzman doktor, hemşire, personel olacak. Bak bakalım hastane bak nasıl tertemiz oluyor. Hizmette çok güzel olacak.”
- “Cihazlar da eksiklik olduğunu düşünüyorum. Teşhisi İstanbul'da koydular. Bunun da cihaz kaynaklı olduğunu düşünüyorum.”
- “Doktor sayısı da önemli. Bir tane çocuk doktoru olmamalı. Boyu kilosunu vs. çok vakit alıyor. En az 10 dk. Az doktorla bu hizmet verilemiyor. Mükemmel hastane yaptınız havadar, ışık alıyor camlar modern bir sürü odanız var ama doktor yoksa sağlık çalışanı yoksa hiçbir anlamı olmuyor. Nitelikli hizmet verebilmenin en önemli ölçüsü sağlık çalışanı sayısıdır. Hastanede doktor sayısı yüksek ise çok daha verimli hizmet alınıyor.”
- “Ancak gördüğüm kadarıyla bütün branşlarda doktor sayısı yeterli değil ya da yok. Bütün branşlarda doktor olmalı yetişen doktorlar buradan gidiyorlar. Acilde personelin karşılaması lazım. Hasta yakınları sedyeyi bulup yakınları hastane içine taşıyor. Böyle olmamalı.”
- “Doktorların deneyimli olması da... MR ya da tomografinin çok uzun sürelerde verilmesi ya da o tahlilin yapılmaması olumsuz şeylerdir. Teçhizat bakımından yeterli olmalı. Beklememem lazım. MR mı? O gün çektirmeliyim.”
- “Tecrübe açısından doktorlardan memnun kalıyorum.”
- “Gittiğim hastanede üç beş dal oluyor. Büyük binalar yaparak içi boş olmasındansa daha küçük ama içi yeterli donanımda olmalı. Envanterleriyle donanmış, bilgiyle kültürle yeterli personelle olmalı, nüfusa göre olmalı personel güler yüzlü olmalı. Bazı yetersizlikler var. Örneğin bir MR çektireceksin 20 gün sonraya randevu, ya da ultrason bir hafta sonraya veriyorlar. Dolayısıyla dışardan giden insanların kalma sorunu yaşıyor. Kalabalıktan dolayı kaynaklanan bir olay. Cihazların sayısı artırılmalı.”
- “Kocaman bir hastane var ama içinde yeterli personel yok. Gelen doktorlar kalmıyorlar, iki kadın doğumcu var. Burada ekipman sıkıntısı var insanlara yetersizler branş yok doktor sıkıntısı var bir çok. Başka yerlere yönlendiriyor hekimler. Bir akrabam kaza geçirdi iki gün burada yattı. Sonra başka yere gönderdiler. Her şey için il dışına gidiyorum. Yeterli değil. Çözüm üretmek için bunu yapıyorum. Bütün ilçeler köyler buraya geliyor ama doktor sayısı yeterli değil.”
- “Doktor eksikliği olduğundan yeterli zamanı ayıramıyorlar.”
- “Burada çocuk hastanesi olabilmeliydi.”

- “Büyük yerlere gitmeye tercih ederim. Probleme yönelik. Doktorun tedavi yöntemine başarısına göre tecrübesine göre doktor seçimi yaparım.”
- “Çok fazla yoğunluk olduğunda doktorun verimi de düşüyor. Doktorlar daha az sayıda kişiye baksalar daha verimli olurlardı. Birçok kişi umursamaz oluyor.”
- “Doktorun muayenesi başlayınca bir anda yoğunluk oluşuyor buradan kaçınmaya çalışırım. Burada hasta yoğunluğundan dolayı ilgilenme açısından fazla ilgi olmuyor.”
- “Etrafın temizliği ve kalabalık beni çok etkiliyor. Tahlil verileceği zaman içeriye giremiyorduk.”

4.7. Erişim

Erişim boyutu literatürde hizmetlerin ulaşılabilirliği ve iletişim kolaylığını olarak tanımlanmakta olup, hizmete telefonla kolayca erişilebilir olması, hizmet almak için bekleme sürelerini, çalışma saatlerinin uygunluğunu ve hizmet tesisinin konumunun uygunluğunu kapsamaktadır. Katılımcıların ifadeleri dikkate alındığında sağlık hizmetlerinde hastanenin konumunun uygun olması, hizmete zamanında erişebilme, ilgili kişilerle iletişime geçebilme ve hastane içindeki birimlerin konumlarının bulunabilirliği erişim boyutu altında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda 31 katılımcı erişim boyutuna ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunların 15’i konum, 13’ü zaman ve 3’ü kişisel iletişim açısından erişilebilirlikle ilgili ifadeler kullanmıştır. Erişilebilirlik boyutu altında değerlendirilen ifadelerin bazıları aşağıdaki gibidir:

- “Mevki olarak yakın, doktor yelpazesi geniş olan özel hastaneleri tercih ederim. Aynı anda hem çocukları hem de kendimiz muayene olabiliyoruz.”
- “Ulaşılabilir olması, randevu saatine uyması, beklememesi, personelin hemen müdahale edebilmesi...”
- “...randevularının zamanlamasının uygun olmaması...”
- “Randevuyu gece yarısında vermeseler iyi olur. Uykumu gece bölüp iki kez böyle gittim. Cihazın tek olması talebin çok olmasından böyle olduğunu düşünüyorum. Buna da bir çözüm bulunur.”
- “Kişilerin memnun olduğu birkaç doktor var. Onlardan da sıra bulamıyoruz.”
- “İsteddiğiniz zaman randevu alamıyorsunuz.”
- “En yakın olan hastaneye giderim. Hastalığa göre değişiyor bu.”
- “İstedğimiz zaman direkt bağlantıya geçebiliyorum.”
- “Üst katta alt katta çok uzaklık var niye yanında değil film yerleri.”
- “Sağlık hizmetine hızlı ulaşmak duruma göre acilse en yakın yere giderim. İstedğim bölüme rahat ulaşabiliyor muyum?”
- “Rahatlıkla görüşmek isterim. Doktorları tanıdığım ulaşımı kolay yeri tercih ederim.”
- “Randevu almak zor. İki aydır bekliyorum.”
- “Köyden gelen insanlar hizmete ulaşamadıkları oluyor sabahtan bitecek işleri akşama kadar uzayabiliyor”
- “Sonra kolay ulaşılabilir olması. Çünkü yaşlı insanlarda bundan faydalanabiliyor. Örneğin kan alma ultrason vb. yerlerin de kolay ulaşılabilir olmasını isterim.”
- “Burada randevu alamıyoruz. Hastanenin mi devletten mi kaynaklanıyor bilmiyorum.”
- “Bazen muayene edilen yer ile tahlil verilen yer çok uzak oluyor yaşlı ve çocuklar için çok sıkıntı oluyor.”
- “İlçelerden randevuyla gelen hastalar oluyor. Hekim o gün muayene edemediğinde bu kişiler mağdur oluyor.”
- “İstedğin bölüme randevu alamıyorsunuz. Bir ay önceden başlıyorum randevu almaya kontrollerim için.”
- “Hastanedeki düzene levhalar yönlendirmeye dikkat ederim içeri girdiğimde kolay bulabilmeliyim gideceğim yeri”

4.8. İtibar

Literatürde İtibar boyutunun güvenilirlik, inanılabilirlik ve dürüstlüğü içerdiği belirtilmiştir. Bu kapsamda doktor veya hastaneye karşı oluşmuş olumlu/olumsuz yargılar itibar boyutu altında değerlendirilmiştir. Katılımcıların 19’u bu boyuta ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunlardan 13’ü doktorlara yönelik, 7’si de hastanelere yönelik itibar boyutu altında değerlendirilebilecek ifadeler kullanmıştır. Bazı katılımcıların ifadeleri aşağıdaki gibidir:

- “Doktor seçimi yapıyorum. Önceliğim doktorun iyi olması. Doktor seçiminden önce internetten ön araştırma yapıyorum. Referansla gitmeye çalışıyorum alanında iyi olması önemli.”
- “Devletin kendi imkânlarından kaynaklı olduğunu düşünüyorum. Onun için beklentilerim ona göre oluyor devlet hastanelerinden.”
- “İmkân varsa İstanbul’a gidersin. Hastanelerin büyüğü küçüğü falan işe yaramıyor ilçelere bile kocaman kocaman hastaneler yapıldı. Görünüşü güzel içini bilmek lazım. İçinde personel var mı?”
- “Sorun ortaya çıktığında doktorların daha önce o hastalıkla yapmış olduğu deneyimler bakarak etrafta duyuluyorsa o doktora giderim tanınmış bilinmiş o doktorlara daha çok gidiliyor. Hastanede bazı şeyler standart. Mesela gözünüzde bir sıkıntı varsa bütün hastaneler aynı şekilde bakabilir. Ama ameliyat söz konusuysa bu daha iyi neresi yapabilir diye çevreme danışıp, onların yönlendirmesiyle çözümler ararım.”
- “Doktor seçiminde mutlaka arkadaşlarımdan görüş alırım. Çevreme de tavsiye ederim.”
- “Doktoru araştırırım. Tedavi yöntemlerini araştırırım tıp anlamında iyiyse doktorluğu kişiliği de önemli.
- “Önemli hastalıklarda il dışına gidiyorum. Burası sağlık açısından güven vermiyorlar.”
- “Doktoru araştırırım. Ona göre giderim Ankara’ya gidiyorum. Oradaki büyük hastanelerde torpille yattım.”
- “Eskiden çok tıp fakültesi yoktu, nitelik olarak iyiydi. Şimdi adı yüzük markasıyla aynı üniversiteler var. Hedefi para kazanmak olan yeni yetişen hekimler özele gidiyorlar. O yüzden devlet hastanelerindeki doktorlar doktorluk yapmak için orada bulunuyorlar amaçları para kazanmak değil. Çocukluğundan beri isteyip seçen kişiler bence. Doktor önermem, hastane koşullarını anlatırım.”
- “Doktorların nereden mezun olduklarına güler yüzüne bakarım.”
- “Devletten her şeyi beklememek gerekiyor.”

4.9. Bilgilendirme

Bilgilendirme boyutu hizmetin içeriği, işleyiş tarzı, mevcut durumu ve hizmet sürecinde müşterilerin uygun şekilde yönlendirilmesi ve bilgi alınabilecek birimlerin varlığını içermektedir. Bu kapsamda sağlık hizmetlerinde teşhis ve tedavi süreçlerinde gerekli yönlendirmelerin yapılması, yapılan işlemlerin açıklanması, hastaya tanı ve tedavi konusunda bilgi verilmesi ve bilgi alınabilecek birimlerin varlığı bu boyut altında değerlendirilmiştir.

Literatürde iletişim boyutu altında bilgilendirmeye yönelik ifadeler yer verilmiş olsada, yapılan görüşmelerde, iletişimde önceliğin bilgi paylaşımı olduğu görülmüştür. Bu nedenle bilgilendirmenin boyut olarak değerlendirilip, iletişime ilişkin ifadelerinde bu boyut altında değerlendirilmesi daha uygun görülmüştür. Katılımcıların 44’ü bilgilendirme boyutu altında değerlendirilebilecek ifadeler kullanmıştır. Bu katılımcıların 33’ü bilgilendirme ve 21’i iletişime ilişkin ifadeler kullanmıştır. Bu boyut altında değerlendirilen katılıcı ifadelerinin bazıları aşağıdaki gibidir:

- “İletişim çok iyi, istediğimi bana veriyor, durumumu anlatıyor. Personel bilinçsiz, sorulara gerekli cevapları veremiyor. Beklemem için gitmiyorum, yarım saat bekliyorum, kimse yönlendirmiyor, kendimiz buluyoruz, niçin beklediğim belirtilmiyor. Muayenehanedeki ilgi alaka çok iyi, sorularıma cevap verilmesi, ayrıntılı cevap verilmesi çok iyi.”
- “Bilgilendirme yapılması hastalık teşhislerine ilişkin... Yetkin kişilerce hasta ve hasta yakınlarına hastalığa ve tedaviye ilişkin bilgi verilmeli.”
- “Yeni yapılan hastanede kapıdan girdiğiniz anda doğru yönlendirilmiyorsunuz. Onların tarifine göre hiçbir yeri bulamıyorsunuz. Sekreterin ilgisiz olması yeterli açıklama yapmaması...”
- “Azar yapıyorsunuz iki kere sorsanız bir şeyi.”
- “En azından yeme içmene dikkat et demek genel tavır ama bunları ayrıntılı anlatması bile kendine değer verildiğini hissettiriyor insana”
- “Hastane girişlerinde yönlendirme olmalı, personelin olması lazım.”
- “Hastalara yol gösteriliyor, psikolojik olarak rahatlatılıyor.”
- “Personeller sorduğunuz sorulara cevap vermiyorlar bile.”
- “Her şeyi paylaşabildiğim doktorlar var. Rahatlıkla her şeyi sorabiliyorum.”
- “Ama ufak tefek levha sorunları var; oluyor ama herkes o hatayı düzeltmek için uğraşmıyor. Herkes kanıksamış oluyor bu durumu mesela... Çaresi anlatılmalı hasta tatmin edilmeli soru işaretleri

kalmamalı.”

- “...kesinlikle doktorların bilgi vermemesi... Empati kuramıyorlar. Sana anlayacağın detaylı açıklama yapmıyorlar. Bilgi açısından. Yapılan işlemlerle ilk kez karşılaşıyorsun. İnternette bakınca da korkuya kapılıyorsun. Doktor bilgilendirme yapmıyor. İnsanları memnun etmek zordur. Ama genel olarak özellikle kanser hastaları bilgilendirilmeli.”
- “Doktorların hastaya yaklaşımı çok önemli. İlaçları doktorlar anlatmıyorlar ben eczacıya soruyorum anlatıyor. Kendim de okuyarak anlamaya çalışıyorum.”
- “Bazı yerlerde bu bilgilendirme yapılmıyor, hastalığı anlatılmıyor. Yapılması gerekeni de söylüyorlar. Ama bazı yerlerde bu yönlendirme yeterli olmuyor. Kişinin hastasını getirdiğinde onun stresiyle aklın başında olmuyor. Şunu yap bunu yap dediklerinde şaşırıp kalıyorsun kimse yardımcı olmuyor.”
- “Hasta kapıdan içeri girdikten sonra nerelere gideceğini öğrenmeli doğru yönlendirmeler yapılmalı. Düzgün algoritmalar oluşturularak memnuniyetin artacağına inanıyorum.”
- “Çocuk doktoru çıkan sonuçları haber vermek için beni aradı, çok mutlu oldum.”
- “.. hastalığınızla ilgili açıklamaları olsun güler yüzleri olsun çok çok iyi... Bilgilendirme eksikti. Teyzemi hastaneye götürdüm. Doktor bakıyor tahlilleri kafamıza atar gibi niye geldin der gibi konuşamıyorsunuz, Derdinizi doktora anlatamıyorsunuz. Adamakıllı hastalığınızla ilgili bilgi almak istiyorsunuz, o yok. Kısa cevaplar veriyor.”
- “Hastalığımı tedavi ve ilaçlarımı anlattılar.”
- “İlgi önemli benim için doktorların daha çok istediğime cevap vermesi önemli. Yoğun bakımda sadece bir defa bir kez hastadan bilgi alabiliyorsunuz. Bu yeterli değil bence.”
- “Hastane yönetiminin hasta ve hasta yakınları ile iletişimi olmalı, sorunları takip etmeli. Yetkin kişilerle iletişime geçilebilmeli”
- “Hizmet aldığımız doktorun anlayacağınız dille konuşması, yakın olması, anlaşılabilir olması, en azından yeme içmene dikkat et demek genel tavrı ama bunları ayrıntılı anlatması bile kendine değer verildiğini hissettiriyor insana... Eğer nazik olarak şunlara dikkat et diyeceği şeyleri bizim anlayacağımız şekilde anlatırlarsa işte o sıcaklık oluşuyor tekrar gitmeye başlıyorsunuz.”
- “Herhangi bir olayda hemen iletişim kurabiliyoruz”
- “Bir hastanın en çok beklentisi budur iletişim kurabilmek. Tek isteği budur. Derdini anlatabilmek güvenebilmek... İstedığımız zaman direkt bağlantıya geçebiliyorum.”
- “Bazı doktorlar gerçekten konuşturmuyorlar bile.”
- “Karşıdaki kişiyi kendi seviyesinde görerek anlatıyor.”
- “Karşılıklı sağlıklı iletişim kurulmalı çalışanlarla.”
- “Personelin iletişimine çok dikkat ederim. Rahatlıkla soru sorabilmeliyim.”
- “Aradığım zaman telefona baktılar. Devamlı geldiler ilgilendiler.”
- “İnsanlar her zaman doktorunu arayabilmeli. Hastaneye gitmeden de bir öneri alabilmeli doktorundan.”

4.10. Diğer Unsurlar

Kamu hastaneleri etkililik odaklı olup, temel amaçları bir kamu hizmeti olarak sağlık hizmetlerini sunmaktır. Bu kapsamda sağlık hizmetlerinde kamu hastanelerine ilişkin değerlendirmelerde para konusu katılımcılar tarafından hiç dile getirilmemiştir. Özel hastanelerde ise hizmetlerin sürekliliği süreçlerin etkinliğine bağlı olup, kar elde etmek bu kuruluşların öncelikli amaçları arasındadır. Kamu hastanelerindeki yoğunluk, uzun randevu süreleri, tahlil ve görüntüleme hizmetlerinde eksiklik ya da uzun bekleme süreleri, uzman doktor eksikliği ve ilgisizlik gibi nedenler insanları özel hastanelere yönlendirmektedir. Bu noktada katılımcılar ödedikleri bedel ve beklentileri ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Katılımcıların 11’i para ile ilgili ifadeler kullanmıştır. Bu ifadelerin bazıları aşağıdaki gibidir:

- “Sonuçta bir hizmet satın alıyorsun. Ama parasıyla alıyorsun mutlu olmak ister insanlar ya da ilgilenildiğini hissetmek isterler.”
- “Paranız varsa her şey çabuk ilerliyor.”
- “İlgi alaka parayla alınıyor.”
- “Para odaklı bir sağlık hizmeti sunuluyor. Para varsa aldığım hizmet kalitesi artıyor.”
- “Parayla her zaman hizmet aynı olmuyor. Memnun kalmadığımı söylerim.”
- “Bazı yerlerde ekonomik bakıldığını gördüm.”

- “Hastanelerin ticari kaygıyla hareket ettiğini gördüm. Sağlık sektöründe mali nokta da iyileştirilirse kalitenin de yükseleceğine inanıyorum.”

Yapılan mülakatlarda dikkat çeken diğer bir husus katılımcıların sağlık hizmetlerinden memnun kaldıklarında ya da kalmadıklarında sergiledikleri davranışlardır. Katılımcıların 25’i sergiledikleri davranışlara ilişkin ifadeler kullanmıştır. Alınan hizmet kalitesinin yüksek olması durumunda doktor ya da hastane tavsiyesi yapılırken, memnun kalınmaması durumunda bir daha tercih etmeme ya da şikâyet etme davranışı gösterildiği belirtilmiştir. Davranışlara ilişkin bazı ifadeler aşağıdaki gibidir:

- “Gittiğim yerleri tavsiye ederim. Fiyatı ve fiziksel şartlarını açıklarım. Aradığımı bulamazsam bir daha o doktoru ve o hastaneyi tercih etmiyorum.”
- “Memnun kalmadığım zaman çare olarak doktorumu değiştirdim.”
- “Eğer nazik olarak şunlara dikkat edeceği şeyleri bizim anlayacağımız şekilde anlatırlarsa iş te o sıcaklık oluşuyor tekrar gitmeye başlıyorsunuz.”
- “Doktor seçiminde mutlaka arkadaşlarımdan görüş alırım. Çevreme de tavsiye ederim.”
- “Doktor tavsiyesi çok yaparım. Şu hastanede bu doktor var derim tedavisini uygun bulduğum için.”
- “Gerekli yerlere şikâyetimi yaptım.”
- “Asla burada tedavi olmam. CİMER’e kadar şikâyet ettim.”
- “Doktor önermem hastane koşullarını anlatırım. Şahıs olarak tavsiye etmek riskli tersi durum olursa sıkıntı varsa bakanlığa bile yazarım.”
- “Gittiğim doktorları, hastaneyi çevreme tavsiye ettiğim oluyor.”
- “Memnun olduğum doktoru mutlaka çevreme tavsiye ederim.”
- “Yaşadığım sorunları etrafa anlatırım paylaşıyorum.”

Sonuç

Kalite ile ilgili genel kabul görmüş tanımlardan birisi müşteri istek ve ihtiyaçlarına uygunluktur. Kullanıcı tabanlı bu yaklaşımdan hareketle bir ürünün kalitesini belirleyen unsurların tespitinde müşterilerin görüşünün alınmasının önemini ortaya çıkarmaktadır. Tüm insanlar sağlık hizmetlerinin müşterileri olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte, sağlık kuruluşlarının hizmet alanları, sosyal ve kültürel farklılıklar, gelişmişlik düzeyleri gibi faktörler hastaların sağlık hizmetlerinden beklentilerinde farklılıklara neden olabilir. Bu çalışmanın amacı doğrudan müşterilerin bakış açısından hareketle Türkiye’de sağlık hizmetlerinin kalitesinde dikkate alınan unsurların belirlenmesidir. Sağlık hizmet kalitesi boyutlarının ve boyutlar altında dikkat edilmesi gereken unsurların doğru olarak belirlenmesi hizmet kalitesinin doğru ölçülmesi, daha doğru karşılaştırmalar yapılabilmesi ve iyileştirme yapılması gereken alanların doğru tespitinde önemli bir rol oynamaktadır. Çalışmada veri toplama üzere yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmış olup katılımcılardan memnun kaldıkları ve kalmadıkları sağlık hizmetlerinde neleri dikkate aldıkları ve kaliteli bir sağlık hizmeti için nelere dikkat ettikleri sorulmuştur. Farklı görüşlerin ortaya çıkabilmesi ve kapsamlı bir tanımlama yapılabilmesi adına mülakat yapan kişi sayısı yüksek tutulmaya çalışılmıştır. Farklı yaş, cinsiyet, meslek ve gelir gruplarından 93 katılımcı ile yapılan görüşmeler değerlendirilerek sağlık hizmet kalitesi boyutları tanımlanmaya çalışılmıştır.

Kalite boyutlarının sınıflandırılmasında temel olarak daha kapsayıcı olduğu düşünülen onlu ServQual modelinin boyutlarının yanı sıra teknik kalite ve bilgilendirme boyutları dikkate alınmış, katılımcıların ifadeleri bu boyutlar altında sınıflandırmaya çalışılmıştır. Yapılan değerlendirmelerde katılımcıların ifadelerinin teknik hizmet kalitesi, somut unsurlar, güvenilirlik, duyarlılık, güvenlik, yeterlilik, erişim, itibar ve bilgilendirme olmak üzere dokuz boyut altında sınıflandırmanın daha uygun olacağı görülmüştür. Belirlenen boyutlar Grönoos’un (1984) teknik hizmet kalitesi, fonksiyonel hizmet kalitesi ve imaj boyutlarını içeren hizmet kalitesi modelini de kapsar niteliktedir.

Teknik hizmet kalitesi: Sağlık hizmetlerinde teknik kalite teşhis ve tedavi süreçlerinin doğruluğunu ve uygunluğunu içermektedir.

Somut Unsurlar: Hizmeti sağlamak için gerekli araç ve gereçler, personelin görünümü, tesislerin durumu ve hizmet sürecinde karşılaşılan diğer her türlü fiziksel unsuru içerir. En sık dile getirilen somut unsurlar temizlik ve hijyen, görüntüleme cihazları, tesislerin durumu, havalandırma ve park yerleridir. Hastanede kullanılan diğer araç ve gereçler ise çoğunlukla temizlik yönünden değerlendirilmiştir.

Güvenilirlik: Güvenilirlik boyutu performansın tutarlılığını, işlerin doğru ve zamanında yapılmasını ve kayıtların doğruluğunu içermektedir. Hizmetin zamanında olması, sağlık hizmetlerine olan güven duygusu, hizmet performansının kişilerden ve zamandan bağımsız olması ve hizmet süreçlerinin sistemli bir şekilde çalışmasına ilişkin ifadeler bu boyut altında değerlendirilmektedir.

Duyarlılık: Literatürde yer verilen cevap verebilirlik/heveslilik, nezaket ve müşteriye bilmek ve anlamak boyutlarına ilişkin değerlendirmelerin benzerliği nedeni ile bu boyutların duyarlılık boyutu altında birleştirilmesi uygun görülmüştür. Bu kapsamda çalışanların hizmet sunmaya istekli olması, işlemlerde hızlı olunması, sağlık personelinin hastalara karşı kibar ve nazik olması, güler yüzlülüğü, empati kurabilmeleri ve hastalara karşı ilgili olmaları bu boyut altında değerlendirilmiştir. Değerlendirmelerde sadece sağlık personelinin kendinden kaynaklanan hız duyarlılık boyutu altında değerlendirilmiştir.

Güvenlik: Hastaların fiziksel, finansal ve mahremiyet açısından tehlikeden, riskten veya şüpheden uzak olmasını ifade etmektedir. Sağlık hizmetleriyle ilgili genel olarak, yanlış teşhis ve tedavi süreçleri, mahremiyet ve patojenlere yönelik hijyen ifadeleri güvenilirlik boyutu altında değerlendirilmiştir.

Yeterlilik: Hizmeti gerçekleştirmek için gerekli beceri ve bilgiye sahip olmayı ifade eder. Doktor sayısı, farklı uzmanlık alanından doktorların bulunması ve sağlık personelinin bilgi ve tecrübesi ve gerekli tıbbi cihazların varlığı yeterlilik boyutu altında değerlendirilmiştir. Çalışan personelin sayısı ve niteliği ve hastanenin fiziksel imkânları aynı zamanda hastanenin kapasitesini belirlemektedir. Bu kapsamda kapasitenin yetersiz olması hastane içerisinde yoğunluğa neden olmaktadır. Bu nedenle yoğunlukta yeterlilik boyutu altında değerlendirilmiştir.

Erişim: Sağlık kuruluşunun konumunun uygun olması, hizmete zamanında erişebilme, ilgili kişilerle iletişime geçebilme ve hastane içindeki birimlerin konumlarının bulunabilirliği erişim boyutu altında değerlendirilmiştir.

İtibar: Doktor veya hastaneye karşı oluşmuş olumlu/olumsuz yargılar itibar boyutu altında değerlendirilmiştir.

Bilgilendirme: Teşhis ve tedavi süreçlerinde gerekli yönlendirmelerin yapılması, yapılan işlemlerin açıklanması, hastaya tanı ve tedavi konusunda bilgi verilmesi ve bilgi alınabilecek birimlerin varlığı bu boyut altında değerlendirilmiştir. Ayrıca sağlık personeli ile olan iletişim ve farklı hastalar için dili uyarlayabilmeyi içeren ifadeler de bu boyut altında değerlendirilmiştir.

Yapılan değerlendirmelerde Kamu hastanelerindeki yoğunluk, uzun randevu süreleri, tahlil ve görüntüleme hizmetlerinde eksiklik ya da uzun bekleme süreleri, uzman doktor eksikliği ve ilgisizlik gibi nedenlerle insanları özel hastaneleri tercih ettiği ve ödenen bedel nedeni ile hizmet kalitesi beklentisinin de daha yüksek olduğu görülmüştür.

Dikkat çeken diğer bir husus katılımcıların memnuniyet düzeylerine bağlı olarak sergiledikleri davranışlardır. Alınan hizmet kalitesinin yüksek olarak değerlendirilmesi durumunda doktor ya da hastane tavsiyesi yapılırken, memnun kalınmaması durumunda bir daha tercih etmeme ya da şikâyet etme davranışı gösterildiği belirtilmiştir.

Kalite ile ilgili çalışmalarda müşterilerin düşüncelerinin önemi tartışılmazdır. Bununla birlikte bu sözel ifadelerin sistematize edilmesi oldukça zordur. Bu çalışmada literatürdeki çalışmalarda dikkate alınarak hem sağlık hizmetleri kalitesinin boyutları hem de bu boyutlar altında en çok dikkat edilen hususlar tanımlanmaya çalışılmıştır. Sonuçların Türkiye’de verilen sağlık hizmetlerini kapsadığı ve pandemi sürecinin etkileri olduğu unutulmamalıdır. Bununla birlikte bu tanımlamaların istatistiksel çalışmalarla desteklenmesi literatüre katkı sağlayacaktır. Çalışma sonuçları hizmet kalitesini artırmak isteyen sağlık kuruluşları için nelere dikkat etmeleri gerektiği konusunda yol gösterici niteliktedir.

Kaynakça

- Abbasi-Moghaddam, M. A. Zarei, E. Bagherzadeh, R. Dargahi, H. and Farrokhi, P. (2019). Evaluation of service quality from patients’ viewpoint. *BMC Health Serv Res*, 19, 170
- Alumran, A. Almutawa, H. Alzain, Z. Althumairi, and Khalid, N. (2021). Comparing public and private hospitals’ service quality. *J Public Health (Berl.)*, 29, 839–845

- Anderson, A. E. (1995). Measuring service quality at a university health clinic. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 8(2), 32-37.
- Ateş, M. (2013). *Sağlık hizmetleri yönetimi*. Beta Yayıncılık.
- Babakus, E. Mangold, G. W. (1992). Adapting the servqual scale to hospital services: an empirical investigation. *Health Services Research*, 26 (6), 767-786.
- Badiyani, M. (2010). Service quality of private clinics: application of servqual model. *QUEST-Journal of Management and Research*, 1(2), 21-27.
- Boshoff, C. ve Gray, B. (2004). The relationships between service quality, customer satisfaction and buying intentions in the private hospital industry. *S. Afr. J. Bus. Manag.* 35(4), 27-38.
- Camilleri, D. ve O'Callaghan, M. (1998). Comparing public and private hospital care service quality. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 14(4), 127-133.
- Çavdar, E. Kıpçak, E. ve Önal, E. (2017). Hizmet kalitesinde yeni bir boyut: bilgilendirme. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 137-155.
- Çıraklı, Ü. Gözülü, M. ve Gözülü, K. (2014). Sağlık kurumlarında algılanan hizmet kalitesinin değerlendirilmesi: Yozgat'ta yer alan iki hastanenin yatan hastaları üzerinde bir çalışma. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 7(1), 61-82.
- Dalgıç, A. (2013). *Hizmet sektöründe hizmet kalitesinin ölçümü ve hizmet kalitesini etkileyen faktörler. antalya'da hizmet kalitesi ölçümüne yönelik bir uygulama*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirtaş, A. E. ve Köksal, G. (2018). Sağlık hizmet kalitesinin servqual temelli kalite evi ile değerlendirilmesinde yeni bir yaklaşım. *Verimlilik Dergisi*, (2), 29-52.
- Devebakan, N. ve Aksaraylı, M. (2003). Sağlık işletmelerinde algılanan hizmet kalitesinin ölçümünde servqual skorlarının kullanımı ve özel altınordu hastanesi uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 38-54.
- Donabedian, A. (2003). *An introduction to quality assurance in health care*. (B. Rashid, Dü.) Oxford Press.
- Endeshaw, B. (2020). Healthcare service quality-measurement models. A Review. *Journal of Health Research*, 35(2), 106-117.
- Grönroos, C. (1984). A service quality model and its marketing implications. *European Journal of Marketing*, 18(4), 36-44.
- Grönroos, C. (2008). Service logic revisited: who creates value? and who co- creates? *European Business Review*, 20(4), 298-314.
- Gülmez, M. (2005). Sağlık hizmetlerinde memnuniyet ölçümü ve Cumhuriyet Üniversitesi Araştırma Hastanesi'nde ayakta tedavi gören hastalara yönelik bir uygulama. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 147-169.
- Gürbüz, E. ve Ergülen, A. (2006). Hizmet kalitesinin ölçümü ve Grönroos modeli üzerine bir araştırma. *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 33, 173-190.
- Harvey, J. (1998). Service quality: a tutorial. *Journal of Operations Management*, 16(5), 583-597.
- Kalaja, R. , Myshketa, R. ve Scalera, F. (2016). Service quality assessment in health care sector: the case of durrës public hospital. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 235, 557-565.
- Karafakıoğlu, M. (1998). *Sağlık hizmetleri pazarlaması* (Cilt Yayın No. 271). İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını.
- Karahan, A. (2000). *Sağlık hizmetlerinde kalite iyileştirilmesi: Afyon Göğüs Hastanesinde bir uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kavuncubaşı, Ş. (2000). *Hastane ve sağlık kurumları yönetimi*. Siyasal Kitapevi.

- Kaya: (2013). Sağlık hizmetlerinde kalite kavramı. S. Kaya, D. Tengilimlioğlu, O. Işık, M. Akbolat, ve A. Yılmaz içinde, *Sağlık kurumlarında kalite yönetimi* (s. 1-89). Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2864.
- Kılıçlı, Y. Çavdar, E. ve Yüksek, M,N. (2019). Dış sağlığı hizmetlerinde kalite: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Dış Hekimliği Hastanesi üzerine bir araştırma. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), 347-370.
- Korkmaz:, ve Çuhadar, U. (2017). Sağlık hizmet kalitesi ve sağlık kurumunu tekrar tercih etme niyeti arasındaki ilişki: eğitim ve araştırma hastanesi örneği. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 3(1), 72-87.
- Lam, Simon S. K. (1997). SERVQUAL: A tool for measuring patients' opinions of hospital service quality in Hong Kong. *Total Quality Management*, Vol. 8(4), 145-152.
- Löfgren, M. ve Witell. (2008). Lars two decades of using kano's theory of attractive quality: a literature review. *The Quality Management Journal*, 15(1), 59-76.
- Meesala, Appalayya and Paul, Justin (2018) Service quality, consumer satisfaction and loyalty in hospitals: thinking for the future, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 40, 261-269.
- Moore, L. Lavoie, A. Bourgeois, G. ve Lapointe, J. (2015). Donabedian's structure-process-outcome quality of care model. *Journal of Trauma and Acute Care Surgery*, 78(6), 1168-1175.
- Ovretveit, J. (2004). Formulating a health quality improvement strategy for a developing country. *international Journal of Health Care Quality Assurance*, 17(7), 368-376.
- Parasuraman, A. Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41-50.
- Parasuraman, A. Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1988). Servqual: a multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
- Pekkaya, M. ve İmamoğlu, Ö. P. (2017). Hastane hizmet kalitesinde servqual boyutlarının önem derecelerinin belirlenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 607-616.
- Shafiq, M. Naeem, M. A. Munawar, Z. ve Fatima, I. (2017). Service quality assessment of hospitals in asian context: an empirical evidence from pakistan. *INQUIRY: The Journal of Health Care Organization, Provision, and Financing*, 54, 1-12.
- Sohail, M. (2003), Service quality in hospitals: more favorable than you might think, *Managing Service Quality*, 13 (3), 197-206.
- Tengilimlioğlu, D. (2013). Sağlık kurumlarında müşteri memnuniyeti. S. Kaya içinde, *Sağlık kurumlarında kalite yönetimi* Anadolu Üniversitesi Yayınları (Cilt 2864).
- Tengilimoğlu, D. (2011). *Sağlık Hizmetleri Pazarlaması*, Siyasal Kitabevi.
- Tucker, J. L. ve Adams: R. (2001). Incorporating patients' assessments of satisfaction and quality: an integrative model of patients' evaluations of their care. *Managing Service Quality: An International Journal*, 11(4), 272-287.
- Yağcı, M. I. ve Duman, T. (2006). Hizmet kalitesi-müşteri memnuniyeti ilişkisinin hastane türlerine göre karşılaştırılması: Devlet, özel ve üniversite hastaneleri uygulaması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 218-238.
- Yerebakan, M. (2000). *Özel hastaneler araştırması* (Cilt 2000-26). İstanbul Ticaret Odası.
- Zorlutuna, Y. (1997). *Sağlık hizmetlerinde toplam kalite yönetimi" sağlık hizmetlerinde devamlı kalite iyileştirme*. Haberal Eğitim Vakfı.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Meyrem DEVECİ *

*Dr. Ö r. Üyesi, Van Yüzyüncü Yil Üniversitesi,
E itim Fakültesi,
Van/Türkiye.
meyremdeveci@yyu.edu.tr
0000-0001-7260-5816

Yapay Zekâ Uygulamalarının Sanat ve Tasarım Alanlarına Yansıması / Reflections of Artificial Intelligence Applications in Arts and Design

Öz

Yapay zekâ, insanın algılama, akıl yürütme süreçlerimizi modellemek için birçok akıllı yolu ke fetmesini sa layan bili sel bir bilimdir. Kısaca bilgisayarlar da çalı an algoritmalar, programlar, kodlar eklinde dü ünülmelidir. Ses, görüntü, yazılı metin gibi veri türlerini temel alarak algoritmaları ö renerek problem çözer. Yapay zekâ algoritmaları sayısal verilerle çalı tı ı için bütün veri türlerini ba lanğıçta sayısal verilere dönü türerek ilemek zorundadır. Yapay zekâ, günümüzde, sanat ve tasarım alanlarında bir yaratım aracı olarak kullanılmaya ba landı ı görülr. Hatta yaratım sürecini etkileyerek sanat ve tasarımda yeni bir estetik anlayı ı ve yeni bir aktarım dili geli tirir, makine-sanatçı / tasarımcı i birlikçisi olarak önemli rol oynar. Ara tırma, çe itli yöntemlerle kullanılan yapay zekânın sanat ve tasarım alanlarına makine yaratıcılı ı olarak nasıl yansıdı nı görebilmeyi, sanat ve tasarımın yaratım sürecinde insan-makine arasında de i en rolleri ve makinenin insanla olan i birli ini kavrayabilmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca yapay zekâ aracılı ıyla üretilmi sanat ve tasarım ürünlerini de erlendirerek yapay zekânın görsel üretim konusunda gelinen durumu tartı ılmaktadır. Ara tırmada literatür tarama yöntemiyle yapay zekâ aracılı ıyla üretilmi sanat ve tasarım örnekleri; resim, heykel, grafik tasarım, tekstil, endüstriyel ve mimari tasarım çalı maları incelenmektedir. ncelenen bu örneklerle sanat, tasarım alanında gerçek dünyada yapay zekâ uygulamalarına yönelik ara tırmaçılar sanat, tasarım üreticileri için bir kılavuzluk edece i, yeni ça a adaptasyonu sa layacak yeni teknolojik araçların denenmesi konusunda cesaret verici olaca nına inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, algoritma, tasarım, sanat

Abstract

Artificial intelligence is a part of cognitive science that allows humans to discover myriad intelligent ways to model our processes of perception and reasoning. In simple terms, artificial intelligence should be considered in terms of algorithms, programmes, codes. AI solves problems by learning algorithms consisting of different types of data sets, be it audio, visual, or written, etc. However, as they work exclusively with digital data, artificial intelligence algorithms primarily need to convert such types of data into digital data before processing. Today, artificial intelligence appears to have been taken up as a creative process in arts and design. In fact, artificial intelligence also affects the creative process and with this effect, it develops a new sense of aesthetics and a new language for communication in arts and design and as a result, assumes an important role as a part of the collaboration between machines and artists and designers. The present research study aims to shed light on the ways in which artificial intelligence, when applied with various methods, finds reflections in arts and design as a form of machine creativity and thus, to offer an understanding to the changing roles of humans and machines in the creative process and to the collaboration between machines and humans in arts and design. In addition, the study also discusses the current progress of artificial intelligence in visual creation by examining the arts and design products created through artificial intelligence. The study also looks at works created in arts and design through artificial intelligence including examples of paintings, sculptures, graphic design, textiles, and industrial and architectural design identified by way of a literature review. The aim pursued with the examination of these examples is to offer guidance to other researchers and creators of arts and design with respect to the arts and design applications of artificial intelligence in the real world and encourage them to try out tools of new technologies as a means to adapt to the new age.

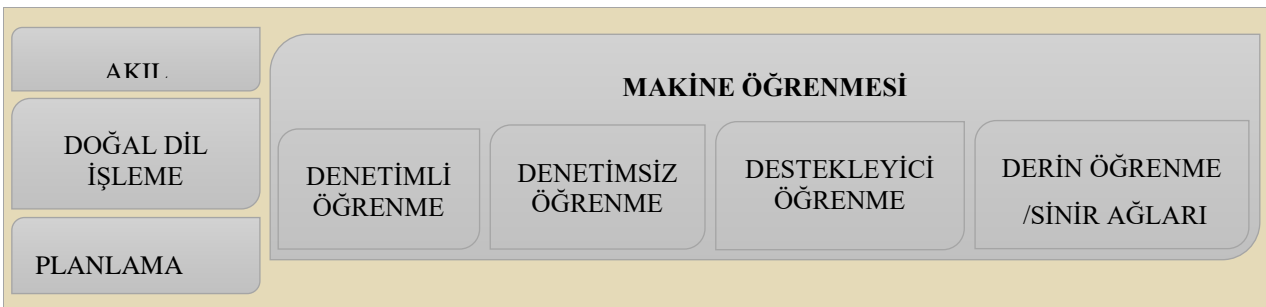
Keywords: Artificial intelligence, algorithm, design, art.

Giriş

Yapay zekâ (YZ) / Artificial Intelligence (AI) insanın algılama, akıl yürütme süreçlerimizi modellemek için birçok akıllı yolu keşfetmeyi sağlayan bilişsel bir bilimdir. Çeşitli türdeki metinleri, resimleri ve sesleri vb veri kümesini analiz edebilir. Makinenin yaptığı bu analize dayanarak bir veri kümesine benzeyen ancak oldukça farklı, yeni ve benzersiz bir içerik oluşturabilir. Yapay zekâ algoritmalar aracılığıyla öğrenmesiyle – eğitilmesiyle aktivitesini gerçekleştirir. Algoritmalar, verileri analiz ederken içeriği daha doğru üretmek ve beklenen sonucu daha iyi eşleştirebilmek için önceden eğitilirler. Bilgisayarlarda çalışan özel bir program olan algoritmalar aslında birer programlar ve kodlardır. Algoritmalar etkili problem çözücü olmasından daha çok bize evrenin çalışma prensipleri hakkında da bilgi verir. Doğanın bir düzeni olduğuna, tüm oluşumların belli bir ritme sahip olduğuna da işaret eder. Algoritmalar bilgisayarlarla mükemmel bir uyum içinde olmuştur. Bilgisayarlar bir algoritmayı, kodlar sayesinde konuya özgü hale getirir ve belirli bir problemi çözmek için basit yöntemler sunar. Bu yöntemler bilgisayar ortamında kodlara çevrilerek bir yazılım dili oluşturur (Toprak, 2020, s.49). Ses, metin ve görüntüler uygun şekilde çevrilerek yapay zekâ programları/kodları ile işlenirler. Yapay zekâ ses, görüntü ya da yazılı metin gibi veri türlerini temel alarak algoritmaları öğrenir ve problemleri çözer. Yapay zekâ algoritmaları, yalnızca sayısal verilerle çalıştığı için bütün veri türleri başlangıçta sayısal verilere dönüştürülerek işlenmek zorundadır. Sesler işlenmeden önce metinlere (yazılı forma) çevrilir. Seslerin işlenme biçimleri ile metinlerin işlenme biçimleri tamamen aynı yöntemle gerçekleşir. Verilerin şekle çevrilmesi yöntemi de metin ve görüntülerin sayısallaştırılması biçiminde ele alınmalıdır (Özçift, Çelikten ve Akarsu, 2020, s.2)

Algoritmaları eğitmek için kısaca; tüm cümlelerin içinde geçen kelimeleri içeren bir sözlük oluşturulur. Her cümlenin kelimesi oluşturulan sözlükte yer alması durumunda “1” yer almaması durumunda ise “0” biçiminde kodlanır. Bu kodlamaya kelime çantası adı verilir. Bu durum metinlerin sayısal modellenmesinde kullanılan en basit yöntem olarak bilinir. Ancak kelime çantası modeli dışında gereksinimine bağlı olarak farklı yöntemler de tercih edilebilir. Daha basit bir şekilde yapay zekâ veri modelleri satırlar ve sütunlar gibi düşünülebilir. Her bir satır örneği (bir metnin dokümanı, x görüntüsüne ait veri vs.) temsil eder. Her sütun o örneği tanımlayan özellikler (metinler için sözlükteki kelimeler, görüntüler için piksel adı verilen değerler olarak gösterir. Son sütun sayısal tahmin için sayısal bir değeri, sınıf tahmini için bir sınıf etiketini gösterir (Özçift, Çelikten ve Akarsu, 2020, s. 9-11). Sonuçta, algoritma eldeki cümlelerle kendini eğitir/öğrenir. Öğrendikleri ile yeni bir cümlenin sınıfını tahmin eder. Görüntü söz konusu olduğunda da algoritmalar çok sayıda görüntülerle beslenir daha sonra da yeni görüntüler üretir.

Makine öğrenmesi sistemin verilerinden beslenerek insan müdahalesini en aza indirme koşuluyla makinenin karar alabilecek şekilde eğitilmesi gerekir. Bunun için makinenin girdiler ve çıktılar arasındaki ilişkileri anlaması, sürekli öğrenebilen bir algoritmayı besleyebilecek verilere ihtiyaç vardır. Eğitimden sonra girdili bir model verildiğinde bir çıktı üretilmesi gerekir. Günümüze kadar çok sayıda makine öğrenmesi yöntemleri geliştirildi. Bu yöntemlerin arasında makineye tahmin, kümeleme ya da sınıflandırma yapabilme yeteneği kazandıracak biçimlerde olmuştur. Söz konusu yöntemlerde denetimli, denetimsiz ve destekleyici olarak üç farklı biçimde öğrenme stratejisinden söz etmek mümkündür. Öğrenme stratejiyle makine öğrenmesinin yapay zekâ ilişkisini kısaca şu şekilde şemayla ifade edilebilir (Yılmaz, 2021, s.98).

Görsel 1: Makine Yöntemleri (Hurtwiz ve Kirsch, 2018:13). (Aktaran: Yılmaz, 2021, s.98).

1956 yılında makine zekâsına ilgi duyan 10 bilim insanı ve ABD’li matematik profesörü John McCarthy (1927-2011) tarafından organize edilen bir toplantıda makinelerin duyumsama, mantık, karar alma ve geleceği tahmin etme yeteneği gibi insan zekâsına benzer özellikleri nasıl simüle edebileceklerini araştırmışlardı. McCarthy insanın düşünme yeteneğiyle mantık yürütüşünün matematiksel açıdan tanımlanabileceğini ifade ediyordu. Temel yaklaşımı soyut yapıda olan bir anı, fikir ve mantıklı düşünmenin “biçimlendirilerek” algoritmalara dönüştürülebileceğine ilişkin (Fan, 2020, s. 18). Bilginin mantık yoluyla açıklanabileceği fikri, Aristoteles’in silojistik mantık denilen bir mantıksal çıkarım biçimine MÖ 4. yüzyıla kadar uzandığı söylenebilir. Örneğin bir sonuca ulaşmak için yapılan bir dizi önerme işlemi yeni bir bilgi parçasıdır- net bir şekilde adım adım tanımlanabildiğinden, bir matematik denkleminin çözülme sürecine benzer. Algoritmalar da hesaplamalara ve diğer problem çözme işlemlerine rehberlik eden bir süreci tanımlayan, açıklayıcı talimatlar ve kurallar bütünüdür. Silojistik mantık ise; önceden var olan bir dizi önermeye dayanarak (önermeler yanlış ya da doğru olabilir) sonuca varmak amacıyla mantıksal çıkarımlar kullanan biçimsel akıl yürütme sistemidir (Fan, 2020, s. 19). Dolayısıyla bugün yapay zekânın çalışma sistemi düşünüldüğünde; girdiler kısmında örneklerle beslenen makinenin talimatlar sonucunda elde ettiği çıktılar göz önünde bulundurulduğunda silojistik mantığın bilgisayar bilimi ve yapay zekanın temeli olarak düşünülebilir.

Yapay zekâ teknolojisinin ortalama insan gibi düşünebilmesi birçok alanı hem yapısal hem de içerik olarak değiştirme sürecini başlatmıştır. Örneğin Google’a ait yapay zekâ şirketi Deep Mind tarafından yürütülen bir çalışmada, yapay zekâ teknolojisine eklenen hayal gücü ile verilen komutlar, yazılan kodlar, oluşturulan algoritmalar üzerine düşünebilmeleri sağlanmıştır. Düşünebilme ya da karar vermeye kadar yalnızca insana özgü olan özelliklerin sorumluluğunu makinenin almaya çalıştığını göstermiştir. Robotların yapay zekâ uygulamalarının derin öğrenme (deep learn) ve yapay sinir ağları (artificial neural networks) sayesinde insan beynine benzer bir şekilde öğrenme özelliği artık günümüz için mümkün görülmektedir (Kayıkcı ve Bozkurt, 2018: 59). Aktaran: (Ökmen, 2021, s.444-445). Makinelerin git gide zekileşmesi fikri, bilgisayar bilimcisi, matematikçi ve bilim kurgu yazarı olan Vernor Vinge; insan zekâsını aşan bir zekâ, ilerlemelere yön verdiğinde bu durumun çok hızlı olacağını ifade eder. Vinge, çok daha kısa bir zaman ölçeğinde gerçekleşecek ilerlemenin daha zeki varlıklar yaratmayı içereceğini öngörmektedir. Mucit ve yapay zekâ araştırmacısı Ray Kurzweil “The Singularity is Near” (Tekillik Yakın) başlıklı kitabında, teknolojik ilerlemenin hızlıca arttığını ve artmaya devam edeceği fikrini ortaya koymuştur. Kurzweil, 2010’dan itibaren 2045’teki “Tekillige” ve ötesine varıncaya kadar çeşitli 10 yıllık zaman dilimlerinde teknolojinin üreteceği şeyler hakkında birtakım tahminlerde bulunur. Örneğin; makinelerin kendi kendilerini geliştirdikleri “kaçış tepkimesine” gireceğini her yeni yapay zekâ neslinin daha hızlı ortaya çıkacağı yönündeki tahminlere dikkat çeker (Nilson, 2019, s.38-39). Yapay zekâ konusunda pek çok bilim ve araştırma insanının ortaya attığı iddialarda ya da ifade ettikleri öngörülerde; ilerlemede yüksek hız gösteren yapay zekâ, kimi zaman teşvik edici ya da umut verici bir gelişme olarak yansırken, kimi zaman tam tersine kuşku verici ya da tehlikeli bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Wilson ve Daugherty, becerilerimizi geliştirmemiz konusunda makinelerden destek almak büyük bir iş-yaşam konforu sağlayabileceğini ifade etmektedir. Onlara göre makinelerden insanların bilişsel güçlerini üst seviyelere taşınması konusunda faydalanılabilir. Makinelerin müşteri ve çalışanlarla etkileşim kurmaları insanlara büyük bir zaman kazancı sağlayacağı açıktır. Makinelerin bir diğer sağlayacağı kolaylıklar için fiziksel becerilerimizi genişletecek insani yetkinliklerle donatılmaları olacaktır (Wilson ve Daugherty, 2020, s.179). Günümüzde makinelerin insan gibi düşünebilmeleri ve üretim gerçekleştirebilmeleri konusunda odaklanılmış çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Makinelerin bazı becerilerinde insana yakın gelişmeler olduğundan söz edilebilmektedir. Hilary Putnam, zekâ ve makine arasındaki benzeşme şu şekilde değinmektedir: Her ikisinin içsel yapısı ve davranışları yasaların yönettiği fiziksel durumların tanımlarıyla tarif edilebilir. Makinelerin mantıksal durumları ya da insanların zihinsel durumları karar verme yasalarıyla yönetilir. Zihinler ve makineler arasındaki benzetme tariflerin, farklı varlıklar, durumlar ve olaylar anlamına gelmediğini gösteren farklı tarifler açısından önemlidir. Makine benzetmesi yazılım (program) ve donanım tanımlarında bir makinenin çok farklı tariflerine sahip olabileceğimizi açıkça gösterir. Aynı şekilde zihinsel durumların ve beyin durumlarının çok farklı tarifleri olması, durumların ayrı olduğu anlamına gelmez. Tariflerin arasındaki farklılık, beyin durumlarının zihinsel durumları gerçekleştirdiği fikri gibi donanımın fiziksel durumları, yazılımın mantıksal durumları gerçekleştirdiği fikriyle bağdaşır (Shagrir, 2019, s.182-183).

Pek çok gelişmeler ve araştırmalar incelendiğinde, yapay zekâ teknolojinin son zamanlarda önemli ölçüde gelişeceği ve neredeyse her alanda kullanımının daha da yaygınlaşacağı apaçık ortadadır. Bilgi, iletişim ve teknolojinin bir arada kullanımıyla gelişen bilişim, insan hayatının artık merkezindedir. Bilgisayar, internet ve iletişim teknolojileri ile birleşen pek çok buluş, küresel çapta etki oluşturarak tüm insanlığın alışkanlıklarını değiştirmiştir değiştirmeye de devam etmektedir. Bütün bunların temelini kuşkusuz yapay zekâ teknolojisi oluşturmaktadır (Ökmen, 2021, s.407). Yapay zekâ insanı simüle eden bilişsel yeteneklerle ilgili olarak; görüntü tanıma, satranç oyunu, dil otomasyonu gibi günlük yaşamda çok sayıda işlevsel olan çeşitli sektörde uygulama alanı buldu. Problem çözme ve karar verme gibi sivil ve sosyal hayatın yönetimi ile ilgili alanlarda ev otomasyonu, bankacılık, siber güvenlik, pazarlama stratejileri, otomatik CV değerlendirme, müşteri kılavuzluğu, sürücüsüz araçlar vb. ekonomik ve politik organizasyon üzerindeki yansımaları, iş dünyası üzerindeki etkisi, sağlık yönetimi, dezenformasyon teknikleri, temel haklar üzerinde kontrol, vb. alanlarda sürekli yapay zekânın varlığına, işlevsel gücüne tanıklık edilir. Instagram’da, Google’da, sosyal medyada neredeyse hayatımızın her alanında yer almış olan yapay zekâ, etkin uygulamalarıyla kimi zaman hayatımızı kolaylaştırmakta kimi zaman da zorlaştırmaktadır. Ancak, yapay zekânın yaşamımızdaki varlığı artık kaçınılmazdır. Fotoğraf düzenleme uygulamalarında, klasik resimlerin yeniden üretimlerinde, birtakım yayınlarda deepfake gazeteciler, deepfake haber spikerler, moda dergilerinde hiç var olmamış üretken çekişmeli ağlar ÜÇA’lar / GAN’ler tarafından üretilen sentetik modeller olarak yansımaktadır. Oyun tasarımlarında hatta oyunun kendisinde bile artık yapay zekânın aktif olarak rol aldığı görülür. Pazarlama otomasyonu için pek çok yapay zekâ tabanlı bir reklam kampanyası otomasyon platformu; Signum.ai, Synthesia, Opentopic, OpenAI, Skyword 360, Clarifai, Datagrid, Rosebud.ai vb. kullanılmaktadır. Endüstride, pazarlamada, ekonomide, tıpta, çeşitli hizmet gerektiren birçok kuruluşlarda büyük bir kolaylık ve yarar olarak görülen yapay zekâ, kültürel ve sanat alanlarında da kendini insanla iş birliği yapan bir makine olarak aktif rol alır. Son yıllarda mimarlıkla birlikte mühendislik, endüstriyel tasarım ve tekstil tasarımında yaygınlık kazanmaya başlayan hesaplamalı tasarım yaklaşımları görülür. Hesaplamalı tasarım teknolojileri bilgisayar işleyişinin çift değişkenli birimi olan 0 ya da 1’in birbiriyle oluşturdukları kombinasyon değerleri ile şekillenmektedir. Parametrik Tasarım, Üretken (Generative) Tasarım, Algoritmik Tasarım, Evrimsel Tasarım ve Hesaplamalı (Computational) tasarım gibi kombinasyon temelli yaklaşımlar bilgisayarların işleyiş mantığını içeren hesaplamalı tasarım anlayışlarına örnek olarak verilebilir. Bu tür tasarım uygulamalarında bilgisayar desteğinden çok bilgisayarların işleyiş mantığını içeren kodlama dillerinin desteği söz konusudur (Çitci, 2020, s.27).

Günümüzün çeşitli sanat disiplinlerinde, müzik endüstrisinde, film endüstrisinde ve çeşitli tasarımlarda yapay zekânın insanla olan iş birliği görülür. Pek çok fırsatı sunabilen yapay zekâ uygulamalarını, günümüzde şirketler, kurumlar, bireysel olarak sanatçılar, tasarımcılar mümkün olduğunca kullanmaya ve bu teknolojiye yararlanmaya çalışmaktadırlar.

Bu araştırmada günümüzde yapay zekânın sanat ve tasarım alanında kullanılmaya başlamasıyla üretimin yeniden nasıl şekillendiği, makinenin insan yaratımlarına benzer yaratımları elde etme başarısı incelenmekte ve yapay zekânın sanatçı ya da tasarımcıyla gerçekleştirilebilen iş birliği sonucunda, sanatçı ve tasarımcının değişen rolleri tartışılmaktadır.

Tasarım ve Sanat Ürünlerinde Yeni Bir Yaratım Aracı Olarak Yapay Zekâ ve Değişen Roller

Kültürel, ekonomik, toplumsal açıdan geleceği yeniden şekillendiren yapay zekâ, algoritmik çağda üretimin optimumlaşmasında önemli rol almaktadır. Günümüzde yapay zekâ teknolojisine sahip robotların üretim yapabildiklerine, haber merkezlerinde kurulan yapay zekâ eksenli algoritmaların klasik haberciliği değiştirdiğine, gündelik yaşamımızda bize sürekli önerilerde bulunarak yönlendiren akıllı cihazların yaşamlarımızı nasıl etkilediğine, kişilerarası kurulan iletişim araçlarının yapay zekâ temelli algoritmalar ile şekillendiğine tanıklık edilmektedir. Yapay zekâ algoritmalarının gündelik yaşam pratiklerimize, geleneksel iletişimsel ve sanatsal algularımıza ve kültürel örgütlenmemize yaptığı / yapacağı değişimlerin ve etkilerin tümü yeni bir çağın başlangıcının işaretini vermektedir. Bu çağ üretici ya da tüketici insan davranışını değiştirmeyi zorunlu kılmaktadır. Çünkü yazının yerini alan yazılım-kodlamalar yaşamımızı algoritmik çağa uydurmaya ve çağı anlamlandırmaya zorluyor. Dolayısıyla dünya ile iletişim kurma biçimimizin yanı sıra onu anlamlandırma biçimimizin de değişmesi kaçınılmaz hale gelmiştir (Kapır, 2021, s.62).

Tüm sanat tarihinin, sanatçının her şeyden önce geçmişin ustalarından ilham alabildiğini gösteren sanat /sanatçı deneyimleri gibi günümüzde de üretime taklitle başlayan makinenin, yapay zekâ algoritmaları

klasikçi, görüntü estetiği arasındaki diyalektik tarafından işaretlenerek kuralları, mükemmellik ve sanatsal güzellik fikrini öğrenerek yeniden üretileni ekledikleriyle ya da yok ettikleriyle çeşitli biçimde sorgulatmaktadır. Yapay zekâ ile üretilen işler bu diyalektikten geçerek varlığını göstermektedir “Yapay zekâ tarafından otomatik olarak oluşturulan” eserlerde / tasarımlarda, artık tasarımcının ya da sanatçının rolü yeniden dikkate alınması gerekir. Otomasyon ve insan yaratıcılığı arasında bir tür “işbirlikçi denge” sorunu içinde ele almaya itecek en doğru bilimsel bakış açısını yansıtacak üretken algoritmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla sanatçının çağın gerektirdiği teknoloji bilimi donanımına sahip olması zorunlu hale gelmiştir. Aksi halde insan sanatçı ya demode yaklaşımlarla yerini korumaya ya da kendisini var etmeye çalışacaktır -ki bu çağ için bu durum oldukça zordur. Ya da sanatçı makinenin pasif kullanıcısı olup makineler sanatçıyı / üreticiyi yönetecektir. Ancak çağın dayattığı en güzel uyum elbette; sanatçı, tasarımcı / üretici en başarılı ve etkili yeni rollerle makineyle uyum içinde işbirlikçi bir yaklaşımla üretimlerini sergileyecek ve ürünlerini ilginç, hızlı ve hatta sürekli gelişen teknolojik yöntemlerle yaratacak olması olarak benimsenmesini gerektirir. Yapay zekânın sanat ve kültür üzerindeki etkisi; sanat eserlerinin üretimi ve kültürel etkinlikler ve bu ürünlerin kritik/eleştiri-estetik değerlendirilmesi biçiminde yansımaktadır. Rus kökenli bilgisayar bilimi profesörü, medya teorisyeni ve eleştirmeni Lev Manovich, sanat ve yapay zekâ arasındaki ilk deneylerin 1960'lara kadar uzandığını, ancak bunların esas olarak bireysel sanatçı ve eseri arasındaki yaratıcı ilişkiyle ilgili olduğunu vurgulamaktadır. 2000'li yıllardan itibaren büyük veriyle makinenin öğrenmesi sonucu yapay zekâ izleyicinin beğenisini ve estetik tercihlerini hayal gücünü koşullandırma yeteneğiyle etkilemeye başladığı görülmektedir.

Sanatsal üretimin yanı sıra yapay zekâ, sanatsal deneyimin eleştirel-estetik değerlendirmesinde de temel bir rol oynamaktadır. Bugün dijitalleştirilmiş kültürel verilerin birikimi, hümanist beceriler, kendi içinde hareket edebilen tek kişi / araç olan makine öğrenimi tarafından yönlendirilebilen öğrenme ve sınıflandırma sistemleriyle birleştirebilen bir teknoloji görülmektedir. Tutarlı yöntemlerle büyük veri aracılığıyla makinenin değerlendirme yaptığı kabul edilmektedir. Yapay zekâ denetimli makine öğrenimi olarak günümüzde endüstriler ve kültür kurumları tarafından kabul görmüş ürünleri, sanatçıları, akımları geleneksel kategorilere göre sınıflandırabilmektedir. Önceden öğrenen makine olarak yapay zekâ var olan estetik değerlendirmeyi yapabilmektedir. Yapay zekâ denetimsiz makine öğrenimi olarak da önceden belirlenmiş kategoriler olmadan, dijital kültürel verileri özgürce araştırıp yeni, öngörülemeyen bağlantıları belirleyerek keşfedilmemiş estetik perspektiflerin yolunu açabilmektedir. Ayrıca dünya vizyonu kriterlerini doğrularak bu kriterleri daha güçlü kurallar çerçevesinde inceleyebilmektedir.

Neil Postman “yeni teknolojilerin, bir kültürün dünyayı algılayış biçimini belirlediğini ve içimize işlemiş olan düşünce alışkanlıklarını değiştirdiğini” söyleyerek teknolojinin özgürlük, gerçek, zekâ, hafıza, tarih gibi birlikte yaşadığımız kelimeleri yeniden tanımlayıp insanlığın dünyayı algılama biçimini değiştirdiğini savunur. Postman’a göre radikal teknolojik yenilikler, insanlığın alışık olduğu eski terimlere yeni anlam yüklemektedir. Örneğin, telgraf baskı makinası, haber terimini değiştirmiştir. Televizyon, kamuoyu terimini değiştirmiş ve siyasi tartışma pratiklerimize yeni bir boyut katmıştır (Kapır, 2021, s. 66). Günümüzde yapay zekâ da kullandığımız dili, yaşayış tarzımızı, yaşamdan beklentilerimizi, eğitim biçimimizi, üretimlerimizi, tüm eylemlerimizi değiştirdi ve yeniden biçimlendirdi. Artık “Algoritmik Çağ”, “Yapay Zekâ “AI /YZ”, Üretken Çekişmeli Ağlar “GAN/ÜÇA”, Evrişimli Sinir Ağı “CNN”, Derin Öğrenme “Deep Learning”, Makine Öğrenme “ML” Derin Sahtelik “Deep Fake” gibi pek çok terimler kullanılmaya başlandı. Çok çeşitli yazılım adlarıyla sanat, tasarım, pazarlama, reklam ve pek çok çeşitli üretimler kendinden söz ettiriyor.

Yapay zekâ insanlara hizmette bulunmak ve insanın sorunlarını çözmek için insanlar tarafından inşa edilen güçlü bir teknolojidir. Örneğin tasarım söz konusu olduğunda, tasarımcılar milyonlarca değişikliği çok sayıda alternatifini daha hızlı ve daha kolay bir şekilde oluşturabilmeleri konusunda akıllı bir teknoloji kullanım aracı haline gelir. Yapay zekâ birçok tasarımcının güdümlü (belli bir plana göre yürütülen) parametre (değişken) tasarım etkinliğini önemli ölçüde artırdı. Yapay zekâ, sanal simülasyonların haritasını çıkararak ergonomi ve kullanılabilirlik hakkında bilgi sağlayarak tasarımcının prototip yapma ihtiyacını ortadan kaldırdı. Çünkü tasarım oluşturulduğunda ve birkaç parametre sağlandığında, akıllı bir yapay zekâ sistemi, tasarımcıya sunmak için bir dizi tasarım alternatifini üretebilir ve tasarımcı kendi tercihine göre en iyi tasarımları seçebilir hale geldi. Yapay zekâ, insan tasarımcının çalışmalarını desteklemek için algoritmalar kullanır. Örneğin, yapay zekâ hangi renklerin, şekillerin, metnin vb. iyi uyum gösterdiğini göz önünde

bulunduran algoritmalar kullanabilir ve tasarımcı oradan bir şeyler alabilir. Yapay zekânın özellikle tasarımı önemli ölçüde etkilediği ve etkilemeye devam edeceği, tasarımın yaratımında kolaylık sağlayacağı çok açıktır. Tasarımcılar, yapay zekâyâ aşamalı olarak insanlara eğitim verir gibi makinenin çalışmasını öğretmektedirler. Böylece tasarımcılar daha nitelikli ve daha fazla alternatiflere sahip üretimler elde edebilmektedirler. Örneğin, Wix'in algoritması dakikalar içinde benzersiz bir web sitesi oluşturmak için milyarlarca permütasyon arasından seçim yapabilmektedir. Wix yapay zekâ tasarım algoritması, robotik olmayan sonuçlarla bilgisayar bilimi, yaratılan kurguyu gerçekleştirilebilen bir alandır. Herkes web tasarımı için yeni bir standart belirleyebilir, çarpıcı ve benzersiz web siteleri oluşturmak için Wix ADI'yi kullanabilmektedir (<https://laptrinhx.com/future-of-artificial-intelligence-in-design-2612502993/>). Makine öğrenimi, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, karma gerçeklik ve derin öğrenme gibi kavramlar, tasarım endüstrisinde çok önemli hale geldi. Özellikle tasarım işi, "yaratıcı ve zekâ" bütünlüğü içinde tanımlandığından en yenilikçi tekniklerle "yaratıcı fikri" sunmak zorundadır. Tasarımcılar, geleneksel yaratıcı kariyerlere kıyasla "yaratıcı düşünme" tekniklerini kullanmaya daha alışkındır. Dolayısıyla tasarımcılar yaratıcılıklarını ve tasarıma ilişkin mantıklı bağlamı sunan ve ön plana çıkartacak yeniliklere daima ihtiyaç duymaktadırlar. İletişim araçlarının dijitalleşmesi, çoklu ortam araçlarının, web ve mobil uygulama platformlarının yaygınlaşması ve kullanıcıların daha çok etkileşimli görseller ve dinamik içerik sunumlarını daha çok tercih etmeleri nedeniyle dijital arayüz tasarımlarının, görselleştirme yöntemlerinin ve bilgisayar teknolojilerinin sağladığı yeni ifade olanaklarının kullanılmasının önemini arttırmıştır. Ancak çoklu ortam araçlarının geliştirilmesi ve bu araçlarda kullanılacak olan uygulamaların (application) tasarımı ve görselleştirme tekniklerinin geliştirilmesi disiplinlerarası bir çalışma gerektirmektedir. Dolayısıyla görsel iletişim tasarımcılarının da programların işleyişine, algoritmalara ve programlama alanının terminolojisine hâkim olmaları gerekir. Bireysel olarak da çalışan görsel iletişim tasarımcıları başta web tasarımlarında olmak üzere etkileşimli ve hareketli grafikler, uygulama tasarımları, animasyonlar ve bilgilendirme grafikleri gibi tasarımlarda zaman zaman kodlama desteğine ve çok yeni yaklaşımlara ihtiyaç duymaktadırlar (Çitci, 2020, s.25).

Tasarım söz konusu olduğunda ister endüstriyel, mimari tasarım olsun, isterse grafik tasarım olsun tasarımın birçok alanında yapay zekânın sunduğu fırsatlardan yararlanmak üzere hayata geçirilmiş / üretilmiş ürünler yer almaktadır. Tasarımcılar daha fazla nitelik ve daha çok yaratıcı ürünlerin üretimi için yeni yazılım programlarını denemeye ve hatta hedeflerini gerçekleştirebilecek yazılımları kendileri oluşturmaya çalışıyorlar. Mimari, iç tasarım, nesne tasarımı ve moda gibi geleneksel tasarım konuları için sürekli yeni talepler doğmaktadır. Bu yeni talepler için doğal olarak yapay zekâyâ, dış kaynak kullanımı zor olan yaratıcılığa ve sosyal zekâ gibi becerilere gereksinim duyulmaktadır. Birçok endüstride abartılı moda haline gelen yapay zekâ, müşteri ve ürün arasında yeni ilişkilerin kurulmasını da zorunlu hale getireceği açıktır. Yeni etkileşimler, yapay zekânın ürünler ve hizmetler için neler yapabileceği ve yapması gerektiği konusunda iş dünyası ve tüketici arasında devam eden diyalogun başlangıcı olarak görülebilir. Bu nedenle tasarımcıların inovasyon için gerekli bağlamı sunarak bir işletmenin yapay zekâ ile nasıl başarılı olacağını da deneyimleyebilmesi gerekir. (<https://www.toptal.com/designers/product-design/infographic-ai-in-design>). "Yaratıcılık" sanat, bilim, mühendislik ve tasarımın hedefinde önemli bir noktayı oluştururken, tasarımcılar yapay zekâ ile birlikte gerçekleştirdikleri ürünleri "işbirlikçi bir yaratımı" gerçekleştirebilirler.

Çeşitli üretimler için ilginç ve büyüleyici fırsatlar sunan yapay zekâ yer aldığı pek çok disiplinin içinde çeşitli tartışmalar yaratarak zihni meşgul eden şu soruları da güncel bir konu olarak taşımaktadır: Yapay zekâ, sanatçının beğenisini sıradanlaştırmakta mıdır? Tektiplendirmekte midir? Ya da yapay zekâ, sanat amacıyla üretileni "sanat"ın dışına mı itmektedir? Tüm bu soruların aksine, yapay zekâ yeni bir yaratıcılığa mı yol açmaktadır?... gibi sorular algoritmik çağın tartışma konusunu oluşturmaktadır. Yapay zekânın araç olarak kullanıldığı sanat ve tasarım ürünlerinde tartışmaya yol açan diğer sorular arasında; insan-makine iş birliği söz konusu olduğunda, gerçekte daha çok üretken olan kimdir? Makine mi? İnsan mı? Gerçekte yaratıcı ya da sanatçı olan kimdir? soruları da farklı tartışmalara yol açmakta çok çeşitli biçimlerde değerlendirilmektedir. Elbette bu sorular zamanla yenilenen / yeniden şekillenen "yeni insan ve makine rolleri" sonucunda daha net cevap bulacağına inanılmaktadır.

Yapay zekâ teknolojisine çok farklı bakış açılarıyla yaklaşıldığı, dolayısıyla da yapay zekâ tarafından üretilen sanat, tasarım ya da çeşitli endüstriyel ürünlerin gerek işlevsellik gerek estetik gerekse insan emeği ve zaman açısından farklı biçimlerde değerlendirileceği açıktır. Yapay zekâ teknolojisini iyimser

değerlendirenlerin yanında kötümser bir biçimde değerlendirenlerle de karşılaşmaktadır. Çok çeşitli işlerin makineler ya da robotların yapabileceğine ilişkin ütopyik dünyanın varlığını hayal edenler; insanların ikinci sınıf statüsünde yer almalarından ve bu insanların önemsizleşmesinden endişe duyan kötümser grup olarak görülmektedir. Bu düşüncenin aksine; nano ve robot teknolojisinin gelişmesiyle insan beyninin doğrudan bulut teknolojisine bağlanarak birbirleriyle ve akıllı sistemler aracılığıyla ağ kuracağını ve dolayısıyla bilgi paylaşımı yeteneğinin artacağını, yaşlılığın yavaşlatılacağı, genlerin giyilebilir teknoloji ile değişeceği, robotların insanların işlerini üstlenerek insanın serbest zaman faaliyetinin artacağı gibi düşünceler ise iyimser ütopyik dünya kurgusuna sahip olan grubun düşünceleridir (Makridakis, 2017, s.8-9) Aktaran: (Kapır, 2021, s. 83).

Yapay Zekâ Aracılığıyla Üretilmiş Sanat ve Tasarım Örnekleri

Sanat ve yapay zekâ arasındaki ilişki sürekli bir evrim halinde yansıyacaktır. Yapay zekâ günümüz için çeşitli teorik formülasyonların ötesinde, dijital kültürel okuryazarlığın bir parçası olarak görülebilir. Bu nedenle her sanatçının ya da kültürel bir operatörün, günümüzün medya evreninde hareket edebilmek için yapay zekâ kullanıma sahip olması ve yapay zekâ üretimi olan görsellerin farklı biçimde değerlendirmesi ya da okuması gerekir. Sanatçı ve yapay zekâ arasındaki iş birliği-adaptasyon, sanatın değişen sürecini ortaya koyacak ve yeni bir dil biçimiyle yaratıcılığın yeni bir formunu ortaya çıkaracaktır. Yapay zekâ, sanat uygulamalarında çeşitli biçimlerde kendini göstererek sanatın tekniğini, algısını ve yorumunu değiştirdi. Bu nedenle sanat ve tasarım üreticileri bu yenilikle kendini donatmak zorundadır. Moda gibi sunulan pek çok üretimin değişmeyen teknikle kendini saydırması mümkün değildir. Yapay zekâ yaratıcı alanda çok sayıda olasılık içermesi, sanatçı ya da tasarımcıya alternatif ve fikirlerine katkı sağlayabilir. Sanatçılar makinelerle çalışarak, henüz hayal bile edemedikleri ilginç ürünleri yaratabilirler. Yapay zekânın yetenekleri henüz tam olarak anlaşılmış olsa da zamanla bu yeteneklerin nasıl kullanıldığı daha iyi anlaşılacak ve yeteneklerin daha da geliştirilmesi konusunda yeni metotlar keşfedilecektir.

Günümüzde sanatın birçok alanında dans, müzik, film ve reklam endüstrisinde, resim, heykel, grafik, endüstriyel ve tekstil tasarımlarında vb. alanlarda yapay zekânın yaratıcılığını içeren örnekler görülebilmektedir. Yapay zekânın iş birliğiyle gerçekleştirilmiş olan sanat ya da çeşitli tasarım disiplinlerin ürünlerinde dijitalleşen fikirlerin nasıl yansıtıldığını inceleyip değişen süreci doğru görmek ve değerlendirmek gerekir. Araştırmada özellikle sanat ve tasarımın farklı disiplinlerini örnekleyen görsellere yer verilerek değerlendirme yapılmaktadır.

Araştırmada ele alınan örneklerden ilkinin Ai-Da'nın yapay zekâ algoritmaları aracılığıyla yarattığı otoportreler oluşturmaktadır. İnsansı robot sanatçısı Ai-Da'nın yapay zekâ algoritmaları aracılığıyla yarattığı otoportreler (*bu portreler 2021 yılında Londra Tasarım Müzesi'nde yer almıştır*) yapay zekâ üretimi olan ilginç örnekleri oluşturur (Görsel 2). Dünyanın ilk ultra gerçekçi sanatçı robotu olarak kabul edilen Ai-Da, gözlerindeki kameralarla yapay zekâ algoritmalarını ve robotik kolunu kullanabilme becerisiyle çizim yaparak sanat üretimini gerçekleştirmektedir. 2019'da ilk kişisel sergisini Oxford Üniversitesi'nde, "Güvensiz Gelecekler"ler adlı projeye izleyiciyle buluşturdu. Benliği olmayan otoportreler yapan gerçek boyutlu insansı robot sanatçısı Ai-Da'nın yapay zekâ algoritmaları aracılığıyla yarattığı bu otoportreler hızla değişmekte olan dünya konusunda izleyiciyi yeniden düşündürerek geleceği sorgulattır. Ai-Da hümanizm sonrası bir çağda yaratıcılık kavramlarına meydan okuyan sanat üretimleriyle dikkat çekmektedir. Ai-Da adını öncü kadın bilim adamı ve matematikçi olan Ada Lovelace'den almaktadır. Robot çok çeşitli bilgisayar programları, robotik, silikon ve insan etkilerinden oluşan bileşik bir kişilik olarak yaratıldı. Robot pek çok uzmanın girişimiyle tasarlandı. İlk robot, Ai-Da Galeri Müdürü Aidan Meller tarafından tasarlandı. Ancak araştırmacı Lucy Seal, dijital sanatçı Alex Kafoussias ve 3d tasarımcı Tim Milward tarafından da robotun ifade, coşku, hayal gücü ile canlı görünmesini sağlayacak silikon yüzü tasarlandı. Ai-Da robotunun hareket - el becerisini kazandıran ise Leeds Üniversitesi Elektronik ve Elektrik Mühendisliği öğrencileri Salah al abd ve Ziad Abass'tır. Ai-Da'nın robotik kolu insan yeteneği gibi kalem tutmasını sağlamış olması, robotun bir insan sanatçı uzmanlığıyla üretim yapmasını sağlayacaktır. Ai-Da'da kimi gördüğünü analiz etmesini sağlayacak bilgisayar vizyonu kullanan akıllı algoritmalar uygulandı ve robotun yorumuna dayalı olarak kolunun izlemesi için bir yol oluşturan bir kontrol sistemi geliştirildi (<https://124.im/DrFSYpv>). Bu yaratım algoritmik çağın yakın gelecekte hangi noktaya ulaşabileceği konusunda oldukça çığır fikirler uyandırmaktadır.

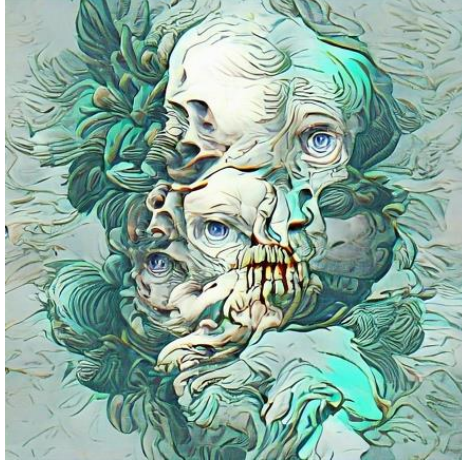

Görsel 2: “Ai-Da: robotun portresi / portrait of the robot” 2021 Londra Tasarım Müzesi.
<https://124.im/DrFSYpv> Erişim: 08.02.2022

Görsel 2’de robot Ai-Da’nın, otoportrelerinin yaratımındaki tüm aşamalar incelendiğinde: kompozisyonu oluşturan elemanların aktarımı, yüzün yorumlanması, bütün atmosfere hâkim olan renklerin birbiriyle olan ilişkisi-uyumu “çıraklıktan-ustalığa kadar deneyimlenmiş bir insan sanatçı ustalığı gibi yansıdığı görülür. Londra Tasarım Müzesinde yer alan Ai-Da: robotun portresi, oto portre temasını ters çevirerek, dünyada ilk olan iki yenilikle insan kimliğinin ve yaratıcılığın doğasını sorgulamaktadır. İlk olarak, “benliği olmayan bir şeyin “selfi”lerini yaratarak çığır açan üç büyük ölçekli portreleri izleyiciyle buluşturur. Sergi yapay dil modelleri tarafından üretilen dili belirtmek için bir sanatçı robot tarafından tasarlanan dünyanın ilk yapay zekâ yazı tipini sergileyerek ve insan tarafından oluşturulan metinler arasında artan ayırt edebilirlik eksikliği hakkında etik soruları da gündeme getirir. Ai-Da'nın sanatında yapay zekâ ile yağlı boya ve sulu boya gibi daha geleneksel sanatçı malzemelerinin bir karışımı kullanıldığı görülmektedir. İnsanlar giderek teknolojiyle birleştikçe-iş birliği yaptıkça, Ai-Da tam bu noktada bizi, makineler tarafından üretilen sanat eserlerinin gerçekten “sanat” olarak adlandırılıp adlandırılmayacağını sorgulamalarıyla da karşı karşıya bırakmaktadır.

Değişen çağla beraber sanatın rolü, tanımı, tekniği, üretim ve anlam yaratım biçimi sürekli değişmektedir. Bu nedenle günümüz toplumunda teknolojinin mükemmel bir entegrasyonunu sunan Ai-Da'nın sanat çalışmalarını sanatın içinde görmek ve değerlendirmek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. Sanatın farklı insanlar için farklı şeyler ifade ettiği gerçeği dahi bu çalışmaların sanatın içinde değerlendirilmesine engel görülmeyebilir. Bugün, sanatta tamamen insani bir probleme odaklı bir hümanizm zihniyeti hakimdir. Ancak mevcut düşünce, hümanizmden uzaklaştığımızı, makinelerin ve algoritmaların davranışlarımızı etkilediği düşüncesi eleştirileri sürekli tartışılmaktadır. Algoritmalar verecekleri kararları ve öneriler için dışarıdan insanlar tarafından veri aracılığıyla eğitilmektedirler. Bu noktada insan özerkliği git gide azalmış görülebilir. Tam bu nedenle sanatın yalnızca insan eylemi doğrultusunda kısıtlanamayacağı gerçeğini kabul ettiğimizde, Ai-Da’ın ürettiklerini bir sanat olarak kabul etmeye itecektir (<https://www.ai-darobot.com>).

Bir diğer “Botto” adlı robot yapay zekâ algoritması üretimi olan (6 NFT sanat eseri yaratarak açık artırmada yaklaşık 1,3 milyon ABD doları kazanmasıyla dikkat çekmiştir.) “Blossoming Cadaver” / “Çiçek Açan Kadavra” adlı çalışmada ““Bir daha böyle birini göreceğimizi sanmıyorum” şeklinde ifade ettiği ilham kaynağı olan Leonardo da Vinci’ye atıfta bulunur. Örnekte gördüğümüz bu çalışmaları yaratabilmek için Botto, milyonlarca sanat eserini analiz ederek algoritmaları kullandığı bilinmektedir (Görsel 3).

Görsel 3: “Blossoming Cadaver” / “Çiçek Açan Kadavra”. “Botto Projesi” Adlı Robot Yapay Zekâ Algoritması Üretimi Örneği. <https://124.im/yJe9> Erişim: 15.01.2022

Yapay zekâ sanatçısı günümüz için meslektaşlarına- beşerî sanatçıya kıyasla daha çok avantajlara sahip olabilmektedir. Örneğin, görsel konusunda analiz ederek her şeyi arşivleyebilir, herhangi bir görselin tüm tarihi konusunda daha hızlı bir şekilde eğitilebilmektedir. İnsanın aylarını ya da yıllarını alan herhangi bir eser, yapay zekâ için yalnızca birkaç dakika yeterli olabilmektedir. Ancak algoritmaların yarattığı ürünlerin sanat severin, eleştirmenlerin ve izleyicinin ne derece kabul edip etmeyeceği şu an için elbette belirsizdir.

Görsel 4: “Apprehension Complete” / “Kaygı Tamamlandı” “Botto Projesi” Adlı Robot Yapay Zekâ Algoritması Üretimi Örneği. <https://124.im/yJe9> Erişim: 15.01.2022

Görsel 3/4 örneğindeki bu görüntüleri elde edebilmek için algoritma, VQGAN’a (Vector Quantized Generative Adversarial Network) / Vektör Nicelenmiş Üretken Çekişmeli Ağ’ı beslediği rastgele bir kelime ve cümle dizisi oluşturmaktadır. VQGAN görüntü oluşturmak için kelime dizisini, eğitim algoritmalarını ve önceki sanat eserlerinin devasa veri tabanlarını kullanmaktadır. CLIP (Karşıtlıklı Dil-Görüntü Ön Eğitimi) adlı ikinci bir yazılım parçası, bu çıktının ilk sözcük dizisini temsil etmeye ne kadar yakın olduğuna karar vermek için kullanılmaktadır. Böylece VQGAN’ın belirli bir puana ulaşana kadar parametreler ayarlanarak görüntü oluşturulabilmektedir. CLIP iki kelime başlığını seçerek rastgele iki kelime kombinasyonlarla, görüntünün içeriğiyle iyi bir eşleşme bulana kadar CLIP’e besleniyor. Kısacası anahtar sözcüklerden VQGAN+CLIP resimler üretmesiyle bu örnekler elde edilmiştir. Metinlerin yapay zekâ aracılığıyla işlenip görseller yaratabilmek için bir tür sinir ağı olan ve Google Colab üzerinden ulaşılabilen VQGAN+CLIP uygulamaları kullanılmaktadır. Botto bu süreci yakalayabilmek için yaklaşık günde 300 görüntü oluşturmuştur.

Büyük veriler aracılığıyla ürün /sanat üretildiği bu yeni çağda veri görselleştirmeye ilişkin pek çok örneklere rastlamak mümkündür. Örneğin, Refik Anadol (*“Makine Hatıraları: Uzay”, “Hatıralar” ve “Düşler”* adlı kişisel sergisindeki ürünlerde görülebilir. Üç boyutlu veri heykelleri ve 15 dakikalık, mekanla bütünleşik yapay zekâ sineması enstalasyonu yeni çağın veri görselleştirme örnekleridir. Ryoji Ikeda'nın yapay zekâ aracılığıyla ortaya çıkardığı eserler, sanatçı-yapay zekâ iş birliğini ortaya koyan ilgi uyandıran yeni çağın algoritma üretimi sanat ürünleri olarak algılanır. Ryoji Ikeda da yapay zekâyı entegre ettiği ses video enstalasyonları dikkat çeken çalışmaları, sanatçı kontrol ve iş birliği yoluyla yapay zekâyı optimize edilmiş iyi bir örneğini oluşturur (<https://kultur.istanbul/refik-anadol-sergi/>).

Görsel 5: Refik Anadol, Melting Memories, *Yapay Zekâ Algoritması Üretimi Örneği*. 2018. (Toprak, 2020, s.56).

Görsel 5 örneğinde, Refik Anadol *“Melting Memories” / “Eriyen Anılar”* çalışmasında beynin anıları nasıl hatırladığını görsel bağlamda sunmak için, ışık projeksiyonlarını ve yapay zekâ algoritmalarından faydalanarak, artırılmış veri heykellerini birleştirdiği görülür. Kurulum, özel bir led medya duvarında, 3 boyutlu tasarımların üzerine yansıtılarak projeksiyon ışıklarıyla İstanbul'daki Pilevneli Gallery' de izleyiciye sunulur. Anadol burada verileri oluşturmak için, California Üniversitesi, San Francisco'daki Neuroscape Laboratuvarı'nda yaptığı deneyler sonucunda, beyin dalgası aktiviteleri ölçen ve beyinin zaman içinde nasıl çalıştığını ifade eden, kanıtlar sağlayan bir EGG'den (elektroensefalogram) bilişsel kontrolün sinirsel mekanizmaları hakkında geçerliliği olan verileri kullanır. Sanatçı söz konusu veri setlerini yapay zekâ algoritmalarıyla birleştirerek çok boyutlu görsel bir yapı içinde sunar (Toprak, 2020, s.56).

Yapay zekâ uygulamalarında görülen heykel sanatı çalışmaları için yapay zekâ sanatçısı olarak bilinen Ben Snell'in heykelleri örnek verilebilir (Görsel 5). Snell yaratma ve otomasyonu keşfetmek için çağdaş teknikleri ve geleneksel motifleri kullanan bir yapay zekâ sanatçısıdır. Teknolojide hümanist bir yaklaşım arayan Snell, yapay zekâ tarafından oluşturulan çizimler, görüntüler ve heykeller aracılığıyla adeta *“makinenin iç diyaloglarını dinlediğini”* ifade etmektedir. Snell, Dio adlı bir bilgisayar heykeltıraş olması için eğitti. Yunan şarap ve şenlik tanrısı Dionysos'dan adını alan bilgisayar, müze koleksiyonlarını eleterek ve klasik heykelleri hafızadan yeniden yaratarak kendi stilini geliştirdi.

Görsel 6: Ben Snell'in Yapay Zekâ Aracılığıyla Üretilmiş Heykelleri. <https://124.im/bRt> Erişim 31.03.2022

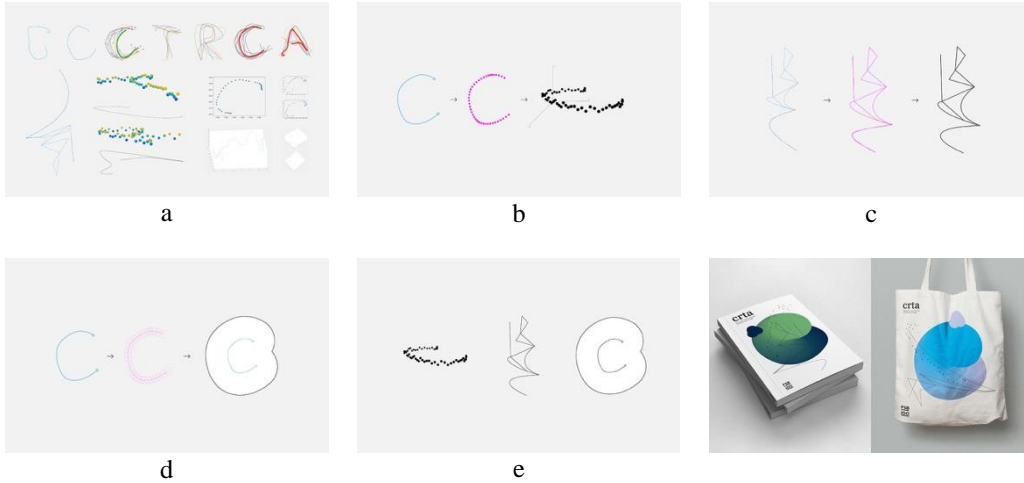
Bilgisayar burada, sezgisel olarak her bir heykeli bileşen parçalarına ayırarak daha karmaşık şekiller oluşturabileceği görsel bir kelime hazinesi geliştirdi. Sonuçta Dio adlı bilgisayar, yeni keşfedilen stiliyle klasiklerden ilham alan heykeller üretti. Snell bu projesiyle “Brancusi, Arp, Hepworth ve Moore'un formlarına benzeyen esrarengiz bir figüratif kalitede, makinenin yaratıcılığını, özgünlüğünü sorgulatmış oldu (<https://124.im/bRt>). Sanatçı çalışmalarında, bilgisayarın görünmez işlen gücünün izlerini, bedensel biçiminde düşüncelerin aktarımını izleyiciye yeniden düşündürür.

Yapay zekânın en yoğun olarak kullanılmaya başlandığı bir diğer alan ise; medya, reklam pazarlama ve reklam piyasası içinde ihtiyaç duyulan pek çok grafik tasarım ürünlerinde görülür. Reklamcılıkta yapay zekâ yalnızca hedef kitleye üretimin ve reklamın en iyisini sunmak ya da ilginç bir tasarım yaratmak için bir teknik aracı, yazılım programı olarak değil, hangi insana /tüketiciye hangi reklamı /ürünü sunacağı konusunda hem bağlamsal hem de davranışsal hedefler için önemli bir rol üstlenir. HubSpot ve Inbound buna örnek gösterilebilir. HubSpot tüm satış ve inbound pazarlama çabalarının sonuçlarını takip etmek isteyen işletmeler için tasarlanmış bir pazarlama yazılımı ve içerik yönetim sistemidir. Inbound pazarlama ise bir e-ticaret sitesinin hedef kitlesini web sitesine çekmek amacıyla, kitleye satmış olduğu ya da vermiş olduğu hizmetler konusunda bilgilendirip onların söz konusu ürün veya hizmeti satın almalarını kolaylaştırması / sağlaması, gelen kitleyi kalıcı potansiyel müşteriye dönüştürme çabasına verilen bir addır. Dolayısıyla herhangi kampanya başarısını ölçmek için reklam stratejisinin önemli bir bileşeni gerçekleştiren şirketler çoğu kez HubSpotu kullanırlar. HubSpot ve Inbound tamamen yapay zekâ aracılığıyla çalışan bağlamsal ve davranışsal hedefler koyan çözümler üreten bir teknolojidir. Hubspot raporları herhangi bir reklam kampanyasının nasıl bir performans gösterdiğini değerlendirebilmek için yapay zekânın olanaklarına başvurulması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Dünyanın önde gelen “denetim, danışmanlık, finansal danışmanlık, risk danışmanlığı, vergi ve benzer alanlarda çeşitli hizmetler sunan profesyonel danışmanlık şirketlerinden biri olan Deloitte'un Kurumsal Yapay Zekânın Durumuna ilişkin yaptığı bir değerlendirmenin raporuna göre; tüm yanıt verenlerin %26'sı ve deneyimli yapay zekâyı benimseyenlerin %45'inin, yapay zekâ teknolojilerinin rakiplerine karşı önemli bir liderlik kurmalarını sağladığını söylemesi, yapay zekâ başarısının ölçülmesinin kolay olduğu kanıtlamaktadır. Reklamcılıkta yapay zekâ, makinenin bir birtakım verilerle beslenerek insanlar gibi düşünmeye, karar vermeye, eylemlerini taklit etmeye programlanmış olan insan zekâsının bir simülasyonunu ifade eder. Geçmiş deneyimlerden ders çıkarmak ve gelecekte daha akıllı kararlar almak için geçmiş verileri kullanırlar. Reklamcılar, kişiselleştirilmiş deneyimler oluşturmak, doğru kitleyi hedeflemek, doğru düşünce liderlerini seçmek, hızlı etkilemek ve kararları daha hızlı almak için yapay zekâyı kullanabilmektedirler. Yapay zekâ üretim ve pazarlama sürecini hızla dönüştürdüğünü şimdiden görmek mümkündür. (<https://124.im/uSGq>).

Bruketa&Zinic&Grey tasarım ajansı tarafından yapay zekâ kullanılarak yaratılan “CRTA” görsel kimliği, yapay zekânın tasarımcıyla olan iş birliğinin iyi bir örneğini oluşturur (Görsel 7). (CRTA, Hırvatistan Zagreb Üniversitesi Makine Mühendisliği ve Deniz Mimarisi Fakültesi bünyesinde robot teknolojisi için çalışan bir merkezdir. Beyin cerrahisi uygulamaları için robotik bir sistem olan RONNA gibi yeniliklerden sorumlu bir Fakültedir) (<https://124.im/F7yfQ>).

Görsel 7: Yapay Zekâ Kullanılarak Bruketa&Zinic&Grey Tasarım Ajansı Tarafından Yaratılan 'CRTA' Görsel Kimliği. <https://124.im/F7yfQ> Erişim: 30.01.2022

Görsel 8: Yapay Zekâ kullanılarak Bruketa&Zinic&Grey Tasarım Ajansı Tarafından Yaratılan 'CRTA' Görsel Kimliğin Oluşum Biçimleri. <https://124.im/MjyTt> Erişim: 30.01.2022

Görsel 8’de ilk görselde(a); öğrencilerin el yazılarından elde edilen bilgiler işlenerek görsel kimliğe temel oluşturan çeşitli görsel veriler elde edilmiştir. İkinci görsel(b); C noktalı bir yörüngeye dönüştürülmüştür. Üçüncü görselde (c); vektörel çizgiden esinlenen imge, beyin cerrahisi sırasında RONNA robotik kol tarafından izlenen yörüngeyi bir temsili göstermektedir. Dördüncü görselde (d); düzlemde esinlenerek düşünülmüş, harf formundan /çizgisinden oluşturulmuştur. Beşinci görselde (e); ortaya çıkan “CRTA” görsel kimlik uygulaması, söz konusu olan tüm bu unsurların birleşimiyle etkileşim içinde olan görseller bir arada görülmektedir.

Görsel 9: Yapay Zekâ Aracılığıyla Yaratılmış Görsel Tasarım, 2019. <https://124.im/cRdxm> Erişim: 18.01.2022

Daniel Ting Chong 2019 yılında Güney Afrika’da gerçekleşen “Design Indaba” bir tasarım konferans için yapay zekâ aracılığıyla deneysel bir çalışmayı gerçekleştirdi (Görsel 9). Tasarımcı yapay zekâ yazılımına her türden 13 geometrik formuyla girdiye vererek makineyi çok sayıda varyasyon oluşturmak için besledi. Bu işlemle tasarımın çoğunu yapay zekânın aracılığıyla yaratılmasını sağladı. Tasarım konferansı hakkındaki önemli bilgilerle (örneğin park yerinin konumu veya tam programla) birleştirdi. Tasarımcının bu denemeleri marka bilinci oluşturma uzmanının yaratıcı işler çıkarması için yapay zekânın sınırlarını test etmesini sağladı. Sonuçta; bu süreç değerlendirildiğinde tasarımcının yapay zekâyı kullanması durumunda algoritmik çağda tasarımcının tasarım yaratmadaki rolü yapay zekâyı hangi şekillerle, geometrik formlarla, renklerle ve hangi verilerle besleyeceğini planlaması ve yönetmesi olacağı görülmektedir.

Görsel 10: Yapay Zekâ Aracılığıyla üretilen ürünün “Brute” Şarap ve Şampanya Ambalaj Tasarımı. <https://124.im/2Vz> Erişim:15.01.2022 <https://124.im/oWz> Erişim 11.02.2022

Markalar, bir ürünün geçmişine dair iç görü sunarak ve bir eşsizlik duygusu yaratarak/ileterek tüketicileri heyecanlandırmak için otomatikleştirilmiş teknolojinin özel yeteneklerini kullanıldığı görülmektedir. Görsel 10’ da de sipariş üzerine yapay zekâ kullanılarak üretilen ve ürünün “ender” oluşuna gönderme yapan “Brute” şarap ve şampanya ambalaj tasarımı, ürünün üretim kaynağına güçlü ve etkili göndermeler yapar. Yeni Alman şarap markası olan Brute, her bir üzüm bağına benzersiz karakterini yansıtan desenler oluşturmak için özel bir sipariş ile algoritmaları kullanarak, bu teknolojinin /yapay zekanın ambalaj ve etiket tasarımındaki potansiyelini göstermektedir. Yoğun bir rekabete rağmen, ambalajın hedef aldığı tüm tüketici kitlede duygusal bir tepki uyandırması gerekir. Bunun için marka, ürün için ayrı bir kimlik geliştirmeyi ve iletmeyi amaçladığı görülmektedir. Söz konusu markanın ürünü olan şaraplarının kişiliğini oluşturmak için Hamburg’un üzüm bağlarının fırtınalı, gürültülü hava koşullarını ifade etmek isteyen, üzüm yetiştiren iki kardeşin başlattığı bir şarap etiketi olan Brute’un ambalajında desen ve dokularla yansıtılmaya çalışılmıştır. Uluslararası marka şirketi Landor tasarladığı Brute’un ambalaj tasarımında, Hamburg bölgesinin çok zor hava koşullarını: rüzgârını, yağmurunu ve güneşini çağrıştıracak ve bilgilendirecek grafikler için algoritma verileri kullanır. Alman kod/yazılım sanatçısı Patrik Hübner, bu verileri şişenin kâğıt ambalajında kullanılan desenlere çeviren algoritmalar ve markanın web sitesinde yer alan gerçek zamanlı gelişen grafikler biçiminde yazmıştır. Brute’un yapay zekâyla oluşturulmuş veri kalıpları, şarabının belirli bir ihtiyaca göre küçük bir üretimi ve nihai ürünün seri üretimin aksine doğal bir ortamının üretimini sonucu olduğunu pekiştirir. Dolayısıyla buradaki tasarımın teknik olarak yaratımındaki yaklaşımında; ürününün doğasını ve anlatısını ileten görsel marka oluşturmak için sağlanan hızlı kişiselleştirilmiş/özelleştirilmiş tasarım yaklaşımının benimsendiği görülür. Belki günümüzde tüketicileri etkilemenin yolu pazar piyasanın raflarında oluşan görsel dağınıklığı hafifletmek olduğu kadar ayrıca tasarımcıyla ortak çalışan yapay zekâ teknolojisini benimsenmesi gerekebilir (<https://124.im/2Vz>)

Görsel 11: Algoritma Aracılığıyla Tasarlanan Nutella Etiket Tasarımları. <https://124.im/YzyZ> Erişim: 15.11.2021

İtalyan gıda Holdingi Ferrero, tatlandırılmış fındıklı, kakaolu Nutella'nın etiketlerini yeniden tasarlamak için algoritmaları kullandı. Algoritmalar aracılığıyla Ferrero, ruhsuz bir görüntü yaratmak yerine, birbirinden farklı, çok çeşitli yaratıcı ifadelerle Nutella'nın etiketlerini daha renkli, daha dikkat çekici, oldukça enerjik ve dinamik formlarla yeni bir ruh katmayı tercih ettiği görülür (Görsel 11). Söz konusu projede düzinelerce farklı desen ve rengi bir araya getirmeyi başaran tasarımcı İtalyan pazarı için Nutella'nın tasarım farkını yaratarak verimli bir etkiyi yakaladı, tüketiciyi etkilemeyi başardı. Bu yaklaşım Nutella'nın çok sayıda satışı gerçekleştirilmesini sağladı.

Görsel 12: Yapay Zekâ Aracılığıyla Üretilen İlk NFT Sneakers. <https://124.im/dwtcph> Erişim: 03.01.2022

Berlin'de NFT'deki ilk spor ayakkabılar olarak bilinen Niels Garve tarafından yapay zekâ ile çok çeşitli modellerde sneaker ayakkabılar üretildi (Görsel 12). Yeni teknolojileri yaratıcı alanlarla birleştirme olanaklarından ilham alan yapay zekâ (AI sneaks) sneakerlar, henüz benzersiz fütüristik modeller tasarlayarak, yapay zekâ kullanımıyla spor ayakkabılar geliştirdi. Tasarımcı, binlerce mevcut spor ayakkabı modelini ve kendi yazdığı bir kodu kullanarak, söz konusu ürünleri orijinal versiyonlarda ve farklı tasarımlarda yeniden yarattı. Koleksiyon, her tasarım için on çiftten oluşan sınırlı sayıda 10 YZ/2D (AI /2D) spor ayakkabı tasarımı içerdi. Bu tasarımda yapay zekâ olarak kullanılan özel teknolojiyle DCGAN ile üretildi. DCGAN Generative Adversarial Networks'lerin (Üretken Çekişmeli Ağ'ların) önemli alt dallarından biridir. DCGAN'ın içinde generator (üretken) ve discriminator (ayrımıcı) adı altında iki farklı model yer alır. Generator (üretken) alınan bir dağılımdan model içinde örnekleme işlemleri gerçekleştirerek bir görüntü uydurmaya çalışırken, discriminator (ayrımıcı) uydurulmaya çalışılan görüntüyle modele verilen görüntü arasındaki gerçek mi / sahte mi ayrımını yapmaya çalışır. Niels Garve'inin yapay zekâ aracılığıyla ürettiği bu tasarımların bazı modelleri ise NVIDIA'nın PROGAN'ının açık kaynaklı ve ücretsiz lisanslı bir uygulaması ile gerçekleştirilmiştir. Yapay zekâ tarafından geliştirilen ve tasarımcıların küratörlüğünde ortaya çıkan söz konusu spor ayakkabısı tasarımları, tüketicisi açısından bir ayrıcalık gibi görülürken gelişen teknolojiyle ileriki yıllarda tüketime sunulan ürünlerin tasarım tekniğinin vazgeçilmezi belki de sıradan bir durumu haline gelecektir (<https://124.im/dwtcph>).

Görsel 13: Yapay Zekâ Aracılığıyla Üretilen T-Shirt Desen Tasarımı. <https://124.im/wqM> Erişim: 13.12.2021

Cross & Freckle tarafından satılan t-shirtlerin üzerinde yer alan tasarımların her biri, New York

City'yi anımsatan metrolarda sıkça rastlanan simgelerle “güvercinler, köpekler, pizza dilimleri, fare” gibi sembollerle işlenerek tasarlanmıştır (Görsel 13). Söz konusu markanın kurucularından Sarah McBride'in t-shirtlerinin tasarımı, yapay zekâyla oluşturulmuş oldukça yalın tasarımlardır. Cross & Freckle'nin sattığı yalnızca t-shirtler değil, aynı zamanda Hipster Business Name Generator adlı sinir ağı tarafından üretilen markanın ismi ve logosudur. Yapay zekânın t.shirt üzerindeki bu çizimleri, küçük bir çocuğun karalamalarını ya da bir yetişkinin Paint programında yaptığı çizimleri andırmaktadır. Oldukça naif olarak yansıyan bu çizimler, milyonlarca insanın Google'ın Quik, Draw (Acele et! Çiz!) sinir ağının karalamaları tanıyarak gerçekleştirilen video oyununda karalanan çizimlerden yaratılmıştır. Quick, Draw oyunu, Pictionary oyunu (bir kart çekip çıkan kelimeyi aynı gruptaki oyunculara çizerek anlatmaya çalışılan bir oyun) gibidir. Kullanıcı bir zürafa, ampul ya da pizza dilimi çizdikten sonra bilgisayar bu çizimin ne olduğunu tahmin etmeye çalışmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu çizimler, Google'ın “dünyanın en geniş karalama veri seti” olarak adlandırılmaktadır. (<https://124.im/wqM>)

Yapay zekâ aracılığıyla üretilmiş illüstrasyon örneklerini değerlendirmek için Berlinli sanatçı Sofio Crespo'un çalışmaları ele aldığımızda algoritmaların problemleri bir görüntü aktarımıyla karşılaşıyoruz (Görsel 14). Sanatçı çalışmalarını, Louis Renard'ın 18. Yüzyıl çizimlerine veya Albertus Seba'nın derlemesinin egzotik örneklerine benzeyen illüstrasyonlarını yapay sinir ağları aracılığıyla oluşturmuştur. Sanatçının illüstrasyonları dikkatli incelediğinde; çok renkli görüntüler, rahatsız edici kombinasyonlar dikkati çekiyor. Örneğin, iki balık ortak bir yüzgeçle birleştiği, çiçek yaprakları bir tüyü andırdığı görülür. Kanatları tamamlanmamış kelebekler bir ayağı eksik olan büyük kuş görüntüleri dikkati çeker. Sanatçı bu illüstrasyonları asla var olmayan doğal tarih kitabı” olarak tanımlamaktadır. Crespo, “Yapay Doğa Tarihi” başlıklı projesinde organizmaları “Hümanizmin Rönesans Projesi” ile sınıflandırma arzusunu birleştirmektedir. Bunun için yeni bir dizi biyolojik sınıflandırma gerektiren tamamen hayali, çarpık bir dizi doğa yaratıklarını oluşturmayı tercih eder. Crespo, doğanın farklı unsurlarını bileşik organizmalarda birleştiren “Neural Zoo” adlı projesinde de yapay zekâ teknolojisini kullanmaktadır. Yapay sinir ağlarını ve doğal tarihi birleştiren Crespo'ya göre; bilgisayarla görebilme ve makine öğrenimi, bizimle yalnızca yüksek düzeyde paralel hesaplama yoluyla erişilebilen spekülasyon bir “doğa” arasında bir köprü kurabilir. Yapay sinir ağlarındaki bu rutin eylemler, makinenin öğrendiklerinin yeni deneyimlere yol açan bir yaratma aracı haline gelebilir. Crespo'nun burada yaptığı şey sanat, duyuşal süreçlerle emilen verilerin yeniden eşlenmesine indirgenebilir mi? sorusuna yanıt arayan deneyimleri ortaya koymak olmuştur.

Görsel 14: Sofia Crespo, Yapay Sinir Ağları/Yapay Zekâ Aracılığıyla Üretilen “Doğa Tarihi İllüstrasyonları”. <https://124.im/iWKNk> Erişim: 30.01.2022

Endüstriyel alan yapay zekâ teknolojisi içinde değerlendirildiğinde; endüstriyel alanda yapay zekâ, mühendislerin sistematik olarak yapay zekâ algoritmalarını tekrar eden ve tutarlı başarılarla geliştirmelerini ve dağıtmalarını sağlayan sistematik bir disiplindir. Yapay zekâ, son on yılda endüstriyel alanda da önemli bir rol oynamaktadır. Bir endüstri ya da herhangi bir faaliyet henüz yeni teknoloji tarafından dönüştürülmediyse, o mutlaka dönüştürülecektir. Teknoloji, değişim için güçlü bir itici güçtür. Bazen önemli ihtiyaçları karşılamak için, bazen de yalnızca teknoloji değişimi mümkün kıldığı için itici bir güç olarak yansır (Norman, 2013, s.268). Veri toplama ve yüksek performanslı bilgi işlem alanındaki son gelişmelerden yararlanan yapay zekâ teknolojisi büyük bir gelişme gösterir. Günümüzde akıllı teknolojik araçlar aracılığıyla birçok endüstriyel ürün üretildi. Yapay zekâ teknikleri, endüstriyel sistemlerin performansını artırırken, endüstrideki pratik uygulamalar yapay zekânın teorik gelişimine ilham vermektedir. Gerçek dünya

problemlerini çözmeye büyük başarı gösteren yapay zekâ, henüz gerektirdiği kadar iyileştirme yaptığı söylenemez (Pallhares, Yuan, Wang, 2019, s. 9636). Ancak birçok deneysel çalışmalarla yakın gelecekte istenilen noktaya ulaşılacağı öngörülebilmektedir.

Mühendisler ve iş adamları sorunları çözmek için eğitilmiştir. Tasarımcılar gerçek sorunları keşfetmek için eğitilir. Yanlış soruna mükemmel bir çözüm, hiç çözüm olmamasından daha kötü olabilir: iyi tasarımcılar asla kendilerine verilen sorunu çözmeye çalışarak başlamazlar: gerçek sorunların ne olduğunu anlamaya çalışarak başlarlar. Sonuç olarak, bir çözüm üzerinde birleşmek yerine, birbirlerinden ayrılırlar, insanları ve neyi başarmaya çalıştıklarını incelerler. Bunun için fikir üstüne fikir üretirler. Yöneticiler ilerleme görmek istedikleri için bu tutum kimi zaman onları çıldırtır. Tasarımcılar kendilerine kesin bir sorun verildiğinde sanki geriye gidiyor gibi görünürler ve işe koyulmak yerine onu görmezden gelirler. Dikkate alınacak yeni konular, keşfedilecek yeni yönler üretmeye çalışırlar. Tasarımcılar, çok kolay bir çözüm tarafından yakalanmamak için bir dizi teknik geliştirirler. Orijinal problemi nihai bir ifade olarak değil, bir öneri olarak ele alırlar ve daha sonra bu problem ifadesinin altında yatan konuların gerçekte ne olabileceği hakkında geniş olarak düşünmeye başlarlar. Hepsinden önemlisi bu sürecin yinelemeli ve kapsamlı olmasıdır. Tasarımcılar, belirtilen sorun için hemen çözüme atlama eğilimine direnirler. Bunun yerine, önce hangi temel sorunun ele alınması gerektiğini belirlemek için zaman harcarlar. Gerçek sorunu belirleyene kadar bir çözüm aramaya çalışmazlar. O zaman bile bu sorunu çözmek yerine geniş bir yelpazede potansiyel çözümler düşünmeyi bırakırlar. Ancak o zaman nihayet teklifleri üzerinde birleşirler. Bu süreçte tasarım düşüncesi denir (Norman, 2013, s.218-219). Yapay zekâ teknolojisi tasarımcının rolünü üstlendiğinde, söz konusu olan tasarım süreci ve tasarım düşüncesi tamamen değişecektir. Dolayısıyla tasarım çalışmalarında insan ve makinenin tasarım konusundaki rollerinin nasıl tersyüz edildiğine de tanık olunacaktır. Örneğin görsel 15 /16'da yapay zekâ botu tarafından tasarlanan sandalyede hem tasarım yaklaşımında hem de tasarımcıların niyetinde /amacında farklı yaklaşımlar görülür.

Görsel 15: Yapay Zekâ Botu Tarafından Tasarlanan Sandalye. <https://124.im/3Ofw> Erişim: 06.02.2022

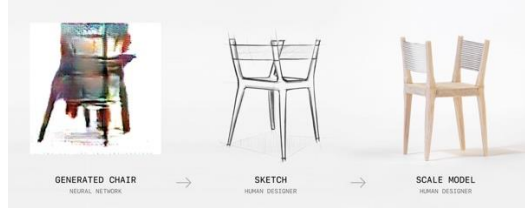

Görsel 16: Yapay Zekâ Botu Tarafından Tasarlanan Sandalye. Konsept ve Fikir: Philipp Schmitt ve Steffen Weiss / Eskizler ve 3B Modeller: Steffen Weiss, <https://124.im/nlK> Erişim: 06.02.2022, <https://steffen-weiss.design> Erişim: 06.02.2022

Görsel 16 ‘teki balsawood, piriç boru ve alüminyum ağdan yapılmış 1:8 ölçeğinde dört sandalye yapay zekâ botu aracılığıyla üretilmiş tasarımlar görülür. Sandalyeler tasarım açısından değerlendirildiğinde, oldukça estetik ve yaratıcı fikirle sunulduğu dikkat çeker. Ancak bir sandalye tasarımında ilk hesaplanması gereken işlevsellik yönünün eksikliği, elbette bir sorun olarak yansır. Pek çok ünlü tasarımcı ve mimar için tek bir sandalye, tasarımcıların başarısının bir dayanak noktası hatta ödülü olabilir ve ikincil piyasada milyonlarca dolar gelir sağlayabilir. Tasarımın bir arketipi (prototip /ilk örnek) olan sandalyeler bir üreticinin zanaat, inşaat, maddilik ve tarihteki yerine yaklaşımını belgeleyen çok büyük fikirlerin küçük manifestoları olarak görülebilir; bir hikâyenin anlatım biçimi, statü göstergesi ya da nasıl yaşadığımızın bir eseri olarak rol alabilir. Tasarımcı Philipp Schmitt ve Steffen Weiss, bir dizi sinir ağının yaratıcı gizemi karşılayıp karşılayamayacağını görmek için yapay zekâ botu aracılığıyla yeni bir tasarım tekniği denemelerinin bir sonucu olan bu sandalye tasarımları için çok şey söylemek mümkündür. Bu, inovasyon, kuşkusuz işlev ve sanatın bir karışımı olan “iyi tasarım” olarak değer verdiğimiz ve tanımladığımız şey’lere dair birçok soruyu akla getirmektedir. Projede yer alan bu ilginç sandalye tasarımları, yapay zekâ ve insan tasarımcıların ortaklaşa /işbirlikçi yoluyla gerçekleştirilmiş dört farklı serinin yaratıcı bir sürecini yansıtır. Philipp Schmitt, “bir klasik yaratmak” amacıyla ikonik 21. yüzyıl sandalyelerinden oluşan Pinterest’ten alınan 562 adet sandalye görüntüsünden oluşan veri kümesini kullanarak üretken bir sinir ağı (GAN’ı) eğittiğini ifade etmiştir. Tasarımlardan yapay zekânın bir sistemi kullanarak yalnızca estetiğin düşünüldüğü görülür. Tasarımcıların buradaki amacının zaten işlevsel bir sandalye üretmek olmadığı çok açıktır. Tasarımcıların /tasarımcının daha çok amaç edindiği şey ilgi çekici bir “görsel bilgi istemi” oluşturmak olduğu anlaşılmaktadır. Sandalyelerin tasarım üretimi sürecinde ve endüstriyel üretimde insan ve makinenin rollerini tersine çevirerek tasarımcıya yeni roller yüklenmiştir. (<https://steffen-weiss.design>)

Görsel 17: Üretilmiş Görüntüden Eskiz Yoluyla Prototip, “Egon Sandalye” <https://steffen-weiss.design>
Erişim: 06.02.2022

Görsel 18: Üretilmiş Görüntüden Sskiz Yoluyla Prototip: “İntim Sandalye” <https://steffen-weiss.design>
Erişim: 06.02.2022

Görsel 19: Üretilmiş Görüntüden Eskiz Yoluyla Prototip, “Dane Sandalye” <https://steffen-weiss.design>
Erişim: 06.02.2022

Görsel 20: Üretilmiş Görüntüden Sskiz Yoluyla Prototipe, “Leaner Sandalye” <https://steffen-weiss.design>
Erişim: 06.02.2022

Tasarımcılar, projede oluşturdukları sandalyelerden bir seçkiyi eskizlere aktardıktan sonra gerçek sandalyeler için konseptlere dönüştürmüşlerdir. Yapay zekanın ortaya çıkardığı bu modeller sonucunda söz konusu görüntüleri manuel çizim ve işleme / görselleştirme yoluyla uygulanabilir sandalyelere dönüştüren tasarımcılar, hızlı görsel elde ederek yeni sandalyeler üretmek için kullandılar. Tasarımcı, kuşkusuz bu görüntüleri anlama ve diğer insanların bir sandalye olarak algılayabileceği bir şeye aktarma zorluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Bunun için öncelikle manuel olarak çizilen eskizler daha sonra izleyicilerin daha kolay algılayabilmesini sağlayacak 3B modelleri oluşturmaya yönelik seçilen bir görsel grubu bilgisayar destekli 2D çizim, 3D çizim ve mimari çizim *programı olan* (2D/3D DWG/DXF CAD) CAD programına aktarıldı. 21 yüzyılda söz konusu program makine destekli tasarım ve makine üretimi için optimize edilmiş önemli bir araçtır. Ayrıca endüstriyel tasarımında pek çok malzeme ve üretim yöntemlerinde bu program çeşitli biçimlerde kullanılmaktadır. Eskiz ve 3B modelleme gibi yöntemler, yapay zekânın karşılaşmadığı (örneğin perspektif) sınırlamalar ve zorluklar getirirse de yaratıcı düşünme için fırsatlar yaratabilir. Çünkü bilgisayarı yaratıcılığa ve yeniden düzenlemeye dahil etmek kuşkusuz tasarımcı için zaman tasarrufudur. Hatta yeni yaklaşımlar için ilham kaynağı yaratabilmektedir. Yapay zekâ birbirinden çok farklı parçaları bir araya getirmek ve ilişkilendirmek, hiç düşünülmemiş olanı yaratmaya çalışmak gibi ilginç bir tasarıma itebilir. Tasarımda tüketiciyi sürekli şaşırtmaya ve yeni olanı sunmaya ihtiyaç vardır. Bu nedenle yapay zekâyı her tür tasarım yöntemlerine ve tekniklerine dahil etmek 21.yüzyılın kaçınılmaz gereksinimi olarak görülür. Yapay zekâ onlarca yıllık otomasyondan sonra yaratıcılığın, insan yeterliliğinin son kalesi gibi düşünülmelidir. Dolayısıyla “ChAIR” in yaratıcıları da burada, insan ve yapay zekâ birlikteliğinin yaratıcılığı ve hayal gücünü daha fazla geliştirebileceğinin öngörüsü içinde oldukça estetik olan bu sandalyeleri sunmaktadırlar.

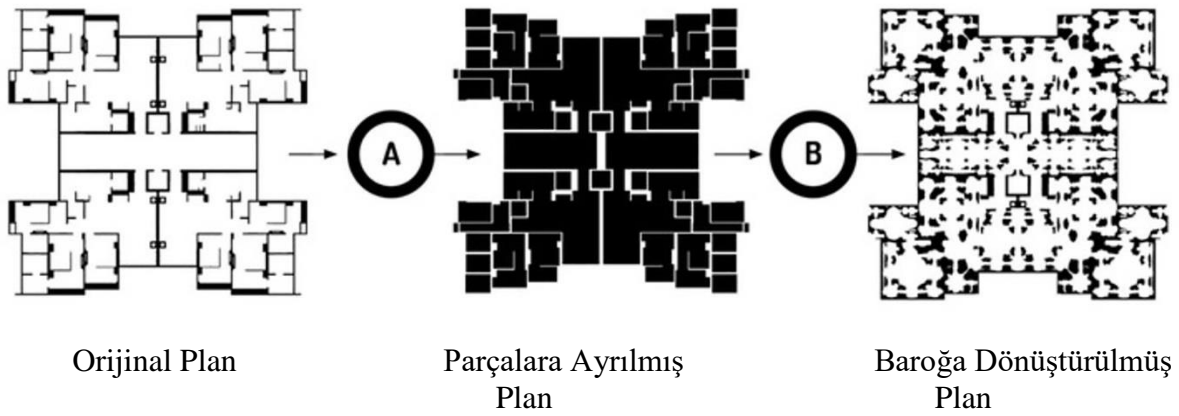
“ChAIR” adı altında yapay zekâ ile gerçekleştirilmiş olan bu deneysel çalışma, Philipp'in, Sürrealist frottage (bir kurşun kalem ya da başka bir çizim malzemesi kullanarak dokulu bir yüzeyin sürtünmesini oluşturmayı içeren, sürrealist ve “otomatik” bir yaratıcı üretim yöntemidir) gibi rasyonelden çok bilinçaltına, çağrışımsal, hayali olana hitap eden, zihin bükme için bir sanat ve tasarım aracı olarak makine öğreniminin kullanımını araştıran “Artırılmış Hayal Gücü” araştırma projesi için bir vaka çalışması olarak görülür. Sandalye, yapay zekâyı optimizasyon veya seri üretim için değil, hayal gücünü harekete geçirmenin ilk adımı olarak kullanır. Bu projede sinir ağı aracılığıyla yüzlerce sandalye üretildi. Ancak üretilen sandalye tasarımlarının bazıları son derece problemlili olup estetik ve işlevsellikten yoksun olduğu, bazı tasarımların ise belli bir estetiğe sahip ancak işlevsel yönü oldukça zayıf ya da tamamen işlevsiz olarak üretildiği görülmüştür. Kimi tasarımlarda da sandalyenin oturulacak kısımları ya da bacağı eksik olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte belirli ikonik tasarımları hatırlatan tasarımlar; bir stile, bir çağa ya da bir üretim sürecine uygun görünen tasarımlar üretilebilmiştir. Sinir ağı, eğitim verilerinde ortak özelliklerin bir soyutlamasını oluşturmaya çalışır (örneğin, görüntülerde ortak olan görsel özellikleri yansıtır.) Yapay zekâ üretiminden çıkan bütün bu tasarımlar, her ne kadar problemlili gibi görünse de tasarımların tamamı çılgınlık boyutundan farklı ve yaratıcı değerlerde yansımaktadır. Bu tasarımlar ikonik 21. yüzyıl tasarımının bir aktarımı olarak değerlendirilebilir. (<https://steffen-weiss.design>) Bu durum yapay zekânın bir sandalyeyi “klasik” yapan şeyin ya da daha da çılgın bir yaklaşımı kavrayabileceğini ve ileriki yıllarda makine-insan tasarımcısının iş birliğiyle yeni klasikleri daha yaratıcı ve işlevsel tasarımlarla seri üretime geçebileceği konusunda umut vereceği düşünülebilmektedir.

Yapay zekânın mimari tasarım alanındaki yansımalarına, veri bilimcisi ve mimar olan Parisli Stanislas Chaillou, Harvard'da etkili fikir ve mimari tarzın geleceğin üretken tasarımını keşfetmek için makine öğreniminden yararlanarak gerçekleştirdiği projesi örnek gösterilebilir (Görsel 21/22/23). Chaillou, yapay zekâyı ve mimari uygulamayla olası entegrasyonunu incelerken, Üretken Çekişmeli Ağları (ÜÇA'ları) /

Generative Adversarial Networks (GAN'ları) kullanarak mimari tasarım alanında bir metodoloji oluşturdu. Tasarımcı söz konusu projeyi mimari tarz (stil) öğrenimi / aktarımı yoluyla yapay zekânın geleceğini araştırıp ortaya koymaktadır. Tasarımcının bu çalışmaları kat planlarının bileşimi üzerindeki stilin derin etkisini gösterir. Chaillou öncelikle yapay zekâ aracılığıyla oluşturulan kat planlarının potansiyeline ilişkin ilk çalışmasını gerçekleştirdi. Daha sonra belirli mimari stiller üzerinde (Barok, Row House, Victorian Suburban House ve Manhattan Unit) bir dizi modeli eğtmek ve düzenlemek için makine öğrenimini geliştirdi.

Görsel 21: Stanislas Chaillou Tarafından Yapay Zekâ Aracılığıyla Üretilmiş Mimari Kat Planları ve Stiller. (<https://124.im/QkTaL>) Erişim: 23.03.2022

Görsel 22: Stanislas Chaillou Tarafından Yapay Zekâ Aracılığıyla Üretilmiş Mimari Planlar ve Stiller. (<https://124.im/QkTaL>) Erişim: 23.03.2022

Görsel 23: Stanislas Chaillou Tarafından Yapay Zekâ Aracılığıyla Mimari Plan. (<https://124.im/QkTaL>) Erişim: 23.03.2022

Tasarımcının bu çalışması stilin, mekânın mekaniğini tanımlayan ve planın iç organizasyonunu kontrol eden temel bir işlevsel kurallar kümesini nasıl taşıdığını ortaya koymaktadır. Chaillou'nun çalışmalarının temelinde GAN'lar vardır. GAN'lar üretici (Generator) ve ayırıcı (Discriminator) olmak üzere

iki temel modelden oluşmaktadır. GAN'lar ilgili görüntüler oluşturma yeteneğini geliştirmek için her iki model arasında bir geri bildirim döngüsünden yararlanır. Ayırıcı (discriminator), bir dizi veriden görüntüleri tanımak üzere eğitilir. Amaca uygun olarak eğitilmiş olan ayırıcı (discriminator), veri kümesinden alınan gerçek bir örneği, veri kümesine yabancı olan “sahte / fake” bir görüntüden ayırt edebilir. Üretici (generator) ise aynı veri kümesinden görüntülere benzeyen görüntüler oluşturmak üzere eğitilir. Üretici (generator) görüntüleri oluştururken, ayırıcı (discriminator), çıktısının kalitesine yönelik geri bildirim sağlar. Dolayısıyla üretici (generator) daha gerçekçi görüntüler üretmek için uyum sağlar. Geri bildirim döngüsü aracılığıyla bir GAN, ilgili sentetik görüntüler oluşturma yeteneğini yavaş yavaş geliştirir. Chaillou, hem GAN modellerinin girdileri hem de çıktıları için veri formatı olarak planların görüntü temsillerini kullandı ve kat planı tasarımı için yapay zeka teknolojilerinden yararlandı. Görüntüden görüntüye dönüştürmek için standart bir GAN modeli olan Pix2Pix kullandı. Her model tarafından öğrenilen organizasyonun dikkatli bir şekilde incelenmesi, daha derin bir fikir veya mimari tarzın varlığını ortaya çıkardı. Proje, mimara tutarlı bir oda düzeni ve döşeme oluşturmada yardımcı olmayı ve tüm apartman birimlerini geçici bir kat planı olarak yeniden birleştirmeyi amaçladı. Proje aynı zamanda kat planlarının bir tarzdan diğerine dönüştürülmesini de içermişti. Chaillou'nun bu projesi, bir modelin ya da algoritmanın tasarımıyla, kendi özellikleri ve teknik bilgisi ile nasıl doğrudan ilişkili olduğunu gösterir (Baldwin, 2019, <https://124.im/QkTaL>).

Yöntem

Yapay zekâ sanat ve uygulamaları konusunda genellikle makinenin “yaratıcı” potansiyeli ya da sanatçıların izlenimci görüşleri üzerine yapılan çok sayıda araştırmalar var. Ancak bu araştırma yapay zekâ aracılığıyla üretilmiş olan sanat ve tasarım ürünlerini analiz ederek değerlendirmeye ve yapay zekânın görsel üretim konusunda başarısını ya da geldiği durumu incelemeye yöneliktir. Araştırmada literatür tarama yöntemi kullanılarak yapay zekâ aracılığıyla üretilmiş sanat ve çeşitli tasarımları ele alan görsel örnekler incelenmektedir.

Literatür taraması, veri toplama ve toplanan verinin önemini tartışılması, toplanan verilerin problemle ilişkisinin kurulması ve bilginin sınıflandırılması aşamalarından oluşan bir süreçtir (Anderson 1990, 45). Aktaran: (Balci, 2009, s.64). Literatür taraması araştırma problemi ile bilginin literatürün özeti, sentezi ve incelemesidir. Literatür mesleki dergiler, raporlar, bilimsel kitap ve monografiler, hükümet dokümanları ve tezler gibi kaynakları içerir. Ayrıca bilginin düzeyinin incelenme ve kuramsal tartışmaları, felsefi yazılar bugünün uygulamalarının betimlenme ve değerlendirilmeleri ve ampirik araştırma raporlarından oluşur (Balci, 2009, s.64) Literatür taramasının amacı, eldeki problemin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olabilecek şekilde araştırma özgeçmişinin okuyucuya aktarılmasıdır. Literatür taraması, araştırmacının bilim adamlılığı düzeyinin bir göstergesidir. Araştırmanın niteliği, onun doğruluğu, sınırlılıklar, yöntem örgütlenmesi ve raporlaştırılması araştırmacının güvenilirliğini yansıtır (Balci, 2009, s.71). Tarama, eldeki araştırmanın orijinallliğini ve alana katkısını gösterir. Literatür tarama süreci kapsamlı, eleştirel ve güncel olmasıyla önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmada, çeşitli kaynakların taranmasıyla yapay zekâ aracılığıyla üretilmiş, çeşitli sanat ve tasarım disiplinlerini örnekleyen resim, heykel, grafik tasarım (görsel kimlik, etiket, ambalaj ve afiş tasarımları) tekstil, endüstriyel ve mimari tasarım çalışmalarına kısaca yer verilerek değerlendirilme yapılmıştır. Araştırmada yapay zekâ sanat ve tasarım alanlarındaki uygulamalarının güncel durumu tartışılarak sanat ve tasarım üretimlerinin gerçekleştirilme içimleri, gerçekleştirildiği yazılımlar, yapay zekânın yaratım estetiği ve üretim başarısı değerlendirilerek sanat ve tasarım alanına olan katkısı vurgulanmıştır. Literatür tarama kapsamındaki sınırlılık içinde sanat ve tasarım disiplinlerini örnekleyen sınıflandırmalarla söz konusu örnekler tartışılmış, güncel durumla eleştirilmiş ve değerlendirilmiştir. İncelenen bilginin sentezlenmesiyle gerçekleştirilen değerlendirmeler sonucunda araştırmanın sonuçlarına yer verilerek literatür tarama özetlenmiştir.

Günümüzde sanat ve tasarım üretimlerinin gerçekleştirilmesinde yapay zekânın üreticiyle önemli bir işbirlikçi önemli bir araç olduğu görülmektedir.

Sonuç

Yapay zekâ kullandığımız dili, yaşayış tarzımızı, yaşamdan beklentilerimizi, eğitim biçimimizi, üretimlerimizi hatta tüm eylemlerimizi değiştirmiş ve yeniden biçimlendirmiştir.

Yapay zekâyı her tür tasarım sanat yöntemlerine ve tekniklerine dahil etmek 21.yüzyılın kaçınılmaz bir gereksinimidir. Yapay zekâyı / bilgisayar yaratıcılığına ve yeniden düzenlemeye dahil etmek, tasarımcı ya da sanatçı açısından kesinlikle iyi bir zaman tasarrufudur.

Günümüzün çeşitli sanat disiplinlerinde, müzik endüstrisinde, film endüstrisinde ve çeşitli tasarımlarda yapay zekânın insanla olan iş birliği görülür. Pek çok fırsatı sunabilen yapay zekâ uygulamaları, günümüzde şirketler, kurumlar, bireysel olarak sanatçılar, tasarımcılar mümkün olduğunca bu teknolojiden yararlanmaya çalışmaktadırlar.

Yapay zekâ aracılığıyla klasik ürünlerin verileriyle eğitilen algoritmalar, sentez yoluyla yeni bir ürünü yaratabildiği gibi tamamen bağımsız ve özgün sanat ya da tasarım da üretebilmektedir.

Algoritmalar aracılığıyla üretilen kimi tasarımlarda işlevsellik göz ardı edilmiştir. Ancak yine de yapay zekânın yakın gelecekte makine-insan tasarımcısının iş birliğiyle daha yaratıcı ve daha işlevsel tasarımlarla seri üretime geçebileceği umudu vermektedir.

Algoritmalar aracılığıyla “Brute” şarap ve şampanya ambalaj tasarımı için ürünün üretim kaynağına güçlü ve etkili göndermeler yapılmış, üzüm bağının benzersiz karakterini yansıtan özgün desenler oluşturulmuştur. Bu tasarım, yapay zekânın ambalaj ve etiket tasarımındaki güçlü bir potansiyelini ortaya koymaktadır.

Günümüzde yapay zekâ aracılığıyla kısa sürede üretilen milyonlarca alternatiften bir grup seçki elde ederek makine-insan iş birliğini pozitif bir üretim yöntemine dönüştürebilmek mümkündür.

Yapay zekâ teknikleri, endüstriyel sistemlerin performansını artırmış ve endüstrideki pratik uygulamalar yapay zekânın teorik gelişimine katkı sağlamıştır. Ancak gerçek dünya problemlerini çözmede büyük başarı gösteren yapay zekâ, henüz çağın ihtiyacı olan iyileştirmeyi tam olarak sağlayamamıştır.

Çeşitli sanat ve tasarım alanlarında kullanılan yapay zekâ yöntemlerinde, üretimin değerlendirilmesinde yaratım potansiyeli, etkililik, özgünlük, işlevsellik açısından farklılık görülür. Kimi üretimlerde sıra dışı bir yaratım gözlemlenirken kimi üretimlerde ise yaratımda problemin göz ardı edildiği fark edilebilmektedir.

Yapay zekâ konusunda pek çok bilim ve araştırma insanının öngörülerinde yapay zekâ, kimi zaman teşvik edici ya da umut verici bir gelişme olarak yansırken, kimi zaman tam tersine kuşku verici ya da tehlikeli bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

Sanat ve tasarım üretimlerinde yapay zekâdan destek almak, becerilerimizi geliştirmemiz konusunda büyük bir avantaj olarak görülebilir, çeşitli alanlardaki üretim konusunda da iş-yaşam konforu sağlayabilir.

Tasarımcılar yaratıcılıklarını ve tasarıma ilişkin mantıklı bağlamı sunacak ve ön plana çıkartacak yeniliklere daima ihtiyaç duymaktadırlar. Bu nedenle yapay zekâ teknolojisine gereksinin kaçınılmaz hale gelmiştir.

Yapay zekânın özellikle tasarımı önemli ölçüde etkilemiş ve tasarımın yaratımında kolaylık sağlamıştır. Tasarımcılar, yapay zekânın avantajlarından faydalanabilmek için yapay zekâyı aşamalı olarak insanlara eğitim verir gibi makinenin çalışmasını öğretmektedirler. Böylece tasarımcılar daha nitelikli ve daha fazla alternatiflere sahip üretimler elde edebilmektedirler.

Yapay zekâ, sanat uygulamalarında çeşitli biçimlerde kendini göstererek sanatın tekniğini, algısını ve yorumunu değiştiren şaşırtıcı sonuçlar vermiştir. Bu nedenle sanat ve tasarım üreticileri bu yenilikle kendini donatmak zorunda kalacaktır.

Kaynakça

- Balcı, A., (2009). *Sosyal bilimlerde araştırma. yöntem, teknik ve ilkeler.* (VII.Basım). Pegem Akademi.
- Çitci, E. (2020). Görsel iletişimde kodlama destekli grafik tasarımı. *Uluslararası Güzel Sanatlar Eğitimi Araştırmaları Dergisi (UGSEAD)*, 3(1), 23-37.
- Kapır, B., (2021). *Yapay zekâ eksenli gelişen algoritmik toplum.* Ferhat Zengin ve Bahadır Kapır (Ed.), *Yapay zekâ ve medya içinde.* (s.59-102). Doruk Yayınları.
- Nilson, N., J., (2019). *Yapay zekâ geçmişi ve geleceği.* (II.Basım). Doğan, M., (Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Norman, D., A., (2013). *The design of everyday things.* The MIT Press Cambridge,
- Ökmen, Y., E., (2021). *Yapay zekâyla anlatıların geleceği: “Charisma.Ai” örneği.* Ferhat Zengin ve Bahadır Kapır (Ed.), *Yapay zekâ ve medya içinde.* (s.407-436) Doruk Yayınları.
- Özçift, A., Çelikten, A. ve Akarsu K., (2020). *yapay zekâ kavramlarına giriş.* Ahmet Göçen (Ed.), *yapay zekâ kavramlarına giriş içinde.* (s.1-89). Gece Kitaplığı.
- Shagrir, O., (2019). *Hilary putnam ve bilgisayarimsal işlevselcilik.* (I. Baskı). Andrew Bailey (Der.). Doruker, F. (Çev.) *Zihin felsefesi içinde.* (s.175-2001). Fol Kitap.
- Toprak, A. (2020). Yapay zekâ algoritmalarının dijital enstalasyona dönüşmesi. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, (14), 47-59.
- Wilson, H., J., Daugherty, P., (2020). *İşbirliğine dayalı zekâ: insan ve yapay zekâ güçlerini birleştiriyor.* Harvard Business Review Press. Göktem, L. (Çev.), *Dijital Dönüşüm. Yapay Zekâ içinde* (s.169-203). Optimist Kitap.
- Yılmaz, Ş., K., (2021). *Yapay zekâ model tasarımı.* N. Öykü İyigün ve Mustafa K. Yılmaz (Dizi Ed.), *yapay zekâ. güncel yaklaşımlar ve uygulamalar içinde.* (s.94-123). Beta Kitap.
- Pallhares, R.,M., Yuan, Y., Wang, Q., (2019). Artificial intelligence in industrial systems. *IEEE Transactions on industrial electronics*, Vol. 66, No. 12, (Page: 9636-9640).
<https://124.im/Vf0F> Erişim: 23.03.2022

İnternet kaynakları

IBM Watson Advertising. (2021). How AI is Changing Advertising (2021)

<https://124.im/PRomd> Erişim: 05.01.2022

Future of Artificial Intelligence in Design (2019)

<https://124.im/3tWXA6>

The Present and Future of AI in Design (with Infographic)

<https://124.im/wBRk7mM> Erişim: 06.02.2022

Eric Baldwin, (2019). AI Creates Generative Floor Plans And Sytles with Machine Learning at Harvard.

<https://124.im/QkTaL> Erişim: 23.03.2022

The World’s First Ultra-Realistic Humanoid Robot Artist

<https://www.ai-darobot.com> Erişim: 08.02.2022

İnterview With The Creator Of Ai-Da, The Life-Size Humanoid Robot Artist Making Self-Portraits Without A Self

<https://124.im/DrFSYpv> Erişim: 08.02.2022

Loz Blain (2021). Botto, The Decentralized AI/Human Artist, Makes Its First Million.

<https://124.im/yJe9> Erişim: 15.01.2022

Steffen Weiss- creative curiositiy. / The chAIr project – generating a design classic.

<https://steffen-weiss.design> Erişim: 06.02.2022

AI Creates Generative Floor Plans and Styles with Machine Learning at Harvard.

<https://124.im/oyWiv76> Erişim: 23.03.2022

This Sculpture Is Generated by Artificial Intelligence (2019)

<https://124.im/bRt> Erişim: 31.03.2022

Neural network create a disturbing record of natural history in AI -generated illustrations by Sofia Crespo

<https://124.im/iWKNk> Erişim: 30.01.2022

Refik Anadol'un "Makine Hatıraları: Uzay" sergisi İstanbul'da (2021)

<https://kultur.istanbul/refik-anadol-sergi/> Erişim, 24.05.2022

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Bu makale tek yazarlı olup, herhangi bir ortak araştırmacısı bulunmamaktadır. Dolayısıyla yazarlar arası çıkar çatışması konu olamaz.

Tülay GENCER*

* Arş. Gör. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis/Türkiye.
tlygencer@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8194-4307

Mahmut Makal'ın Kaleminden Doğu Kalkınmasına Işık Tutacak İzlenimler¹ *Impressions From Mahmut Makal's Works to Shed Light on Eastern Development*

Öz

Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Mahmut Makal, Köy Enstitüsü'nde okumuş, köylerde öğretmenlik yapmıştır. Öğretmenliğe başladığı yıllarda "Bir Köy Öğretmeninin Notları" ismiyle Varlık dergisinde İç Anadolu köylerini anlatan yazılar yazmış, bu yazılar daha sonra 1950 yılında "Bizim Köy" adı ile kitaplaştırılmıştır. Kitap edebiyattan siyasete, hemen her alanda büyük tartışma yaratmıştır. Öğretmenlik dışında ilköğretim müfettişliği de yapan Makal, 1966 yılında Adana'da müfettişken bakanlık emrine alınmıştır. Bakanlık emrinde görevli iken Van'a gitmeye karar vermiştir. İç Anadolu köyleri ile ilgili gözlem ve izlenimlerinden sonra Doğu'da nasıl bir manzara ile karşılaşacağını merak etmiştir. Ankara'dan başlayan tren yolculuğu Tatvan'da son bulmuş, Tatvan feribotu ile de Van'a varmıştır. Mahmut Makal'ın Van'da özellikle gitmek istediği yer; Ünseli köyüdür. Bu köyü özel kılan Köy Enstitüleri'nin sonuncusunun burada kurulmuş olmasıdır. Makal'ın izlenimleri önce Ant dergisinde "Yeraltında Bir Anadolu" başlığı ile 5 kısım olarak yayınlanmış, ardından aynı isimle ayrıca kitaplaştırılmıştır. Makal'ın anlattıklarında Türkiye'nin mevcut gelişmişliği içinde Doğu gerçeğini görmek mümkündür. Nitekim 1960'lı yıllar Türkiye'de kalkınma tartışmalarının revaçta olduğu yıllardır. Bu kalkınma tartışmaları içerisinde dönemin gazete ve dergilerinde Doğu'ya yönelik bir ilgi de kendini göstermeye başlamıştır. Ant dergisi sayfalarında da bu ilgiyi takip edebilmek mümkündür. Makale; Türk entelektüelinin 1960'lı yıllarda Doğu coğrafyasına yönelik tecrübesi ekseninde bölge kalkınmasının tarihsel temellerinin anlaşılmasına bir katkı getirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahmut Makal, Doğu bölgesi, Van, köy, kalkınma.

Abstract

Mahmut Makal, who was one of the important figures of Turkish literature, studied at the Village Institute and worked as a teacher in villages. During the years he started teaching, he wrote articles about the Central Anatolian villages in "Varlık" magazine under the name of "Notes of a Village Teacher", which were later published in a book called "Our Village" in 1950. The book boomed great controversies in almost every field, from literature to politics. Makal, who also worked as a primary education inspector besides teaching, was assigned to the ministry in 1966 when he was an inspector in Adana. He decided to go to Van when he was on duty in the ministry. He wondered what kind of landscape he would face in the East after his observations and impressions about the Central Anatolian villages. The train journey, which started from Ankara, ended in Tatvan, and arrived in Van by the Tatvan ferry. The place Mahmut Makal especially wanted to go in Van was the Ünseli village. What made this village special was that the last one of the Village Institutes was established there. Makal's impressions were first published in Ant Magazine with the title "An Anatolia in the Underground" as 5 parts, and then it was also published as a book under the same name. It is possible to see the reality of the East in Turkey's current development in what Makal told. As a matter of fact, the 1960s were the years when development discussions were popular in Turkey. An interest towards the East started to show itself in these development discussions in the newspapers and magazines of the period. It is possible to follow this interest in the pages of Ant Magazine. This paper aims to contribute to the understanding of the historical foundations of the development of the region on the axis of a Turkish intellectual's interest in the Eastern geographical area in the 1960s. dimensions as technical service quality, tangible elements, reliability, sensitivity, security, adequacy, access, reputation and informing in the area has been significantly affected by the climatic changes in the Pleistocene and the tectonic movements in the area.

Keywords: Mahmut Makal, East region, Van, village, development

¹Bu makale 24-25 Mart 2022 tarihinde Batman Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen "1. Uluslararası Ekonomi, Siyaset, İnsan ve Toplum Bilimleri 'Bölgesel Kalkınma' Kongresi"nde sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

Giriş

Mahmut Makal, 1933 yılında Aksaray'ın Demirci köyünde doğmuştur. Bir köy çocuğu olan Makal, Cumhuriyet rejimi sayesinde köyünde açılan okulda eğitim alabilmiştir. 1937 yılında ilkokula başlayan Makal, 1943 yılında Konya Ereğlisi'ndeki İvriz Köy Enstitüsü'nde eğitimine devam etmiş ve 1947 yılında buradan mezun olarak Aksaray'ın Nurgöz köyünde öğretmenliğe başlamıştır. Makal'ın köye dair ilk yazısı 1948 Mayıs ayında *Varlık* dergisinde yayımlanmıştır. *Bir Köy Öğretmeninin Notları* başlığı altında düzenli olarak yayımlamaya devam ettiği bu yazılarda Makal, İç Anadolu köylerini anlatmıştır. Bunlar 1950 yılında *Bizim Köy* adıyla kitaplaştırılmıştır. Altı yıl öğretmenlik yaptıktan sonra Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde yüksek öğrenimini tamamlayan Makal 1955 yılında eğitim müfettişi olarak atanmış; Antalya, Adana ve Ankara'da İlköğretim Denetmenliği yapmıştır. (Makal, 1971, s. 8-11)

1962-72 arasında ise hem öğrenci hem de öğretici olarak yurtdışında bulunan Makal'ın pek çok kitabı vardır. Kitapları Almanca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca başta olmak üzere çeşitli dillere de çevrilmiştir. Makal, 1966 yılında Unesco'nun "Tüm Kitaplarıyla Dünya Kültürüne Hizmet Ödülü"nü ve 1967 yılında Türk Dil Kurumu'nun "Dile Hizmet Ödülü"nü almıştır (Makal, 2005, s. I).

Mahmut Makal, ortaya koyduğu eserleri ile aynı zamanda köy edebiyatı türünün gelişimine de öncülük etmiştir.¹ Bu bağlamda *Bizim Köy*'ün önemi büyüktür. Kitap; esasen köyü, köylüyü anlatma amacıyla/çabasında olsa da edebiyattan siyasete, hemen her alanda büyük şaşkınlık ve tartışma yaratmıştır. *Bizim Köy*, o zamana dek kimsenin söylemeye cesaret edemediği gerçekleri gündeme getirdiği için, yazılanlar bürokrasiye karşı toplumsal bir muhalefet gibi algılanmıştır. *Bizim Köy*; hem Demokrat Partililerce (DP), hem Cumhuriyet Halk Partililerce (CHP) siyaseten istismar edilmiştir. Kitabın çıkmasının ardından Makal, Halk Partisi'nce koğuşurmaya uğrayıp hapse atılınca DP'liler Makal'a arka çıkmıştır. İleriki yıllarda ise bu durum tersine dönmüş CHP Makal'ı, DP Makal düşmanı olmuştur (Makal, 2005, s. 7). Makal, siyasi konjonktüre göre değiştiğini söylediği bu ilgiyi, *Bizim Köy 1975*'in TDK ödülünü alması vesilesiyle şu şekilde izah etmiştir: "1948 başından başlayarak ilk iki yılda iktidarın, son on yılda da başka bir iktidarın hışımına uğradım ve ezimden, sürgünden, hapislikten, evin aranıp kitapların götürülmesinden göz açamadım...kötülenmem işlerine yarayacaksa kötüleniyordum, iyi gözle bakmaları işlerine yarayacaksa ilgilerinin rengini ona göre ayarlıyorlardı." (Binyazar, 1978, s. 429).

Makal, *Bizim Köy*'ü yazarken köyü ve köylüyü anlatmak niyetini taşıyan iyi niyetli ve henüz on sekiz yaşında bir köy öğretmenidir aslında. Fakat kitabın, *Varlık* dergisinin sahibi Yaşar Nabi Nayır ya da başka yazarlarca kaleme alındığı bile düşünülmüştür (Makal, 2008, s. 1). Oysa Makal'daki yazma dürtüsü daha öğrenciyken ortaya çıkmış ve karşı konulamaz bir hal almıştır. Makal bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Bir el dürtüklüyor içimden. Her gördüğüm insan, hayvan, eşya sanki; 'Beni dile getir' diye sesleniyor bana. Anadolu'nun bilinmeyen köyünü anlatmak istiyorum" (Makal, 2008, s. 6-7). Yazmaya ve anlatmaya duyduğu bu istek tüm hayatı boyunca devam etmiş, bunun için de çeşitli bedeller ödemiştir.

1.1960'lı Yıllarda Türk Solu'nda Doğu Sorunu

Makal, 1966 yılında Adana'da müfettişken bakanlık emrine alınmıştır. Kendisi bunun gerekçesini şu şekilde açıklamaktadır: "Meclisteki her konuşmasında, köyün çirkinliklerini ve yoksulluğunu yazdığımızdan dolayı bizi kınadığını açıklayan Eğitim Bakanı'nın, köyün iyi yanlarını yazmadığımız için bizi bakanlık emrine aldı" (Makal, 1967a, s. 8-9). Bakanlık emrinde görevli iken Van'a gitmeye karar vermiştir. İç Anadolu köyleri ile ilgili gözlem ve izlenimlerinden sonra Doğu'da nasıl bir manzara ile karşılaşacağını merak etmektedir. Bu merakını çok daha önce de *Bizim Köy* kitabında şu şekilde dile getirmiştir:

Doğu'nun adı çıkmış. Burası Anadolu'nun göbeği sayılır. Çektiklerimize bakıyorum da, acaba Doğu'dakilerin durumu daha kötü olabilir mi, diye tüylerim ürperiyor. Oturulur bir ev, soğuktan korur bir giyecek, karın doyurur yiyecek, az buçuk yakacak olmayınca, nasıl karşı konulur kışa? Bizde, bu sayılanların hiçbirisinden eser yok (Makal, 2008, s. 17)

Makal'ın 1965 seçimlerinde TİP'den İstanbul milletvekili adayı olduğu düşünülürse Van'a yaptığı seyahat Türk solunun Doğu'ya yönelik artan ilgisinin etkilerinden biri olarak da kabul edilebilir.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaplan, 1997.

Nitekim 1960'lı yıllar Türkiye'de kalkınma tartışmalarının revaçta olduğu yıllardır ve Doğu coğrafyasına yönelik ilgi artmıştır. 1963 yılında Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi maksadıyla Doğu'dan başlanarak bir sosyalizasyon çalışması işine girilmiş,² 1963-67 Birinci Kalkınma Planı'nda Doğu kalkınmasına yer verilmiş, yine 1967 yılında düzenlenen Doğu Mitingleri'nde fabrika, sanayi, iş talepleri dile getirilmiştir. "Doğu Sorunu", o yıllarda bir kalkınma ve bölgesel geri kalmışlık sorunu olarak görülmektedir. Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP), Kürt sorununa dair düşüncesi bile ancak Behice Boran'ın genel başkan seçildiği Ekim 1970'teki dördüncü kongresiyle değişebilmiştir. Böylece "Kürt sorunu" ilk kez bir siyasal partinin gündemine girmiştir. Bu hususta belirtilmesi gerekir ki, *Yön* dergisinden Doğan Avcıoğlu "*Misaki Milli sınırları içinde Türkiye*" tarifini benimsemiş fakat bu sorunu "yıkılması gereken bir tabu" olarak sosyalistlerin gündemine taşıyan ilk yazar olmuştur (Atılğan, 2008, s. 109). Kendisi *Yön*'de şu ifadelerle yer vermiştir:

Resmi tez ne olursa olsun... bir Kürt meselesi vardır ve uzun yıllardır uygulanan politika, meseleye bir çözüm yolu bulmakta başarısız kalmıştır... Şüphesiz derebeyliğin tasfiyesi, Doğu meselesinin çözülmesinin ön şartlarından biridir. Türkiye çapında köklü bir toprak reformu gerçekleşmedikçe çok geç kaldığımız muhakkaktır. Yalnız etnik yönü de olan bir meselenin, sadece ekonomik ve sınıfsal açıdan alınacak tedbirlerle çözülmesi mümkün müdür? (Avcıoğlu, 1966, s. 3).

Doğu'nun geri kalmışlığı dönemin önemli dergilerinden *Yön* ile *Ant*'ta sıklıkla ele alınmıştır. Ahmet Aras, *Ant* dergisinde "Sosyalist Açısından Doğu Sorunu" başlığını taşıyan ve dört hafta süren bir yazı dizisi hazırlamıştır. Bölgeyi ziyaret eden Erdal Merdan, "Hakkâri Raporu" başlıklı yazısında Doğu'daki temel sorunların anayasa ile çelişkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Kürt gençlerinin "Doğu İllerinin Gençlik ve Talebe Dernekleri" adına kaleme aldığı "Doğulu Parlamenterlere Uyarı" başlıklı bir yazısı yayımlanmıştır. Faruk Pekin ve Ferit Öngören de konuya dair yazılar yazmıştır (Aydın, 2008, s. 77-89). Dergide ayrıca TİP Diyarbakır milletvekili Tarık Ziya Ekinci'nin de "Doğu Kalkınması Edebiyatının İç Yüzü" başlığı ile sunduğu bir yazı vardır. Bir tıp doktoru olan Ekinci, bölgeyi bilen ve tanıyan bir siyasetçi olarak yazısında hem bölgedeki sorunlara hem bu sorunların çözümüne yer vermiştir.

Ekinciye göre Doğu kalkınmasının iç yüzünü anlamak için sorulması gereken iki önemli soru vardır: 1- Doğu kalkınması denemelerinden sonra halkın sosyo-ekonomik durumunda bir değişiklik oldu mu? 2- Bu kalkınma denemeleri kimlerin işine yaradı? Ekinci, bu sorulara kendi adına şu şekilde yanıtlar vermiştir. Tek Partili Dönem'de, Doğu'nun geri kalmışlığı gibi bir problem söz konusu değilken, 1950'lilere doğru "Doğu kalkınması"ndan bahsedilmeye başlanmış ve DP iktidarı boyunca doğunun ihmal edildiği ve kalkınması gerektiği edebiyatı yıllarca devam etmiştir. Fakat bu söyleme rağmen uygun bir sanayi yatırımı yerine, tarımsal ve kredi işlerinde para harcanarak doğulu ağaların tarımda kapitalist ilişkiler kurmalarına imkân sağlanmış, bunun sonucunda kaçınılmaz olarak köylü işsiz kalmıştır. Bu tablo planlama döneminde de aynı şekilde devam etmiştir. 5 yıllık plana göre yatırımların öncelikle ve büyük oranda Doğu'ya yapılması gerektiği halde, Batı-Doğu ayrımı yapılarak Batı lehine bölgeler arası bir dengesizlik yaratılmıştır. Bu dengesizlikteki belirleyici unsur sermayedar sınıfın ve onların iktidarının yatırımı daha çok kâr getirecek illerde yapmayı tercih etmesi olmuştur. Bu nedenle aynı şekilde Doğulu sermayedar da yatırım yaparken tercihini Batı'dan yana kullanmıştır (Ekinci, 1967, s. 8-9).

Ekinci, Doğu'da halkın devamlı bir kıtlık ve hastalık ile uğraşırken Doğulu ağaların bunu bahane ederek parlamentodaki temsilcileri vasıtasıyla devletten karşılıksız yardımlar peşinde koştuğunu, buna aracılık eden vekillerin de aslında sözcülüklerini yaptıkları ağaların siyasal nüfuzlarını devam ettirmek için fakir halkın oylarını toplama gayesinde olduklarını düşünmektedir. Ekonomik sömürüye ek olarak Doğudaki halkın manevi olarak da sömürüldüğünü düşünen Ekinci'ye göre hakim sınıflar Türkiye'nin emekçi halkını Türk, Kürt, Hristiyan, Müslüman, Sünni ve Alevi diye düşman kamplara bölerek sömürü düzenlerini yürütmektedirler. Sonuç olarak Ekinci, gerçek bir Doğu kalkınmasının öncelikli koşulunu köklü bir toprak reformunda görmektedir. Buna bağlı olarak halkın tarımda teknik ve kredi imkanlarına kavuşması

² Nusret Fişek tarafından kaleme alınan ve 1961 yılında kabul edilen 224 Sayılı "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki Kanun", 22 yıl Türkiye'nin resmi sağlık politikasının temelini oluşturmuştur. Bu kanun, sağlığı temel bir hak olarak görmüş ve bu hizmetin sosyal adalete uygun bir şekilde uygulanmasını amaçlamıştır. Kanunun uygulanmasında Muş, pilot bölge seçilmiştir. Amaç sağlık ocakları ve sağlık evleri ile hastanelerdeki yığılmaları azaltmak ve aynı zamanda en ücra yerdeki yurttaşın bile sağlık hizmetinden eşit pay almasını sağlamaktır. Muş ili örneğinde halk aldığı hizmetten memnun kalmış, sağlık personeli ile halk arasında bir diyalog oluşmuş fakat bu durum eşrafta rahatsızlık yaratmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Gencer, 2020).

sağlanmalı, altyapı yatırımları ile birlikte süratli bir sanayileşme devlet eliyle ve öncelikle gerçekleştirilmeli, halkın özlemlerini göz önüne alarak halk yararına işleyen bir eğitim ve kültür seferberliği yapılmalıdır (Ekinci, 1967, s. 8-9).

2. Van'a Yolculuk ve İzlenimler

Makal da Van'a dair gözlemlerini *Ant* dergisinde "Yeraltında Bir Anadolu" başlığı ile 5 bölüm halinde yayınlamış ve 1968 yılında ise aynı isimle kitaplaştırmıştır.³ Radyoların 1967 Mart'ında verdiği hava raporuna göre Kayseri'den sonra kara ve tren yolu yer yer kapalıdır. Ankara'da hava -14 iken doğuda sıcaklık -27 ila -42 arasında değişmektedir. Makal, Ankara'dan başlayan tren yolculuğuna, ikinci mevkiden bilet olsa da üçüncü ve birinci mevkilerde de seyahat ederek mevkilere göre değişen sohbetlere tanıklık etmiştir. Örneğin kendi kompartımanındaki yolculuk arkadaşlarından biri elinde *Ant* dergisi olan bir müteahhit, diğeri Köy Enstitüleri döneminin gezici öğretmenlerinden biridir. Öğretmen, Tunceli dağlarında okul yaptırmak için ağalarla ve siyaset kodamanlarıyla başa çıkamayınca Ankara'ya atmıştır kendini. Üçüncü mevkide konu hep işsizlik olurken, birinci mevkide konu köy satışıdır. Köylü bir ağadan bir başka ağaya köyüyle birlikte satılmaktadır. Yine bu mevkide bir de Bitlis Eğitim Müdürü ile tanışmıştır Makal. Malatya'dan trene binen müdür Bitlis'e sürgün edilmiştir. Müdürün Makal'a anlattıklarına göre Doğu'da eğitim adına bir şey yoktur. Öğretmenler için zorunlu bir durak olan Doğu'da yönetmelik, kanun hep hafta kaldığından, en az üç yıl bölgede kalması gereken öğretmen burada bir turist gibi zaman geçirip, mümkün olan en kısa sürede başka bir yere tayin istemektedir (Makal, 1967a, s. 8-9).

Malatya'ya 24 saatte varan tren, Elâzığ, Muş ve nihayet son durak olan Tatvan'a geldiğinde her yerin buzdan sarkıtlarla dolu olduğu görülür. Makal'a "Amerikalı" denen 18 yaşında gülbüz esmer bir çocuk yardımcı olmuştur. Çocuk "Amerikalı" lakabını Türkçeyi 2-3 ay gibi kısa bir sürede öğrenip güzel konuştuğundan dolayı almıştır. Makal, onun yardımıyla Karaman Otel'e yerleşir, fakat otelin içi de en az dışarıya kadar soğuktur. Öyle ki Van'a gidecek olan vapur o gece fırtınadan sefere çıkamamıştır. Ertesi gün feribotla vardığı Van'da tıpkı Tatvan gibi buzdan sarkıtlarla doludur ve sıcaklık -27 derecedir. Van'da kaldığı Nuh Palas Oteli de Tatvan'daki otelin aynısıdır. Şehir içinde kızakların çalıştığı Van'da soğuğa dair pek çok ürpertici haber duymuştur Makal. Örneğin tugaydaki iki askeri kurt parçalamış ve Hakkâri yolunu açmak için çalışan greyderlerin yöneticileri soğuktan donarak ölmüştür. Açlığın alıp yürüdüğü, halkın ve memurun sadece açlıktan bahsettiği bu şehirde Makal'a göre ironik olarak Komünizmle Mücadele Derneği şehrin tam merkezinde durmaktadır. Kapkaççı tüccarın borcuna karşılık doğmamış kuzusuyla borcunu kapatmaya çalışan Doğu halkının ağa ya da tüccar karşısındaki çaresizliğini Türkiye'nin Amerika karşısındaki durumuna benzetmektedir Makal (Makal, 1967a, s. 8-9).

Makal'ın Van merkezden gideceği 80 km mesafedeki köy, eski adıyla Ernis, yeni adıyla Ünseli'dir. Bu köy Yaşar Kemal'in ailesinin köyüdür aynı zamanda.⁴ Fakat Makal için Ernis'i özel kılan Köy Enstitüleri'nin sonuncusunun (21. okul) burada kurulmuş olmasıdır.⁵ Makal kapatılan enstitünün mevcut durumunu görmek istediği için daha önce de ziyaret etmiştir bu köyü. 1956 yılının Ağustos ayında açık bir kamyonun üstünde Kürtçe türküler eşliğinde varmıştır köye. Bir yanı göl, bir yanı tarlalarla çevrili bu okulun isminin değişmesine üzülse de onu asıl dertlendiren okulların niteliğinin değişmesi olmuştur aslında. Öğrencisinden öğretmenine kadar okuldaki herkes eski köy okullarına karşı olumsuz bir tavır içerisindedir ve değişimden memnundurlar. Ortak düşünceleri eskiden öğrencilerin angarya yapmak zorunda bırakılmasından ötürü kültür sahibi olamadıklarıdır. Oysa mevcut koşullarda öğrenci artık amelelik yapmayıp sadece dersleri

³ Kitap "Doğu Cephesinde Yeni Bir Şey Yok", "Orta Anadolu'da Her Şey Var- Derde Devadan Gayri-", "Güney'in Anahtarı" ve "Batı Acısı" adlı dört ana başlıktan oluşmakta ve farklı şeyleri konu edinmektedir. İlk başlıkta Van/Ünseli'yi anlatmaktadır. (Bkz. Makal, 1971)

⁴ Makal kitabın ön sözünde şu ifadeye yer vermiştir: "Bu kitabı Yaşar Kemal'e sunuyorum. Çünkü bir kış mevsiminde Doğu Anadolu'da onun köyünde yazılmıştır. Kitabın isim babası da O'dur..." (Makal, 1971, s. 6).

⁵ Okul, Van Gölü'nün Kuzey ucunda, Erciş- Van karayolu üzerinde Erciş ilçesine 18 km. Muradiye ilçesine 24 km. Van il merkezine 82 km. mesafede, 150.200 metrekairelik bir alanda, 1948/1949 öğretim yılında Köy Enstitüsü olarak hizmete açılmıştır. Tarihi seyri içinde Ernis Köy Enstitüsü, Ernis İlköğretmen Okulu, Yavuz Selim İlköğretmen Okulu, Alpaslan İlköğretmen Okulu, Alpaslan Öğretmen Lisesi, Alpaslan Anadolu Öğretmen Lisesi adlarını alan okulumuz 2014/2015 Eğitim-Öğretim yılından itibaren Muradiye Alpaslan Anadolu Lisesi, 2017/2018 eğitim öğretim yılından itibaren Muradiye Alpaslan Fen Lisesi adıyla resmi kayıtlara geçerek faaliyetlerini sürdürmektedir.

ile ilgilenebilmekte ve yeterince okuma yapıp kültür sahibi olabilmektedir. Makal onlarla aynı düşünceyi paylaşmasa da konuştuğu Mehmet isimli bir öğrencinin yurdun her yerinde din, ırk, soy vb. ayırmadan görev yapmaya hazır olmasını takdir etmiş, ne olursa olsun onunla aynı ülküyü, ruhu paylaşıyor olmaktan mutluluk duymuştur (Makal, 1959, s. 48-51). Makal, Köy Enstitüleri'nin eksiklikleri olduğunu kabul etmekle birlikte bir halk adamı olarak gördüğü Tonguç'un köylünün kurtuluşu için büyük yolu bulduğunu düşünmektedir ve konu hakkındaki düşünceleri şöyledir:

Önemli olan sosyalizmin S'si ortalarda yokken böyle sosyalistçe bir eğitim yolunu bulmak ve eylem haline getirmektir. Sosyalizm de gökten inmez, eğitilmiş yurttaşların çalışmasıyla getirilir. Köy çocuğunun düşünmeye alışmasını, kölelikten kurtulmasını, kurulu saat gibi değil inanışınca hareket etmesini ve köylünün uyanması, silkinmesi için önderler yetişmesini düşündü ve gerçekleştirdi Tonguç (Makal, 2015, s. 58).

Yaklaşık on yıl sonra bu kez göz gözü görmeyen zorlu bir yolculuktan sonra akşam vardığı köyde tüm evler karların altına gömülüdür. Köy, iki kısımdan ve yaklaşık iki yüz evden oluşmaktadır. Mahallelerin ortasında bulunan okulun iki öğretmeni vardır. Bir de Alpaslan Öğretmen Okulu'ndan staja gelen öğrenciler. 6 ay kadar sonra köylere öğretmen olarak gidecek olan bu öğrencilerden birinin, ileride köyü 4 K Dernekleri (kafa, kol, kalp, kuvvet) ile kalkındıracağını söylemesi, Adana'nın Çıyanlı köyünde gördüğü Barış Gönüllüleri'ni anımsatmıştır Makal'a. Makal Amerikan icadı olarak değerlendirdiği bu oluşumları aslında emperyalizmin köye kadar girmesi şeklinde yorumlamaktadır (Makal, 1967b, s. 10-11).

Ünseli köyünde, elbette mevcut şartlardan hayvanlardan da payına düşeni almaktadır. Köylü Mustafa'nın ahırında neredeyse üst üste yaşayan koyunları, ıslak zeminde ayakta dikilerek yaşam mücadelesi verirken tipide dışarı çıkarılmadığı için açlıktan ölme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Üstelik Mustafa'nın bu 20 koyunu bankaya olan borcunu karşılamaktadır. Köyde bir çift öküzü ve kağnısı olup tarımla uğraşan da vardır. Köyün en zengini ise 200 koyuna sahiptir. Makal'a göre köyün en yenilikçi (farklı) kişisi, köye Adana'dan gelip yerleşen Mehmet Yaşar'dır. Önceden Demokrat Parti'li olan Mehmet Yaşar, 3 Haziran 1960 günü halkçı olmuş, sonra da "Ortanın Solu"na meyletmiştir. Fakat köy genel olarak bilgisizdir. Makal'ın güne, siyasete dair soru sorduğu köyün yaşlılarından Mıskal Hatunla, 17 yaşındaki Yıldız'ın verdiği cevaplar aynıdır. Mıskal Hatun, Ankara'da padişahın yaşadığını fakat Atatürk döneminin çok daha iyi olduğunu düşünmektedir. Ona göre eskisi gibi bulguru yorganı elinden alınsa artık gidebileceği bir hükümet yoktur (Makal, 1967c, s. 8-9).

Hükümetin eksikliğini duyan tek kişi elbette Mıskal Hatun değildir. Mehmet Yaşar'ın anlattığı hikâyeye göre Tatvan'dan Van'a giderken Adilcevaz'da eşkıyalar yol keserek 20 arabada buldukları her şeyi alıp götürmüşlerdir. Erciş'e vardıklarında şikayetçi olmak için iki gün eşiyile bekleyen Mehmet Yaşar ifade verecek başka kimsenin olmamasına şaşırınca yanındaki Adasun'lu biri şunları söylemiştir kendisine: "Hey deli, hükümet mi var da kalıp ifade verecektin. Herkes gitti, hükümet yok ki kalıp ifade versek". Mehmet Yaşar eşkıyalara kimsenin gücünün yetmediğini düşünmektedir. Köylülerin geneli eşkıyadan yana dertlidir çünkü koyunları, inekleri çalınmakta, hatta kimi zaman tüm sürünün İran'a kaçırıldığı bile olmaktadır (Makal, 1967d, s. 8-9).

Makal, karın azaldığı bir vakit Erciş merkeze gitmek için bekleyen 20 kişilik bir kalabalığa karışmıştır. İçlerinde yaşlı hasta bir de kadın vardır ve doktora gitmesi gerekmektedir. Beklemelerine rağmen gelen bir araç olmamıştır. Hatta öyle ki bir kısmı umudunu kesip yürümüş, bir kısmı da evlerine dönmüştür. Neyse ki bir süre sonra sağlık ekibinin bir jeepli görünmüş, fakat el edip kadını işaret etmelerine rağmen jeep durmamıştır. Makal niye durmadıklarını sorduğunda aldığı cevap sağlık ekiplerinin keyfi davranmayı alışkanlık haline getirdikleri olmuştur. Makal bu tecrübesinden ötürüdür ki Doğu'da başlatılan sağlıktaki sosyalizasyon hareketinin bir kandırmaca olduğuna inanmaktadır (Makal, 1967d, s. 8-9).

Bu konuya dair Ant dergisinde benzer bir eleştiriyi de Şadi Alkılıç dile getirmiştir. Alkılıç, bir ay Çatak ilçesinde olmak üzere toplam on iki köyde kalarak Van-Hakkâri sosyalizasyon bölgesinin sosyo-ekonomik yapısını, politik eğilimlerini gözlemlemiştir. Bunun sonucunda sosyalizasyon çalışmalarının havanda su dövmekten farksız olduğunu, sosyalizmin olmadığı bir yerde sosyalizasyon çalışmalarının yürütülemeyeceğini ifade etmiştir. Alkılıç, Makal'ın *Bizim Köy* kitabında anlattığı ot kaynatıp yiyen İç Anadolu köylüsünün durumunun Doğu'da lüks olduğunu ve burada cüzzam, verem gibi hastalıkların çok yaygın olduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte kendisi çoğunluğun Türkçe bilmediği bir bölgede bir

tercüman vasıtasıyla doktor hasta ilişkisi kurmanın zor ve sağlıksız olduğuna ayrıca ezici feodal ilişkiler kaldırılmadan sosyalizasyonun yürümesine imkân olmadığına inanmaktadır. Sonuç olarak Şadi Alkılıç, sosyalizasyonun özünde iyi bir fikir olduğunu kabul etse de liberal bir ekonomik sistem içinde disiplinsiz bir yönetimle bunun dejenere olmasını kaçınılmaz bulur (Alkılıç, 1967, s. 10-11). Benzer şekilde Şadi Alkılıç'ın Van ve Hakkâri'de yaptığı sosyo-politik araştırmalara da dergide yer verilmektedir (Alkılıç, 1967, s. 4).

Karın çok fazla bunalttığı bir vakit deniz kenarına inip araba beklemiştir Makal. Bu ortamda arabanın hangi yöne gittiğinin bile önemi yoktur. Buna rağmen ne gelen olmuştur ne giden. Öğretmen Abdullah ve Mehmet Yaşar ile birlikte akıllarına Alpaslan Öğretmen Okulu'na yürümek ve oradan geçecek posta arabasıyla Van'a gitmek fikri gelir. Okul tatil olmasına rağmen yollar kapalı olduğundan öğrenciler ve öğretmenler okuldadırlar. Okulun yanındaki posta odasından Erciş'e telefon ederek seslerini ulaştırabilmişlerdir. Nihayet akşama doğru gelen bir araba ile gece yarısı Erciş'e varmışlardır. Makal'ın Erciş'te karnını doyurmak için uğradığı kebabçı, toplumsal yapıdaki bazı gerçeklere ışık tutması açısından önemlidir. İsmi "Birbak Kebabçısı" olan mekân aslında daha çok Nurcuların toplanma yeri gibidir. *Hürsöz*, *İstiklal* gazeteleri ve *Hilal* dergisinin olduğu bu kebabçı, eski yazılı levhalar, Nurculuğun doğuşunu anlatan resimler ve Said-i Nursi'nin özlü sözleri ile süslenmiştir. Makal, Orta Anadolu'nun köylerinde de imamın, hafızın öğretmene tercih edildiğini kendi tanıklıklarına dayanarak aktarmaktadır. Dolayısı ile mesele aslında sadece Doğu'ya özgü değildir.

Makal burada Erciş Palas'ta kalmıştır. İki köy öğretmeni ile paylaştığı odada ne yapsalar ısınmak mümkün olmamış öyle ki sular bile donmuştur. Karne tatilinde maaşlarını, ihtiyaçlarını almaya gelen öğretmenler yollar kapanınca burada mahsur kalmışlardır. Aralarında 8 saatte yürüyerek gelen bile vardır. Bekar olanlar için köyde olmak ya da Erciş merkezde mahsur kalmak arasında bir fark olmasa da kara kışta, tezeksiz, susuz bıraktığı karısını, çocuğunu düşünüp ağlayan evli öğretmenler bulunmaktadır. Öğretmenler köyde çekilen o çileye rağmen kasabadaki yöneticilerin kendilerine ilgi göstermemesinden de ayrıca şikayetçidirler. Bununla birlikte daha pek çok sıkıntıları da vardır: öğrencilerin Türkçe bilmemeleri, gelen giden öğrenci sayısının değişkenlik göstermesi, defter kitap yokluğu vb. (Makal, 1967e, s. 8-9). Ortaya çıkan tabloda Cumhuriyetin idealist öğretmeni her bakımdan taşra/köy gerçekliği ile yüzleşmek durumunda kalmıştır.

Makal, öğretmenlik mesleğinden istifa etmek zorunda kalmış bir yazar olarak gücünün yettiğince öğretmenlerin dili olmaya çalışmıştır. Yine *Ant* dergisinde kaleme aldığı bir başka yazısında siyasi öğretmen kıyımlarına duyduğu öfkeyi açıkça şu şekilde dile getirmiştir:

Olup bitenler nasıl oluyor da bunca toplumcunun, bunca ülkücü ve ilerici geçinenin kollarını kıpırdatmıyor, anlaması güç. Öyle ünlemek gerekiyor ki, ya kıyıda köşede yaptığımız yurtseverlik, halkçılık, bağımsızlık ve kurtuluş edebiyatını bırakın ya da biraz duyarlılığımız kalmışsa silkinin, doğruluğun ve karşı çıkın ülkeyi yaşanmaz duruma düşürenlere!.. Ulusal kaynaklarımızın korunması, yurdun asalak yabancılardan arınması, sil baştan bağımsızlığımızın elde edilmesi, Amerikanlaştırılmış eğitimimizin ulusallaştırılması ve toprak sorunundan başlayarak bu kokmuş düzenin toplumsal adaleti sağlayıcı bir biçime getirilmesine kadar... Ana sorunlar üzerine bir çift söz söyleyen öğretmenin yerinden ve işinden edilmediğini söyleyecek çıkabilir mi aranızdan? (Makal, 2015, s. 93).

Makal, 1969 yılında çıkardığı *Zulüm Makinesi Öğretmen Kıyımı* adlı kitapta da aynı konuyu ele almış, sadece kendi uğradığı haksızlıkları değil, diğer köy öğretmenlerinin hikayelerini de anlatmıştır. Kıyımın, haksızlığın ne denli büyük olduğunu ise şu sözlerle ifade etmiştir: "Kıyılan aydınların ve öğretmenlerin listesini yapmak bile mümkün değildir. Şöyle diyelim: Kıyıma uğramamış aydın ve öğretmen varsa, aydın ve öğretmen olarak ortaya çıkmamışlar ve sıfatlarına yaraşır çalışmalar yapmamışlardır" (Makal 1994, s. 34).

Bu bağlamda Makal'ın dönüş yolunda tren Muş'ta kara saplanıp kalınca tanıştığı Yahya Bozkurt isimli vatandaşın sözleri ile yazı dizisini bitirmesi anlamlıdır. Şunları demiştir Bozkurt: "Öğretmenleri çok severim... ama en çok sosyalistleri severim...Anayasaya dayanarak tam sosyal adalet istiyorum. Onu tahakkuk ettirecek tek çatı TİP'in çatısıdır. TİP'e kurbanım" (Makal, 1967e, s. 8-9).

Sonuç

Makal'ın anlattıklarında Türkiye'nin mevcut gelişmişliği içinde Doğu gerçeğini görmek mümkündür. Makal Doğu'ya yönelik yazdıklarında sadece izlenimci bir tavrı benimsememiş, toplumsal perspektife dayalı eleştirel bir söylem de ortaya koymuştur. Onun anlattıkları ile ortaya çıkan tabloda; açlık, yoksulluk içinde eşkıya, ağa ve tüccar karşısında çaresiz kalan ve bununla birlikte hükümeti yeterince yanında hissedemeyen bir halk vardır. Köylünün doğaya karşı verdiği mücadele ise zaten köylülüğün kaderinde vardır ve bu zorlu mücadele ülkenin Batısından Doğusuna, Kuzeyinden Güneyine her köyde aynıdır. Makal, Türkiye'de köyün/köylünün sorunu çözülmeden hiçbir meselenin halledilemeyeceğine inanmaktadır. Bu nedendir ki, hiçbir siyasi rant gütmeyen, kimsenin onayına ihtiyaç duymadan sadece gördüklerini anlatmak amacını taşımaktadır. O; köylüye arka çıkan, onların derdlerini bilen kendisi de köyde zorlu şartlarda, yoksulluk ve yoksunluk içinde büyümüş bir edebiyatçıdır. İçinden geldiği kültürü anlatması onu gerçekçi, samimi kıldığından, Türk Edebiyatı'nda bir "Bizim Köy Edebiyatı" türü başlamıştır. Bunda elbette Makal'ı yetiştiren Köy Enstitüleri'nin payı da yadsınamaz. Makal'ın kitaplarla buluşması ve bir köy öğretmeni ideali taşıması bu kurumlar ile mümkün olmuştur. Nitekim Makal'ın Ankara-Tatvan treninde Bitlis Eğitim Müdürü ile ve Ünseli köyünde öğretmen adayları ile yaptığı sohbetten sonra Erciş'te gördüğü manzara Köy Enstitüleri'nin önemini ve işlevini bir kez daha göstermiştir. Nihayetinde Köy Enstitüleri'nin felsefesi, köy çocuklarını alıp köye hizmet etmek üzere öğretmen olarak yetiştirmektir. Enstitülerde yetişen öğretmenler zaten köy çocukları olduğundan köyün zorluklarına alışık. Oysa köye hizmet etme ülküsü ile yetişmeyen (özellikle de şehirlerde okumuş) öğretmenler için köy yıpratıcıdır ve öğretmenler bir an önce buradan ayrılmayı düşünmektedirler. Hizmet etmeyi düşünenler ise iyi niyetli, temiz düşüncelere sahip olsa da enstitülerinin ruhunu taşımayan, emperyalizmin söylemlerine teslim olduklarının farkında bile olmayan öğretmen adaylarıdır.

Kaynakça

- Alkılıç, Ş. (1967, Eylül 26). Doğu'da sosyalizasyon fiyaskosu. *Ant*, 10-11.
- Alkılıç, Ş. (1967, Temmuz 18). Hakkari'den mektup. *Ant*, 4.
- Atılgan, G. (2008). *Yön-devrim hareketi kemalizm ile marksizm arasında geleneksel aydınlar*. Yordam Kitap.
- Avcıoğlu, D. (1966, Aralık 16). Kürt meselesi. *Yön*, 3.
- Aydın, S. (2008). *12 mart 1971 öncesinde ant dergisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*. Yıldız Teknik Üniversitesi. .
- Binyazar, A. (1978). Mahmut Makal'la, *Türk Dili*, 320 (5), 429-434.
- Ekinci, T. Z. (1967, Nisan 25). Doğu kalkınması edebiyatının iç yüzü. *Ant*, 8-9.
- Gencer, T. (2020). Gökte allah, yerde sosyalizo: 224 sayılı sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi hakkında kanun' kapsamında 1960'larda muş'ta hayata geçirilen uygulamalar, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020 8(UMS'20), 179-186.
https://alpaslanfl.meb.k12.tr/tema/icerikler/okulumuzun-tarihcesi_3799592.html (Erişim Tarihi): 28.04.2022
- Kaplan, R. (1997). *Cumhuriyet döneminde türk romanında köy*. Akçağ Yayınları.
- Makal, M. (1959). *17 nisan*. Yeditepe Yayınları.
- Makal, M. (1967, Mart 14). Yeraltında bir anadolu I "doğu cephesinde yeni bir şey yok". *Ant*, 8-9.
- Makal, M. (1967, Mart 21). Yeraltında bir anadolu II. *Ant*, 10-11.
- Makal, M. (1967, Mart 28). Yeraltında bir anadolu III "valla padişah angarada oturur". *Ant*, 8-9.
- Makal, M. (1967, Nisan 4). Yeraltında bir anadolu IV "hökümetin hiçbir şeyden habarı yok". *Ant*, 8-9.
- Makal, M. (1967, Nisan 11). Yeraltında bir anadolu V "doğu cephesinde kanunsuz terör". *Ant*, 8-9.

Makal, M. (1971). *Yeraltında bir anadolu*. Başak Yayınları.

Makal, M. (1994). *Zulüm makinesi*. Troya Yayınları.

Makal, M. (2005). *Anımsı acımsı*. Literatür Yayınları.

Makal, M. (2008). *Bizim köy*. Literatür Yayınları.

Makal, M. (2015). *Ağlatı*. Literatür Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Bu makale tek yazarlı olup, herhangi bir ortak araştırmacısı bulunmamaktadır. Dolayısıyla yazarlar arası çıkar çatışması konu olamaz.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi (VASAD)

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

(YENİ)

Amaç ve Kapsam

- Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi (VASAD), ulusal hakemli bir dergidir. Yılda 2 sayı (Haziran ve Aralık) yayımlanır.

- Derginin yayın dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce yazılan makaleler de kabul edilmektedir. Bu dillerin dışında yazılmış makalelerin kabulü Yayın Kurulunun kararına bağılıdır.

- Dergide, sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili özgün bilimsel çalışmalar yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makalelerin daha önce başka bir yayın organında yayımlanmamış, yayımlanmak üzere kabul edilmemiş veya eş zamanlı olarak başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir.

- Bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler, daha önce bildiri kitapçığında veya başka bir dergide yayımlanmamışsa Yayın Kurulu tarafından değerlendirmeye alınabilir. Her ne sebeple olursa bildiri kitapçığında ya da başka bir yayın organında yayımlanan yazılar yayımlanmaz. Yayın Kurulu üyeleri ve editöryal ekip, gönderilen yazıların daha önce başka bir yayın organında yayımlanıp yayımlanmadığını araştırmak mecburiyetinde değildir. Söz konusu durumun etik sorumluluğu makale yazar(lar)ına aittir.

Araştırma Bütünlüğü ve Yazar Sorumlulukları

-Farklı disiplinlerin ve yayın biçimlerinin farklı normlara sahip olduğunu kabul etmekle birlikte dergimize gönderilen makalelerde bir takım şartlar aramaktayız. Bunlar:

- * Araştırma uygulamasında titizlik, dürüstlük ve mükemmellik,
- * Araştırmadaki tüm katılımcılara ve konulara özen ve saygı,
- * Şeffaflık ve açık iletişim,
- * Araştırma yöntemi,
- * Konu bütünlüğü,
- * Bilimsel özgünlük,
- * Bilim alanı ile ilgili terim bilgisi kullanımındaki hakimiyet,
- * Konuyla ilgili eski ve yeni çalışmalarını görebilmek,
- * Yararlanılan kaynaklarda uygunluk ve yeterlilik,
- * Değerlendirme yapabilme ve sonuca ulaşabilme,
- * Alanına katkı sağlama,
- * Dil hâkimiyeti/anlaşılabilirlik ve akıcılık,

-Ayrıca yazarlar aşağıda yer alan hususları kabul etmiş olurlar:

* Yazarlar derginin yayın politikasına, etik ve yazım kurallarına uymakla yükümlüdürler.

* Yazarlar yayın sürecinde editör ve hakemlerin önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapmayı kabul etmelidirler. Bu bağlamda yazar veya yazarlar, kendisine yapılan önerileri kabul etmezse söz konusu makale reddedilecektir.

* Ortak yazarlı makalelerde, diğer yazarlara ulaşılabilmesi durumunda sorumlu yazar bütün sorumluluğu kabul etmiş sayılır.

* Dergimizde yayımlanmış makalelerin diğer çalışmalarda kullanılması, sadece atıf verilmesi halinde mümkündür.

* Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi (VASAD), gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlanmamak hakkına sahiptir.

* Yayımlanması için Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi (VASAD)'ne gönderilen yazıların telif hakları dergiye devredilmiş olur. Dergi yönetiminden izin alınmaksızın başka bir yayın organında bu yazılar yayımlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

* Yayımlanan makaleler için yazara/yazarlara telif ücreti ödenmez. Ayrıca yazardan/yazarlardan makale başvuru ücreti ve yayın ücreti alınmaz.

* Dergide yayımlanan yazıların hukuksal, bilimsel ve etik sorumluluğu yazara/yazarlara aittir. Yayın Kurulu ve editöryal ekip doğabilecek herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

* Kurallar gereği, makalelerde yer alan tüm yazarların ORCID numaralarının makalenin son

şekline eklenerek gönderilmesi gerekmektedir.

Makale Gönderme

- Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi (VASAD)'ne makale göndermek isteyen yazarların <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyuvasad> adresine üye olarak makalelerini sisteme yüklemeleri gerekmektedir. Sistemde yazara/yazarlara ve makaleye ait bilgilere eksiksiz yer verilmelidir. Ancak makale sistem üzerinden hakemlere gönderildiği için sisteme yüklenen makale dosyasında yazarın/yazarların kimliğini belli eden bilgiler bulunmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazarla/yazarlarla ilgili bilgiler sistemden alınarak makaleye eklenecektir.

- Makalenin, Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi (VASAD)'nin web sitesine gönderilmesi, yayımı için başvuru olarak kabul edilir ve yazının değerlendirme süreci başlatılır. Birden fazla yazarlı makalelerde, yazarların telif haklarını makaleyi sisteme yükleyen yazara devrettikleri kabul edildiğinden, Yayın Kurulu yazarların her birinden ayrı ayrı telif hakkı talebinde bulunmaz. Bu konuda sorumluluk, makaleyi sisteme yükleyen yazara aittir.

- Dergiye gönderilen makale, daha önce sempozyum/kongrede sunulan bir bildiri ise veya tezden üretilmişse bu durum çalışmada mutlaka belirtilmelidir.

Editöryal Süreç

- Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi (VASAD) olarak objektif, bağımsız yayın politikasına önem vermekteyiz. Dergiye gönderilen makaleler ilk olarak dergi editörleri tarafından ön incelemeden geçirilir. Bu aşamadan sonra editörler ve Yayın Kurulu tarafından makalenin, derginin yayın ilkelerine uygunluğu incelenir ve uygun görülenler alan editörlerine atanır. Bunun yanında dergi yayın ilkelerine uymayan makaleler kesinlikle reddedilir. Alan editörleri makaleleri alana katkısı yönünden inceler ve makalenin değerlendirmeye alınıp alınmaması konusunda görüş bildirirler.

- Editör(ler) makalelerin uygunluğuna ve yayınına karar verirken yazarın/yazarların ırkı, cinsiyeti, inancı, uyruğu gibi etkenleri değil, derginin yayın politikasını ve bilimsel hassasiyeti göz önünde bulundurur. Ayrıca editör(ler) aşağıdaki hususlardan sorumludur:

- * Okuyucu ve yazarların ihtiyaçlarını karşılamaya gayret edilmelidir.
- * Dergiyi sürekli geliştirmeye çalışılmalıdır.
- * Akademik ilkelerin bütünlüğünü korumaya özen gösterilmelidir.
- * Gerekğinde düzeltmeler, açıklamalar, geri çekme konularında inisiyatif alınmalıdır.
- * Yazarlara her konuda rehberlik edilmelidir.
- * Dergideki hakem değerlendirmelerinin adil, tarafsız ve zamanında yapılması sağlanmaya çalışılmalıdır.

Hakem Süreci

- Hakem süreci, yayınlarımızın standartlarını korumak için kritik öneme sahiptir. Dergi olarak çift taraflı kör hakemlik prensibine bağlı olmakla beraber;

* Tüm yayınlarımıza titiz, adil ve etkili hakem değerlendirmesini kolaylaştırmak için destek sağlamayı hedefliyoruz,

* Editörlerimizi ve hakemlerimizi hakemlik ile ilgili en iyi uygulama yönergelerine aşina olmaları ve bunlara uygun davranmaları için teşvik etmeyi amaçlıyoruz.

- Gizliliğin değerlendirme sürecinin bir parçası olması ilkesi ile hakem değerlendirme sürecinde yazarların ve hakemlerin gizliliğini korumak için tavizsiz bir ilke ile hareket ediyoruz. Bu bağlamda, hakemler ve yazar(lar) birbirlerini asla tanımazlar.

- Ayrıca hakem sürecinde aşağıdaki hususlara dikkat edilmektedir:

* Hakemler gizlilik politikasına göre çalışırlar. Ulaştıkları bilgi ve değerlendirme sonuçlarını yazar dâhil üçüncü kişilerle paylaşamazlar.

* Hakemler dergi yayın politikası ve yazım kurallarına göre tarafsız, adil ve yapıcı olmak üzere çalışırlar.

* Hakemler, yazarlara önerilerde bulunarak hataların giderilmesine yardımcı olurlar.

* Hakemlerin kendilerine gönderilen makaleleri belirtilen sürede değerlendirememeleri durumu varsa veya kendilerine iletilen yazılarda kendilerini yetersiz hissetmelerini gerektiren bir durum söz konusu ise bu hususta editörleri bilgilendirmelidirler.

- Hakem değerlendirmesi sonucu iki olumlu rapor alan makaleler yayımlanmaya hak kazanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde makalenin üçüncü bir hakeme

gönderilmesi dergi editörlüğünün tasarrufundadır.

- Makaleyi değerlendirmeleri için hakemlere verilen süre 20 gündür. Ancak bu süre zarfında değerlendirmeyi tamamlamayan hakemlere 10 gün ek süre verilir. Ön incelemesi yapıp editör, yayın kurulu, alan editörü ve hakem süreci aşamalarından geçen bir makalenin değerlendirme süreci yaklaşık 6-8 hafta sürebilir.

- Hakemlerden olumsuz rapor alan makaleler yayımlanmaz ve yazarına/yazarlarına iade edilmez.

- Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştiri, öneri ve düzeltme taleplerini dikkate almak zorundadır. Kabul etmedikleri herhangi bir sorun varsa, gerekçelerine itiraz etme hakları vardır.

İntihal Politikası

İntihal, yazarların çalışmalarında birisinin ifadelerini, keşiflerini veya düşüncelerini izinsiz veya referans vermeden, etik ve akademik bütünlüğü ihlal ederek kullanma şeklidir.

- Dergimiz, intihal olduğunu kabul etme konusunda aşağıda sıralanan temel ilkelere uyar:

* Başka bir kişinin çalışmasını kaynak gösterilmeksizin kelimesi kelimesine alıntılanmak,

* Kelimelerin bazılarını veya sırasını değiştirerek başka bir kişinin çalışmasını yeniden yorumlamak,

* Birinin fikirlerini referans vermeden kullanma (Referanssız yeniden yazma),

* Çevrimiçi kaynaklardan kaynak gösterilmeksizin kesme ve yapıştırma,

* Birisinin yazılarını kendi çalışmalarının bir parçası olarak kullanmak.

- Yayınlarımızın hiçbirinde intihallere müsamaha gösterilmez ve kontrol etme hakkımızı da saklı tutarız. Bu bağlamda dergimize gönderilen makaleler intihal tespit programı olan *iThenticate* ile taranmaktadır. Benzerlik oranının yüksek çıkması durumunda makale reddedilir. Kabul edilen makaleler raporuyla birlikte hakemlere sunulmaktadır. Makaleler için %20 ve üzeri benzerlik oranları kabul edilmemektedir.

- Okuyucularımızdan, hakemlerden ve editörlerden, ilgili editöre başvurarak veya vasad@yyu.edu.tr adresine e-posta göndererek intihal şüphelerini dile getirmelerini bekliyoruz.

Mükerrer Yayın

- Bir eser veya bir eserin önemli bölümleri, eserin yazar veya yazarları tarafından birden çok kez yayınlandığında gereksiz yayın veya "kendiliğinden intihal" meydana gelir. Bu durum aynı veya farklı bir dilde olabilir. Tekrar Yayın / Duplication / Çoklu Yayın / Bilimsel Yanıltma, suçtur. TÜBİTAK Yayın Etik Kuruluna göre duplikasyon, aynı araştırma sonuçlarını birden fazla dergiye yayım için göndermek veya yayınlamaktır. Bir makale önceden değerlendirilmiş ve yayınlanmışsa bunun dışındaki yayınlar duplikasyon sayılır. Bu bağlamda editöryal ekip ve yayın kurulu olarak duplikasyona karşı olduğumuzu açıkça belirtiriz.

- Okuyucularımızdan, hakemlerden ve editörlerden, ilgili editörle iletişime geçerek veya vasad@yyu.edu.tr adresine e-posta göndererek yinelenen veya gereksiz yayın şüphelerini dile getirmelerini bekliyoruz.

İnsan veya Hayvanlar Üzerinde Araştırma

İnsanları veya hayvanları kapsayan araştırmalar, ilgili etik kurul(lar) tarafından onaylanmalıdır. Makaleler uluslararası etik ve yasal standartlara uygun olmalıdır. Ayrıca yazarların, insan katılımcılarının gizlilik haklarına saygı duymasını ve dergimize makale göndermeden önce yayınlamak için gerekli her türlü izni almaları gerekmektedir.

Açık Erişim Politikası

- Dergimiz açık erişimi desteklemektedir. Açık erişim politikası gereğince, dergi sayıları ve makaleler derginin web sayfasında yer alır ve makalelerin tam metinlerine pdf dosyası olarak erişilebilir. Yayımlanmış makalelerin kişisel web sayfası ya da kurumsal arşivlerde saklanmalarına engel herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır.

Çeşitli Hususlar

- Burada belirtilmeyen hususlar için karar yetkisi, dergi Yayın Kuruluna aittir.

Yazım Kuralları

-Yayımlanmak üzere Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi (VASAD)'ne gönderilen makalelerin başında Türkçe "Öz" ve İngilizce "Abstract" mutlaka bulunmalıdır. Türkçe Öz, en az 150, en fazla 200 kelime ve tek paragraf olmalıdır. Öz içinde kaynak, şekil, çizelge vb. unsurlara yer verilmemelidir. Özetin altında en az 3, en çok 6 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

-Dergiye gönderilen makale öz, abstract, atıflar, kaynaklar ve ekler dâhil en az 4 bin, en fazla 10 bin kelime olmalıdır.

-**Makalede atıf sistemi olarak APA 7 kullanılmalıdır.** Kaynak gösteriminde dipnot kesinlikle kullanılmamalıdır. Sadece gerekli durumlarda açıklamalar için dipnota başvurulmalı ve dipnotlar numaralandırılmalıdır.

-İmla ve noktalama açısından, metnin gerektirdiği zorunlu haller dışında, Türk Dil Kurumunun güncel İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.

-Dergi sistemine yüklenen makaleler Microsoft Word programında hazırlanmalı, aşağıdaki değerlere uygun bir biçimde düzenlenmelidir:

Kağıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Boşluk	2,5 cm
Alt Boşluk	2,5 cm
Sol Boşluk	2,5 cm
Sağ Boşluk	2,5 cm
Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Yazı Boyutu (Başlık ve Metin)	11
Yazı Boyutu (Özetler)	10
Yazı Boyutu (Dipnot)	9
Tablo-Grafik	10
Paragraf Aralığı	Önce 6 nk, sonra 0 nk
Satır Aralığı	Tek (1)

- Microsoft Word programında bulunmayan bir yazı tipinin (font) kullanıldığı çalışmalarda, makale ile birlikte font dosyası da sisteme yüklenmelidir.

- Makalelerde sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

- Makale başlığı dâhil olmak üzere tüm alt başlıklar koyu ve başlıklardaki her bir kelimenin sadece ilk harfi büyük olmalıdır.

- Makalenin sonunda kaynakça bulunmak zorundadır. Yararlanılan kaynaklar, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

- Arapça, Farsça veya Rusça dillerinde yazılan makaleler için Latince kaynakça verilmesi zorunludur.

Makale Şablonu

Türkçe Başlık

Times New Roman, 11 punto, düz, kalın (bold), ortalı, her kelimenin ilk harfi büyük ve tek (1) satır aralığı olmalıdır.

İngilizce Başlık

Times New Roman, 11 punto, italik, kalın (bold), ortalı, her kelimenin ilk harfi büyük ve tek (1) satır aralığı olmalıdır.

Öz

Öz, makalenin ana kısımlarının (amaç, önem, yöntem, bulgular, tartışma, sonuç ve öneriler) kısa bir özetini içermelidir. Öz, en az 150, en fazla 200 kelimedenden oluşmalı ve tek paragraf olmalıdır. Times New Roman yazı karakteriyle 10 punto, düz, iki yana yaslı ve tek (1) satır aralığı olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: En az 3, en fazla 6 olmalıdır. Özel isimlerden oluşan anahtar kelimelerin ilk harfleri büyük olmalı, diğer anahtar kelimeler ise küçük harfle başlatılmalı ve aralarına virgül konulmalıdır.

Abstract

Abstract, Öz ile tutarlı olmalıdır. Öz için yukarıda belirtilen kurallar Abstract için de geçerlidir. Times New Roman yazı karakteriyle 10 punto, düz, iki yana yaslı ve tek (1) satır aralığı olmalıdır. Öz için aranan kelime sınırı Abstract için geçerli değil. Abstract da Öz gibi tek paragraftan oluşmalıdır.

Keywords: Keywords, Türkçe anahtar kelimeler ile uyumlu olmalıdır. Anahtar kelimeler için yukarıda verilen kurallar keywords için de geçerlidir.

Giriş

Makalede Giriş başlığı numaralandırılmamalıdır. Giriş başlığından sonraki başlıklar ve alt başlıklar hiyerarşik olarak numaralandırılmalıdır. Başlıklarda ve alt başlıklarda her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Başlıklar ve bütün metin Times New Roman yazı karakteriyle olmalıdır. Ancak bazı çalışmalarda özel font kullanılmışsa bu fontlar da makale ile birlikte sisteme yüklenmelidir.

Giriş başlığı 11 punto, kalın (bold), düz, soldan 1,25 cm (bir TAB tuşu kadar) içeriden yazılmalıdır. Giriş başlığı öncesi 12 nk, sonrası 6 nk boşluk bırakılmalıdır.

Paragraflar öncesinde boşluk olmamalı, sonrasında 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Paragraf başları soldan 1,25 cm (bir TAB tuşu kadar) içeriden ve iki yana yaslı olmalıdır. Tüm metinde satır aralığı "tek" olmalıdır. Sayfa kenar boşlukları "Normal" (alt, üst, sağ, sol 2,5 cm) olmalıdır.

1. Birinci Düzey Başlık

Birinci düzey başlıklar; 11 punto, düz, kalın ve soldan 1,25 cm (bir TAB tuşu kadar) içeriden yazılmalıdır. Her kelimenin ilk harfi büyük olmalıdır. Birinci düzey başlık öncesi 12 nk, başlık sonrası 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Gerekliği kadar birinci düzey başlık kullanılabilir.

Paragraflar öncesi boşluk olmamalı, paragraflar sonrası 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Metin, Times New Roman yazı karakteri, 11 punto, düz ve iki yana yaslı olarak yazılmalıdır.

1.2. İkinci Düzey Başlık

İkinci düzey başlıklar; 11 punto, italik, kalın ve soldan 1,25 cm (bir TAB tuşu kadar) içeriden olmalıdır. Her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalıdır. İkinci düzey başlık öncesi 12 nk, başlık sonrası 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Gerekliği kadar ikinci düzey başlık kullanılabilir.

Paragraflar öncesi boşluk olmamalı, paragraflar sonrası 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Metin, Times New Roman yazı karakteri, 11 punto, düz ve iki yana yaslı olarak yazılmalıdır.

1.2.1. Üçüncü Düzey Başlık

Üçüncü düzey başlıklar; 11 punto, italik ve soldan 1,25 cm (bir TAB tuşu kadar) içeriden olmalıdır. Her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Üçüncü düzey başlık öncesi 12 nk, başlık sonrası 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Gerekliği kadar üçüncü düzey başlık kullanılabilir.

Paragraflar öncesi boşluk olmamalı, paragraflar sonrası 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Metin, Times New Roman yazı karakteri, 11 punto, düz ve iki yana yaslı olarak yazılmalıdır.

Alıntılar

Doğrudan aktarmalarda alıntı, ana düşünce, biçim ve içerik yönünden değiştirilmeden çalışmada yer alır. 40 kelimedenden daha kısa olan alıntılar tırnak işareti (“”) içinde ve normal satır aralıklarıyla yazılır. Orijinal kaynak üç nokta içermedikçe, alıntının başına ve/veya sonuna üç nokta eklenmemelidir.

Metin içinde verilecek olan alıntılar çift tırnak içinde verilmelidir (Bkz. Alıntı 1.) ve (Bkz. Alıntı 2). Ancak alıntı yapılan metnin orijinalinde çift tırnak içinde verilmiş ifadeler var ise bu aktarmalar tek tırnak işaretleri içinde gösterilmelidir. (Bkz. Alıntı 1. , Alıntı 2. ve Alıntı 3.) Tırnak işaretleri kapatılırken alıntı içinde orijinal metnin parçaları olan noktalama işaretleri kullanılmalıdır; orijinal metnin parçaları olmadığı durumlarda sadece nokta ve/veya virgül kullanılmalıdır.

Alıntı 1:

Yazar bu konuyla ilgili olarak kitabında, “Kendi yaratıcılığını değerlendirirken daima alçakgönüllü davranan Çehov, kendisini yenilik yapan bir kişi olarak tanımlamıştır: ‘...Benim tarafımdan yazılmış her şey beş - on yıl sonra unutulacak, ama benim tarafımdan açılan yol sapasağlam kalacaktır - benim hizmetim bundadır...’” (Özkaya, 1977, s. 164) ifadelerine yer vermektedir.

Alıntı 2:

Asma (2004) şu açıklamada bulunmuştur: “Bir yazar olarak hikayeci kimliğinin altında ‘az sözde çok anlam’ yatar ...” (s. 13).

Alıntı 3:

Miele (1993) şunu bulmuştur: Daha önceki çalışmalarda doğrulanmış olan ‘plasebo etkisi’, davranışlar bu şekilde incelendiğinde ortadan kaybolmuştur. Dahası, bu davranışlar asla tekrar sergilenmemiştir, hatta reel ilaçlar verildiğinde bile. Daha önceki araştırmalarda sonuçların plasebo etkisine atfedilmesinde gereğinden erken davranıldığı çok açıktır (s. 112).

40 kelime ve daha uzun alıntılar, sıkıştırılmış paragraf şeklinde blok alıntı olarak biçimlendirilir. Bu amaçla, blok biçimindeki alıntı yeni satırdan başlamalı ve her iki taraftan, soldan ve sağdan, girinti oluşturulacak şekilde 1.25 cm içeriden yazılır. Alıntının tamamı tek satır aralığı ile yazılmalıdır. Blok alıntılar için tırnak işaretleri kullanılmaz. Blok alıntı içindeki her türlü alıntılama çift tırnak işaretleri ile belirtilmelidir.

Blok Alıntı:

Eski şiirin, Tanzimat’tan sonra üzerinde en fazla durulan ve tenkit edilen tarafı, şüphesiz ki, hayal dünyasıdır. Şiirimizde birdenbire bir bütün halinde görülen ve o kadar zevk değişikliğine rağmen asırlarca devam eden bu hazır hayallerin, değişmez sembolü ve çok renkli hususi bir dil yarattığı muhakkaktır. Fakat daha dikkate değer tarafı mücerret dille muayyen bir güzelliğin muayyen bir şekilde övülmesi, hattâ muayyen bir aşk tarzını bize vermesidir (Tanpınar, 1988, s. 5-6).

Tablo, Şekil ve Görseller

Tablolar ve şekiller ilgili metnin içinde yer almalıdır. Bütün tablo ve şekiller ayrı ayrı ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Bunlara metin içinde (Tablo 1), (Şekil 1) şeklinde atıfta bulunulmalıdır. Her bir tablo ve şekil için uygun bir kısa tanım kullanılmalı ve tanım Tablo/Şekil başlığının altında, tablonun/şeklin üstünde olmalıdır. Ayrıca tablo veya şekil bir başka kaynaktan alındıysa kaynak bilgisine de yer verilmelidir.

Tablo ve şekiller, soldan paragraf hizasından başlatılmalıdır. Tablo/Şekil başlıkları 10 punto ve koyu olmalıdır. Tablonun/Şeklin açıklamasını içeren tanım, 10 punto ve normal olmalıdır. Tablolar ve şekiller, Dergi için belirlenen kenar boşluklarına sığmıyorsa bu durumda tablo ve şekiller metin içerisine resim (.jpeg, .png) olarak yerleştirilmelidir.

Resim, fotoğraf, grafik, afiş vb. gibi her türlü görsel, tablo ve şekiller için belirlenen kriterlere göre düzenlenmelidir.

Tablo 1.

Tablo Başlığı (Tablo başlıkları ve metin 10 punto, tablo ve numarası koyu, açıklama normal)

Kaynak (10 punto ve italik)

Sonuç

Sonuç başlığı da Giriş başlığı gibi numarasız olmalıdır. Sonuç başlığı 11 punto, kalın, düz, soldan 1,25 cm (bir TAB tuşu kadar) içeriden yazılmalıdır. Sonuç başlığı öncesi 12 nk, sonrası 6 nk boşluk bırakılmalıdır.

Paragraflar öncesinde boşluk olmamalı, sonrasında 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Paragraf başları soldan 1,25 cm (bir TAB tuşu kadar) içeriden ve iki yana yaslı olmalıdır.

Kaynakça

Kaynakça, Dergi Yazım Kurallarına göre oluşturulmalıdır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı (Zorunlu Beyan)

Bu kısımda araştırma ve yayın etiğine ilişkin yazar(lar)ın beyanına yer verilecektir. Tüm makaleler için mutlaka bu başlığa yer verilmelidir. Örneğin;

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları (Zorunlu Beyan)

Bu kısımda, tek yazarlı makaleler için yazarın makaleyi tek başına hazırladığına ilişkin beyanına, çok yazarlı makalelerde ise tüm yazarların ayrı ayrı katkı oranlarına ilişkin bilgilerine yer verilecektir. Tüm makaleler için mutlaka bu başlığa yer verilmelidir. Örneğin;

* Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

* Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır"

* 1. yazar %60 oranında, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı (Zorunlu Beyan)

Bu kısımda yazarların çıkar çatışması durumuna ilişkin beyanlarına yer verilecektir. Tüm makaleler için mutlaka bu başlığa yer verilmelidir. Örneğin;

* Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür (Varsa, zorun değil)

Herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından destek alındıysa, alınan desteğe yönelik bilgilendirme (kurum adı, proje numarası vb.) yapılmalıdır. (Zorunlu olmayan beyan)

Yazarların teşekkür etmek istedikleri kişi veya kurumlara ilişkin bilgilendirme yapılmalıdır. (Zorunlu olmayan beyan)

Etik Kurul İzni

Etik Kurul İzni Belgesi gerektiren makalelerde bu husus hem başlığa dipnot verilerek hem de yöntem kısmında metin içerisinde belirtilmelidir. Çalışma için hangi kurumdan, hangi tarihte Etik Kurul Raporu alındığı bir cümle ile kısaca belirtilmelidir.

Ekler

Çalışmada ekler varsa bu başlık altında verilebilir.

Kaynakça Oluşturma

Sürelı Yayınlar

Dergi Makale Referansları

Bilimsel/Akademik Dergi Makalesi

Sürelı Yayınlarda Tek Yazarlı Makale

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Makalenin başlığı. *Sürelı Yayının Adı, Cilt*(Sürelı yayının sayısı), Sayfa aralığı. <http://doi.org/xx.xxxxxxxxxx>

TR: Küçük, M. N. (2021). Göç-güvenlik bağlantısını yeniden düşünmek: Eleştirel güvenlik yaklaşımları, özgürleşme ve Türkiye'deki Suriyeli mülteciler. *Uluslararası İlişkiler*, 18(69), 3-28. <https://dx.doi.org/10.33458/uidergisi.777329>

Yakut, K. (2020). İttihad-ı anasırdan husumete: 1914 Rum göçü. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 13-46.

ING: Sharma, N. (2022). An examination of viewers' mental model drawings after they watched a transgender-themed TV narrative. *Psychology of Popular Media*, 11(1), 68–79. <https://doi.org/10.1037/ppm0000314>

Not: Makalenin DOI'si varsa, DOI'yi kaynağa ekleyin. Makalenin DOI'si yoksa kaynağı sayfa aralığından sonra sonlandırın. Bu durumda kaynak, basılı bir dergi makalesi ile aynıdır.

Sürelı Yayınlarda İki Yazarlı Makale

Kalıp: Birinci yazarın soyadı, Adının baş harfi. ve İkinci yazarın soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). Makalenin başlığı. *Sürelı Yayının Adı, Cilt*(Sürelı yayının sayısı), Sayfa aralığı. <http://doi.org/xx.xxxxxxxxxx>

TR: Güllüpinar, F. ve Özkan, Ö. (2021). Etnografik mülakatın imkân ve sınırlılıkları üzerine: Konumsallık, etik ve inşa sorunları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 54, 11-40. <https://doi.org/10.53568/yyusbed.1052223>

ING: Ashiofu, E. & Thomas, L. (2021). The role of social media in psychiatry recruitment: A survey of program directors. *Acad Psychiatry*, 45, 742–745. <https://doi.org/10.1007/s40596-021-01500-4>

Sürelı Yayınlarda Üç ve Daha Fazla Yazarlı Makale

Kalıp: Birinci yazarın soyadı, Adının baş harfi., İkinci yazarın soyadı, Adının baş harfi. ve Üçüncü yazarın soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). Makalenin başlığı. *Sürelı Yayının Adı, Cilt*(Sürelı yayının sayısı), Sayfa aralığı. <http://doi.org/xx.xxxxxxxxxx>

TR: Koçak, Ö., Baytak, İ. ve Esen, Ö. (2021). Büyük Menderes nehri havzasının doğusunda MÖ II. bin yıla ait hilal biçimli tezgah ağırlıkları (Bir grup piramidal ağırlıkla beraber). *BELLE TEN*,

85(304), 713-780. <https://doi.org/10.37879/bellekten.2021.713>

ING: Grady, J.S., Her, M., Moreno, G., Perez, C., & Yelinek, J. (2019). Emotions in storybooks: A comparison of storybooks that represent ethnic and racial groups in the United States. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(3), 207–217. <https://doi.org/10.1037/ppm0000185>

Sürelî Yayınlarında 21 ve Daha Fazla Yazarlı Makale

Kalıp: Sırasıyla ilk 19 Yazarın Soyadı, Adının baş harfi., . . . Son yazarın soyadı, Adının baş harfi.(Yıl). Makalenin başlığı. *Sürelî Yayının Adı,Cilt*(Sürelî yayının sayısı), Sayfa aralığı. <http://doi.org/xx.xxxxxxxxxx>

Örn: Kalnay, E., Kanamitsu, M., Kistler, R., Collins, W., Deaven, D., Gandin, L., Iredell, M., Saha, S., White, G., Woollen, J., Zhu, Y., Chelliah, M., Ebisuzaki, W., Higgins, W., Janowiak, J., Mo, K. C., Ropelewski, C., Wang, J., Leetmaa, A., . . . Joseph, D. (1996). The NCEP/NCAR 40-year reanalysis project. *Bulletin of the American Meteorological Society*, 77(3), 437–471. <http://doi.org/fg6rf9>

Not: 21 yazardan fazla ise ilk 19 yazarın adı listelendikten sonra boşluklu üç nokta koyup son yazarın adı eklenir. 20 isimden fazlası yer almamalıdır.

Cilt Numarası Olup Sayı Numarası Olmayan Makale

Örn: Sanchiz, M., Chevalier, A., & Amadiou, F. (2017). How do older and young adults start searching for information? Impact of age, domain knowledge and problem complexity on the different steps of information searching. *Computers in Human Behavior*, 72, 67–78. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.02.038>

Cilt Numarası Olmayıp Sayı Numarası Olan Makale

Örn: Öztürk, V. (2021). Method in XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi: Albert Thibaudet’s Influence on Ahmet Hamdi Tanpınar. *bilig*, 99, 163-180. <https://doi.org/10.12995/bilig.9907>

Çift Soyadlı Yazar

Örn: Biber-Vangölü, Y. (2021). Locating the European carnival in the cultural history of Britain . *Millî Folklor*, 17(131), 131-140. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/millifolklor/issue/66180/716895>

Popüler Dergi Makalesi

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl, Ay Gün). Makalenin başlığı. *Derginin adı, Cilt*(Derginin sayısı), Sayfa aralığı. <http://doi.org/xx.xxxxxxxxxx>

TR: Ocak, M. E. (2022, Şubat). Parker güneş sondası Güneş’e “dokundu!”. *Bilim ve Teknik*, 651, 11-12. <https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/makale/parker-gunes-sondasi-gunese-dokundu>

ING: Lyons, D. (2009, June 15). Don't 'iTune' us: It's geeks versus writers. Guess who's winning. *Newsweek*, 153(24), 27.

Schaefer, N. K., & Shapiro, B. (2019, September 6). New middle chapter in the story of human evolution. *Science*, 365(6457), 981–982. <https://doi.org/10.1126/science.aay3550>

Gazete Makalesi

Basılı Gazete Makalesi

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl, Ay Gün). Makalenin başlığı. *Gazetenin adı*, Sayfa aralığı.

TR: Çetin, E. (1988, Şubat 18). Kadının adı yok. *Milliyet*, 10.

ING: Harlan, C. (2013, April 2). North Korea vows to restart shuttered nuclear reactor that can make bomb-grade plutonium. *The Washington Post*, A1, A4.

Çevrimiçi Gazete Makalesi

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl, Ay Gün). Makalenin başlığı. *Gazetenin adı*. URL adresi

TR: Kırıkkanat, M. G. (2022, Ocak 2). Yeşilçam iktidarı istiyoruz!. *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/mine-g-kirikkanat/yesilcam-iktidari-istiyoruz-1897052>

ING: Carey, B. (2019, March 22). Can we get better at forgetting? *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/03/22/health/memory-forgetting-psychology.html>

Blog Yazısı

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl, Ay Gün). Blog başlığı. *Blog sayfası*. URL adresi

TR: Aktan, D. (2022, Şubat 4). Nefret ettiğimiz markalara neden aşık oluruz?. *Harvard Business Review Türkiye*. <https://hbrturkiye.com/blog/nefret-ettigimiz-markalara-neden-asik-oluruz>

ING: Ouellette, J. (2019, November 15). Physicists capture first footage of quantum knots unraveling in superfluid. *Ars Technica*. <https://arstechnica.com/science/2019/11/study-you-can-tie-a-quantum-knot-in-a-superfluid-but-it-will-soon-untie-itself/>

Not: Blog gönderileri, dergi makaleleriyle aynı formatı takip eder. Blog adı, tıpkı bir dergi başlığı gibi italik yazılır.

Kitap/E-Kitap Referansları

Tek Yazarlı Kitap

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı sayısı). Yayınevi.

TR: Obuz, Ö. (2021). *Ölüme tutulmak (İstanbul'un eski bağımlıları)*. Kabalcı Yayınları.

Çotuksöken, B. (2019). *Antropontoloji ya da insan-varlıkbilgisi*. (1. baskı). Notos Kitap. <https://www.kobo.com/tr/tr/ebook/antropontoloji-ya-da-nsan-varlkbilgisi>

ING: Sapolsky, R. M. (2017). *Behave: The biology of humans at our best and worst*. Penguin Books.

Jackson, L. M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>

Çok Yazarlı Kitap

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. ve Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı Sayısı). Yayınevi.

TR: Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Ekonomi politikası*. Remzi Kitabevi.

Büyüköztürk, Ş. Çokluk, Ö. ve Köklü, (2020). *Sosyal bilimler için istatistik* (24. baskı). Pegem Akademi.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Akçağ.

ING: Svendsen, S., & Løber, L. (2020). *The big picture/Academic writing: The one-hour guide* (3rd digital ed.). Hans Reitzel Forlag. <https://thebigpicture-academicwriting.digi.hansreitzel.dk/>

Not: Hem basılı kitaplar hem de e-kitaplar için aynı biçimler kullanılmalıdır. E-kitaplar için format, platform veya cihaz (örn. Kindle) referansta yer almaz.

Editörlü Kitap

Kalıp: Editörün soyadı, editörün adının baş harfi. (Ed.). (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı sayısı). Yayınevi.

TR: Özbek, M. (Ed.). (2015). *Kamusal alan*. Hil Yayınları.

Savaşır, I. ve Şahin, N. H. (Ed.). (1997). *Bilişsel-davranışçı terapilerde değerlendirme: Sık kullanılan ölçekler*. Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

ING: Kesharwani, P. (Ed.). (2020). *Nanotechnology based approaches for tuberculosis treatment*. Academic Press.

Hygum, E., & Pedersen, P. M. (Eds.). (2010). *Early childhood education: Values and practices in*

Denmark. Hans Reitzels Forlag. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/>

Torino, G. C., Rivera, D. P., Capodilupo, C. M., Nadal, K. L., & Sue, D. W. (Eds.). (2019). *Microaggression theory: Influence and implications*. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781119466642>

Not: İngilizce kaynaklarda bir editör için “(Ed.)” kısaltmasını ve birden fazla editör için “(Eds.)” kısaltmasını editör adlarından sonra bir nokta ile birlikte kullanın.

Yeniden Basılan Editörlü Kitap

Örn: Watson, J. B., & Rayner, R. (2013). *Conditioned emotional reactions: The case of Little Albert* (D. Webb, Ed.). CreateSpace Independent Publishing Platform. <http://a.co/06Se6Na> (Original work published 1920)

Kitap Bölümü

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. ve Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). Kitap bölümünün adı. *Kitabın adı* (Baskı sayısı, Sayfa aralığı) içinde. Yayınevi.

TR: Hovardaoğlu, S. (2007). Psikolojik ölçmenin temelleri. *Davranış bilimleri için araştırma teknikleri* (2. baskı, s. 87-125) içinde. Hatipoğlu Yayınevi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). Nitel araştırmanın planlanması. *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (2. baskı, s. 49-91) içinde. Seçkin Yayınları.

ING: Luck, S. J. (2014). A Broad overview of the event-related potential technique. In *An introduction to event related potential technique* (2nd ed., pp.1-34). The MIT Press.

Kuhn, T. S. (1971). The priority of paradigms. In *The structure of scientific revolutions* (3rd ed., pp. 43-52). The University of Chicago Press.

Editörlü Kitapta Bölüm

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). Kitap bölümünün adı. Editörün adının baş harfi. Editörün soyadı (Ed.), *Kitabın adı* (Baskı sayısı, Sayfa aralığı) içinde. Yayınevi.

TR: Türer, O. (2005). Osmanlı toplumunda tasavvuf ve sufiler. A. Y. Ocak (Ed.), *Osmanlı Anadolu'sunda tarikatların genel dağılımı* (s. 207-246) içinde. T.T.K. Yayınları.

Yolaç, P. (2003). Sosyal fobi ve bilişsel-davranışçı tedavi yaklaşımı. I. Savaşır, G. Soygüt ve E. Kabakçı (Ed.), *Bilişsel davranışçı terapilerde değerlendirme: Sık kullanılan ölçekler* (3. baskı, s. 47-69) içinde. Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Özkan-Ceylan, A. ve Bekçi, B. (2012). Algı. N. Güngör Ergan, B.Şahin-Kütük ve R.Coştur (Ed), *Davranış bilimleri* (s. 33-53) içinde. Siyasal Kitabevi.

ING: Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. In M. B. Oliver, A. A. Raney, & J.

Bryant (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (4th ed., pp. 115–129). Routledge.

Thestrup, K. (2010). To transform, to communicate, to play—The experimenting community in action. In E. Hygum & P. M. Pedersen (Eds.), *Early childhood education: Values and practices in Denmark*. Hans Reitzels Forlag. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/?id=192>

Aron, L., Botella, M., & Lubart, T. (2019). Culinary arts: Talent and their development. In R. F. Subotnik, P. Olszewski-Kubilius, & F. C. Worrell (Eds.), *The psychology of high performance: Developing human potential into domain-specific talent* (pp. 345–359). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000120-016>

Çok Ciltli Bir Çalışmanın Birkaç Cildi

Kalp: Yazarın/Editörün soyadı, Yazarın/Editörün adının baş harfi. ve Yazarın/Editörün soyadı, Yazarın/Editörün adının baş harfi. (Ed.). (Yıl). *Kitap adı*. (Baskı sayısı) (Cilt sayısı). Yayınevi.

TR: Halman, T. S., İsen, M., Horata, O., Çelik, Y., Demir, N., Kalpaklı, M., Korkmaz, R. ve Oğuz, M.Ö. (Ed.). (2019). *Türk edebiyatı tarihi* (3. baskı) (Cilt 1-4). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

ING: Harris, K. R., Graham, S., & Urdan T. (Eds.). (2012). *APA educational psychology handbook* (Vols. 1–3). American Psychological Association.

Çeviri Kitap

Kalp: Orijinal kitabın yazarının soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı sayısı). (Çevirmenin adının baş harfi. Çevirmenin soyadı, Çev.). Yayınevi. (Orijinal eserin yayın tarihi).

TR: Yalom, I. D. (1998). *Kısa süreli grup terapileri: İlkeler ve teknikler*. (N. H. Şahin, Çev.). Türk Psikologlar Derneği Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1983).

Solso, R. L., Maclin, M. K. ve Maclin, O. H. (2009). *Bilişsel psikoloji* (2. Baskı). (A. Ayçiçeği-Dinn, Çev.). Kitabevi (Orijinal eserin basım tarihi 2004, 7. Baskı).

ING: Demidov, V. (1986). *How we see what we see* (A. Repeyev, Trans.). Mir Publishers. (Original work published 1986).

Freud, S. (1961). *The interpretation of dreams: The complete and definitive text* (J. Strachey, Trans.). Science Editions (Original work published 1900).

Çeviri Kitapta Bölüm Örneği (Editörlü)

Kalp: Orijinal kitabın bölüm yazarının soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). Kitap bölümünün adı. Editörün adının baş harfi. Soyadı (Ed.). ve Çevirenin adının ilk harfi. Soyadı (Çev.). *Kitabın adı* (Baskı sayısı, Sayfa aralığı) içinde. Yayınevi. (Orijinal eserin yayın tarihi).

Örn: Ciccarelli, S.K. & White, J. N. (2016). Duyum ve algı. D. N. Şahin (Çev. Ed.) ve A. Kapucu (Çev.). *Psikoloji: Bir keşif gezintisi*. (2. baskı, s. 88-129) içinde. Nobel Tıp Kitabevi.(Orijinal eserin yayın tarihi 2015, 3. baskı).

Kurum Kılavuzları

Kalıp: Kurum adı. (Yıl). *Eser adı* (Baskı sayısı). URL adresi

Örn: Dünya Sağlık Örgütü. (2016). *Hastalıkların ve ilgili sağlık sorunlarının uluslararası istatistiksel sınıflandırması* (10. baskı). <https://icd.who.int/browse10/2016/en>

World Health Organization. (2019). *International statistical classification of diseases and related health problems* (11th ed.). <https://icd.who.int/>

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>

World Health Organization. (2019). 2A85.5 Mantle cell lymphoma. *In International statistical classification of diseases and related health problems* (11th ed.). <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/1804127841>

American Psychiatric Association. (2013). Anxiety disorders. *In Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596.dsm05>

Çocuk Kitapları veya Resimli Kitaplar

Kalıp: Yazarın soyadı, yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (İllüstratörün/çizerin adının baş harfi. İllüstratörün/çizerin soyadı, illus./çiz.). Yayınevi.

Yazardan Farklı İllüstratörlü Çocuk Kitabı

Örn: Crimi, C. (2019). *Weird little robots* (C. Luyken, Illus.). Candlewick Press.

Yazarla Aynı İllüstratörlü Çocuk Kitabı

Örn: Beaton, K. (2016). *King baby* (K. Beaton, Illus.). Arthur A. Levine Books.

Not: Çocuk kitapları referansları kitap formatını takip eder, ancak yazarın adının yanı sıra illüstratörün adını da içerir. Bir çocuk kitabının yazarı ve çizeri, hikayeyi anlatmak için yaratıcı bir şekilde birlikte çalıştığı için her iki isim de dahil edilmiştir. Bir çocuk kitabı illüstratörü, tüm çalışmanın oluşturulmasına yardımcı olur.

Dini Eser

Kalıp: *Eser adı*. (Yıl). (Çevirmenin adının baş harfi. Çevirmenin soyadı, Çev.). Yayınevi.

TR: *Kur'ân-ı Kerîm*. (2019). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. (2009). (3. baskı). (H. Altuntaş, M. Şahin, Çev.). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kur'ân-ı Kerîm. <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-2/fatiha-suresi-1/ayet-1/diyaret-vakfi-meali-4>

Kitabı Mukaddes. (2003). Kitabı Mukaddes Şirketi.

Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil. (2009). Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları.

ING: *King James Bible.* (2017). King James Bible Online. <https://www.kingjamesbibleonline.org/> (Original work published 1769)

Açıklamalı Dini Eser

Kalp: Orijinal kitabın yazarının soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı sayısı). (Çevirmenin adının baş harfi. Çevirmenin soyadı, Çev.). Yayınevi.

TR: Esed, M. (2002). *Kur'an mesajı: Meal-tefsir.* (C. Koytak ve Ah. Ertürk, Çev.). İşaret Yayınları.

Öztürk, M. (2011). *Kur'an-ı Kerim meâli* (anlam ve yorum merkezli çeviri). (3. baskı). Düşün Yayınları.

ING: Kaiser, W. C., Jr., & Garrett, D. (Eds.). (2006). *NIV archeological study bible: An illustrated walk through biblical history and culture.* Zondervan.

Sözlük

Basılı Sözlük

Kalp: Yazarın soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı sayısı). Yayınevi.

TR: Karataş, T. (2019). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü* (4. baskı). İz Yayıncılık.

ING: VandenBos, G.R. (Ed.). (2013). *APA dictionary of clinical psychology.* American Psychological Association.

American Psychological Association. (2015). Mood induction. In *APA dictionary of psychology* (2nd ed., p. 667).

Merriam-Webster. (2003). Litmus test. In *Merriam-Webster's collegiate dictionary* (11th ed., p. 727).

Çevrimiçi Sözlük

TR: *Güncel Türkçe Sözlük.* (t.y.) Türk Dil Kurumu. https://sozluk.gov.tr/transfer?option=com_gts&view=gts

Kubbealtı Lugati. (t.y.). Kubbealtı Akademisi. <http://lugatim.com>

ING: American Psychological Association. (n.d.). Just-world hypothesis. In *APA dictionary of psychology.* Retrieved January 18, 2020, from <https://dictionary.apa.org/just-world-hypothesis>

Merriam-Webster. (n.d.). Semantics. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved January 4, 2020, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/semantics>

Wikipedia

Kalıp: Madde adı (maddenin arşivlendiği tarih). *Wikipedia* içinde. URL adresi

TR: Yağlıboya resim (2021, Şubat 15). *Wikipedia* içinde. https://tr.wikipedia.org/wiki/Ya%C4%9Fl%C4%B1boya_resim

ING: Oil painting. (2019, December 8). In *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Oil_painting&oldid=929802398

Not: Wikipedia'dan alıntı yaparken, okuyucuların kullandığımız sürümü alabilmesi için bir Wikipedia sayfasının arşivlenmiş bir sürümünü alıntılalım . "Geçmiş görüntü"yi ve ardından kullandığımız sürümün saatini ve tarihini seçerek Wikipedia'daki arşivlenmiş sürüme erişin . Bir wiki, sayfanın arşivlenmiş sürümlerine kalıcı bağlantılar sağlamıyorsa, girişin URL'sini ve bir alma tarihini ekleyin.

Söyleşi/Röportaj

Kalıp: Görüşmeyi yapanın soyadı, Adının baş harfi. ve Görüşmeyi yapanın soyadı, Adının baş harfi. (Tarih). Röportaj başlığı. Görüşme yapılan kişi ile söyleşi. *Eser adı*, cilt/sayı, sayfa aralığı.

Örn: Aytaç, S. ve Göl, B. (2010, Ocak). Hamburg benim evim. Fatih Akın'la söyleşi. *Altyazı*, 91, 22-24.

Öztürk, S. R. (2006). Beni korkutan, bana acı veren belirsizliktir. Zeki Demirkubuz'la söyleşi. S. R. Öztürk (Ed.), *Kader: Zeki Demirkubuz* (s. 79-121). Dost.

Raporlar

Bir Devlet Kurumunun Raporu

Kalıp: Resmi Yayını Basan Kurumun Adı. (Yıl). *Raporun adı* (Yayın No.). Yayınevi./Erişim adresi

TR: Türkiye İstatistik Kurumu. (2021, Haziran 22). *Kütüphane istatistikleri, 2020* (Yayın No. 37201). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kutuphane-Istatistikleri-2020-37201>

ING: National Cancer Institute. (2019). *Taking time: Support for people with cancer* (NIH Publication No. 18-2059). U.S. Department of Health and Human Services, National Institutes of Health. <https://www.cancer.gov/publications/patient-education/takingtime.pdf>

Not: Rapordan sorumlu belirli kurum yazar olarak görünür. Grup yazar adında bulunmayan kurumların adları, kaynak öğede yayıncı olarak görünür.

Yazarı Belli Olan Rapor

Kalıp: Yazarın soyadı, Adının baş harfi. ve Yazarın soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). *Raporun adı* (Yayın No.). Raporu yayınlayan kurum. Yayınevi./Erişim adresi

TR: Aydintepe, M. ve Artokça, İ. (2018). *Yemen Raporu*. TASAM. http://www.tasam.org/Files/PDF/Raporlar/yemen_raporu.pdf_b7e9f548-3946-4f3d-ac14-b8448ef6b8eb.pdf

ING: Baral, P., Larsen, M., & Archer, M. (2019). *Does money grow on trees? Restoration financing in Southeast Asia*. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/does-money-grow-on-trees-restoring-financing-in-southeast-asia/>

Stuster, J., Adolf, J., Byrne, V., & Greene, M. (2018). *Human exploration of Mars: Preliminary lists of crew tasks* (Report No. NASA/CR-2018-220043). National Aeronautics and Space Administration. <https://ntrs.nasa.gov/archive/nasa/casi.ntrs.nasa.gov/20190001401.pdf>

Not: Raporun bir rapor numarası varsa, raporun başlığından sonra italik olmadan parantez içine alın. Referansın kaynak ögesinde raporun yayıncısını ve URL'sini sağlayın.

Broşür

Örn: Cedars-Sinai. (2015). *Human papillomavirus (HPV) and oropharyngeal cancer* [Brochure]. <https://www.cedars-sinai.org/content/dam/cedars-sinai/cancer/sub-clinical-areas/head-neck/documents/hpv-throat-cancer-brochure.pdf>

Not: Broşürler veya el ilanları, rapor referanslarıyla aynı formatı takip eder. Bu broşürde bireysel yazarlar yerine kurumsal bir yazar vardır. Broşürün başlığından sonra köşeli parantez içinde “[Broşür]” ibaresini ekleyin.

Sempozyum/Konferans Bildirileri

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl, Ay Gün). *Bildiri başlığı* [Sözlü sunum]. Bilimsel toplantının adı, Toplantının gerçekleştiği şehir, Ülke.

TR: Boz, E. ve Yıkımış, S. (2021, Temmuz 12-14). *Yunus Emre’de empati dili* [Sözlü sunum]. Yunus Emre’nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu’da Yazı Dili Oluşu Sempozyumu, Ankara, Türkiye.

ING: Evans, A. C., Jr., Garbarino, J., Bocanegra, E., Kinscherff, R. T., & Márquez-Greene, N. (2019, August 8–11). *Gun violence: An event on the power of community* [Conference presentation]. APA 2019 Convention, Chicago, IL, United States. <https://convention.apa.org/2019-video>

Not: Sunumu başlıktan sonra köşeli parantez içinde açıklayın. Açıklama esnektir (örneğin, “[Konferans oturumu]”, “[Bildiri sunumu]”, “[Poster sunumu]”, “[Açılış konuşması]”). Konferans sunumunun videosu mevcutsa, referansın sonuna bir bağlantı ekleyin.

Not: Bir dergide yayınlanan konferans bildirileri, dergi makaleleriyle aynı formatı takip eder. Kitap olarak yayınlanan bildiriler, düzenlenmiş kitaplarla aynı referans formatını takip eder .

Tezler

Yayımlanmış Tezler

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Tezin başlığı* (Tez No.) [Yüksek lisans tezi / Doktora tezi, Üniversitenin adı]. Yayımlanan veritabanı/İnternet adresi.

TR: Gönül, F. (2021). *Duygusal zekâ, iş doyumu ve tükenmişlik ilişkisi: Hastane çalışanları üzerinde bir araştırma* (Tez No. 702862) [Doktora tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Ocak, B. (2020). *Obsesif kompulsif belirtisi gösteren grup ve kontrol grubunda duygu ve zaman aralığı değişimlerinin dikkat yanıp sönmeleri üzerindeki etkisi* (Tez No. 628535) [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

ING: Kabir, J. M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty* (Publication No. 10169573) [Doctoral dissertation, Wilmington University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.

Miranda, C. (2019). *Exploring the lived experiences of foster youth who obtained graduate level degrees: Self-efficacy, resilience, and the impact on identity development* (Publication No. 27542827) [Doctoral dissertation, Pepperdine University]. PQDT Open. <https://pqdtopen.proquest.com/doc/2309521814.html?FMT=AI>

Not: Bir tez, ProQuest Dissertations and Theses Global veya PDQT Open gibi bir veri tabanından, kurumsal bir havuzdan veya bir arşivden erişilebilir olduğunda yayımlanmış olarak kabul edilir. Veri tabanı tez ve tezlere yayın numarası veriyorsa, yayın numarasını tez veya tez başlığından sonra parantez içinde italik olmadan yazınız.

Yayımlanmamış Tez

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Tezin başlığı* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi / Yayımlanmamış Doktora tezi]. Üniversitenin adı.

TR: Aşkar (Perçin), P. (1985). *Yükseköğretime öğrenci seçme ve yerleştirme sisteminin geçerliği* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

ING: Harris, L. (2014). *Instructional leadership perceptions and practices of elementary school leaders* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Virginia.

Görsel-işitsel Medya

Film ve Televizyon Referansları

Film

Kalıp: Yönetmenin soyadı, Yönetmenin adının baş harfi (Yönetmen). (Yıl). *Filmin adı* [Film]. Yapımcı Firma; Yapımcı Firma.

TR: Erdoğan, Y. (Yönetmen). (2004). *Vizontele Tuba* [Film]. BKM Film.

ING: Fleming, V. (Director). (1939). *Gone with the wind* [Film]. Selznick International Pictures; Metro-Goldwyn-Mayer.

Doctor, P., & Del Carmen, R. (Directors). (2015). *Inside out* [Film]. Walt Disney Pictures; Pixar Animation Studios.

Not: Referansın kaynak ögesinde birden çok yapımcı şirket varsa bunları noktalı virgülle ayırın.

TV Dizisi

Kalıp: Yapımcının soyadı, Yapımcının adının baş harfi. (Yapımcı) (Dizinin yayınlandığı yıl(lar)). *Dizinin Adı* [TV dizisi]. Yapımcı Firma.

TR: Türkoğlu, A. (Yapımcı). (2006-2007). *Hayat türküsü* [TV dizisi]. Koliba Film.

ING: Serling, R. (Executive Producer). (1959–1964). *The twilight zone* [TV series]. Cayuga Productions; CBS Productions.

Not: Dizi hala yayınlanıyorsa ikinci yılı “günümüz” ile değiştirin: (2017-günümüz). Referansın kaynak ögesinde birden çok yapımcı şirket varsa bunları noktalı virgülle ayırın.

Video Kaydı

Kalıp: Yazar/Yapımcı/Sanatçı Soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). *Konuşma/şarkı/bölüm adı* [Sesli veya Video]. İnternet adresi.

TR: Anadol, R. (2020, Temmuz). *Makine zekası çağında sanat* [Video]. TED Konferansları. https://www.ted.com/talks/refik_anadol_art_in_the_age_of_machine_intelligence?language=tr#t931

ING: Simons, D. (2010, Mach 14). *The “door” study* [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=FWSxSQsspiQ>

Müzik Kaydı

Kalıp: Bestecinin soyadı, Bestecinin adının baş harfi. (Telif hakkı tarihi). Eserin adı [seslendirenin adı “tarafından kaydedildi” - Besteci ile eseri seslendiren farklıysa]. *Albümün adı*. [kayıt türü CD, kayıt, kaset vb.]. Firma. (Kayıt tarihi telif hakkı tarihinden farklıysa kayıt tarihi)

TR: Selçuk, M. N. (1999). Aziz İstanbul. *Üstad* [CD]. YKY Müzik.

ING: Picker, T., & McClatchy, J. D. (1995). *Emmeline: An opera in two acts* [Study score]. Schott Music.

Sanat Eserleri Referansları

Bir Müzede veya Müze Web Sitesinde Sanat Eseri

Örn: van Gogh, V. (1889). *The starry night* [Painting]. The Museum of Modern Art, New York, NY, United States. https://www.moma.org/learn/moma_learning/vincent-van-gogh-the-starry-night-1889/

Not: Her zaman başlıktan sonra köşeli parantez içinde ortamın veya biçimin bir açıklamasını ekleyin. Açıklama esnektir (örneğin, "[Resim]" gibi genel bir açıklama veya "[Yağlı boya]" veya "[Tuval üzerine yağlıboya]" gibi daha özel bir açıklama). Başlıksız sanat eserleri için, başlık yerine köşeli parantez içinde bir açıklama ekleyin.

Sanat Sergisi

Örn: *Design for eternity: Architectural models from the ancient Americas* [Exhibition]. (2015–2016). The Met Fifth Avenue, New York, NY, United States. <https://www.metmuseum.org/exhibitions/listings/2015/design-for-eternity>

Martinez, J.-L., & Douar, F. (2018–2019). *Archaeology goes graphic* [Exhibition]. The Louvre, Paris, France. <https://www.louvre.fr/en/expositions/archaeology-goes-graphic>

Not: Referansın yazar ögesinde serginin küratörünü/küratörlerini belirtin. Küratör bilinmiyorsa, serginin başlığını referansın yazar konumuna taşıyın. Serginin yılı veya yıl aralığı, referansın tarih ögesinde görünür.

Web Sayfaları ve Web Siteleri

Kalıp: Yazar Soyadı, Adının baş harfi veya Grup adı. (Yıl). Çalışmanın başlığı. İnternet sitesinin adı. URL adresi

TR: Türk Psikologlar Derneği (2019, 26 Kasım). Mesleki mevzuat. <https://www.psikolog.org.tr/tr/kurumsal/meslekimevzuat-x654/>

ING: World Health Organization. (2020). Coronavirus. https://www.who.int/healthtopics/coronavirus#tab=tab_1

Sosyal Medya

Kalıp: Yazar Soyadı, Adının baş harfi [kullanıcı adı]. (Yıl, gün, ay). *Postun ilk 20 kelimesi* [Tanımlama]. Site adı. İnternet adresi

Örn: News From Science. (2019, June 21). *Are you a fan of astronomy? Enjoy reading about what scientists have discovered in our solar system—and beyond? This* [Image attached] [Status update]. Facebook. <https://www.facebook.com/ScienceNOW/photos/a.117532185107/10156268057260108/?type=3&theater>

Alper, S. [@SinanAlper_]. (2020, 2 Eylül). *Gerçekten de, istatistiğin ve onu kullanan bilim alanlarının temelinde amacı aynıdır: Henüz yaşanmamış şeyleri tahmin edebilmek* [Tweet]. Twitter.

<https://twitter.com/SinanAlper/status/1301210933335916547>

Gates, B. [@BillGates]. (2019, September 7). Today, it's difficult for researchers to diagnose #Alzheimers patients early enough to intervene. A reliable, easy and accurate diagnostic would [Thumbnail with link attached] [Tweet]. Twitter.
<https://twitter.com/BillGates/status/1170305718425137152>

National Geographic [@natgeo]. (n.d.). *IGTV* [Instagram profile]. Instagram. Retrieved December 8, 2019, from <https://www.instagram.com/natgeo/channel/>